

ИНСТИТУТ
ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW

MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE,
COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

02
2011

ПОЛИТИЧКА Ревивија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ, КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9

год. (XXIII)X vol. 28

Радослав Гађиновић

ВАРИЈАБЛЕ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Ђуро Бодрожић

НАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРЕС

Момчило Суботић

СРПСКО-СЛОВАЧКО СУСРЕТАЊЕ: НАЦИОНАЛНИ И
КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

Дубравка Стајић

ПРАВНА ДРЖАВА КАО НАЦИОНАЛНИ И ДЕМОКРАТСКИ
ОКВИР ДЕЛОВАЊА ЕКОНОМСКИХ СУБЈЕКТА У СРБИЈИ
У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈА

Драган Ж. Марковић

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА КАО ИЗВОРНИ ОБЛИК
НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Владан Станковић

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ У СРБИЈИ – ОД ПАРТОКРАТИЈЕ ДО
ПЛУТОКРАТИЈЕ

Дарко Маринковић

ОКТОБАР 2000. – СВЕТ РАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА ЈЕДНЕ
НЕДОВРШЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Радош Љ. Смиљковић

МОРАЛНО-ЕКОНОМСКА КРИЗА БУРЖОАСКЕ
РЕСТАУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ И ОДГОВОРНОСТ ЕЛИТЕ МОЋИ

Зоран Милошевић

СРБИЈА, ПРИДРУЖИВАЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И
ИСТОЧНА ПОЛИТИКА (НЕКИХ) НОВИХ ЧЛАНИЦА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Јелена Б. Тодоровић

СРБИЈА И ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9

ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIII) X, vol=28

Бр. 2 / 2011.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 2 / 2011 Год. (XXIII) X vol. 28 стр. 1-420

Часопис излази четири пута годишње

Часопис “Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
“Политичке студије” 1968, обновљен као “Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

в.д. др Момчило Суботић, виши научни сарадник

Секретар редакције:

др Сања Шуљагић
мр Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ И ДЕМОКРАТСКИ И НАЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТ СРБИЈЕ

<i>Радослав Гађиновић</i> ВАРИЈАБЛЕ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ	1
<i>Ђуро Бодрожич</i> НАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРЕС	17
<i>Момчило Суботић</i> СРПСКО-СЛОВАЧКО СУСРЕТАЊЕ: НАЦИОНАЛНИ И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ	41
<i>Дубравка Стајић</i> ПРАВНА ДРЖАВА КАО НАЦИОНАЛНИ И ДЕМОКРАТСКИ ОКВИР ДЕЛОВАЊА ЕКОНОМСКИХ СУБЈЕКТА У СРБИЈИ У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈА	59
<i>Драган Ж. Марковић</i> ЛОКАЛНА САМОУПРАВА КАО ИЗВОРНИ ОБЛИК НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ	73

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Владан Станковић</i> ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ У СРБИЈИ – ОД ПАРТОКРАТИЈЕ ДО ПЛУТОКРАТИЈЕ	93
<i>Дарко Маринковић</i> ОКТОБАР 2000. – СВЕТ РАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА ЈЕДНЕ НЕДОВРШЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ	109
<i>Радош Љ. Смиљковић</i> МОРАЛНО-ЕКОНОМСКА КРИЗА БУРЖОАСКЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ И ОДГОВОРНОСТ ЕЛИТЕ МОЋИ	125

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

<i>Зоран Милошевић</i> СРБИЈА, ПРИДРУЖИВАЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И ИСТОЧНА ПОЛИТИКА (НЕКИХ) НОВИХ ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	159
<i>Јелена Б. Тодоровић</i> СРБИЈА И ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	183

АКТУЕЛНО

<i>Сања Шуљагић</i>	ВАЖНОСТ ДОБРЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ ЗА РАЗВОЈ ДРУШТВА	203
<i>Миле Ракић</i>	ПРОДУКЦИЈА КРИЗЕ У СРБИЈИ	229
<i>Огњен Прибићевић</i>	ЛЕВИЦА У СРБИЈИ У ПОТРАЗИ ЗА НОВИМ ИДЕНТИТЕТОМ	249
<i>Жарко Анђелковић</i>	САМОСТАЛНОСТ ОПШТИНЕ – ШАНСА ЗА МЛАДЕ	267

КУЛТУРА, ПОЛИТИКА, БЕЗБЕДНОСТ

<i>Душан Достанић</i>	ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРЕ ЗА МОДЕРНУ ПОЛИТИЧКУ МИСАО	277
<i>Ана Јовашевић</i>	ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА	301
<i>Душан Гујаничић</i>	РЕФЕРЕНДУМ: ОБЛИК НАРОДНОГ ИЗЈАШЊАВАЊА ПРОТИВ ОТУЂЕЊА ВЛАСТИ	324
<i>Младен Бајагић</i>	ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ У СИСТЕМУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ	349
<i>Миодраг Лемајић</i>	ОБАВЕШТАЈНО БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ	371

НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Биљана Продовић</i>	КУЛТУРА МИРА, ОПСТАНАК И РАЗВОЈ ЧОВЕЧАНСТВА И ЕМАНЦИПАЦИЈА ЧОВЕКА	397
<i>Миша Стојадиновић</i>	НОВЕ РЕЛИГИЈЕ У ГЛОБАЛНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ	403
<i>Момчило Суботић</i>	ТУРСКА И НЕООСМАНИЗАМ	411

CONTENTS

This issue's topic: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES AND DEMOCRATIC AND NATIONAL CAPACITY OF SERBIA

<i>Radoslav Gacinovic</i> VARIABLES IN SCIENTIFIC RESEARCH	1
<i>Djuro Bodrozic</i> NATION AND GLOBALIZATION – IDENTITY AND INTEREST	17
<i>Momcilo Subotic</i> SERBO-SLOVAKIAN ENCOUNTERS: NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF SLOVAKS IN VOJVODINA	41
<i>Dubravka Stajic</i> THE RULE OF LAW STATE AS A NATIONAL AND DEMOCRATIC FRAME FOR ACTIVITY OF ECONOMIC SUBJECTS IN SERBIA IN THE PROCESS OF INTEGRATIONS	59
<i>Dragan Z. Markovic</i> LOCAL SELF-GOVERNMENT AS AN ORIGINAL MODEL OF DIRECT DEMOCRACY	73

ESSAYS AND STUDIES

<i>Vladan Stankovic</i> POLITICAL ELITES IN SERBIA – FROM PARTOCRACY TO PLUTOCRACY	93
<i>Darko Marinkovic</i> OCTOBER 2000-WORLD OF LABOUR IN FRONT OF THE CHALLENGES OF THE UNFINISHED REVOLUTION	109
<i>Rados Lj. Smiljkovic</i> MORAL-ECONOMIC CRISIS OF BOURGEOIS RESTORING IN SERBIA AND RESPONSIBILITY OF ELITE IN POWER ...	125

EUROPEAN INTEGRATIONS

<i>Zoran Milosevic</i> SERBIA, EU ASSOCIATION AND EASTERN POLICY OF (SOME) NEW EU MEMBERS	159
<i>Jelena B. Todorovic</i> SERBIA AND EU CONDITIONALITY	183

TIMELY

<i>Sanja Suljagic</i>	IMPORTANCE OF GOOD INSTITUCIONALIZATION IN AGRICULTURE FOR SOCIAL DEVELOPMENT	203
<i>Mile Rakic</i>	PRODUCTION OF CRISIS IN SERBIA	229
<i>Ognjen Pribicevic</i>	LEFT ORIENTED PARTIES IN SERBIA IN SEARCH FOR NEW IDENTITY	249
<i>Zarko Andjelkovic</i>	THE AUTONOMY OF MUNICIPALITIES – THE CHANCE FOR YOUNG PEOPLE	267

CULTURE, POLICY, SECURITY

<i>Dusan Dostanic</i>	THE SIGNIFICANCE OF STUDYING CULTURE FOR MODERN POLITICAL THOUGHT	277
<i>Ana Jovasevic</i>	PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE	301
<i>Dusan Gujanicic</i>	LE RÉFÉRENDUM: FORME DU VOTE POPULAIRE CONTRE L'ALIÉNATION DU POUVOIR	324
<i>Mladen Bajagic</i>	INTELLIGENCE ACTIVITY IN THE SYSTEM OF POLITICAL POWER	349
<i>Miodrag Lamajic</i>	INTELLIGENCE AND SECUTITY SERVICES OF THE REPUBLIC OF CROATIA - CONTROLE MECHANISMS -	371

SCIENTIFIC CRITICISM, POLEMICS AND REVIEWS

<i>Biljana Prodovic</i>	CULTURE OF PEACE, SURVIVAL AND DEVELOPMENT OF MANKIND AND HUMAN EMANCIPATION	397
<i>Misa Stojadinovic</i>	NEW RELIGIONS IN GLOBAL PERSPECTIVE	403
<i>Momcilo Subotic</i>	TURKEY AND NEO-OSMANISM	411

У знак сећања

Проф. др Драган Суботић (1959-2011)

Закључивши први број Политичке ревије за ову годину, после краће болести изненада је преминуо проф. др Драган Суботић, главни и одговорни уредник нашег часописа, познати и признати политиколог. Наш драги колега био је ретко продуктиван аутор, неуморан истраживач који је самопрегорним радом и личним примером сведочио пуну посвећеност струци и науци. Осим изразитог талента за истраживачки рад и огромног радног капацитета који је поседовао и који је изнедрио импресивну библиографију, наш драги уредник се одликовао и несебичном спремношћу да помогне, нарочито млађим истраживачима, и сталном, готово родитељском, бригом за Институт, његов радни и материјални статус и научни углед. Поред рада у институту радио је као професор на више факултета, али је Драган Суботић истински бринуо институтске бриге; на извештан начин он је живео са Институтом и за Институт. Мало је данас људи у Србији који се тако истински поистовећују са својом струком и институцијом. Мало је таквих посвећеника раду и делању. Са својих 52 године колико је поживео, стекао је највише научно и професорско звање и написао готово невероватан број библиографских јединица, чиме је постао тешко достижан стваралачки узор. Уз све то он је био породичан човек, узоран супруг и отац, градитељ који је „кућу кућио“, прави српски домаћин.

Часопис је одлично уређивао, сваком је био при руци и никог није ни у чему закинуо; ако није могао помоћи, одмогао није никоме. Добро и правовремено обавештен и информисан, као члан разних научних комисија на нивоу министарства, био је од велике користи за наш колектив. Наш драги колега проф. др Драган Суботић остаће трајно упамћен у свим нашим радним и истраживачким подухватима.

Уводник

Овај тематски број посвећен је теоријско-методолошким приступима у сагледавању демократских и националних капацитета Србије и он представља наставак рада на новом Пројекту истраживања. У овом делу Радослав Гађиновић пише о варијаблама у научном истраживању, док се Ђуро Бодрожић бави питањем националног идентитета у ери глобализације. Питањем националног и културног идентитета Словака у Војводини и српско-словачким културним и политичким везама бави се Момчило Суботић. Дубравка Стајић обрађује питање правне државе као демократског и националног оквира неопходног за деловање економских субјеката у процесу интеграција, а Драган Ж. Марковић посвећује пажњу локалној самоуправи као изворном облику непосредне демократије.

У делу огледи и студије налази се неколико веома запажених радова који анализирају политичку и економску димензију учинка постоктобарске власти у Србији. Веома су значајни, сваки на свој начин, радови: Владана Станковића који анализира политичку елиту Србије, Дарка Маринковића који се бави светом рада након недовршене револуције октобра 2000, Радоша Смиљковића који обрађује питање морално-економске кризе у Србији.

Питањем Србије и њеног придруживања Европској унији бави се Зоран Милошевић, и то тако што анализира источну политику неких нових чланица, што представља нови, критички угао гледања на питање европских интеграција. Свакако треба поменути и рад Јелене Б. Тодоровић о политици условљавања Европске уније која представља основ политике њеног проширења.

У рубрици „Актуелно“ скрећемо вам пажњу на рад Сање Шуљагић који указује на значај пољопривреде и њене добре институционализације за развој друштва, као и на рад Милета Ракића о продуковању кризе у Србији.

У делу о култури, политици и безбедности можете прочитати неколико садржајних радова. Душан Достанић пише о утицају културе на политичку културу али такође и на модерну политичку мисао, а Ана Јовашевић пише о заштити нематеријалног културног

наслеђа. Ту су и два веома информативна текста која расправљају о обавештајној проблематици.

Позивамо вас на сарадњу са жељом да Политичка ревија одржи висок ниво научног стваралаштва.

Београд, 17. јун 2011.

в.д. Главног и одговорног уредника
Др Момчило Суботић,
виши научни сарадник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

**Тема броја:
ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ
ПРИСТУПИ И ДЕМОКРАТСКИ
И НАЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТ
СРБИЈЕ**

1

Радослав Гаћиновић

ВАРИЈАБЛЕ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

17

Ђуро Бодрожич

НАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – ИДЕНТИТЕТ
И ИНТЕРЕС

41

Момчило Суботић

СРПСКО-СЛОВАЧКО СУСРЕТАЊЕ:
НАЦИОНАЛНИ И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ
СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

59

Дубравка Стајић

ПРАВНА ДРЖАВА КАО НАЦИОНАЛНИ
И ДЕМОКРАТСКИ ОКВИР ДЕЛОВАЊА
ЕКОНОМСКИХ СУБЈЕКТА У СРБИЈИ
У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈА

73

Драган Ж. Марковић

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА КАО ИЗВОРНИ ОБЛИК
НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

*Радослав Гађиновић**

Институт за политичке студије, Београд

ВАРИЈАБЛЕ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ**

Сажетак

Варијабла, у општем смислу, представља својство објекта, особе, стања, процеса догађаја, које може узети неку вредност из одређеног скупа вредности. Дакле, она представља димензију неке целине која нема константну вредност, односно која варира. То је део неке целине, а не сама целина, то није читаво физичко тело већ нпр. његова једна димензија ("дужина", "ширина" или "висина"). У оквиру групе, варијабла није појединац или група у целини, већ одређено својство појединца или те групе. Варијабле или променљиве су, према томе, нужни саставни чиниоци сваке хипотезе. Хипотеза може имати више варијабли, али, према важећим схватањима у науци, неопходно је да има најмање две: једна независна и једна зависна. Варијабле су општи појмови ствари или ставови одређене појмовне вредности, тј. одређеног садржаја који обухвата сродне нужне појмове а који и сами имају или могу имати своје појмовне вредности, тј. могу садржати још уже сродне појмове.

Кључне речи Варијабле, зависне варијабле, независне варијабле, логика, методологија, истраживање.

Варијабле су променљива обележја појава или процеса који се квантитативно и квалитативно мењају. Оне су променљиве величине о којима се у хипотезама нешто тврди и за научно истраживачки процес су изузетно важне. Методологија научно-истражи-

* Научни саветник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

вачког рада поставља законитости по којима истраживач мора поступати да би успешно учествовао у научноистраживачком процесу. То је процес у коме се чињенице подвргавају научној анализи и другим методама истраживања, уз активан критички однос према ономе што је предмет истраживања. У том процесу хипотезе су мишљења истраживача о обележју *једне варијабле* или мишљење о односу између *две варијабле*. Пошто су појмови основне категорије мишљења, у хипотезама се барата с појмовима и њиховим међусобним односима. Појмови су замисао суштине предмета, појава и процеса. Да би истраживач могао проверити исправност постављених хипотеза не може остати на појмовном нивоу, јер замицао суштине предмета – појава и процеса трансцендира објективну стварност. Научни појмови су настали мишљењем које је засновано на чињеницама стварности. До појма се долази апстракцијом небитних и генерализацијом битних елемената и чињеница. Појам је мисаоно објашњење чињеница. За разлику од осетног доживљавања мисао (појам) уопштено "одражава" објективну стварност. Пут настанка појма иде од објективне стварности преко осетних доживљаја до мишљења. Тај процес се назива *концептуализација*. Због емпиријске провере мора се направити обрнути пут који иде од мишљења према објективној стварности. Овај поступак се назива *операционализација*.¹⁾ Делови објективне стварности који се односе на појам варијабле коју желимо операционализовати зову се *индикатори или показатељи*. Термин за одређење појма индикатор (индикација) потиче од латинске речи *indicare*.²⁾ Основни његови синоними су: обележје, најава, наговештење, симптом, податак, показивач, путоказ, основа за неку сумњу итд.³⁾

ПОЈАМ ВАРИЈАБЛИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Термин "*варијабла*" је у логику и методологију пренет из математике и он значи "променљива". У алгебарској функцији $y=f(x)$ је тзв. "независно променљиве". У савременој симболичкој логици

- 1) Мирослав Вујевић, *Увођење у знанствени рад у подручју друштвених знаности*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 67.
- 2) Индикатори или показатељи су по уобичајеној дефиницији "*спољашње манифестације унутрашње структуре*" (Милосављевић, С. – Радосављевић, И., *Основи методологије политичких наука* 3. измењено и допуњено изд., Службени гласник, Београд, 2006, стр. 454)
- 3) *Мала енциклопедија просвете*, том I, 3. изд., Просвета, Београд, 1978, и Клаић, Б., *Рјечник страних ријечи*, стр. 624.

и у методологији уведени су појмови и симболи две основне врсте варијабли: (1) *варијабле појмова* и (2) *варијабле ставова* а које значе ставове варијабилног значења. Појмовна варијабла је сваки општи појам чије се значење може мењати. На пример, појмовна варијабла је појам "човек", јер тај појам може значити: "мушкарац", "жена", "дете" итд. Варијабле су општи појмови "друштво", "пол", "брачно стање", "професија", "политичко опредељење" итд. У конкретном мишљењу свака појмовна варијабла има своју вредност, на пример, варијабла "х" или "професија" може имати вредности: "професор", "студент", "музичар", итд. Посебно треба истаћи да су вредности варијабли виших појмова такође варијабле, ако су то општи појмови, само су то варијабле нижег реда, тачније мање општости. Тако варијабла "студент" има вредности: "студент економије", "студент медицине", и даље, "студент економије првог семестра", "студент медицине првог семестра" итд. и сл.⁴⁾

У проблему истраживања се размишља о неком обележју или о односу између одређених обележја. У хипотезама на основу знања, интелигенције, маште и интуиције истраживач даје мисаони одговор о обележју или о односу између обележја. Та су обележја променљива, па се зову *варијаблама*. Варијабле су променљиве величине о којима у се хипотезама нешто тврди, па да би се проверила исправност онога што се тврди у истраживању се оне описују или мере.

У истраживању, истраживач није једнако заинтересован за све променљиве величине које се јављају. Оне које су у средишту његовог интереса зову се варијаблама. *Зависне варијабле* су обележја појава које истраживача највише занимају у истраживању, па се та варијабла доводи у везу с другим варијаблама које њу описују, класификују или објашњавају. А варијабле које описују, класификују или објашњавају зависну варијаблу називају се *независним варијаблама*.

Зависне се варијабле увек налазе у проблему истраживања. Она је заправо обележје за које се истраживач пита у проблему. Међутим, независне варијабле јављају се у циљевима истраживања и у хипотезама. Независна варијабла може се јавити и у проблему. Варијабла може бити независна у једном истраживању, а зависна у другом истраживању. Зависне варијабле су обично критериј

4) Богдан Шешић, *Основи методологије друштвених наука* Научна књига, Београд, 1978, стр. 65-66.

на основу којег се доноси одлука с којих ће се научних подручја почети истраживање, али то могу бити и независне варијабле.

Зависне варијабле одређује истраживач. Он доноси одлуку која ће варијабла бити у средишту његова истраживања. Независне варијабле су мање под утицајем воље истраживача, а више под утицајем његова знања, интелигенције, маште и интуиције. Истраживач се на основу тих стваралачких могућности одлучује које ће варијабле довести у везу са својим зависним варијаблама, али он не може одлучити о њиховој повезаности. Зато ће коначни суд о независним варијаблама дати истраживање.

Зависне варијабле зависе о независним варијаблама, а независне не зависе о зависнима. Зато се тако и зову. У истраживању није лако одредити однос између зависне и независне варијабле, јер се могу јавити неке друге варијабле које делују на њихов однос. Зато поред зависне и независне варијабле у истраживању се јављају и антецендентне или експланаторне варијабле.⁵⁾

Поред тих често се у друштвеним истраживањима јављају *интервенишуће*⁶⁾ или *интерпретативне варијабле*. Интервенишуће варијабле јављају се после независне, а пре зависне и оне узрокују повезаност између тих варијабли. На крају се могу јавити *кондицирајуће* или *спецификаторне варијабле* које условљавају интензитет повезаности између независне и зависне варијабле. Пример, повезаност између образовања (X) и напредовања у послу (Y) већа је код већег стажа (T).⁷⁾

Као што се на крају истраживања може знати да ли је нека варијабла независна или није, исто тако се може сазнати да ли је експланаторна, интерпретативна или спецификаторна. На крају истраживања класификација варијабле може бити другачија него што је била у току истраживања. То једино није случај са зависном

5) Ове варијабле објашњавају независну и зависну варијаблу, односно корелацију између њих. (Милосављевић, С. – Радосављевић, И., *Основи методологије политичких наука* 3. измењено и допуњено изд., Службени гласник, Београд, 2006, стр. 454)

6) *Интервенишуће варијабле* се могу наћи на различитим местима у односу на независну и зависну. Зависно од садржаја на који се варијабле односе, врсте интервенције, варијабле на коју се интервенише и тврдње, могу се разликовати: однос претхођења, однос исхођења, однос интерпретације, конкомитентни однос, однос делимичне комплексне повезаности и однос потпуне комплексне повезаности. Оне објашњавају разлоге за постојање односа између зависне и независне варијабле (Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад, 2005, стр. 116).

7) Јосип Жупанов, “Појам и значај индикатора у социјалном истраживању”, *Наше теме*, бр. 5, Загреб, 1962, стр. 156.

варијаблом. У разради истраживања треба претпоставити јављање свих могућих врста варијабли, јер то даје смернице за разраду наредних фаза процеса истраживања. Према томе у попису варијабли могу се јавити и неке варијабле којих нема у хипотезама. Истраживач у процесу истраживања и не мора бити посебно заинтересован за мерење таквих варијабли, али да би се одредио однос између варијабли које истраживача занимају те варијабле мора контролисати. Дакле, мора се знати које ће се варијабле мерити, а које контролисати, јер о томе зависи нацрт истраживања и обрада података. У истраживању се не може све предвидети, али није могуће ни мерити ни контролисати варијабле које се нису предвиделе. Због тога треба настојати да попис и класификација варијабли буду што исцрпнији.

Попис и класификација варијабли логички се наставља на претходне фазе. Међутим, не значи да идеје које се јаве у овој фази не могу придонети обогаћивању истраживања. Зато, ако истраживач жели да мери или контролише неке варијабле које се не јављају у претходним фазама, треба видети шта то знати у упоређењу с досадашњом логиком размишљања, како се не би изгубио намеравани проблем истраживања. Према томе, у овој фази истраживач прави попис зависних, независних, експланаторних, интерпретативних и спецификаторних варијабли. Ако су хипотезе⁸⁾ добро постављене то неће бити тешко, јер се варијабле извлаче из хипотеза и разврставају на основи хипотеза.

У односу на мерне карактеристике, варијабле се деле на *квалитативне* и *квантитативне*. Да би се варијабле могле мерити морају се метријски дефинисати. То значи да за квалитативне варијабле треба одредити модалитете у којима оне варирају, а за квантитативне треба одредити смер и теоријске могућности варирања. С обзиром на смер варирања квантитативне варијабле могу бити

8) “Хипотеза представља оно што предвиђамо”; “Хипотеза је питање тако постављено да се на њега може на одређени начин дати одређени одговор”; “Хипотеза је став који се може подврћи тесту да би се одредила његова ваљаност”; “Хипотеза је мисаона претпоставка о предметима који се истражују”; “Хипотеза је исказ одређеног предметног значења и претпостављене сазнајне вредности који тек треба проверити”; “Хипотеза је међуоднос променљивих”; “Хипотезе представљају мисаоно теоријске допуне извесних празнина у познавању одређене појаве или читаве области појава чије извесне моменте, делове или аспекте већ познајемо”; “Хипотеза је став или комплекс ставова неодређене сазнајне вредности којима се покушава дати објашњење одређених, било емпиријских или теоријских чињеница, било претпостављених објеката, појава, процеса или односа” Хипотеза је “тврдња која се може ставити на испит да би се установила њена ваљаност” (Богдан Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, 2. изд., Научна књига, Београд, 1978, стр. 208)

униполарне и биполарне. Униполарне варирају у једном смеру, од нуле до свог максимума, а биполарне у два смера према максимуму. У многим друштвеним истраживањима погрешно се метријски дефинишу варијабле. Нарочито често се дефинишу биполарне варијабле као униполарне. На пример, *интензитет задовољства и мотивације* обично се дефинишу као да варирају од незадовољства до максималног задовољства и од немотивисаности до максималне мотивисаности. Као да се незадовољни и немотивисани не разликују међусобно, исто као задовољни и мотивисани. Управо незадовољни и немотивисани често представљају друштвене проблеме, па је због тога у истраживању веома важно ове варијабле мерити с обе стране уздуж целог континуума.⁹⁾

Основни захтев у дефинисању варијабле, поред језичке прецизности, јесте мерење. Варијабле се могу мерити непосредно и посредно. *Непосредно мерење* је прецизније, зато што се директно, мерним инструментима, мере они елементи варијабле који се истражују. *Посредно мерење* подразумева претпоставку да постоје парови чињеница: један пар је *унутрашња чињеница* или *латентна карактеристика*, а други – *спољна чињеница*. Унутрашња чињеница је теоријски релевантна, али људским чулима невидљива, док је спољна чињеница, као други члан наведеног пара, видљива. Између та два члана пара постоји одређена корелација, која у идеалним условима износи 1,00. у свим другим условима она је мања од јединице. Зато је посредно мерење непрецизније од непосредног.¹⁰⁾

9) Мирослав Вујевић, *Увођење у знанствени рад у подручју друштвених знаности*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 68.

10) Као пример за објашњење посредног мерења варијабле, у методолошкој литератури се често наводи истраживање које је спровело Истраживачко одељење Министарства одбране пре уласка Сједињених Америчких Држава у Други светски рат. Они су били заинтересовани да установе колико су војна лица, која су била регрутована преко Службе одабирања, задржала осећај идентификације са цивилним животом, односно да ли су се идентификовала с једном новом социјалном групом: армијом. Варијабла је посредно мерена индикатором ношења униформе у време док су се та војна лица налазила на одсуству – ван службе. На постављено питање да ли на одсуству више воле да носе униформу или цивилно одело, само 30% људи који су регрутовани преко Службе одабирања изјаснило се за униформу. За разлику од њих, тај одговор је дало 62% чланова активног састава армије. Дакле, унутрашња чињеница – идентификација војних лица с армијом истраживана је помоћу спољне чињенице (индикатора) ношења униформе ван службе (Жупанов, Ј., *Индикатори - Методологија истраживања у друштвеним наукама*, Зборник Института за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1962; Печујлић, М., *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1989. и Новинска установа «Службени лист СФРЈ», Београд, 1976, стр. 135; Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад 2005, стр. 125-126).

Неретко се квалитативне варијабле сматрају квантитативнима. То нема штетне последице само у научном истраживању, па метријском дефинисању варијабле ваља посветити посебну пажњу. Овај посао може попримити карактеристике појмовне анализе. Долазак до научно релевантног садржаја појма варијабле нема само научну већ и практичну вредност.¹¹⁾

Ставне променљиве или *пропозиционалне варијабле* означавају класе исказа, може значити "Киша пада", али и "Ветар дува" итд. И у симболичкој логици се разликују независне варијабле и зависне варијабле у разним моделима и серијама сложених исказа и то према овим основним правилима:

(1) У моделима с низом варијабли независне варијабле су оне које стоје више лево или улево, док су зависне варијабле оне које стоје десно и више удесно. Нпр. у низу варијабли појмова: "економија-политика-култура", "економија" је независна променљива у односу на "политику" и на "културу", док је "култура" зависна у односу како на "политику" тако и на "економију", што није случај само у теорији него и у пракси.

(2) У моделима каузалних спојева, *варијабла узрок* је независна а *варијабла ефекат* је зависна.

(3) У временски сређеним серијама свака претходна варијабла је независна у односу на потоњу. На пример, у серији: "детињство-дечаштво-младост-зрело доба-старост", "детињство" је независна променљива у односу на све потоње променљиве, док је "младост" независна само у односу на "зрело доба" и "старост". Чињеница, да је "старост" зависна варијабла у односу на сва доба живота не исказује само неку чисто теоријску истину о односу појмова – варијабли него и реалну чињеницу да старост зависи од целог тока претходног живота.¹²⁾

11) Варијабле се могу класификовати на више различитих начина. Најчешће се деле на: Случајне; дискретне (дисконтинуиране) и континуиране случајне варијабле; квалитативне (категоријалне) и квантитативне (нумеричке) варијабле; номиналне, ординалне, интервалне и омерене варијабле; зависне и независне + интервенирајуће, експланаторне и спецификаторне варијабле; Интервенирајуће (интерпретативне) варијабле узрокују повезаност зависне и независне варијабле; Експланаторне (антецендентне) варијабле појављују се у истраживању уз зависну и независну. Спецификаторне (кондиционарајуће) варијабле; активне и атрибутне варијабле; једнодимензионалне и мултидимензионалне варијабле (Јосип Жупанов, *Индикатори - Методологија истраживања у друштвеним наукама*, Зборник радова Института за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1962, стр. 46-60)

12) Богдан Шешић, *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 66.

Дакле, варијабла је променљива величина о којој се нешто тврди, а која се може квалитативно или квантитативно мерити. Варијаблу чине обележја неке појаве, а не она сама. Варијабла се односи на особине или својства ствари, појава или лица, коју је на основу оперативне дефиниције могуће опажати или/и мерити. Оне представљају прихватљиво препознатљив, јасан и једнозначан ентитет у неком подручју људских активности. Варијабле или променљиве су нужни саставни чиниоци сваке хипотезе. Хипотеза може имати више варијабли, али, према важећим схватањима у науци, неопходно је да има најмање две и то независну и зависну варијаблу. Варијабле су, дакле, општи појмови ствари или ставови одређене појмовне вредности, тачније, одређеног садржаја који обухвата сродне нужне појмове, а који и сами имају, тј. могу имати своје појмовне вредности, тј. могу садржавати још уже сродне појмове. Основно је својство сваке варијабле да јој се значење може мењати, па има својство егзистенцијалне или потенцијалне променљивости. Независне варијабле су основ тумачења, објашњавања, описивања зависних варијабли.

Иако у хипотезама независна варијабла,¹³⁾ по правилу, стоји улево на почетку, а зависна удесно, односно ближе крају хипотезе, ово опште правило у друштвеним (а нарочито у политичким наукама), не може се прихватити тако једносмерно као у математици, у којој вредност зависно променљиве зависи од вредности независно променљиве. У погледу варијабли изложене ставове треба прихватити само условно зато што у друштвеним, а нарочито политичким наукама, постоји међузависност свих могућих варијабли. Зато у политичким наукама, приликом постављања хипотеза, треба имати на уму да је сваки синдромни или елементарни чинилац предмет истраживања зависна варијабла која се описује, класификује, об-

13) У истраживачким пројектима, у оперативном одређењу које припада познатом и научно провереном сазнању о предмету истраживања, независна варијабла се бира симетрично сегменту или елементарном садржају (или се односи на сегмент или на елементарни садржај) који се односе на познате и проверене садржаје. Обично се помоћу независне варијабле описује, објашњава или предвиђа зависна варијабла. За разлику од независне, зависна варијабла се односи на сегмент или елементарни садржај у оперативном одређењу који припада непознатом или непровереном сазнању о предмету истраживања. То је, у ствари, онај сегмент у оперативном одређењу премета истраживања који се истражује. Зато је зависна варијабла, у принципу «променљива (условљена, узрокована) по мери независне варијабле (Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад, 2005, стр. 112).

јашњава у првом реду независном варијаблом. При том, ове варијабле под одређеним условима могу и да промене места и улоге.¹⁴⁾

Ако су у хипотези само две варијабле (независна и зависна) и тврдња, онда је реч о хипотези са простом релацијом. Таква је, на пример, хипотеза: "Слаба видљивост *утиче* на ефикасност". У овој хипотези, *слаба видљивост* је независна варијабла, *ефикасност* – зависна, а *утиче* – тврдња. Ако су у хипотези три варијабле или више њих повезане једном или више тврдњи, реч је о хипотези са сложеном релацијом. Таква је, на пример, хипотеза: "Слаба организација, недовољна обученост руководећих кадрова и непопуњеност савременим средствима за производњу неповољно утичу на продуктивност." У овој хипотези, *слаба организација*, *недовољна обученост* и *непопуњеност* су независне варијабле, *продуктивност* – зависна варијабла, *руководећи кадрови* (условно) и *савремена средства за производњу* (условно) – интервенишуће варијабле, а *неповољан утицај* – тврдња. *Руководећи кадрови* и *техничка средства* су условно издвојени у интервенишуће варијабле, зато што имају чврсту везу с независном варијаблом: *руководећи кадрови* с првом независном варијаблом, а *савремена средства за производњу* – с другом. Да би хипотеза била јасна, недвосмислена и искуствено проверљива, потребно је да и варијабле буду прецизно формулисане и да постоје дефинисани односи релација између њих.¹⁵⁾ У наукама, због сложености предмета истраживања, најчешће се изводе сложене хипотезе са односом делимичне и потпуне комплексне повезаности. Њихово успешно формулисање (као логичко-методолошки и психолошко-сазнајни процес) зависи од знања, маште, упорности, стрпљивости, интуиције и других способности истраживача. У том сложенем детерминистичко-стохастичком сплету истраживачи морају бити оспособљени за уочавање варијабли и веза између њих по структури и функцији. Све то, затим, треба повезати у једну логичко-епистемолошку целину, која усмерава истраживање, сагласно предмету и циљу, ка решењу проблема. Најбоље је да се ти односи искажу са више простих хипотеза, што је могуће само у оним ситуацијама када се таквим приступом не нарушава детерминистички сплет релација битних за истраживање. У супротном, ако се тај сплет нарушава, форму-

14) Милосављевић, С., – Радосављевић, И., *Основи методологије политичких наука*, 3. измењено и допуњено изд., Службени гласник, Београд, 2006, стр. 453-454.

15) Ристић, Ж., *Нацрти истраживања и проверавања хипотеза*, Просвета, Београд, 1983, стр. 311-313.

лише се хипотеза са сложеностом релацијом, којом се комплексно обухвата предмет истраживања.¹⁶⁾

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ВАРИЈАБЛИ

Хипотезе представљају мишљење истраживача о обележју једне варијабле или мишљење о односу између две варијабле. Појмови су основе категорије мишљења, па се у хипотезама барата са појмовима и њиховим међусобним односима. Појмови су замисао суштине предмета, појава и процеса. Они се разликују од предмета, појава и процеса које означавају.¹⁷⁾ Да би се могла проверити исправност хипотеза не може се остати на појмовном нивоу, јер замисао суштине предмета – појава и процеса трансцендира објективну стварност. Зато су појмови и глуви и слепи. Међутим, научни појмови морају имати емпиријске корелате на које се односе. Зато се замисао у науци може емпиријски проверити тако да се истраживач обрати објективној стварности. У објективној стварности се треба пронаћи оно о чему се размишља. Затим то треба описати, мерити и ставити у одређени однос како би се утврдило да ли замишљени однос (хипотеза) одговара стварним односима у објективној стварности. Научни појмови настани су мишљењем које је засновано на чињеницама стварности. До појма, се дакле, долази апстракцијом небитних и генерализацијом битних елемената у чињеницама. Затим следи мисаоно објашњење чињеница. За разлику од осетног доживљаја мисао (појам) уопштено "одражава" објективну стварност. Пут настанка појма иде од објективне стварности преко осетних доживљаја до мишљења. Тај се процес назива *концептуализација*. Због емпиријске провере мора се направити обратан пут који иде од мишљења према објективној стварности. Овај поступак зове се *операционализација*.¹⁸⁾ Операционализација варијабли повезује теоријски и емпиријски ниво истраживања. Зато је то од изузетног значаја у процесу научног истраживања, јер наука је теорија о објективној стварности заснована на чињеницама те стварности. Апстрактни карактер теорије често доводи до њеног

16) Мирослав Вујевић, *Увођење у знанствени рад у подручју друштвених знаности*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 65.

17) Радослав Гаџиновић, „Како написати научно-истраживачки рад из области политикологије“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, стр. 267, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

18) *Исто*, стр. 70.

удаљавања од објективне стварности, тако да многе теоријске творевине немају емпиријске корелате. Томе је доста придонио и друштвени дуализам који се у науци одразио у подели на теоријску и емпиријску, а у образовању на теоријско и практично образовање. Теоријско знање може бити, солидно, логично и разумљиво, а да истраживач није у могућности да у објективној стварности препозна оне појаве и процесе о којима има такво знање. Према томе, операционализација није само проблем у научном истраживању, већ и у образовању. Шта вреди знање о процесу истраживања, ако се не уме применити у пракси - истраживању.

Као што апстрактна, кабинетска и вербална знања представљају крајност исто тако су крајност и практична знања без одговарајуће теоријске основе. Неко може научити да ради неки конкретан посао без теоријског знања, али ако се ситуација измени тај ће тада постати неупотребљив. У том случају, тај неће бити у стању да врши поправке, измене, иновације, јер без теорије (појмова) није могуће трансцендирати стварност. Зато се усмереност образовања према потребама рада не сме схватити као умереност према практичним знањима, већ као операционализацију теоријског знања. Према томе, проблеме у науци и у образовању није могуће решити усмереношћу према теорији или пракси, већ њиховим јединством. Операционализација је, заправо, напор око њихова повезивања. Успех у овој фази може знатно придонети вредности целокупног истраживања, као што неуспех то може умањити. Према томе, мишљење истраживача у процесу истраживања не завршава теоријским делом. Оно се наставља све док траје истраживање, само што у појединим фазама истраживања поприма специфичне облике. Док у теоријском делу процеса истраживања превладава мисаона делатност, у емпиријском делу превладава делатна мисао. У емпиријском делу процеса истраживања мисао не замењују осећаји, већ се у њему они удружују. Истраживач не може у објективној стварности интуитивно захватити одједном већи број обележја и довести их у везу на том нивоу. Обележја која занимају истраживача јављају се на различитим местима у различито време, и у великом броју, па их он прикупља по одређеној замисли, претвара у одређене симболе и те симболе доводи у везу уз помоћ статистичко-математичких операција. Као што у емпиријском делу истраживач користи различите инструменте који помажу у прикупљању осетилних података, исто тако он користи статистичко

математичке поступке као инструменте мишљења. Комбинацијом мишљења и осетилног доживљавања уз помоћ инструмената који помажу и једно и друго, савремена наука допире до неслућених сазнања. "Само теоријски схваћена операција епистемолошки корелирана са емпиријски датом операцијом може да верификује постојање овог другог научног објекта".¹⁹⁾

Научно откриће се састоји од одговарајуће везе између теоријског мишљења и осјетилног доживљавања. Стога се процес научног истраживања не може зауставити на хипотезама (теоријском мишљењу), већ се научно истраживање мора наставити емпиријским делом. Хипотезе су замисао истраживача о процесима и појавама у објективној стварности. Мисао је, каже Хегел, и глува и слепа, али научна мисао односи се на реалност коју можемо чути и видети. Због тога се у научном истраживању истинитост мисли проверава "ослушкивањем" реалности о којој се мисли.²⁰⁾

У сложеним предметима истраживања постоји мноштво варијабли и релација између њих. Свака од тих варијабли и релација има своје место и улогу у истраживачком процесу – било да се посматрају појединачно или у детерминистичко-стохатичком сплету. Оне делују једна на другу и само у комплексу захватају предмет истраживања у целини. Варијабле се, такође, не јављају увек у "чистом" – јасно препознатљивом облику. Неке од њих су скриване у самој појави, а неке могу и споља да делују на њу. Зато оне могу бити запажене и формулисане у хипотези. У супротном, обавезно долази до упрошћавања суштине, импровизације и површног (једностраног) прилаза, што даље, доводи до: неправилног избора метода, техника и инструмената; некомплексног организовања и реализовања истраживачког поступка и до погрешних резултата истраживања уопште.²¹⁾

Дакле, увођење у научни процес истраживача најбоље се постиже како читањем разних научних дела и приручника тако, још више праксом *Fit fabricando faber* (Ковач постаје ковањем) каже латинска изрека, слично мисле и Немци *Übung macht den Meister* (Мајстор постаје вежбањем).

19) Nortrop F. S. С., *Логика природних и друштвених наука*, Обод, Цетиње, 1968, стр. 131.

20) Мирослав Вујевић, *Увођење у знанствени рад у подручју друштвених знаности*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 65.

21) Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад 2005, стр. 118.

Radoslav Gacinovic

VARIABLES IN SCIENTIFIC RESEARCH

Summary

In general, a variable is a trait of some object, person, situation, process and event that might represent some value out of a certain set of values. Hence it is a dimension of an entity (unit) which has not constant value or which is variable in the value. It is a part of an entity and not the entity itself and it is not a physical body as a whole, but one dimension of it (f.e. the length, (width) wideness or height.) Within one group, the variable is not an individual or a group as a whole, but only a certain trait of the individual or the group. Therefore, variables, or variable traits, are indispensable constructive elements of each hypothesis. The hypothesis might have more variable, but in line with current scientific views the hypothesis ought to have at least two variables: one independent and one dependent variable. Variables are general terms regarding some objects or the views of certain term (concept) value, or the vies of certain content encompassing related indispensable terms which do or do not have their own term (concept) values, or do have narrower indispensable terms.

Key Words: variables, dependent variables, independent variables, logic, methodology, research

ЛИТЕРАТУРА

- Батарело, А. Ж., *Проблем у друштвеним истраживањима: критика традиционалне методологије*, А. Ж. Батарело, Загреб, 1990.
- Богдановић, М.: *Методолошке студије*, ИПС, Београд, 1993.
- Врачар, С. К., *Преиспитивање правне методологије: наговештаји државно-правног интегрализма*, Научна књига, Београд 1994.
- Вујевић, М., *Увод у знанствени рад*, Информатор, Загреб, 1988.
- Гуд, В. – Хет, П., *Методи социјалног истраживања*, Вук Караџић, Београд, 1966.
- Зајечаревић, Г, *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977.
- Илић, М.: *Научно истраживање. Општа методологија*, Филолошки факултет у Београду, Београд 1994.
- Милосављевић, С., *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, Београд 1980.

- Милосављевић, С., Радосављевић, И., *Основи методологије политичких наука* 3. измењено и допуњено изд., Службени гласник, Београд, 2006.
- Macneill, P., *Research methods*, Routledge, Лондон, 1991.
- Михаиловић, Д., *Методологија научних истраживања*, Факултет организационих наука, Београд, 1999.
- Милић, В., *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Nortrop F. S. С., *Логика природних и друштвених наука*, Обод, Цетиње, 1968.
- Новаковић, С., *Увод у општу методологију и историја методолошке мисли*, Филозофски факултет, Београд, 1994.
- Печујлић, М., *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1989.
- Пејчић, Б., *Методологија емпиријског научног истраживања, Хрестоматија*, Универзитет у Београду, Дефектолошки факултет Београд, 1995.
- Ристић, Ж., *О истраживању, методу и знању*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
- Сакан, М., *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад 2005.
- Шамић, М., *Како настаје научно дјело*, Свјетлост, Сарајево, 1988.
- Шешић, Б., *Основи методологије друштвених наука*, 2. изд., Научна књига, Београд, 1977.
- Шушњић, Ђ., *Методологија*, Чигоја штампа, Београд, 1999,
- Жупанов, Ј., "Појам и значај индикатора у социјалном истраживању", *Наше теме*, бр. 5, Загреб, 1962.

Resume

A variable is variable size for which we can claim something, and which can be qualitatively or quantitatively measured. Variables are characterized by features of some phenomenon, and not by herself. The variable refers to the attributes and features of some things, occurrences, or persons, which can be observed and/or measured in the terms of operational definitions. The variables are acceptable, distinctive, clear and unambiguous entity in some field of human activity. Variables are essential components of all hypotheses. All hypotheses may have several variables, but according to the current ideas in science, it is necessary to have at least two variables, independent and dependent. The variables are general concepts or certain notional value attitudes, or more precisely, they have specific content that includes all necessary terms which also may have their own notional value attitudes, and they also may even contain more

narrow related terms. A fundamental property of each variable is that it cannot change its meaning, and therefore it is characterized by existential or potential volatility. The independent variables are the basis for interpreting, explaining, and describing of dependent variables. Variables can be classified in several different ways. The most common classifications are: random (random variable name comes from the fact that the statistical measurement is performed according to the case law. There are discrete (discontinuous) and continuous random variables. Continuous variables can theoretically take any value from a certain interval between individual values, there is no abrupt transition. Their changes can be uncountable infinite. Examples of such variables are, for example height or weight or respondents); qualitative (categorical) and quantitative (numerical) variables (Qualitative variables have changeable and perceptual values, but they do not represent measure of quantity, so it is better to talk about the categories and levels than to talk about values. Quantitative variables have changeable and perceptual values, so they represent a measure of quantity. The quantitative variables include interval and ratio variables...); absolute and additive variables (Absolute variable is quantitative and discontinuous. Additive variable is quantitative and discontinuous); nominal, ordinal, interval and ratio variables (Nominal variables are those that can be separate into subclasses that indicate attributes. They fall under the qualitative and discontinuous variables.); dependent and independent intervening, explanatory variables (Dependent variable is determined by researcher. Dependent variables depend on the independent. Independent variables are those that explain, classify or describe the dependent variable. The independent variables are less influenced by the will of the researchers. They are being influenced more by the knowledge, intelligence, intuition and imagination of the researcher. Intervening (interpretative) variables cause the interconnection between the dependent and independent variable. Explanatory (antecedent) variables appear in the research with both dependent and independent variables. Specifying (coinciding) variables cause the intensity of the relation between dependent and independent variable; active and attributing variables (Active variables are those that can be manipulated with by the researcher. He can change or control them for the need of the research. Attributing variables are those that cannot be manipulated, changed or controlled); one-dimensional and

multidimensional (One-dimensional variables are related to a single characteristic or attribute. Multidimensional variables are those that represent several attributes or characteristics which are being simultaneously changed).

Овај рад је примљен 5. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

*Ђуро Бодрожич**

Институт за политичке студије у Београду

НАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРЕС**

Сажетак

Радом се указује да криза националне државе и националних суверенитета није резултат нивелисања националних разлика, већ последица повећања разлика у војној моћи држава. Политички и војни поредак одувек су били у узајамној вези. Промена у једном поретку неминовно изазива и престојавање у другом. Никад не треба заборавити да нација и демократија иду заједно и да је општа војна обавеза сестра близнакиња егалитаризма. Неосновано је тврдити како је убитачност савремених ратова дошла од нација и национализма. Монархијски векови нису били ништа мање ратоборни од епохе нација, недостајао им је само материјал.

Модерна економија, проширујући распон између минималних потреба људи и расположивих добара, повећала је моћ држава да делују изван својих граница, а не некаква идеологија или природа режима. Ниједан режим, ма која му била идеолошка основа, не чини рат неизбежним, нити гарантује мирољубивост. У основи односа између држава леже супротстављени интереси, па су сукоби сасвим природни. Односи снага су непостојани, подозрење стално, супарништво неуклоњиво.

Општа војна обавеза и демократија омогућиле су да велика маса цивила може бити пресвучена у војнике и бачена на фронт у мери који омогућава индустрија.

* Истраживач сарадник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Мешавина индустрије, технике, опште војне обавезе и демократије није била довољна да би се створила масовна армија. Било је потребно удахнути вољу овој маси дојучерашњих цивила да она, напустивши фабрике и поља, прихвати да гине. Да би пристала, морала је знати за кога и зашто. Морали су бити уверени да то чине за своју отаџбину, а не за своје господаре. Ратни циљеви су морали добити политичко и морално оправдање. Створен је нови основ политичке легитимности.

Нуклеарно оружје наговестило је могућност да се рат материјала опет претвори у рат одлучујуће битке, на рат једног удара који би у једном тренутку одлучио судбину нације. То је рат у којем пораз не би био само пораз, већ и нестанак. Ова чињеница наметнула је бројна питања, па и питање: може ли национална држава гарантовати безбедност националне територије и народа који га настањује? И, уколико не може, да ли је, самим тим, изгубила своју вредност и постала историјски превазиђена форма политичког организовања? Разматрању ових, и с њима везаних, питања усмерен је приложени рад.

Срж државности не налази се у организованој државној управи него у идеји слободе садржаној у вољи једне друштвене групе да буде свој на своме и да никоме са стране не јо лаже рачуне.

Кључне речи: национални идентитет, национални интерес, национална држава суверенитет, субверзија, глобализација.

НАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА

Нација, у модерном значењу те речи, створена у гротлу Француске револуције, значи да је сваки појединац у народу, неvezано за свој социјални статус и порекло, постао свестан својих политичких права у односу на државу и у држави. Свест каква раније није постојала, јер је вођење ратова и стварање држава било ствар краљева. Рат је постао ствар свих, тиме и држава. Племићке нације, сачињене од привилегованих, постале су народне нације. „Слава је Француске што је, Француском револуцијом, прокламирала да само једна нација њоме егзистира.“⁽¹⁾

1) Е. Ренан, *Шта је нација*, Загреб, 1981, стр. 94.

Али то не значи да је све до Француске револуције национално осећање било нешто сасвим непознато, јер правим грађанима који су улазили у племићку нацију није било свеједно ког ће владара служити. Прелазак једног племића у службу другог монарха није се сматрао недостојним или издајом, а да народна маса није могла имати моралних дилема везаних за питање: ко влада? које не треба ни помињати. „Очигледна је истина – вели Роберто Лопез – да нација и национализми у средњем вијеку нису постојали у такву облику како их ми данас схваћамо. Али занемарити због тога истраживање свјесних или несвјесних облика духовног живота и националног осјећаја значи затворити очи и не видјети један од најзанимљивијих видова европског живота у XIII стољећу.“²⁾

Прерастање племићких нација у народне нације, тако што се право грађанства преносило на све чланове заједнице, преобрази-ло је идеју државности и с њом однос поданика према држави. И државе према поданицима. „Нација и демократија су биле две стране једне медаље, национална држава се показала као времену примерен оквир и гарант за демократију и парламентаризам“.³⁾ Некадашњи монарси су своју славу и величину мјерили бројем провинција и поданика не водећи рачуна о роду или језику којим говоре. Освајање је добило границе, „политичке заједнице не могу више себи постављати за циљ освајање било које територије и било којег народа. Кршење те забране је уосталом често било кажњавано муком и скупом владаном незадовољним народима“.⁴⁾ Идеја нације успоставила је нови принцип легитимности власти, граница и освајања.

Грчки идеал је град, довољно велик да може да се брани, а опет, довољно мали да би се сви грађани могли познавати. Нација се, у 19. веку, сматра природном заједницом на начин како су грчки мислиоци посматрали град.

Идеја нације покренула је масе из њихове вековне политичке равнодушности. Са том идејом народне масе су изведене из политичке изолације, и доведене на поприште политичке борбе. У име нације затражено је признање политичких права најширих слојева – „најпре су се афирмисали мушкарци, буржоазија, доминантне ре-

2) Р. Лопез, *Рођење Европе*. Загреб, Школска књига, 1978, стр. 307, 308.

3) Х. Шулице, *Држава и нација у европској историји*, Београд, Филип Вишњић, 2002, стр. 143.

4) Р. Арон, *Мир и рат међу нацијама*, Нови Сад-Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001, стр. 115.

лигијске и етничке групе; затим, жене, сељаштво, радничка класа и мањине.“⁵⁾

УЗАЈАМНОСТ ВОЈНОГ И ПОЛИТИЧКОГ ПОРЕТКА

Кроз све векове, политичка и војна организација налазиле су се узајамној вези. Снага сваке државе мерила се бројем оних који су имали право да носе оружје и обавезу да ратују, а не бројем поданика. И у старој Грчкој, што се најбоље може пратити кроз историју Атине, „грађанска права су се ширила на нове групе становништва, њиховим укључивањем у војну службу“.⁶⁾

Тип политичког поретка и тип војног поретка налазе се у корелацији. Промена у једном поретку чини неминовном и престројавања у другом. „Војна револуција изазива социјалну револуцију или обрнуто. Барут и топ обезбеђују надмоћ редовним војскама, чија мобилизација захтева ресурсе, недоступне феудалним кнежевинама: централизована држава постаје технички неопходна“.⁷⁾

Индустријском револуцијом свет се променио. Неке од каузалних веза које су важиле у аграрним друштвима прекинуте су или су битно измењене.⁸⁾ Модерна економија, проширујући распон између минималних потреба људи и расположивих добара, повећала је моћ држава да делују изван својих граница, а не некаква идеологија или природа режима. Ниједан режим, ма која му била идеолошка основа, не чини рат неизбежним, нити гарантује мирољубивост.

У основи односа између држава леже супротстављени интереси, па су сукоби сасвим природни. Односи снага су непостојани, подозрење стално, супарништво неуклоњиво. Дакле, убитачност савремених ратова није дошла од нација и национализма. Монархијски векови нису били ништа мање ратоборни од епохе нација, недостајао им је само материјал. Може ли се искључити тај материјал, а да све друго остане на своме месту? Дивљење временима кад су друштвене функције обављали људи различитих националности, кад лојалност није била условљена националношћу, почива на пренебрегавању чињенице да је из политичког живота био ис-

5) М. Ман, „Држава-Нација“, *Књижевност*, бр. 7-8, Београд, 1996, стр. 875.

6) П. И. Новгородцев, *О друштвеном уреду*, Подгорица, ЦИД, 1996, стр. 120, 121.

7) Р. Арон, *исто*, стр. 315.

8) П. Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Београд, Порта Либрис, 2006. стр. 333.

кључен највећи број људи. „Порицати модерну нацију значи одбацити преношење у политику вечитог захтева за једнакошћу“.⁹⁾ Грађанска права и општа војна обавеза ишли су заједно, а то је значило огромни људски материјал који су војсковође могле послати на бојиште. „У модерном западном свету – каже Арнолд Тојнби – војна обавеза је сестра близнакиња егалитаријанизма“.¹⁰⁾

Општа војна обавеза и демократија омогућиле су да велика маса цивила може бити пресвучена у војнике и бачена на фронт у мери који омогућава индустрија. Мешавина индустрије, технике, опште војне обавезе и демократије није била довољна да би се створила масовна армија. Било је потребно удахнути вољу овој маси дојучерашњих цивила да она, напустивши фабрике и поља, прихвати да гине. Да би пристала, морала је знати за кога и зашто. Морали су бити уверени да то чине за своју отаџбину, а не за своје господаре. Ратни циљеви су морали добити политичко и морално оправдање.

Нова стварност променила је традиционална схватања о разлозима трајности и узроцима пропадања друштвених заједница. Некада, кад су оружје и оруђа били једноставни, а сирови народи истовремено и јаки народи, теоретичари су у материјалном благостању, јер је кварило врлину, убијало аскетизам и склоност пожртвовању, рађало хедонизам и дух уживања, проналазили клицу кварења народа и узрок пропадања државне моћи.

Традиционална мисао објашњавала је пропаст народа и цивилизација изневеравањем стародревних обичаја и херојских врлина очева оснивача, кад масе изгубе веру, а елите, препуштајући се уживању, изгубе вољу за моћ и забаце дух самопожртвовања. Кад би се напустиле старе установе, а стари обичаји престали бити светиња, наступала је пропаст. Другим речима, трајање је захтевало да се живи начином својих предака. Конзервативност је обезбеђивала трајност.

У модерном свету, у ери технике, бришу се старе диференцијације. Некад се говорило да је Бог створио три сталежа: витеза, сељака и свештеника. Појавио се нови тип човека који је то устројство уништио, а за којег нема друштвено-економских критерија на основу којих би он добио карактеристике. Тај нови планетарни чо-

9) Р. Арон, *исто*, стр. 312.

10) А. Тојнби, „Смрт у рату“, *Градац*, Чачак, 1997, бр. 124-125, стр. 34.

век „носи у себи једну нову метафизику чијег постојања, на емпиријском плану, он још није у потпуности свестан“.¹¹⁾ Његово лице и даље је замагљено и тек наговештено. Али је постало приметно да се и сељак, као и војник наследник некадашњег витеза, претварају у техничаре.

И данас има људи који чезну за добом храбрости кад је војна сила зависила од броја и физичке снаге војника, њихове храбрости, од добре организације и генија војсковођа. Такви ће, одбијајући да је новац „живац рата“, увек хвалити традиционални сељачки начин живота који издашно даје војнике потребних физичких и моралних својстава. Али, стварност казује другачије, стварност коју често занемарују словенски људи. Мисао да без добре економије, која интегрише производне снаге и потенцијале укупне државне територије, нема ни нације, ни државе, тешко је продирала у свест словенског човека. За њега је економија била сфера материјалног, никако и нечега од чега зависи и духовни живот човека и чему, према томе, не треба посвећивати велику пажњу.

Од започињања индустријализације узима се сасвим другачије јер је материјално богатство услов војне моћи, а степен образовања важнији од уздржаног и једноставног живота. Било да се ради о обуци или наоружању, политичка власт мора располагати средствима неопходним да мобилише, опреми, организује трупе, снабде их средствима савремене борбе.

Модерност је донела преокрет. Војна моћ странаца која се појавила на границама, којој се није могло одолети, натерала је људе да прекину живети и радити начином својих предака. Избор је био или напустити старином посвећене обичаје или бити поробљен.

Експанзија Запада и потчињавање осталих цивилизација произишла је из његове супериорности у примени организованог насила, „а не из надмоћи његових идеја, вредности или религије. Западњаци често заборављају ову чињеницу; незападњаци никада“.¹²⁾

Испоставило се да конзервативност може донети пропаст и да промена није нешто што по сваку цену треба спречити, него да је и неизбежна и неопходна да би се могло одржати. Способност уношења новина постала је мерило колективне способности. Техника

11) Е. Јингер, „Планетарни радник“, (Разговор с Ернстом Јингером- Фредерик де Товар- ницки), Чачак, *Градац*, год. 18, бр. 92, 93, 94, 1990, стр. 44.

12) С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, 1998, стр. 55.

је срушила оно што је изгледало безвремено и исконско. Свуда где је доведен у зачарани круг технике човек је постављен у позицију или-или. Да прихвати њена средства или ће пропасти.

Може ли национална држава одговорити изазовима савремене технике, из сопствених извора обезбедити силу која ће јој омогућити самостално вођење спољне политике и равноправност у међународним односима, па и сопствену безбедност?

Развој војне технике и захтеви које истиче савремени рат довели су до тог да је преостао мали број држава које располажу довољном количином моћи и укупним потенцијалом да захтевима одговоре, да поведу рат. Мале и слабе државе, хтеле то признати или не, више нису у стању да воде рат. Самим тим оне не могу ни претендовати на звање државе и то државе која би имала обележје суверености. Управо због тога реално је очекивати, као што је и досад било, показује историја, нова политичка прегруписавања и нове видове политичког организовања.¹³⁾ Груписања се увек догађају међу сроднима, који имају заједничко духовно начело. Интерес ствара само привремена савезништва. Неразборитим и неоснованим поистовећивањем Европске уније с Европом као континентом проистекле су и „многе друге фактографске нетачности и политичке фантазије које химерично обележавају савремени режим проевропског дискурса У Србији“.¹⁴⁾ Где се завршава Европа није одређено географијом. „Европа се завршава тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље“.¹⁵⁾ Идентификовање Европе с западним хришћанством даје јасан критериј за пријем нових држава у западне организације укључујући и чланство у Европској унији.¹⁶⁾

НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА У ЕПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Криза националне државе није дошла услед нивелисања разлика међу народима. Напротив, она је последица нарастања разлика међу народима у сфери војне моћи и то у сразмери коју нису познавали ранији векови. Белгијска армија, примера ради, била

13) К. Шмит, *Појам политичког – Норма и одлука*, Карл Шмит и његови критичари, Београд, Филип Вишњић, 2001, стр. 31.

14) М. Кнежевић, „Дилеме спољне политике о „безлатералној“ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр 2/2010.

15) С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД, 1998, стр. 178.

16) *Исто*, стр. 179.

је 1914. године француска армија у малом, исто организована и снабдевена наоружањем које је могло бити произведено у националним фабрикама. Све европске државе, велике и мале, имале су војску истог типа, а снагу је одређивао број становништва. Разлика је била квантитативна. На почетку Другог светског рата ствари су стајале другачије. Разлику није одређивао само квантитет, него и квалитет: мале државе нису биле у стању саме производити оружје које су велике државе изнеле на ратно поприште, а њихове оружане формације, самим тим, једва да су се могле и назвати војском. Након Другог светског рата квалитативна разлика је толика да се не могу чинити било каква поређења. Крајња неједнакост у опреми и наоружању војски не може се надокнадити бројем, дисциплином или моралом трупа.

Елемент простора, супротност копна и мора, развојем науке, научних техника и технологија, добија другачију природу. Бродови више нису усамљени и недодирљиви осим бродовима друге морнарице, препуштени авантуристичком духу својих посада. Море, које изван територијалних вода припада свима, више није простор за пустолове. Ваздух, који изнад извесне висине припада свима, и космичко пространство постали су подручје смелих. Митским речником, дало би се казати „како од сада земља и вода подлежу закону ваздуха и ватре. Исти се дух намеће и људима на копну и поморцима: дух науке“.¹⁷⁾

Историјско раздобље настало након 1945. године битно се разликује у вредновању броја у односу на претходна раздобља људске историје, због до сада непознатих начина борбе. Закон бројности и простора има сасвим различит удео у борби хладним или ватреним оружјем, у судару царстава барута и термонуклеарних сила.

Људи желе мир. Сама жеља за миром наметнула је питање: зашто се народи, место да се парцелишу у различите, између себе супротстављене државе, не би слили у једну државу кроз коју би се пројавила унутрашња солидарност својствена појединачној држави? Идеја о светској држави није ништа друго до идеја о вечном миру која, не одскора, заводи људске духове. За једне то је маштарија, за друге идеал који ће остварити будући векови. Вера у настаanak општесветске државе скопчана је уз идеал о људском прогресу.

17) Р. Арон, *исто*, стр. 231.

Идеја „светске историје“ у коју је утиснут провиденцијални смисао и задат циљ људског рода, по свом пореклу је религијска. Њу је у свет донео древни Израилљ скопчавши је с идејом о вези Бога и човека. У хришћанству је она продубљена и по смислу и циљу. Хришћанство је објавило свету да су сви људи браћа.

Али јединство човечанства, пројављено Светим Писмом и пророчким визијама старозаветних пророка, пројављено у Апокалипси, није свезано с државним уједињењем. Оно што обједињава јесте Отац Небески, чија смо деца, а не цар земаљски, чији смо поданици. У државу спаја природа овоземаљских интереса, а у човечанство природа људске личности.

Морално зближавање народа, кроз умножавање њихових духовних и материјалних веза, одвија се кроз форме слободног општења, а држава је принудна форма незамислива без опште власти, која је у сили. И коју може створити – једино сила.

Сила која би имала завести општесветско јединство морала би од свих бити препозната као доминантна и универзална, како би сви осетили да морају да јој се потчине без страха да би она, због своје универзалности, онемогућила њихово посебно стваралаштво. Дакле, таква сила не би могла представљати једну националну сила која, кроз наметање своје власти целом свету, успоставља хегемонију над човечанством. Одакле би дошла таква сила која не би имала национални предзнак? Јасно је, дакле, да би ту могло бити речи само о једној моћној држави која би сама, или тако што би с неком другом образовала још моћнију државу, загосподарила светом. О томе се заправо и ради.

Идеја глобалног друштва, као алтернатива поретку сачињеном од националних држава, није никаква апстрактно-светска идеја, већ идеја Запада, предвођеног Америком, или прецизније: „жеља одређених снага на Западу да заузму владајући положај на планети, да организују цело човечанство у функцији својих конкретних интереса, а не у интересу неког апстрактног човечанства“.¹⁸⁾ И кад би се такво што десило, такав поредак би, зауставивши надметање нација, постао кочница даљем напретку човечанства. „Једна власт за цео свет – то је страшна сила, која би могла да оконча сваки даљи развој човечанства и да, самим тим, означи почетак његовом прогресивном одумирању и отупљивању. Против „општесветске

18) А. Зиновјев, *Запад: феномен западњаштва*, Београд, Наш дом, 2002.

државе“ не би имао ко да се бори, а историјски суд борбе је велика сила развоја и велика претња свим „лењим и лукавим слугама“ који су престали да умножавају свој таленат (в. Мт 25; 15-30).¹⁹⁾ Није ли то она Достојевском омражена идеја „безличног, животињског, космополитског уједињења, које потиरे националне особености и свему придаје тупи израз задовољства.“²⁰⁾

Појмови су растегљиви и често пута исти појмови за различите људе имају различито значење. Толико, да се и они који су у међусобном рату позивају на исте вредности тврдећи да се боре за „слободу“ и „правду“. Често је борба неизбежна и кад се тим појмовима придаје слично или истоветно значење. Сва правила која регулишу живот људи у друштву: правна, морална, па и верска, имају особину растегљивости те се могу тумачити на различите, понекад и опречне начине.²¹⁾

Један од појмова који се свакако не би могао похвалити прецизношћу и одређеношћу је појам *глобализације*. Честа употреба овог појма, нарочито од осамдесетих година двадесетог века, није помогла да појам добије јасно и прецизно значење. Најопштије речено под реченим појмом би требало подразумевати један процес, или још боље збир међусобно повезаних процеса, услед чега територијалност, временска и просторна удаљеност губе на значају. Национална држава није више у стању да организује укупни друштвени, нарочито економски, живот. Државне границе су пропусне, а у неким случајевима, у токовима финансијског капитала посебице, и невидљиве. Ниједна национална привреда не може се замислити као издвојено и засебно острво, у смислу Фихтеове *Затворене трговачке државе*.

Културна глобализација, као процес у којем информације, материјална добра, речи и слике произведене у једном делу света путем савремених саобраћајних и комуникационих технологија готово у трену улазе у посед људи на сасвим другом крају планете, све више укида националне разлике и културне особености између нација и доводи до изравнавања култура.

Услед тога долази до ерозије националне културе и националних идентитета путем тзв. инкултурације, под којом се подразуме-

19) Л. Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија: Логос, 2008, стр. 596.

20) И. Волгин, *Достојевски – последња година живота*, Подгорица, ЦИД, 2003, стр. 334.

21) В. Становић, *Политичке идеје и религија 1*, Београд, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, 2003, стр. 15.

ва „процес у којем се страна добра и обичаји прихватају тако што се прилагођавају локалним потребама и условима“.²²⁾

Локално и регионално, а никако национално, сматрају глобалисти једино су уточиште идентитета који се супротставља глобализму. До Другог светског рата и током његовог трајања Немци су се могли узети као пример људи који имају изражен национални идентитет, пример ватрених националиста. Међутим, шок од пораза и антинацистичка пропаганда код многих је довела до дискредитовања националног идентитета. Бројна социолошка истраживања, учињена након рата, показују да се послератни Немци радије идентификују својом регионалном и наднационалном припадношћу, а да се национални идентитет потискују.²³⁾

Разарањем нација, сматрају глобалисти, из политике би нестало оног што се зове национални идентитет, а остали би само интереси који се дају уредити према рационалној рачуници.

Идентитет би био редефинисан „проширењем контекста“ тако што би, место националног идентитета, дошао шири идентитет, уместо, нпр. немачког, француског или италијанског, дошао би европски идентитет. Да би се, међутим, дошло до тог ширег идентитета потребно је да сви припадници, у овом случају ЕУ, упркос националним разликама, имају осећај да припадају истој заједници. Да би постала целином, Европа ће морати збрисати све оно што је делило у непријатељске националне таборе. Нестанак европске државности, какву смо знали, цена је тог уједињења. Дакле, оног поретка у оквиру којег се расцвала европска култура. „Да би се срушили последњи остаци ранијег државног уређења Европе – писао је Константин Леонтјев – нису потребни ни варвари, ни нека инвазија са стране: довољно је даље ширење и јачање оне безумне религије еудемонизма, која је за свој мото прогласила: "Le bien-etre materiel est moral de l' humanite".“²⁴⁾ (Благостање је морал човечанства)

У прилог тези да је прошло време националне државе, глобалисти указују и на актуелно стање међународног поретка.

Сваки поредак се заснива или на хегемонији или на равнотежи моћи. Статус „држава-сила“, с којим је ишао и престиж и пред-

22) Е. Хејвуд, *Политика*, Београд, Clío, 2004, стр. 269.

23) П. Турчин, *исто*, стр. 137, 138.

24) К. Леонтјев, *Византизам и словенство*, Београд, Логос, Ортодос, 1994, стр. 127.

ност, признат је само оним државама које су се доказале на бојном пољу; животни стандард становништва и питања која спадају у домен унутрашње политике нису имали великог значаја. С признатим положајем велике силе, ишли су и престиж и одређена права: ниједна важна ствар није се могла разматрати а да се не чује мишљење сваког из реда „великих“. Кад би неко из овог друштва задобио какву предност на једном месту, остали су имали право да траже одговарајућу надокнаду на другом. Кад би један од великих превише ојачао, остали су правили споразуме и коалиције. Тако је одржавана равнотежа моћи.

САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ПОРЕДАК

Након Другог светског рата није успостављен некакав радикално нови систем у међународном поретку. Стари систем, заснован на равнотежи моћи, доведен је до врхунца свођењем мултиполарне равнотеже на биполарну. Упркос сталној тензији, трци у наоружању и убитачној пропаганди, постојала је и прећутна сагласност суперсила да се избегне директна војна конфронтација, па и у оним деловима света где би једна од страна била умешана. Али су се појавиле и новине.

У хладном рату нестало је дипломатије у традиционалном смислу речи, као вид комуникације између једнаких и узајамно признатих земаља с којом су ишла одговарајућа правила, обзир и опрези, као и речник. Између Америке и њених савезника нестало је једнакости, а према Совјетском Савезу није било ни говора о узајамном признању и партнерству какав је постојао између Великих сила од Вестфалског мира и даље. Речник који је коришћен у размени оптужби између две суперсиле није нимало подсећао на речник традиционалне дипломатије. Кад би се, уосталом, такав речник и тон чули раније, значило је да се дипломатија повукла и да је рат већ почео. Чак би се могло рећи да је и условима говора оружја речник био уздржанији јер као што су у време мира мислили о рату, тако су и у рату морали мислити о миру. А да би мир могао бити склопљен, није смело бити увреда. То је био закон дипломатије којег је у хладноратовско време нестало. Класични појмови о рату и старе дистинкције изгубиле су на вредности. „Хладни рат извргава руглу сва класична разликовања рата и мира и неутралности, политике и привреде, војног и цивилног, бораца и не-бораца

– само не разликовање пријатеља и непријатеља, чија доследност чини његово порекло и његову суштину.²⁵⁾ Завршетком хладног рата није нестала и хладноратовска реторика.

С годином 1989, која не представља само крај хладног рата него и крај равнотеже моћи, Русија се урушила двоструко: као геополитичка сила и као самостална историјска личност која трага за сопственим смислом историје.²⁶⁾

У систему насталом после победе Запада, САД стоје и изван и изнад система. Установе и организације биполарног света, укључујући и ОУН, постале су инструменти успостављања западне, првенствено америчке, хегемоније над светом. Најускогруднији национални интереси спроводе се у име универзалних моралних вредности. Сопствена визија света, без имало сумње, узима се као универзално важећа и морално неприкосновена. „Веровање да је оно што је добро за Америку добро и за људски род, одувек је било идеја водиља у Вашингтону.“²⁷⁾

Чиме су то САД обезбедиле изузетан и до сада невиђен положај у међународном поретку?

Место једне државе у међународним односима одређује обим њене силе коју може показати у евентуалном рату. Како се то никад са сигурношћу не може предвидети, њено место у хијерархији држава одређују резултати претходно вођених битака. А хладноратовско надметање окончано је победом САД. У средишту данашње геополитике налази се америчка војна моћ.

Војни буџет САД безмало раван је износу војних буџета свих других земаља заједно. Из тог разлога САД су једина држава која има глобалну стратегију; све друге државе, мање или више, најчешће више, своју стратегију одређују односом према Америци. „Остатак света реагује на Америку, плаши се Америке, живи под америчким протекторатом, завиди, пребацује, кује завере, зависи од Америке.“²⁸⁾ Стратегија САД према другим државама усмерена је ка томе да свој положај учини не само неприкосновеним, него

25) К. Шмит, *исто*, стр. 13.

26) Н. В. Нарочнишка, *Русија и Словени у свијету промјена*, Београд, Богословски факултет, 2003, стр. 121.

27) Р. Купер, *Распад нација*, Београд, Филип Вишњић, 2007, стр. 159.

28) *Исто*.

и нерањивим. У своју неприкосновеност, као и да јој је суђено да траје, Американци не сумњају.

Оправдање своје хегемонистичке политике, која подразумева доминацију и контролу, на Западу правдају тврдњом да тако јача глобална безбедност. Уколико би, каже се, више држава имало оружје за масовно уништење, првенствено арсенал нуклеарног оружја, већа је могућност да оно буде употребљено и свет ће бити мање безбедан. Шта ћемо са земљама које га немају: хоће ли оне бити безбедније? Може ли их задовољити саопштење како америчка хегемонија није класични империјализам који тражи нове територије и поданике, већ је то једна посве сношљива „постмодерна хегемонија“. Зар је свет безбедније место уколико се само један осећа безбедним?

Успостава империјалне хегемоније тражи идеолошко оправдање: „убедити припаднике сопственог народа, да ризикује своје животе у хаотичним страним земљама, захтева уверење да ширите некакво јеванђеље, испуњавате цивилизацијски циљ или (у најгорем случају) успостављате природну супериорност своје расе. Оно захтева самоувереност и убеђење. А онда, ако желите да постигнете успех, треба да убедите људе које потчињавате да то радите за њихово и за неко више добро; већину људи можете подјармити идејама пре него силом“.²⁹⁾

Све до руске револуције сукоби између држава нису укључивали идеолошки моменат. Ниједна држава није у своје циљеве узимала обарање режима у другој држави. Револуционарни режим француске републике није имао сличних намера у односу на немачко царство, па ни према руском. Руски револуционари су налазили уточиште на Западу, али им нису снабдевани новцем или оружјем којим би им омогућили терористичко деловање у матичној земљи.

Совјетски Савез није био већи непријатељ Западу од царске Русије, али је владајућа класа на Западу видела у Совјетском Савезу непријатеља с којим се треба борити не само због државе него и због себе.³⁰⁾ Дакле, идеолошки моменат је присутан у сукобу између две државе кад се владајућа гарнитура не бори само за националне интересе, већ и за сопствене класне интересе.

29) Р. Купер, *исто*, стр. 38, 39.

30) Р. Арон, *исто*, стр. 132-136.

Идеолошки сукоби унутар држава, због спремности иностраног фактора да се њима користи, постали су чинилац којим се оперише у међународним односима. Запад је усавршио начин деловања којим се идеолошки противник групе на власти претвара у „пету колону“. У том случају: „Противници групе на власти постају, ма шта хтели, савезници националног непријатеља, а потом, у очима неких својих суграђана, издајници“.³¹⁾

Број оних који су због идеологије прижељкивали пораз своје отаџбине многи узимају као показатељ да је време нације на заласку. Али, знајући да је таквих било и у време Француске и Октобарске револуције, зар се не би могла поставити и опречна теза: како то говори да идеја нације још није у потпуности сазрела и овладава људима који јој се, као врховној вредности, предају безрезервно?

Одувек су велике силе проводиле агитацију како би себи путем врбовања и подмићивања купиле наклоност људи у малим државама. Новина је што у данашње време на мети нису само припадници владајућих елита, него читав народ. А они, заврбовани агенти или „корисни идиоти“, нису више циљ него се користе као средство деловања на најширу масу. Огромна пропагандна машинерија и медијско убеђивање ангажовани су с циљем да утичу на свест народа. Запад је пружио подршку деструктивним силама да разбију комунистички управљачки апарат, не питајући каква је њихова природа, какви су им циљеви или идеологија. Сви они су названи слободарима и борцима за демократију. С овим опробаним рецептом наставило се и након рушења поретка на Истоку.

ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРЕС: ИЗАЗОВИ ГЛОБАЛИЗМА

Глобализам насупрот националној политици форсира етничку политику. Национализам је током деветнаестог века довео до стварања нација и идејом о националној држави био главни виновник распада мултинационалних империја. Етничка политика настоји следовати по истом обрасцу доводећи у питање, у име некаквог мултикултурализма, опстанак саме нације. Ништа друго до најперфиднији облик добро знане и одавно практиковане политике „завади па владај“.

31) Р. Арон, *исто*, стр. 132.

Хоће ли народ подлећи притиску и дозволити да му савест буде силована, одређује морална сила народа. Можда је ово и најбољи тест за проверу колика је снага моралне воље, колико је јединство заједнице и њена солидарност, пре свих на релацији народа и вођства, кад треба задржати јединствен став о националном интересу и показати идентитет. Све државе које у свом саставу имају националне мањине показале су се подобним за ову врсту притиска. На већински народ се баца кривица за стање мањинских заједница којима се, опет, доказује како су угњетене и обесправљене.

Да би држава састављена од различитих племена и националности могла опстати „нужна је доминација једне нације, која ће дати тон општем државном животу и чији ће дух моћи да се изрази у врховној власти“.³²⁾

„Ако ослаби сила основног племена, никада и никаква доброчинства учињена потчињеним народима, никаква средства културног сједињења, ма како да се вешто развијају, неће моћи да обезбеде јединство државе. Подржавање силе основног племена мора бити главна брига разумне политике.“

Хоће ли политички притисци остварити циљ и хоће ли идеолошка пропаганда обрадити вољу противне стране зависи од снаге националног осећања. Национализам у бити и није идеологија, већ осећање части. Ниједна политичка идеја није важна да би јој се подала душа. „Идеје су податније од душа: националност је уписана у душе, а не у идеје“.³³⁾ Будућност припада само оним народима код којих је осећање националне части јаче од нагона за самоодржањем.

У време кад је субверзија заменила инвазију, национално јединство постало је најважније одбрамбено средство малих држава. Национална држава, држава где носилац суверене власти не сматра себе власником тла, нити господарем оних који на њему живе, већ представником једног народа и изразом његове воље, на чему почива солидарност нације и вођства – најбоља је одбрана од овог типа агресије. И, стога, идеја националне државе ни данас не губи на својој вредности. Напротив: мала држава, оскудних ресурса, без унутрашње кохезије коју обезбеђује морална сила националности, свој опстанак препушта случају. Овом чињеницом мора се руково-

32) Л. Тихомиров, *исто*, стр. 586.

33) Р. Арон, *исто*, стр. 200.

дити власт, али и тзв. национална елита. Судбину заједнице увек су својом способношћу, везаном за стваралаштво и организацију, кројили малобројни, који су, знајући разлику приватног и јавног, примат давали јавном. И, у одсудним тренуцима, кад се судбина умеша у наше животе, преузимали одговорност поступајући онако како налаже дужност, а не циљно-рационални разлози приватног живота.

Сви велики ломови, како показује историја, стављали су на дневни ред питање идентитета. Кључне одлуке које је један народ донео у својој историји никад нису произишле из рационалне интересне рачунице. Напротив, увек су то биле одлуке које су биле противне националним интересима које је налагала морална дужност. То су биле одлуке које су произишле из националне историје, одлуке којима се потврђује идентитет. „Као и личност, и народи имају текуће, дневне задатке, али и задатке које извршавају целог живота. Ови задаци се не морају увек подударати, и оно што је разумно кад су у питању дневни, може да буде погубно кад је реч о животним циљевима.“³⁴⁾

Заблуда је веровати да се људи понашају само у складу с рационално одабраним интересима, пре свих оним из домена економије. „Основни покретачки мотиви историје и политике налазе се у области духа, а не економије. Политика је неодвојиви део људске културе, култура је, пак, оваплоћење духа којим се бави филозофија“.³⁵⁾

Појам „националног интереса“ не подлеже рационалној дефиницији. Бенедикт Андерсон је упозорио да је и сама употреба појма национални интерес спорна, јер „бит нације јесте то што не познаје интереса. Управо је то разлог зашто она може захтевати жртве“.³⁶⁾ Државе се у спољној политици не руководи само рационалним разлозима. Самољубље и слава, осећања и идеје, нису ништа мањи мотив кад се иступа у међународној арени од постизања материјалних добитака освајањем нових провинција или налажењем тржишта. Не смемо игнорисати „чињеницу да су нације заједнице, а да су заједнице, у својој суштини, ирационалне. Везе које постоје могу бити историјске, верске, племенске; или могу бити заснова-

34) Л. Тихомиров, *исто.*, стр. 563.

35) Н. Нарочница, *Русија и Руси у светској историји*, Београд, СКЗ, 2008, стр. 21.

36) Б. Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, Београд, 1988, стр. 136.

не на заједничком искуству и заједничким вредностима. Спољна политика ће – по питањима која утичу на националну судбину или национални идентитет – одражавати, добро или лоше, ове факторе колико и било који интерес. Нарочито у критичним тренуцима, вероватно је да ће се нација вратити својим коренима и митовима и одговорити онако како срце налаже пре него како глава саветује³⁷⁾

У свим временима религија и веровања су кључни чинилац идентитета. Највећа је илузија веровати да се људи првенствено руководе рационалним разлозима у којима доминантно место заузимају интереси. „Људи не живе руководећи се једино разумом. Они не могу да калкулишу и делују рационално док не дефинишу своје сопство. Политика интереса – каже Хантингтон – претпоставља идентитет“³⁸⁾

Основну покретачку силу нације чини њена духовна снага. Али, сама собом, духовна снага, похрањена у нацији, није довољна да би нација самостално деловала на историјском пољу. Самостална делатност захтева силу. Нација мора развити све моралне и материјалне силе да би била учесник у светској историји. То је закон историје човечанства, који познаје само оне који су у стању да буду сила и да ту силу континуирано доказују, не устежући се и не оклевајући. Кад сила узмакне, народ се мора помирити с тим да је његов самостални живот окончан. Самосталност народа почива на сопственом мачу, јер изнад народа нема власти која би заштитила слабог. Или како је то, језгровито, сажео Чичерин: „Над народима не постоји виша власт. Сваки би требало да зна како да се бори за себе, а за то је потребна сила. Као најважнији услов унутрашње силе појављује се способност организовања. Духовне тежње нису довољне за практичну делатност. Потребно је да народ, који тежи политичкој самосталности, као прво, зна да се бори, а као друго, да зна како да формира више или мање стабилну владу, која ће око себе окупити снаге дате земље. Народ, који је лишен војничких способности, не може имати претензије на државно постојање.“³⁹⁾

Ниједна развијена нација се не жели одрећи своје државности, старешинства над собом. Уколико таквих има: то не значи да је прошло време нације, него да су дотичне одживеле свој век и да

37) Р. Купер, *исто*, стр. 134, 135.

38) С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, стр. 107.

39) Б. Чичерин, *Курс государственной науки*, д. I, стр. 84. Према: Л. Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија: Логос, 2008, стр. 573.

ће неко други заузети њихово место. Народ није поставио власт над собом да би га ова потчинио странцима, да њиме господују, ма под којим именом, или циљевима, они наступали. Такав чин, ма под којим изговором учињен, представљао би националну издају. Власт се не би могла оправдати народном вољом, чак кад би таква и постојала. Овде би пристала реч Карамзина цару Александру I, кад је он, под утицајем републиканских идеја, разочаран злоупотребама самодржавља, размишљао о умањењу прерогатива своје власти: „Господару, прекорачујеш границе своје власти. Научена сталним невољама, Русија је пред светим олтаром уручила самодржавље твом претку и захтевала да управља њоме врховно, нераздељиво. Овај завет је основа твоје власти – друге немаш. Све можеш, али њу не можеш законски да ограничиш“⁴⁰⁾ Ова реч, која се односила на самодржавље, уколико би се ограничење власти чинило према неком споља, важи за сваку владу.

Нација није једно поколење, нити је њена историја једно искушење, које одређује судбину. Онај ко води нацију то мора знати. Народ не мора – власт мора.

Влада је дужна да води рачуна о обавези коју има према својој нацији, да се руководи интересима своје нације, а не некаквом апстрактном праведношћу којој једино Бог зна садржај и мерила.

Djuro Bodrozic

NATION AND GLOBALIZATION – IDENTITY AND INTEREST

Summary

By writing this text its author's objective was to underline that the crisis of national state and national sovereignties is not a result of leveling adjustment of national differences, but a consequence of the increase of differences in military power of the states. Political and military orders have always been interrelated. A change in one order always causes realignment in other order. One should never forget that the nation and democracy go hand in hand and that general military service obligation is a twin sister to egalitarianism. There is no basis as to claim that perniciousness of modern wars has derived from nations and nationalisms. Centuries of monarchism have not been less belligerent (militancy prone) from the epoch of nations – the only thing they were missing was a material necessary for something like it.

40) Л. Тихомиров, *исто*, стр. 295.

It was not ideology or the regime nature which caused the increase of the state power to act outside of their borders, but modern economy which enlarged the gap between the people's minimum needs and available goods. There is no any regime, regardless of its ideological nature, which could make the war to be inevitable or guarantee non-belligerence. There are opposed interest in the basis of relations between the states and therefore the conflicts have been natural state of affairs. Power relations are inconstant, suspicion is constant and rivalry unremovable.

General military service obligation and democracy have provided that a great mass of civilians might change into the soldiers and be sent to the battlefield to the extent demanded by industry. Mixture of industry, technique, general military service obligation and democracy was not sufficient to create a mass army. It was necessary to provide the willingness to the mass of the civilians of yesterday to leave their factories and fields and acceptance to die. In order to accept it, they needed to know who and what for they would do that. They needed to be assured that they did it for their homeland and not for their masters (sovereigns). The war objectives needed to gain their political and moral justification. There was created a new basis for political legitimacy.

Emergence of nuclear weapons has announced a possibility that the war of materials become the war of decisive battles again – the war of one attack which at a certain moment could decide on destiny of a nation. That is the war in which defeat is not only the defeat per se, but also disappearance. This fact caused making various questions, among them a question whether a national state could guarantee security of national territory and people inhabiting it. And, in case that it is not possible, whether it means that, in accord with it, it lost its value and became a historically outdated form of political organization. This text's objective is the analysis of such question as well as other questions related to it.

Essence of the statehood is not an organized state administration but an idea of freedom that is contained in the willingness of one social group to be on their own and not to be subordinated to somebody else.

Key words: national identity, national interest, nation-state, sovereignty, subversion, globalization.

ЛИТЕРАТУРА

- Е. Ренан, *Шта је нација*, Загреб, 1981.
- Р. Лопез, *Рођење Европе*. Загреб, Школска књига, 1978.
- Х. Шулице, *Држава и нација у европској историји*, Београд, Филип Вишњић, 2002.
- Р. Арон, *Мир и рат међу нацијама*, Нови Сад-Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- М. Ман, „Држава-Нација“, *Књижевност*, бр. 7-8, Београд, 1996.
- П. И. Новгородцев, *О друштвеном ид еалу*, Подгорица, ЦИД, 1996.
- П. Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Београд, Порта Либрис, 2006.
- А. Тојнби, „Смрт у рату“, *Градац*, Чачак, 1997.
- Е. Лингер, „Планетарни радник“, *Градац*, Чачак, 1990.
- С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД, 1998.
- К. Шмит, *Појам политичког – Норма и одлука*, *Карл Шмит и његови критичари*, Београд, Филип Вишњић, 2001.
- А. Зиновјев, *Запад: феномен западњаштва*, Београд, Наш дом, 2002.
- Л. Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија: Логос, 2008.
- И. Волгин, *Достојевски последња година живота*, Подгорица, ЦИД, 2003.
- В. Становић, *Политичке идеје и религија 1*, Београд, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, 2003.
- Е. Хејвуд, *Политика*, Београд, Слио, 2004.
- К. Леонтјев, *Византизам и словенство*, Београд, Логос, Ортодос, 1994.
- Н. В. Нарочница, *Русија и Словени у свијету промјена*, Београд, Богословски факултет, 2003.
- Н. В. Нарочница, *Русија и Руси у светској историји*, Београд, СКЗ, 2008.
- Р. Купер, *Распад нација*, Београд, Филип Вишњић, 2007.
- Б. Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, Београд, 1988.
- М. Кнежевић, „Дилеме спољне политике о „безлатералној“ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2010.

Resume

In our time a prevailing type of the state is the type of national state: one nation, expressing their will for independence, becomes a nation organized into a state. Most important determinants of a modern state are related to its territoriality and sovereignty. Sovereignty, be it the kings or their civic heirs, are capable of imposing their will to everybody living within the borders as marked on the map and also of providing the monopoly of power within the

borders. First task of the state is to defend national territory in case of the war. In time of the peace on national territory there could not be military forces except national ones.

Development of military technique and creation of military alliances imposed acceptance of allied troops on national territory and in time of the peace with this there comes disappearance of the hallmarks (symbols, attributes) of military independence and in line with that a significant limitation of the state sovereignty. All this has been the reason for emergence of an idea, accepted by many theoreticians, on weakening or even the end of national state.

In modern times it is more than clear that the state has lost some of important traits that were regarded to the state territoriality and its implied sovereignty. Decrease in the value of national state, because of its incapability to guarantee national security due to development of the war technique does not imply affirmation of political organization which would exceed national borders, as not even supranational organizations do not guarantee protection of citizens and territory alike. Looking from a global point of view, membership of a state in the European Union does not contribute to its security.

Hence the reason for the decrease of the value of modern state is not the fact that the state is national. On the contrary, nowadays the state that is not national is even more decreased in the value.

Vitality and historical sustainability of one state is measurable by its capability for defense. It is undeniable fact that Big ones have never before had so many tools to destroy Little ones like it is the case in the current times. However, thermonuclear power is not being used in second-class conflicts. Despite some reserves (doubts) in regard to international law, even the doubts regarding its lawfulness at all, the international law prohibits the use of power in international relations and it is also historical experience which imposes the need for restraint and caution when it comes to the use of military power. Even nowadays Clausewitz' definition of the war as well as his warning that there is no more uncertain thing in human relations than the war and that it is more than likely that the coincidence (accident) is about to occur in the war has not lost its value. Not even the United States of America threaten small states with thermonuclear projectiles. Nowadays subversion has become the main weapon. Capability

of one state to resist the subversion is more dependable on internal unity of the people and government and solidarity of the elites and the masses than on available resources. Best defense against this type of aggression is a national state as the state whose sovereign does not consider him/herself to be the owner of the territory nor the sovereign (master) of the people living there, but the representative of one people as the expression of their will, which is the basis of solidarity of the nation and its leadership.

National state, which is still a dream and objective to be achieved for many peoples, is far away from being a historically outdated institution.

Овај рад је примљен 19. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

*Момчило Суботић**

Институт за политичке студије, Београд

СРПСКО-СЛОВАЧКО СУСРЕТАЊЕ: НАЦИОНАЛНИ И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ**

Сажетак

У прилогу се говори о историјским, културним и политичким везама два пријатељска народа, Срба и Словака. О томе сведоче бројне историјске чињенице које у чланку помињемо; од заједничког учешћа у одбрани српских и словачких земаља од Турака, преко школовања виђенијих Срба у Братислави и другим словачким местима у 18. и 19. веку, као и културним везама Вука и Штура, Вука и Шафарика, као и утицај овог великог Словака и других његових сународника на културни, научни, политички живот у Србији и Војводини у 19. и 20. веку. Ту је и незаобилазна фигура словачког политичара др Милана Хоџе, који је у условима агресивне мађаризације тесно сарађивао са српским политичким првацима у борби за националну еманципацију словачког и српског народа. Све је то утицало да се Словаци у духу словенске солидарности нађу заједно са Србима и на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. гласају за присаједињење Србији. Тај правац културне размене, сарадње и разумевања између два народа биће настављен и у наредним временима. Словаци су национална мањина - национална заједница по Статуту АП Војводине, лојални српској држави који са већинским српским народом имају веома добре односе. Словачка је међу мањим бројем земаља чланица ЕУ које нису признале лажну

* Виши научни сарадник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

државу Косово, а признала је и малобројним Србима у Словачкој статус националне мањине.

Кључне речи: Словаци, Срби, национални идентитет, културне и политичке везе, Вук, Штур, Милетић, Шафарик, Хоџа, мањински статус

СТАТИСТИКА О СЛОВАЦИМА

Словаци на простору данашње Војводине представљају део јединственог словачког народа који се на овај простор почео насељавати половином 18. века, у време Хабзбуршке монархије, по протеривању Турака, за владавине Марије Терезије и њеног сина Јосифа II. Били су јединствена етничка целина под туђом влашћу. Нису имали ни историјска права ни царске привилегије, какве су имали Срби. Али су са Србима развили најтешње културне, етничке и политичке везе, у отпору католичкој унификацији Бечког двора и политици угарског националног унитаризма. Досељавају се као и Немци и Мађари. Најпре досељавају у Бачку, убрзо затим у Банат, а најкасније, крајем 19. века, у Срем.

Словака укупно данас има 6.200 000, од тога у Словачкој 4.600 000, у САД 1.000 000, у Чешкој је након одвајања двеју држава остало више од 300 000. Словаци су већином католици (68,9%), а мањим делом протестанти (6,9%), гркокатолици (4,1%) и православци (0,9%).

Број Словака на простору данашње Војводине и Србије, који су већином протестанти (евангелисти), изгледао је овако. Године 1880. било је 43.318 Словака на територији данашње Војводине. Двадесет година касније, 1900, у Војводини, у тридесетак насеља живело је 56.846 Словака (највише у Бачкој - око 30.000, затим у Банату - око 15.000 и у Срему око 11.500).¹⁾ У четири наредна пописа: 1948, 1961, 1971. и 1981. године у Србији је живело између 73.000 и 78.000 Словака. Тај број се 1991. године смањује на 66.789, а према попису из 2002, он је сведен на 59.021, од тога у Војводини 56.637 Словака. На територији града Београда, углав-

1) То су насеља: у Бачкој - Бајша, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Бегеч, Глојан, Лалић, Кисач, Кулпин, Нови Сад, Пивница, Селенча, Силбаш, Чиб; у Банату - Александровац, Арадац, Бело Блато, Војловица, Јаношк, Зрењанин, Ковачица, Падина, Хајдучица; у Срему - Ашања, Бољевци, Бингула, Добановци, Ердевик, Илок, Луг, Љуба, Стара Пазова и Шид.

ном у општинама Земун и Сурчин, живи 2.199 Словака, док је у централној Србији само 185 припадника словачке мањине.²⁾

Словаци су по бројности друга мањина у Војводини а словачки језик један од шест службених језика у покрајини. У два општинама чине већину: Бачки Петровац (66,41%) и Ковачица (41,07%). У Ковачици има 8.497 Словака, док у Петровцу живи 5.773 становника словачке националности. Ова два града су истовремено културна седишта војвођанских Словака. Словаци чине апсолутну или релативну већину и у следећим местима: Кулпин, Гложан, Кисач, Љуба, Бело Блато, Јаношик, Пивнице, Лалић, Селенча, Луг, Ковачица, Хајдучица и Сланкаменачки виногради. Иако не чине већину становништва знатан број Словака живи у општини Стара Пазова - 5.992, од чега у самом месту Стара Пазова 5.848.

Број Словака био би много већи да није било германизације и мађаризације. Мађарски национални покрет од 1717, нарочито од Нагодбе 1867. па до 1918. године асимиловао је већи број Словака.

СЛОВАЧКО-СРПСКЕ ВЕЗЕ И НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНУ

Срби и Словаци су два словенска народа који су преко својих највиђенијих културних посленика остварили најплоднију културну сарадњу. Јан Кмећ, словачки филолог из Новог Сада, истиче да је из те сарадње истакнутих Срба, који су се школовали у Братислави и другим словачким срединама, и водећих Словака и словачких институција потекла идеја за насељавањем Словака у данашњу Војводину. Кмећ тврди да је ово својеврсно враћање Словака на простор данашње Војводине, на којем су их затекли Мађари када су под Арпадом запоседали Панонију, а Словаке потиснули из међуречја Дунава и Тисе на север.³⁾

Присуство Срба у данашњој Словачкој забележено је још из времена краља Матије Корвина па и раније, половином 12. века када је у име мађарског малолетног краља владао палатин Белош, брат краљице Јелене. Много пре турске најезде на Балкан и у Па-

2) Види: Катарина Црњански, „Словаци у Војводини“, у: *Положј националних мањина у Србији*, Зборник САНУ, уредио Војислав Становчић, Београд, 2007, стр. 621.

3) Види: Јан Кмећ, „Властита логика слободe словачке националне мањине у Војводини“, у: *Положј мањина у Савезној Републици Југославији*, Зборник САНУ, уредници Милош Мацура и Војислав Становчић, Београд, 1996, стр. 668-669.

нонију, у 13. столећу, Срби се насељавају у Словачкој - у граду Коморану, где су као шајкаши, дуж Дунава - од Ђура до Земуна, бранили границе Угарске. Поједини српски владари и племићи имали су земље и имања у Словачкој. Српски племић Павле Бакић је због своје улоге у одбрани Беча од Турака 1529, добио од Фердинанда Хабсбуршког поседе у Словачкој. Бакић ће затим насељавати Србе у Словачку, о чему су остали подаци у његовој преписци с Фердинандом Хабсбуршким. Потомци ових Срба су, највероватније, они које хрватска историографија бележи као Хрвате. „Поседи Павла Бакића су се протезали од реке Трнавке и истоименог утврђења до крајњег запада Словачке - Холича на реци Морави, у дужини скоро стотину километара. У непосредној близини утврђења Трнавe, у кањону Трнавке, у теснацу на Малим Карпатима, Павле Бакић је, са супругом Теодором и кћеркама Маргаритом и Ангелином, поседовао утврђени град-замак Оштри Камен, на тешко приступачном узвишењу... Поседи Бакића су се завршавали утврђењем Холичем на Морави, које је држао његов брат Петар - с хиљаду коњаника и чувеним хајдучима... Имајући у виду значај Срба уочи предстојећих битака с Турцима, и у том контексту место Павла Бакића, Фердинанд Хабсбуршки му је (1537) доделио титулу српског деспота“.⁴⁾

Помињући Србе који су се школовали у Словачкој, у Братислави и другим местима половином 18. века, Кмећ наводи имена двојице Чарнојевића заслужних за досељавање Словака у Војводину. То су Павле Арсенијев Чарнојевић из Арада, брат Симеона Чарнојевића, који се 1743. школовао у Братислави код Томе Саска (Јан Томка-Саски, М. С.), и Михајло Чарнојевић који наредне, 1744. године „од грофа Кавријанија (Gavriani) купује велики футошки посед на који годину дана касније, 1745. године, насељава прве две хиљаде Словака, у Бачки Петровац, убрзо затим и у Гложан, а тек пошто је Павле Чарнојевић из Футога од 1767. до 1769. похађао евангелистички лицеј у Братислави, досељавају се Словци и у Кисач и друга овдашња места. Поред Симеона, у Братислави је касније студирао и Петар Павлов Чарнојевић, доцнији гроф и члан Матице српске“.⁵⁾

4) Љубивоје Церовић, *Срби у Словачкој*, Министарство Републике Србије за везе са Србима ван Србије, Београд, 1997, стр. 10-12.

5) Јан Кмећ, нав. дело, стр. 668.

Верска нетрпељивост била је један од разлога напуштања матичне земље и досељавање Словака на простор Доње земље (Бачке, Баната и Срема). Потрага за бољим животом подразумевала је и очување протестантске вероисповести. Међутим, њихова протестантска вера била је на удару римокатоличког клера и на новим просторима. Забележено је, да је у Селенчи 1777. године католички бискуп, вођен принципом *cuius regio, eius religio*, наредио да сви који не пређу у католичку веру напусте насеље. Након исељавања евангелиста, ово место је насељено Словацима католицима из горње Угарске. Тако је Селенча данас једино насеље у Бачкој у коме живе Словаци обе вероисповести-римокатоличке и протестантске.⁶⁾

За разлику од насилног процеса мађаризације Словаци су са Србима имали изразито позитивно искуство. Тамо где су окружени српским насељима Словаци су се одржали и сачували свој национални и културни идентитет. И развили веома добре пријатељске односе са етнички блиским српским народом. Јан Кмећ то овако објашњава: „Чарнојевићи тада, пре 250 година, доводе овамо вредне и скромне, а етнички блиске сељаке који су уљудни, јер изричито преферирају хришћанске врлине и у протестантски свет загладане европске ширине као главне окоснице њиховог формирања и укупног духовног хабитуса. Њихов овдашњи животни ритам одређује превасходно црквени и школски календар одређених обреда и дужности, у којима великих промена нема, чак ни персоналних, тако да, на пример, и у самом њиховом културном средишту, Бачком Петровцу, од почетка (од оснивања цркве 1783. године) па све до недавне 1957. године (дакле, током целе 174 године) деловала су у континуитету само четири евангелистичка свештеника - Ондреј Сехло 35 година, син му Јан Сехло 50 година, Јурај Мрва 47 година и Самуел Штарке 42 године, а сви су тежили да својом добро изученом хришћанском логиком амортизују напрасне промене и актуелне екстреме, те врате сваког заблуделог сина у главну матицу овдашњег живота Словака у Војводини“.⁷⁾

У исто време деловали су тројица значајних Словака: Јан Сехло у Бачком Петровцу, Јан Колар евангелистички свештеник у Пешти и слависта Павел Јозеф Шафарик у Новом Саду. За Србе је најзначајнији Павел Јозеф Шафарик (1795-1861), један од највећих

6) Rudolf Bednarik, Slovaci v Juhoslavii, Vidavatelstvo Slovenskij akademie vied, Bratislava 1966, стр. 36, према: Катарина Црњански, нав. дело, стр. 620.

7) Јан Кмећ, нав. дело, стр. 669.

слависта и одличан познавалац српске историје, језика и књижевности, писац *Историје словенског језика и књижевности свих дијалеката*. Савременик Вука и Његоша са којима је остварио веома плодну сарадњу. Био је професор и први директор новоосноване (1810) Српске православне гимназије у Новом Саду од 1819. до 1833. године. Данас је то гимназија „Јован Јовановић Змај“. Такође био је први председник Словачког ученог читалачког друштва. Изузетну пажњу и предусретљивост указивао му је кнез Милош Обреновић. Петар Милосављевић, један од водећих српских савремених филолога, у својој књизи *Систем српске књижевности* у поглављу „Будући однос према Шафарику“ каже: „Шафарик се у филологији јавио нешто мало касније од Вука. Мада није био Србин, и мада никад није писао ни објављивао на српском језику, он је много учинио управо за српску филологију. Његов учинак на том пољу може се поредити са Вуковим учинком. Вук је записао и издао најбоље творевине српске усмене књижевности, а делимично се бавио и писаним споменицима. Шафарик се делимично бавио усменом књижевношћу, а пописао је српске писане споменике и неке од њих издао. Ниједан други филолог, ни Србин ни човек друге националности, у том погледу не може се поредити с њим. Његово дело комплементарно је с Вуковим делом. Тек њих двојица заједно ударили су темеље српској филологији у првој половини 19. века. Вук Караџић и Шафарик имали су у основи исте погледе на српски језик и на корпус српске књижевности. Шафариково име треба да буде трајно запамћено као првог писца историје српске књижевности, као писца прве историје српског језика и као једног од најзначајнијих српских библиографа свих времена. То, другим речима, значи да је његово дело уграђено у саме темеље српске филологије“. ⁸⁾ Његов синовац Јанко Шафарик лекар и професор на служби у Београду, обављао је посредничке послове за кнеза Алаксандра Карађорђевића. И кнез Михаило Обреновић је у свом најужем окружењу имао Словаке. Др Карло Пацек био је кнежев лични лекар, а Јан Екер је обављао дужност ветеринара на кнежевом имању. Словаци су имали значајну улогу у српској цркви и просвети. Код владице, а затим митрополита Мојсија Путника стално је био секретар Матија Чаплович, док је повереник митрополита Стевана Стратимировића у Бечу био Јан Чаплович, а секретар у Сремским Карловцима такође Словак, Павел Бењицки, иначе члан Страти-

8) Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Нови Сад, 2000, стр. 83.

мировићевог научног „Карловачког круга“. Најзад, и прва четири директора српске гимназије у Сремским Карловцима дошла су из Словачке-Јован Грос 1791. године, Андреј Волни 1798, Карло Руми 1817. и Павле Магда 1821. године.⁹⁾

Кмећ подсећа да су и кулпинске спахије Стратимировићи, Тодор и Ђорђе, ангажовали истакнуте Словаке за учитеље својој деци, као и да је Вук Караџић преко Људевита Штура тражио поуздане васпитанике за учење српске деце. „Ови традиционални долазници словачких васпитача, секретара, лекара, учитеља и професора на рад код Срба како у Војводини тако и у Кнежевини оживљавала су културу једног ширег европског усмерења и уједно новог словенског хуманистичког братимљења, какву су многи истакнути Срби барока, просветитељства, а нарочито романтизма за време чувене „Школе Штурове“, стицали у Братислави и у другим школским центрима у Словачкој. Све је то узвратно само појачавало ону логику слободе Словака у Војводини, која је - полазећи од хришћанских врлина и европских ширина - придобијала истомишљенике и стварала поуздане пријатеље за даља прегнућа на путу веће еманципације и слободе властитих народа“. ¹⁰⁾

Ристо Ковијанић, професор и књижевник, који је од 1927. до 1939. године живео и радио у Братислави као лектор за српско-хрватски језик, је међу Србима био најбољи познавалац словачке културне, књижевне и историјске прошлости и најбољи познавалац словачко-српских културних веза. Ковијанић је прикупио архивске податке о 1962 Србина који су се школовали у Словачкој, од 1735. до 1914. године.¹¹⁾ Резултате својих опсежних истраживања Ковијанић је саопштио у својим књигама: *Српски писци у Братислави и Модри XVIII века и Српски романтичари у Словачкој*. У првој је детаљно описао школовање у Словачкој Павла Јулинца, Доситеја Обрадовића, Тодора Јанковића Миријевског, Јована Мушкатиновића, Јоакима Вујића, Атанасија Стојковића и других. У другој је презентовао живот и школовање најзначајнијих српских „Штурових ученика“: Ђуре Даничића, Теодора Павловића, дугогодишњег секретара Матице српске и уредника Летописа, Јована Јовановића Змаја, Светозара Милетића и других.

9) Јан Кмећ, нав. дело

10) Исто, стр. 669-670.

11) Види. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 19/III, 1971. и књ. 20/I, 1972, према: Небојша Кузмановић, *Сусретње култури . Српско-словачке књижевне везе Риста Ковијанића*, ДНС „Логос“-КК „ДИС“, Бачка Паланка 2003, стр. 177.

„Српска омладина која се школовала средином 19. века у Словачкој је била под великим Штуровим утицајем, а из његовог друштвеног активизма је црпила идеје, које је онда преносила у Војводину. На тим идејама је, према Ковијанићу, израсла Милетићева идеја о политичкој борби српског народа за слободу“.¹²⁾ Славећи Штура¹³⁾ и његову плодну сарадњу са најзначајнијим Србима тога времена Ковијанић је написао и три значајна сепарата: „Бранко и Штур“; „Вук и Штур“; и „Његош и Штур“. Шафарик, који је активно сарађивао на покретању *Летописа* 1825, након оснивања Матице српске 1826, писао је из Новог Сада Мартину Хамулијаку и Јану Колару, водећим словачким личностима тога времена, предлажући да се по узору на Матицу српску оснује Матица словачка. Шафарик није дочекао њено оснивање, јер је умро 1861, а Матица словачка је основана две године касније, 1863. године. Светозар Милетић као уважени сарадник ове словачке националне установе постао је почасни грађанин места у којем је она основана -Турчјански Свети Мартин. *Летопис* Матице српске је 1895. године пригодно обележио стогодишњицу рођења Павела Јозефа Шафарика. Словаци су, са друге стране, исто тако свечарски обележили педесетогодишњицу књижевног рада чика Јове Змаја. Јан Мичатек, учитељ у Кисачу, је као представник Матице словачке честитао Змају велики јубилеј.¹⁴⁾

На политичком плану је такође била веома плодна сарадња Словака и Срба. Срби, Словаци и Румуни заједнички су се одупирали идејама угарских политичара који су након Аустро-Угарске нагодбе 1867, настојали да једним процесом масовне мађаризације крајем 19. и почетком 20. века створе једнонационалну државу. Та држава заснивала би се на Етвешовој идеји о мађарском „политичком“ народу, тј. о идеји да су сви становници Угарске у политичком смислу Мађари. Није им при том сметала чињеница да у то време Мађари нису чинили ни половину становништва Угарске. Ову идеју прихватили су хрватски политичари и то је био један од

12) Небојша Кузмановић, нав. дело, стр. 113.

13) За разлику од двојице својих сународника Јана Колара и Јозефа Шафарика који су сматрали да Чеси и Словаци треба да имају један и заједнички језик, и који су писали на чешком, Људевит Штур се залагао за одвајање словачког језика од чешког. Настанак Чехословачке (1919) сведочи не само о језичкој већ и о историјској повезаности два народа, као што и њихов миран разлаз крајем 20. века такође сведочи о томе да су се два блиска народа лако могла језички и национално раздвојити.

14) Види: Јан Кмећ, *Словачко-српска сарадња у Матичином духу крајем прошлог и почетком овог века*, ВАНУ, Нови Сад, 1992, стр. 18.

главних узрока сукоба Хрвата и Срба на простору Двојне монархије али и касније, све до наших дана. Политички представници Срба, Румуна и Словака су у Будимпешти 1895. године одржали Конгрес немађарских народности Угарске, којим је председавао првак српских либерала Михајло Полит-Десанчић, а за исте циљеве су се залагали и српски радикали, као Емил Гаврила, уредник Милетићеве „Заставе“, као и његов заменик Милан Поповић, али и наследник Јаша Томић и други.¹⁵⁾ Прихватљива је констатација, да је ова сарадња три пријатељска народа - Срба, Словака и Румуна, својеврсна претеча стварању међуратне Мале антанте између Чехословачке, Румуније и Југославије.

Оваквом резону свакако иде у прилог и чињеница да су Срби и Словаци у неколико наврата бирали заједничког посланика у угарски сабор. Тако су генерал Ђорђе Стратимировић и Карол Кузманни склопили изборну конвенцију у Кулпинском изборном срезу о заједничком словачко-српском кандидату за посланика, а Вилијам Паулини-Тот, који је био почасни члан Матице српске и почасни члан београдског Српског ученог друштва, као заједнички кандидат победио је на изборима за угарски сабор 1869. године. Словак Милош Штефановић представљао је Србе и Словаке Кулпинског среза у угарском сабору 1896. године.¹⁶⁾ Изузетно је значајно поменути име још једног великог Словака. То је Милан Хоца, новинар из Пеште, који је био веома популаран међу Словацима и међу Србима. На великом народном скупу Словака и Срба у Бачком Петровцу Хоца је пред осам хиљада присутних говорио на словачком и српском језику. Биран је за заједничког кандидата из Кулпинског среза за угарски сабор. Милан Хоца ће постати министар просвете, а затим и председник владе Чехословачке Републике. Свакако да Мала антанта није случајно створена 1919. године.¹⁷⁾

Ристо Ковијанић је у Братислави 1938. године објавио књигу о др Милану Хоци, на српском и на словачком језику.¹⁸⁾ Хоца је постао предмет Ковијанићевог истраживања због своје четрдесе-

15) Исто, стр. 19.

16) Милош Штефановић је, како тврди Ристо Ковијанић, име добио по Милошу Обилићу, а са њим је пријатељевао Вуков унук Јанко Вукомановић који се школовао у Братислави 1874-75, и остао у Словачкој.

17) Види шире: Јан Кмећ, „Властита логика слободе словачке националне мањине у Војводини“, у: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Зборник САНУ, уредио Милош Мацура и Војислав Становић, Београд, 1996, стр. 671.

18) Ристо Ковијанић, *Милан Хоца и Југословени*, „Чехословачко-југословенска лига у Братислави“, Братислава, 1938.

тогодишње сарадње са српским народом. Политичко дело Милана Хоце Ковијанић сагледава у ширем историјском склопу сарадње Срба и Словака и деловању Колара, Шафарика, Штура, те Вука, Змаја, Бранка и Милетића, што је утицало да га војвођански Срби прихвате као једног од својих.¹⁹⁾ Под утицајем Милетићевих идеја 80 пештанских студената (15 словачких, 26 српских, и 39 румунских) основали су „Малу антанту“, а један од главних оснивача био је Милан Хоца. Када је 1936. године, у улози председника чехословачке владе и министра спољних послова посетио Југославију срдечно је дочекан од Словака и Срба Кулпинског среза. Хоца је том приликом на „течном и једром“ српском језику рекао: „наше јединство није резултат дипломатских преговора и дипломатске акције, него је оно резултат наше заједничке борбе, то је јединство нашег срца и душе“. ²⁰⁾ Још један словачки државник и српски пријатељ, Милан Растислав Штефаник, привукао је пажњу аутора. „И Штефаник и др Хоца записали су се у нашу југословенску историју. Штефаник је долетео к нама у најтежим тренуцима наше народне историје. Спустио се под Авалу, у часу кад је у јесен 1915. у одбрану Београда пуцала последња пушка српских бесмртника. Заједно са нашом славном војском, нашим Краљем Ослободиоцем и Краљем Ујединитељем преживео је Албанску Голготу, да после, као победник, дочека наш заједнички ускрс“. ²¹⁾

Словаци с поносом подсећају на своју улогу на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године када су са браћом Србима и осталим Словенима прогласили присаједињење Барање, Бачке и Баната Србији. На скупштини Словачке народне странке из Бачке и Срема 10. новембра 1918, под председништвом Људевита Мичатека, Словаци су изразили своју солидарност са Србима и своју политичку жељу. У декларацији, између осталог, пише: „Ми бачки Словаци, у своје и у име сремских словачких општина поздрављамо новосадски Српски народни одбор и потврђу-

19) Милан Хоца рођен је 1878. године, у селу Сучанима, поред Турчјанског Св. Мртина. Његов отац, словачки евангелички свештеник, Андреј Хоца је свом сину дао име по српском владару-кнезу Милану Обреновићу. Хоца је одрастао у време српског култа у Словачкој. Кнез Петар Мркоњић, један од вођа босанских устаника у рату против Турске, долазио је у Братиславу да би набављао оружје и муницију за устанике. Са друге стране, као добровољци у борби Срба против Османлија своје животе дали су и двојица словачких песника: Јозеф Бела погинуо је код Алексинца, Светолик Освалд у Босни.

20) Ристо Ковијанић, *Милан Хоца и Југословени*, „Чехословачко-југословенска лига у Братислави“, Братислава, 1938, стр. 101.

21) Ристо Ковијанић, нав. дело, према: Небојша Кузмановић, нав. дело, стр. 99.

јемо да се са радошћу придружимо на основу Вилсоновог права народа на самоопредељење браћи Србима и желимо им помоћи у свим њиховим настојањима. У том, братском загрљају надамо се да ћемо наћи снагу за бољу и сретнију будућност свог словачког народа“.²²⁾

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ СЛОВАКА У ВОЈВОДИНИ

Већ по свом досељавању у Доњу земљу Словаци су организовали свој друштвени живот, који се превасходно темељио на очувању верског и националног идентитета, што је захтевало успостављање и развој просветних, културних, научних и других установа којима су војвођански Словаци сведочили своју етничку и културну особеност. Након Патента о верској толеранцији, који је Јозеф II донео 1781, Словаци су слободније исповедали своју протестантску веру, а тиме успешније штитили и јачали сопствени национ.

Своје школе почели су оснивати почетком 19. века и оне су биле у саставу цркве све до распада Аустроугарске монархије и стварања југословенске државе, када оснивају прве државне школе. Прва таква школа основана је при цркви у Ковачици 1802. године. А Јан Колар је још 1849. тражио од Беча отварање словачке гимназије у Бачком Петровцу. Шездесетих година 19. века у Новом Саду су излазиле децје и омладинске новине, а у Бачком Петровцу играле су се позоришне представе. У Новом Саду је 1902. покренут лист „Долноземски Словак“.

Словаци у Србији своју културну аутономију остварују кроз заштиту права на образовање и информисање на матерњем језику, службену употребу језика и заштиту културне баштине и традиције.

Најзначајнија културна и национална институција војвођанских Словака је *Матица словачка*. Иницијатива за њено оснивање потекла је већ на почетку Краљевине СХС, 1920. године. Матица је основана у Бачком Петровцу 18. маја 1932. године, а њен први председник био др Јан Буњик. Матица је бројала 360 редовних чланова. Матица словачка ради на очувању словачког идентитета и развоју друштвеног положаја Словака, особито у области просвете, културе, уметности и словачког језика. Матица словачка је активно деловала до 1941, а онда од ослобођења од 1945. до 1948.

22) Историјски архив Новог Сада, Збирка Мичатек 442/1918.

године; поново је успостављена 1990. године. Године 1949. отворен је етнографски музеј Словака у Бачком Петровцу.

Основне школе на словачком језику почеле су да раде одмах по успостављању југословенске државе. Данас се настава у основним школама на словачком језику изводи у 13 општина, у 18 основних школа и два издвојена одељења. У школској 2004/05 години наставу је похађало 3.428 ученика, од укупно 4.577 ученика словачке националности, што значи да је 73,17% словачких ученика обухваћено наставом на матерњем језику.

Средњошколско образовање на словачком језику. Првог октобра 1919. године почела је са радом гимназија „Јан Колар“ у Бачком Петровцу. У овој школи настава се изводи на словачком језику. У оквиру гимназије постоји Интернат који је почео са радом 1997. године. У Ковачици је фебруара 1962. основана Средња економска школа која је радила до 1970. Гимназија „Михајло Пупин“ основана је у Ковачици 1967. године, настава се одвијала на српском језику, а ученицима словачке, мађарске и румунске националности било је обезбеђено учење матерњег језика. Од 1975/76. уведено је усмерено образовање, што је трајало до 1990, када је опет постала гимназија општег типа у којој се настава изводи на словачком језику, али 11 предмета се и данас изучава на српском.²³⁾

Учење словачког језика са елементима националне културе организовано је у три гимназије - Гимназији „Бранко Радичевић“ у Старој Пазови, Гимназији „20 октобар“ у Бачкој Паланци и Гимназији „Михајло Пупин“ у Ковачици.

Високо образовање словачке мањине. Када је у питању високо образовање на словачком језику могу се образовати на Учитељском факултету у Сомбору (наставно одељење у Бачком Петровцу) и на Филозофском факултету у Новом Саду.

Информисање на словачком језику заступљено је у свим општинама у којима живе Словаци. Од штампаних медија најпознатији је „Hlas ľudu“ (Глас народа), основан у Бачком Петровцу 1944. године. Ово се поклапа са значајним историјским догађајем за војвођанске Словаке, јер је новембра 1944. у Бачком Петровцу основана Четрнаеста војвођанска (словачка) бригада састављена од припадника словачке националности. Из ове издавачке куће једном месечно излази и омладински часопис „Vzlet“. Такође једном

23) Катарина Црњански, нав. дело, стр. 625.

месечно излази и „Zvornička“ -месечник за децу предшколског и школског узраста. Оснивачка права за „Нлас Ђ’уду“ је до 2005. имала АП Војводина, после чега су пренета на Национални савет словачке националне мањине у Србији. На словачком језику постоје и библиотеке, као и штампарија у Бачком Петровцу.

Телевизијски програм на словачком језику имају све веће општине у којима живе Словаци. На ТВ Нови Сад, на Televizia Обсе Коваџиса три пута недељно по два сата информативно-забавног програма на словачком језику, затим приватна телевизија из Шида-Сремска ТВ једном недељно полусатни магазин на словачком, као и ТВ Панчево, једном недељно полусатну забавно-информативну емисију. И наравно TV Petrovec.

Радио станице имају Бачки Петровац, Нови Сад, Ковачица, Радио Кисач, Зрењанин, Стара Пазова, Мултирадио Нови Сад који емитује Мултикулти -20 минута- на словачком, мађарском, румунском, русинском, ромском и српском.

Словачки језик је у службеној употреби у 13 општина - Алибунар, Бач, Бачка Паланка, Бачка Топола, Бачки Петровац, Беочин, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад, Озаци, Пландиште, Стара Пазова, Шид.

Културне манифестације као израз очувања националног идентитета код словачке мањине у Србији су посебно изражене. Словаци имају своје Позориште „Владимир Хурбан-Владимиров“-са сценама у Ковачици, Бачком Петровцу и Старој Пазови. Осим позоришта ту су и традиционалне годишње културне манифестације: „Словачке народне свечаности“, „Певај и играј“ (Бачки Петровац), „Пивничко поље“ (Пивнице), „Танцуј, танцуј“ (Гложан), „Златна брана“ (Кисач) и друге.

Политичке странке. Поменули смо да су Словаци поносни што је петорица њихових сународника учествовало у чину уједињења 1918. године. У Краљевини СХС – Југославији деловала је Словачка народна странка, која није имала већих успеха на изборима. Половином двадесетих година странка се поцепала, па је основана и Словачка народна сељачка странка. Али, ниједна од ове две партије није постигла значајан политички успех, није имала своје представнике у парламенту, а после увођења шестојануарске диктатуре обе су нестале са политичке сцене.

Почетком деведесетих Словаци у оквиру својих странака (Лига Словака, Словачка странка, Нова словачка партија) учествују у вршењу власти како на покрајинском нивоу, тако и у општинама у којима представљају већину или мањину становништва. У Регистар политичких партија децембра 2003, уписана је Словачка народна партија чије је седиште у Бачком Петровцу. На локалним изборима 2004. године ова партија је освојила два одборничка места у општини Бачки Петровац. У покрајински парламент са једним мандатом ушла је ГГ „За општину Бачки Петровац“. ²⁴⁾Након избора 2008, Словаци учествују у локалној власти у општинама где имају већину, а на функцији секретара за информисање је Словакиња, из ДС-а. ²⁵⁾

У последње две године Словаци су основали још две странке и оне тек треба да покажу своју политичку снагу. Прва је Словачка народна странка, основана фебруара 2008. у Падини, чији је председник Јан Паул, а друга Странка војвођанских Словака, основана марта 2010. у Бачком Петровцу, њен председник је Штефан Сеч.

Након доношења Закона о заштити права и слобода националних мањина 2002. године, Словаци су на изборној скупштини 18. јануара 2003. године основали свој Национални савет, као највише самоуправно тело словачке мањине у Србији. У Статуту стоји да је Савет овлашћен „за остваривање колективних права словачке мањине у Србији у области службене употребе језика и писма, образовања, информисања и културе, као и у другим областима које се тичу развоја словачке националне мањине“. ²⁶⁾ Поред Савета, утицај на друштвени живот припадници словачке мањине остварују и преко општинских савета за међунационалне односе.

Најзад, треба истаћи и следећу чињеницу која илуструје веома пријатељске односе између две државе - Србије и Словачке и примеран положај Словака у Србији. Влада Словачке је 9. фебруара 2010. донела одлуку којом Срби добијају статус националне мањине у овој пријатељској земљи. Влада Словачке и словачка Академија наука прихватили су веома аргументована образложења и признали Србима полумиленијумску аутохтоност и доделили им

24) Испред Групе грађана „За општину Бачки Петровац“, мандат у Скупштини Војводине је добио Северињи Павел.

25) Актуелни покрајински секретар за информисање је Словакиња Ана Томанова Маканова

26) Статут Националног савета словачке националне мањине, члан I.

статус националне мањине у Словачкој.²⁷⁾ Срба у Словачкој данас има око 2.500; концентрисани су у три региона: братиславском, ни-транском и кошичком. Деветнаестог априла 2011. године Удружење Срба у Словачкој обележило је 500 годишњицу организованог присуства Срба на територији Словачке. Овај чин (статус националне мањине, М. С.) представља наставак пријатељских односа две земље заснованих на међусобном уважавању и признању државне суверености и територијалне целовитости Србије и не-признавању самопроглашене државе Косова. Нису све државе које имају мањине у Србији овако поступиле.

Momcilo Subotic

SERBO-SLOVAKIAN ENCOUNTERS: NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF SLOVAKS IN VOJVODINA

Summary

In this text author wrote on historical, cultural and political relations between these two friendly peoples – Serbs and Slovaks. There are numerous historical facts in regard to it – from the joint participations in defense of Serbian and Slovakian states from Turks and studies of famous Serbs in Bratislava and other Slovakian places in 18th and 19th century to cultural relations between Vuk and Stur and Vuk and Safarik and influence of this great Slovak scientist and his other countrymen on cultural, scientific and political life in Serbia and Vojvodina in 19th and 20th century. There is also a not-to-be-avoided figure of a Slovakian politician Dr Milan Hodza, who closely co-operated with Serbian political leaders in their battle for national emancipation of Slovakian and Serbian people in times of aggressive magyarization. All this lead to a joint participation of Slovaks and Serbs in the spirit of Slavic solidarity on November 25th 1918 at the Great National Assembly in Novi Sad and their voting for unification (incorporation) with Serbia. This course of cultural exchange, cooperation and understanding between these two peoples has continued in the time to come afterwards. Nowadays by the Statute of Autonomous Province of Vo-

27) Види шире: Властимир Вујић, „Срби у Словачкој“, *Печат*, број 165, 13. мај 2011, стр. 55. Вујић у тексту истиче и неке занимљивости које говоре о већем броју Срба у Словачкој него што то приказује службена статистика. Тако је утврдио да је презиме Рац (Рацова) 1995. године носило преко 4.900 мушкараца и жена! Затим, у исто време кад се у Словачкој званично као Срби декларисало једва 500 људи, само са презименом Станковић било је 880 лица. Значајан је и податак да је на словачком војном гробљу у Великом Међеру сахрањено близу 5.500 Срба страдалих као аустроугарски заробљеници у Првом светском рату.

Јvovina Slovaks are national minority/national community that is loyal to Serbian state and having very good relations with majority Serbian nation (vecinski srpski narod). Slovakia is one of a few number of the state-members of the European Union that did not recognize false state of Kosovo and it also granted the status of national minority to a small number of Serbs living in Slovakia.

Key Words: Slovaks, Serbs, national identity, cultural and political relations, Vuk, Stur, Miletic, Safarik, Hodza, minority status, Statistics on Slovaks

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић Властимир, „Срби у Словачкој“, *Печат*, бр. 165, Београд, 2011.
- Церовић Љубивоје, *Срби у Словачкој*, Министарство за Србе ван Србије, Београд, 1997.
- Црњански Катарина, „Словаци у Војводини“, у: *Положј националних мањина у Србији*, зборник САНУ, уредник: Војислав Становчић, Београд, 2007.
- Кмећ Јан, „Властита логика слободe словачке националне мањине у Војводини“, у: *Политички положј мањина у Савезној Републици Југославији*, зборник САНУ, уредници: Милош Мацура и Војислав Становчић, Београд, 1996.
- Кмећ Јан, *Словачко-српска сарадња у Матицином духу крајем прошлог и почетком овог века*, ВАНУ, Нови Сад, 1992.
- Ковијанић Ристо, *Милан Хоџа и Југословени*, Братислава, 1938.
- Кузмановић Небојша, *Сусретање култура. Српско-словачке књижевне везе Риста Ковијанића*, Бачка Паланка, 2003.
- Милосављевић Петар, *Систем српске књижевности*, Нови Сад, 2000.

Resume

Serbs and Slovaks are two close Slavic people whose inter-relations have dated from 12th century and on. Co-operation and friendship between the two peoples have been established under the rule of foreigners and in the foreign state has been preserved in Serbian Vojvodina up to these days. Nowadays on territory of Vojvodina the Slovaks make a part of a unified Slovakian people who started immigration to this territory in 1750's after the Turks had withdrew from there in time of the Habsburg Monarchy under the rule of Mary Therese and her son Joseph. There are proofs that they lived on the territory of Vojvodina of today even in 12th century. Immigration of first Slovaks to Backi Petrovac of today and other places was related

to invitation and service of brothers Pavle and Mihajlo Carnojevic to bring first Slovaks to this Serbian territory. Upon mentioning Serbo-Slovakian cultural and historical relations one immediately calls to mind numerous Serbs who had studied in Slovakina during 18 and 19th and 20th century. Our best expert on Slovakian history, language and culture Risto Kovijanic counted almost two thousands of the Serbs, among them some very important people in Serbian cultural and political history, who studied in Slovakia from 1735 to 1914. Among them some most significant ones were: Pavle Julinac, Dositej Obradovic, Todor Jankovic Mirijevski, Jovan Muskatirovic, Joakim Vujic, Atanasije Stojkovic, Djura Danicic, Teodor Pavlovic, Zmaj Jovan Jovanovic, Svetozar Miletic... Some of them, like Miletic and Zmaj, were active participants in Stur's Slovakian cultural revival.

The above mentioned relations were mutual ones. Many significant Slovaks who lived in the Dukedom of Serbia and Serbian Vojvodina gave their unselfish contribution to cultural and political emancipation of Serbian people. Among them the most famous was certainly Pavel Josef Safarik, one of most significant Slavists and a great expert of history of Serbian people and literature who was also Vuk's friend and shared similar views with him. First manager and professor (1819-1933) of the High School in Novi Sad (today the High School "Jovan Jovanovic Zmaj") First four managers of Serbian High School in Sremski Karlovci came from Slovakia – Jovan Gros in 1791, Andrej Volni 1798, Karlo Rumi 1817 and Pavle Magda in 1821. Also Slovaks held significant posts at the Court of Duke Aleksandar Karadjordjevic and at the Courts of Duke Milos and after Duke Mihailo. Some of them worked in the service of Serbian Karlovacki metropolitan bishops. (bili u sluzbi srpskih karlovackih mitropolita)

Especially active in the field of politics was Dr Milan Hodza, a journalist and joint Serbo-Slovakian representative for Kulpin County at the Ungarian Parliament who later became the Minister of Education and after that the President of the government of newly established state – Czechoslovakia. He was a friend of Serbs, spoke Serbian language and along with Serbian politicians in Vojvodina of today he fought against Magyarization.

Even nowadays Slovaks have kept good relations with Serbs and Slovakian minority enjoys their rights in accord with highest minority standards. Serbs living in Slovakia have also gained the status of national minority, although

their number is not greater than some three thousand people. This fact is very significant for the Serbo-Slovakian relations as well as one more fact which proves historical friendship and understanding of these two Slavic peoples, and that is the refusal of Slovakia to recognize false NATO state of Kosovo and also Slovakia's principled support for respect of the international law and sovereignty and territorial integrity of Serbia.

In case of minority rights of Slovaks it implies fulfillment of collective rights of Slovakian minority in Serbia in the field of official use of the language and letter, education, information and culture and in other fields related to development of the Slovakian national minority. Like other minorities in Serbia, the Slovaks, too, in January 2003 established their National Council representing the highest self-government body of the Slovakian minority in Serbia. Along with the Council the municipality councils for international relations also make influence on social life of the Slovakian minority members in Serbia. The "Matica Slovacka" is an institution which gave special contribution to preservation of the Slovakian national and cultural identity in Vojvodina.

Овај рад је примљен 8. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

*Дубравка Стајић**

Институт за политичке студије, Београд

ПРАВНА ДРЖАВА КАО НАЦИОНАЛНИ И ДЕМОКРАТСКИ ОКВИР ДЕЛОВАЊА ЕКОНОМСКИХ СУБЈЕКТА У СРБИЈИ У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈА**

Сажетак

Аутор отвара питање могућности конституисања правне државе у Србији, која је изложена (is exposed) двоструком притиску: завршетку процеса приватизације и глобализацији. Теоријска друштвена мисао у Србији је већински заснована на породични неолиберализам. Такав модел је примењен у приватизацији, која је имала теške последице за српску привреду: деиндустријализација праћена дуготрајном незапослености, регионалне неједнакости у економском развоју. То су интерне последице неолибералног модела развоја. Држава мора да интервенише. Основни стуб правне државе је независно правосуђе, усвајање стратегије развоја, као и контролне функције: инспекција рада, финансијска и фискална контрола.

Независно правосуђе је услов развоја демократске националне државе, али и услов пријема у Европску Унију.

Кључне речи: правна држава Европска Унија, неолиберализам, правосуђе, послодавци, запослени.

Пре него што се упустимо у разматрање методолошких претпоставки и оквира истраживања пројекта о демократском и наци-

* Виши научни сарадник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

оналном капацитету политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција, потребно је разјаснити нека претходна питања која ће омогућити прецизирање сваког појединачног истраживачког проблема.

Најпре треба истаћи *смисао и суштину* друштвених истраживања. Ово питање је добро дефинисао С. Маиер (А. С. Meyer) који је био у праву када је истакао: „Да у истраживању међуљудских односа истраживачи истражују сами себе“. Доиста, наша уверења, политичка одређења и етика утичу на *избор* друштвених проблема, дефинисање метода истраживања и оцену изабраних друштвених појава, као и инструменте решавања конкретних друштвених проблема. Зависно од теоријског дискурса који истраживач заступа, утврђује се и обим и дубина истраживаних појава емпиријским методама. За сложене друштвене појаве није довољно истраживање на микро-плану, јер једнострана интерполација утврђених карактеристика микро-појаве на макро план неће донети очекиване резултате у облику *јасно утврђене правилности* (која се односи на различите институције – предузеће, локалну самоуправу, суд), већ може да доведе до замагљивања проблема, нетачних и непотпуних резултата. *Комплексност и флексибилност* појава у савременом свету захтевају стално присутну свест о међузависности и утицају окружења, како регионалног (западни Балкан), тако и глобалног (Европска Унија, глобална светска заједница) са којима је Србија повезана, којима економски и политички гравитира, или жели да успостави везе регулисане међународним правом. Процеси интеграција успостављају се и делују истовремено са процесима који делују дезинтегративно, па и деструктивно, или отежавајуће и успоравајуће на жељени развој институција: недовршена транзиција у Србији и глобална економска криза, која је почела 2008. године и није извесно када ће се завршити.

Економска криза је битно успорила развој најразвијенијих земаља, довела је до преиспитивања теоријских основа неолибералног економског модела уређења привреде. Малобројни су интелектуалци који су у претходних двадесет година упозоравали да савремени капитализам губи своју прогресивну покретачку снагу, како у политичкој тако и у економској сфери, да постаје ригидан и деструктиван како према економији и становништву земаља широм света, тако и према природи и ресурсима. Међу најпознатијим критичарима је свакако Ноам Чомски (N. Chomsky). Криза је отво-

рила суштинска питања: може ли се обновити тржишна привреда и са којим претпоставкама. поново се отвара питање улоге државе, не само њене интервенције у привреди, већ редистрибутивне улоге кроз програме социјалног старења о социјално угроженим групама, које су у кризи изгубиле економски статус (запослење и имовину).

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТРАНЗИЦИЈА КАО ОПШТИ ОКВИР ДЕЛОВАЊА ИНСТИТУЦИЈА

Глобална криза довела је до живих расправа у редовима истраживача из области друштвених наука – правника, политиколога, економиста, социолога – о даљем правцу развоја глобалне економије, као и појединачних друштава. Истовремено, а чини се и неупитно, бивше социјалистичке земље прошле су пут од *нестабилне транзиције до стабилизације* вишестраначке демократије и тржишне привреде. Та стабилност је угрожена светском економском кризом, у мери у којој она погађа све привреде, јер су оне повезане глобалним тржиштима и привредном делатношћу мултинационалних компанија.

Грађани и политичке елите у земљама у транзицији имали су веома висока очекивања у области политичке и економске модернизације. Истраживања обављена деведесетих година у тим земљама показала су да је немали број грађана сматрао модернизацију за аутоматску последицу промене политичког и економског система. О томе је исцрпно писао и дао податке Р.М. Ризман у својој књизи о транзицији у Словенији. Он је изнео упоредне показатеље демократских реформи, посебно политичких ставова у више постсоцијалистичких земаља, која су оперативно, али и сазнајно, важна за истраживање процеса транзиције институција у Србији.¹⁾

Глобализација се у пракси показала као она фаза развоја позног капитализма у којој је капитал заснован на тржиштима хартија од вредности и некретнина где одбацује највеће профите, док се индустријска и пољопривредна производња потискују, опадају и профитне стопе у овим делатностима. Истовремено расте обим терцијарних делатности (пружање услуга, угоститељство, туризам, медији, различити облици забаве). У друштвеном смислу, чо-

1) Rudolf Martin Rizman, *Uncertain Path, Democratic transition and consolidation in Slovenia*, College Station, Texas A&M University, 2006.

век постаје отуђено и постварено биће (реификовано биће), отуђен од других људи и од самог себе. Почетак процеса отуђења дефинисао је Карл Маркс (К. Marx)²⁾, а у довршеном облику филозофски је одредио Ерих Фром (E. Fromm). Овај последњи је 70-тих година 20. века указивао на потпуну реификацију човека, који се идентификује са својом имовином.

Криза која је наступила 2008. године довела је у питање до-тадашњу теоријску недодирљивост неолиберализма. У Србији су неолиберални теоретичари имали монопол у јавним медијима, уз оспоравање било ког аргумента оних који су другачије мислили. Сада се, иако врло стидљиво, поново читају Марксова дела – тако Татјана Драгичевић Радичевић пише критички текст „Корпоративни капитализам, крај једне доктрине – апстракционизам или креативна деструкција“³⁾, Дарко Маринковић пише чланак „Протестантска етика и дух капитализма – други пут“, док Дејан Костић истиче дугу и значајну традицију немачке судске праксе у решавању радних спорова, у чланку „Европски концепт решавања радних спорова“⁴⁾.

Ни у иностраној ни у домаћој истраживачкој јавности не постоји једна теоријска парадигма глобализације и транзиције: неолиберализам се показао као агресиван и политички искључив процес у политичкој сфери односа. Његова искључивост може се мерити са искључивошћу револуционарних влада након великих грађанских револуција и Октобарске социјалистичке револуције, наравно са супротном идеолошком парадигмом. У сфери економских односа глобализација се показала као деструктиван процес. У поређењу са периодом од пре двадесет година, већина друштава и њиховог становништва је осиромашила, а средња класа као симбол просперитета демократских тржишних друштава смањује се и готово ишчезава, како у Европској Унији тако и у САД. Поставља се питање да ли је транзиција ка демократији у садашњем свету само заустављена / блокирана постојећом економском кризом ли ће сам криза породити нови облик демократског капитализма?

Могуће је да садашња глобална криза, како тврди Имануел Велерстејн (I. Wallerstein) представља тако дубоку структурну кризу

2) Упореди: К. Маркс, *Историја о вишку вредности, том 1*, ИМРП – Просвета, Београд, 1969, књ. 24.

3) Упореди: *Политичка ревија*, ИПС, бр. 3/2010, стр. 157-173.

4) Упореди: *Политичка ревија*, ИПС, бр. 3/2010, стр. 345-357.

капитализма да се капитализам више не може обновити као јединствен светски систем. Постоје велике економске и политичке разлике, које указују на више групација земаља различитог ступња развоја. Ако се упореде постојећи економски системи, уз европски модел социјалне тржишне привреде, амерички неолиберални модел са ограниченом интервенцијом државе, постоје нове експанзивне привреде које имају специфичне карактеристике и то је посебна група земаља: Кина, Индија, Русија, Бразил. Најбројнију и хетерогену групу земаља представљају земље светске полупериферије, чије су карактеристике: екстензивна пољопривреда, постојање домаћег финансијског сектора за јачање домаћег капитала, власништво најважнијих природних ресурса припада мултинационалним компанијама, домаћа индустрија, пољопривреда и природа стагнирају, а местимично су девастирани, постоји проблем депопулације неких региона и моноцентрични урбани разбој. У групацију, која обухвата и разлике у степену развоја, спадају земље Африке, неке азијске и већина земаља Латинске Америке.

Развој Србије ка тржишној економији и вишестраначкој демократији још није завршен процес, ни у историјском нити у политичком смислу. Отворено је питање да ли ће развој довести привреду до ступња развоја средњеразвијених земаља каква је Словенија, или ће остати у групи земаља светске полупериферије. Питање даљег развоја Србије је отворено. Потребно је испитати које мере и средства треба да примене сви релевантни политички субјекти, што се у првом реду односи на политичку елиту, али и грађане и наравно интелектуалну елиту. Капацитет политичких институција није неупитно „демократски“, те у пракси и треба ваљано и аргументовано утврдити параметре који доприносе развоју таквог капацитета, отклањању препрека или бар смањивању у току трајања транзиције и посттранзиционом раздобљу. Постоји константа која се у пракси понавља и увек изнова доказује своје деловање: највећи непријатељ развоја демократије у једном друштву је сиромаштво, како привреде тако и грађана.

ПРАВНА ДРЖАВА И ЕКОНОМСКИ МИКРО ПЛАН

Правна држава је један од темељних резултата грађанских револуција у периоду 17-19. века, и темељна вредност коју настоје да остваре земље у транзицији. У функционалном смислу она представља поделу власти и независност једне гране власти од оста-

ле две. Три гране власти: законодавна, судска и извршна представљају стални предмет изучавања теорије и реформисања у пракси. Степен реформи означава вишеструку условљеност и корелацију са демократским развојем појединачних друштава. У начелном смислу, правна држава симболише општу друштвену правду и правичност, једнакост свих грађана пред законом, укидање апсолутистичке феудалне власти и феудалних привилегија стечених припадносту одређеној класи рођењем појединца. Правна држава у ужем економском смислу имала је историјски различита значења: док је у 19. веку била схватана као „laissez-faire“ држава која не интервенише у тржишне односе и послове предузетништва, у 20. веку све више постаје држава која интервенцијама у секундарној прерасподели друштвеног производа добија заштитну улогу према социјално најугроженијим грађанима. Историјски, на ово су утицала два глобална процеса: настанак и развој мултинационалних компанија чији капитал превазилази друштвени производ већине сиромашних земаља узетих заједно, а други узрок је Велика економска криза 1929. године, као прекретница у модерном схватању одговорности државе за добробит грађана. Ово је била највећа криза хиперпродукције у историји индустријског капитализма. Посебан облик решавања односа државе и друштва су радикалне социјалистичке револуције, које су успоставиле друштвени поредак на принципима супротним капитализму, и у којима је држава добила другачију улогу, односно у складу са марксистичким и другим социјалистичким идејама, држава је постала „инструмент радничке класе“. У пракси, и држава у социјализму морала је да буде орган власти, мада је принцип јединства власти на спецификован начин доприносио једнакости грађана пред законом. У пракси, посебно у судским поступцима, та држава је штитила одређен корпус интереса који су сматрани не само уставним и законским категоријама, већ демократским политичким вредностима изнад права. Суштински, одређена као држава радничке класе, овај тип државе је остваривао власт у интересу политичке елите, односно партијске номенклатуре. Позитивна карактеристика те државе је заступање социјалне правичности, која је омогућила да основне људске потребе, као што су запосленост и стан буду остварене у знатно већем степену у односу на западна друштва тржишне економије. Треба имати у виду да је социјализам настао и развијао се претежно у сиромашним земљама, које су претходно биле неразвијене капиталистичке државе и друштва, са углавном недемократским

режимима власти и малом традицијом политичке демократије. Политичка очекивања од транзиције, која су исказана у поменутих истраживањима, зато су била висока и једним делом нереална.

Правна држава је циљ и идеал политичких елита, грађана и теоретичара државе и права у протекла три века. Поред слободе и демократије тај појам упркос многим негативним искуствима у пракси, није нестао из свести и политичке културе грађана и многих друштава у савременом свету. Иако су њени историјски и идеолошки основи и претпоставке у Америчкој и Француској револуцији, данас су ретке државе које се отворено залажу за неки облик ауторитарне власти. Правна држава припада корпусу идеја које се стално обнављају, мењају неке елементе у складу са друштвеним променама, али остају присутне као друштвена вредност. То није само академска идеја, већ практична потреба грађана, као и ужих пословних и интересних група, да остваре одређени степен предвидивости и нормираности у различитим сферама друштва.

У најужем правно-егзегетичком смислу⁵⁾ правна држава је „она држава у којој је законодавна власт субординирана извршној и судској власти“. У свом настанку након грађанских револуција, правна држава је гарантовала опште и слободно право гласа пунолетним грађанима, без условљавања имовинским цензусом. Постоји читав корпус права и слобода, гарантованих уставима и позитивним законодавством, као што су забрана ropства, принудног рада, неповредивост стана и приватне имовине, слобода предузетништва, слобода удруживања, право грађана на одбрану пред судом (ангажовање правног заступника, односно адвоката). И у развијеним грађанским демократијама, нису се сви облици власти подједнако развијали, па је законодавна власт, у надлежности парламента, била изложена највећој контроли јавности и грађана. Међутим, управа и правосуђе су током 19. века још увек били под влашћу европских врховних владара-монарха. Тек током 20. века и као резултат сложених и тешких друштвених сукоба, настале су велике кодификације управног права, са циљем да се и управна власт стави под контролу јавности. За садашње правне државе карактеристична је технички модерна управна власт, коју и даље карактерише висок ступањ формализма. То се може рећи и за савремене наддржавне творевине као што је Европска Унија.

5) Упор. *Правна енциклопедија*, Београд, Савремена администрација, 1979, стр. 1038.

Период после Другог светског рата, када су настале велике међународне организације, као и почетак европских интеграција, поново је отворио питање правне државе и управне власти. Искуство владавине нацизма допринело је стварању свести о националним, а нужно и наднационалним регулаторним телима, која у савременим интегрисаним творевинама делују са становишта субординације. То је карактеристично за Европску Унију у којој регулаторна тела делују са становишта субординације, имају велику моћ, располажу великим сумама новца, право држава-чланица, посебно правосудје су им подређени. Зато је питање даљег развоја правне државе, посебно њеног ограничавања у великим наднационалним интегрисаним организацијама, теоријски и практично важно за земље у транзицији и њихове грађане. Процес транзиције у Србији још није завршен, што отвара питања изворних надлежности и субординације као принципа интеграција.

У разматрању националног и демократског капацитета политичких институција неминовно се долази до дихотомије између те две вредности. О демократији као вредности смо писали, али постоји још једна вредност коју је такође створило грађанско друштво, а то је принцип *нације и националног*. Национална припадност, пре свега обележена језиком као заједничком одликом припадника једне заједнице, била је основ за многе ратове и револуције током 19. и 20. века. Модерна држава штити право на изражавање националне припадности, а међународно право посебно штити етничке групе и мањине, односно њихова права на језик и културу у срединама у којима живе припадници већинских нација. Нација је била предмет огромног броја теоријских и политичких радова, злоупотребљавана је у политичке и друге сврхе. Посебно се национално питање отворило у постсоцијалистичким друштвима, као вид отпора бившем систему који је класу сматрао наднационалном творевinom.

Однос демократског и националног капацитета политичких институција не може бити једнозначан, ни хармоничан. Између ове две вредности постоји историјска и савремена *дихотомија*. Док се демократија остварује као процес промена, зависно од технолошких и економских унапређења, дотле је национално везано за низ константи, као што су језик, обичаји, локални начини припремања хране, локална изворна уметност, локално занатство. У том смислу национално подразумева одређену конзервирајућу функцију.

Проблем дихотомије је постојао и у претходним фазама развоја тржишних привреда, али глобализација заоштрава то питање до степена не само губитка националног идентитета, већ нестанка малих језика, малих локалних култура, па и малих народа. Глобализација која доноси демократизацију као универзалност у области исхране и одевања, маргинализује и уништава многе локалне вештине и умећа. Ово је сукоб демократског и националног на нивоу свакодневног живота. Проблеми се усложњавају на другим подручјима политичког и друштвеног живота. У привреди се може отворити следеће питање: да ли одређена привредна делатност или грана, карактеристична за једну националну привреду, треба да опстане због националног идентитета привреде, чак и када престане да одбацује максимални профит?

Однос демократских и националних вредности посебно су испитивали истраживачи из постсоцијалистичких земаља, у већ наведеним истраживањима наведеним у књизи Р. М. Ризмана. непосредно после 1989. године постојао је веома висок консензус изборног тела против социјализма, а за вредности грађанске демократије: 1) парламентарни систем; 2) вишестраначки и синдикални плурализам; 3) јаке националне ревандикације у облику повратка старих политичких партија, националних симбола и политичких програма из периода пре Другог светског рата. Постојало је високо поверење бирача у нови изборни систем, а у свим земљама су изражене националне политичке опције. Не случајно вишестраначки избори деведесетих година су довели националне странке, као најбројније, на власт. Овај талас ентузијазма показао се као променљива појава, јер су први озбиљни поремећаји настали приватизацијом – губитак запослења, сиромаштва, немогућност запошљавања младих, нестајање индустрије, указали на суштину демократије, која није могућа без економског развоја. Продубљивање сиромаштва и незапослености довело је до појаве политичких екстрема у облику различитих испољавања расизма и неонацизма. Типично за изразито осиромашене области – бивше индустријске центре, су постале неонацистичке организације, напади и злостављање Рома, напади на припаднике других мањина, азиланте и стране раднике. На те појаве указано је у књизи *Uncertain Path*, R. M. Rizmana.⁶⁾

Највиши правни акти који су темељно променили друштво и привреду у Србији су Закон о приватизацији и Устави, из 1990. и

6) Видети посебно Part II 9, The Making of the Nation and Political Pluralism.

2006. године. Закон о приватизацији ступио је на снагу 2001. године, и требало је да оствари два циља: 1) Транспарентну (јасну) приватизацију имовине предузећа и других субјеката; 2) правичну и ефикасну приватизацију, која ће омогућити чување капитала предузећа и максимум људских ресурса. у пракси нису остварени ови циљеви, јер је примена овог закона директно и индиректно допринела деиндустријализацији привреде и локалних заједница, као и масовној незапослености и осиромашењу становништва.

Устав као основни и највиши правни акт сваке државе представља правни основ свих осталих правних аката, законских и подзаконских. Правна решења којима се регулишу поједини институти настају тако да трају у дужем временском периоду. Уставотворац настоји да пронађе праву меру равнотеже између чврстине и флексибилности, па у стабилним државама тржишне привреде и парламентарне демократије они остају на снази више деценија. Државе које су пролазиле кроз процес транзиције, имале су бурне промене политичког, правног и економског система, што је условило промену устава, доношење нових и сталне допуне и измене у складу са транзиционим променама. У Србији су један социјалистички један транзициони устав били на снази по 16 година: Устав СФРЈ/СР Србије био је на снази од 1974. до 1990. године, док је први устав вишестраначке Србије био на снази од 28.09.1990. до 20.08.2006. године, када је ступио на снагу сада важећи Устав. Промене у уставима битно су промениле друштва у транзицији, имовинску и политичку моћ. Промена својинских облика значајна је: 1) са становишта економског система; 2) нове расподеле моћи у друштву.

Имовинско-правна транзиција у Србији, као и у другим бившим југословенским републикама, била је специфична у односу на источноевропске земље постсоцијализма. Државна својина је омогућила брзу приватизацију, док је друштвена својина у фази „блокиране“ транзиције (1990-2000) довела до социјалних конфликта, јер су радници бранили имовину предузећа коју су остварили својим радом. Друштвена својина, која је законски нормирана као „својина без титулара“, довела је до нешто другачијих последица у првој фази приватизације. Једини изузетак у коме је спроведена транспарентна приватизација је Република Словенија, у којој је на основу Устава 1991. године проведена транспарентна ваучерска приватизација односно сви грађани су добили ваучере који су обухватили сва домаћа предузећа. Међутим, овакав облик приватиза-

ције није био могућ у Србији, у којој 2011. још увек транзиција и приватизација нису довршени процеси. Значај устава и основног приватизационог закона је у томе што се мења облик својине, који директно и индиректно доводи: 1) до промене економског система; 2) поделе моћи у друштву. Истраживање институција подразумева схватање транзиције као суштински политичког процеса, који се одвија у сфери економије. Стога је транзиција нужно морала да се изрази као промена структуре друштва. У структурном погледу, друштво у Србији у протеклих двадесет година показује исту правилност као развијена друштва западне демократије: средња класа је толико смањена да је готово исчезла, све друштвене и социо-професионалне групе припадају хетерогеној скупини осиромашеног становништва. Ту припадају: пољопривредници, радници, пензионери, издржавана лица, ученици и студенти, лица са посебним потребама, многи стручњаци и интелектуалци, мали предузетници, посебно припадници групе класичних заната. Регионално, већина становништва на југу Србије приходује знатно мање од Севера. Пирамида економског богатства и моћи мењала се упоредо са трајањем транзиције: сада је зарубљена, на њеном врху је веома мали број моћних и богатих предузетника, који јавно и не јавно утичу на политичке центре моћи. Дистрибуција моћи и богатства је толико неједнака, да су неки истраживачи стекли уверење да се ради о првобитној акумулацији капитала. ова тврдња подлеже расправи и преиспитивању, јер кумулирање личног богатства још није довољан фактор акумулације капитала. Битно за истраживање институција и успоравање њиховог развоја је да припадници пословне елите врше притисак на ове институције, у складу са интересима своје групе и својим личним интересима.

У складу са претходним општим сазнањима о условима у којима се одвијају процеси довршавања транзиције привреде и институционалног система, истраживање треба да обухвати:

1. Идејни пројекат: са дефинисањем предмета истраживања, метода и начина реализације.
2. Операционализација: оперативна разрада хипотеза на макро-плану. У овом случају међуутицај правне државе и економских субјеката.

Упоредо са основним фазама разраде и развоја пројекта, вршиће се прикупљање документарне грађе (Устав, закони, под законски акти, појединачни акти предузећа), секундарна литература упоредно из других земаља у транзицији.

Истраживање је теоријско-емпијског карактера. Постављање основних хипотеза које треба да буде основа и оквир емпијског истраживања дефинисаће се неке опште правилности у(не) грађености институција. Теоријски закључци провераваће се емпијским истраживањем предузетника/запослених, и грађана као контролне групе.

Dubravka Stajic

THE RULE –OF-LAW-STATE AS A NATIONAL AND DEMOCRATIC FRAME FOR ACTIVITY OF ECONOMIC SUBJECTS IN SERBIA IN THE PROCESS OF INTEGRATIONS

Summary

Author of the above article opened some hypothetical ideas, with categories and problem of the future investigation of interior capacity of political institutions in Serbia. Major referencies of institutions are „democratic“ and „national“ qualities. This capacity is put on stake by double-meaning of „national“ and „democratic“ in political activity and everyday polict of institutions. At the same time these problems must be regarded through the problems which caused the World economy crisis. The importance, disorder which caused throughtout the world, opened many discussions: the untouchable neoliberal paradigm bycame the object of economic and political discussions, on the unive sities, among politicians and business people, too. It happened that ideas of philosopher Karl marx became actual instead of complete ignorance and negligence, just in the late socialistic counties. The main point of interest of all people is summarized in one question: when ceisis will finis? The main taks of the present investigation is the idea of relation between the state – of – law and aconomy in Serbia, now in the end of process of transition. Is it fruitfull and narrow relations, or the state does not felp to private business, bud endageres its road? Some employers and their workers concluded the collective bargain without exterior help, even withput konoledge of high ranks, before this work was finiced. Rheir relations are harmonized. Is it possible to become the rule, instead the rare exception.

Key words: nev liberalism, world economy crises, investigation, Karl Marx, new discussions, world development, emplqers and emplo yees, institutions in Serbia, national, democratic.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Марија, *Методолошке студије*, Београд, ИПС, 1994, стр. 210.
- Драгићевић-Радичевић Татјана: Корпоративни капитализам, крај једне доктрине – асптракционизам или креативна деструкција, Политичка ревија бр. 3/2010, стр. 157-174, ИПС Београд, 2010.
- Костић, Дејан: Европски концепт решавања радних спорова, Политичка ревија 3/2010, стр. 345-358. ИПС, Београд, 2010.
- Маркс, Карл, *Теорије о вишку вредности*, књ. 1, Дела, том 24, Београд, ИМПП Просвета, 1969.
- Милић, Војин, *Социолошки метод*, Београд, Нолит, 1978.
- Plasser, Frity, Ulram A. Peter, Waldraud, Harald, *Democratic Consolidation in East-Central Europe*, London, Palgrave Macmillan, 1998.
- *Правна енциклопедија*, Београд, Савремена администрација, 1979.
- Rizman, Rudolf martin, *Uncertain Path, Democratic transition and consolidation in Slovenia*, College Station, Texas A&M University Press, 2006.
- Monkenberg, Michael, „The Radical Right in Postsocialist Central an Eastern Europe: Ctomparative accobservations and Interperattions“, *Eastern European Politics and Societies*, 2/2003.

Resume

In this paper author underlined conceptual and hypothetical assumptions, categories and research problems for a researcher working on the project on democratic and national capacity of political institutions in Serbia in the process of integrations. Serbia has been going through a very long and complex process of transition – in the first phase there was a blocked transition and it has not been finished yet as a process of defining and practical completion (formation?) of institutions, normative system and society. At the same time, there are mutual ties in the field of economy and political system between Serbia and regional environment and between Serbia and global environment as well. The world economic crisis has imposed a serious theoretical re-examination of neo-liberal paradigm of the order and functioning of economy and the state. Until the beginning of the world crisis in 2008 this paradigm was unquestionable. Moreover, starting theoretical premises of a controversial and almost forgotten philosopher Karl Marx have been re-examined and the practice of globalization has shown manifestations that are contrary to those that had been expected twenty years ago – that is, instead of showing unity and equalization on the global level, capitalism has brought about a deep differentiation

and a huge gap between wealthy and poor states and their populations. It is divided into at least three groups of the states: the states with a marketed social economy (the European Union, Canada, Australia), neo-liberal states (the United States of America, Japan), the states in the state of expansion (India, China, Russia and Brasil) and a fourth group of the states consisting of a heterogeneous and most numerous group of the world economy periphery and half-periphery with almost all states of Africa and South America and a great number of Asian states included. There is an open question as to which level of development could Serbia reach until the end of the process of transition. The above mentioned processes have represented only the broadest frame of global social reality in which general factors have been influencing even the smallest parts of the world system – small states and their economic, legal and political subsystems. These general factors are not parameters in the research, but they are a part of one deep insight and the researchers' awareness on interdependence of the project which cannot be managed solely from the point of view on local causal phenomenons.

Драган Ж. Марковић

Институт за политичке студије, Београд

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА КАО ИЗВОРНИ ОБЛИК НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ**

Сажетак

Циљ рада је да укаже на основне друштвено-економске и политичке претпоставке развоја локалне самоуправе као изворног облика непосредне демократије. У раду је коришћен теоријски проверен научни метод и одговарајућа научна литература. Наглашава се да развој локалне самоуправе као изворног облика непосредне демократије претпоставља својинску трансформацију индивидуалних приватних и државних предузећа у акционарска и деоничарска друштва, задруге и задружна предузећа. Закључује се да демократизација својинских односа условљава и демократизацију политике. Од пасивног објекта политике, грађани се претварају у активне субјекте политичког деловања, од пуких извршилаца политичких директива, постају креатори политичких одлука које заједнички спроводе. Посебно се указује на значај масовне слободне иницијативе грађана на којој истинска локална самоуправа управо и почива.

Кључне речи: локална самоуправа; непосредна демократија; демократски капацитети

* Научни саветник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА СВОЈИНСКИХ ОДНОСА КАО ПРЕТПОСТАВКА РАЗВОЈА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

За разлику од државне управе која почива на фискалној концентрацији средстава, друштвено-економску основу локалне самоуправе чини самоиницијативно удруживање средстава које се врши добровољним опредељивањем. Из заједничких потреба проистиче и заједнички интерес за удруживањем потребних средстава да би се оне задовољиле, због чега се локална самоуправа и почела развијати најпре у срединама где је држава мало или није нимало улагала.

Са стицањем средстава за заједничке потребе је у законитој корелацији располагање тим средствима. Онај ко обезбеђује средства обично одређује и њихову намену и распоређује их по сопственим критеријумима.

Стога развој локалне самоуправе претпоставља својинску трансформацију индивидуалних приватних и државних предузећа у акционарска и деоничарска друштва, задруге и задружна предузећа. Средства која грађани и радне фирме улажу у задовољавање заједничких потреба, треба да се претварају у акције, деонице или задружне уделе, са свим правима непосредног управљања и располагања тим средствима. У акције, деонице или уделе треба да се претвара и живи рад који се у задовољавање заједничких потреба улаже у облику самодоприноса и разних услуга.

Аутентичну друштвено-економску основу локалне самоуправе представља у суштини задругарство, које се заснива на органском јединству индивидуалног и колективног власништва, путем којег се појединачне иницијативе сједињују у заједничке акције. Задругарство је облик економског, а локална самоуправа облик друштвеног самоорганизовања грађана у задовољавању заједничких интереса и потреба, и једино удруживање на задружним принципима омогућава да грађани у управљању пословима од заједничког интереса суделују и по основу живог и по основу одређеног рада.

На задружним принципима треба да се заснива и својина локалних заједница, тако да њихова имовина представља истовремено и колективно и индивидуално власништво оних који су било чиме допринели њеном стварању. По томе се она суштински разликује и од државне и од индивидуалне приватне својине као осно-

ве аутократске државне управе, где је грађанин више објект него субјект управљања.¹⁾

Велики допринос самоуправном удруживању средстава за задовољавање заједничких потреба може представљати прецизно дефинисање својинских односа што би омогућило да се средства самодоприноса не отуђују од грађана и локалне заједнице. Објекти изграђени самодоприносом су често, без икакве накнаде, прелазили у власништво услужних и других организација које су њима располагале независно и без икаквог утицаја грађана и локалних заједница, што је знатно умањивало интерес за удруживање. Тај интерес би се могао знатно повећати ако би свако задржавао својинско право на свој улог, без обзира да ли је у новцу, раду, материјалу или некој другој употребној вредности.

Самоиницијативно удруживање рада и средстава за заједничке потребе најчешће се врши путем *самодоприноса* који се може изразити у новцу, роби, раду, превозничким и другим услугама зависно од потреба и могућности. Основица самодоприноса одређује се одлуком о завођењу самодоприноса, а ако одлуком другачије није одређено, основицу самодоприноса чине: зараде запослених, приходи од пољопривреде и шумарства и приходи од самосталне делатности на које се плаћа порез на имовину.²⁾ О завођењу самодоприноса одлучују непосредно обвезници самодоприноса чије ће се потребе њиме и подмиривати. Одлука се може донети референдумом или давањем писмене изјаве и пуноважна је кад се за њу изјасни већина обвезника.³⁾

Самодопринос се, у принципу, заснива на слободном удруживању рада и средстава грађана. Самим термином „самодопринос“ изражава се принцип добровољности али и самодопринос се мора платити кад се за њега одлучи већина јер ће га користити и мањина која се изјаснила против његовог увођења. Тиме се искључује могућност да неко своје интересе остварује на рачун других, што би се сигурно дешавало кад корисници не би истовремено били и обвезници самодоприноса. Да би се остваривала, локална самоуправа се мора заснивати на принципу чистих рачуна, којим се ис-

1) Види: Драган Суботић, „Моделі организовања и управљања у локалној заједници“, *Политичка ревија*, бр. 2/2008.

2) Закон о локалној самоуправи Србије, чл. 93.

3) Исто, чл. 68.

кључује међусобно искоришћавање непосредних учесника у задовољавању заједничких потреба.

Самодопринос се може заводити и по принципу солидарности тако да ко више има више и даје, при чему се најсиромашнији грађани могу и ослобађати самодоприноса. Извршење обавезе самодоприноса може се прилагођавати могућностима обвезника. Ко није у могућности да самодопринос плати у новцу, своју обавезу може измити у потребном материјалу или раду, као што је обавезу у раду могуће заменити еквивалентним новчаним уделом.

Развој локалне самоуправе судбоносно зависи управо од могућности слободног удруживања рада и средстава, које нису ограничене само материјалним стањем већ фискалним оптерећењем грађана, јер што држава више захвата, мање остаје за слободно удруживање. Што су већи порези, то су мање могућности за самодопринос. Зато је смањивање фискалних обавеза ради ширења простора за слободну иницијативу нужен услов развоја локалне самоуправе.

Кад постоје објективне могућности за самоиницијативно удруживање средстава, нема никакве бојазни да ће оно изостајати јер о заједничким потребама нико не може бринути боље од оних о чијим се потребама заправо ради. Али да би се слободне иницијативе јављале, слободно удружена средства морају остајати на слободном располагању самих удружилаца. Власници удружених средстава морају да буду у могућности не само да их поврате већ и да о њиховом коришћењу одлучују, што је најпоузданија гаранција да ће она бити рационално коришћена.

Од свих средстава утрошених на друштвени стандард, средства самодоприноса су најрационалније коришћена иако су често отуђивана од грађана. У многим, нарочито сеоским и приградским насељима, самодоприносом је изграђен највећи део објеката друштвеног стандарда, који средствима буџета вероватно не би ни били подигнути. За многе сеоске заједнице самодопринос је представљао главни, а понекад и једини извор унапређивања друштвеног стандарда. С обзиром на претежно индивидуално привређивање сеоских домаћинстава, самодопринос је у сеоским заједницама и морао представљати основни извор задовољавања заједничких потреба.

Самодоприносом као главном материјалном основом локалне самоуправе, треба да се обезбеђује не само изградња, него и функ-

ционисање објеката друштвеног стандарда, што је један од услова да удружена средства фактички остају у заједничком располагању грађана и да се од њих не отуђују као до сада. Уколико се објекти изграђени самодоприносом уступају другим корисницима који у задовољавању заједничких потреба пружају одговарајуће услуге мора се, на најповољнији начин, обезбедити повраћај вредности уложених средстава која улагачи могу и даље заједнички користити за нове намене.

Извори самодоприноса треба да буду све врсте прихода по разним основама, независно од места стицања, укључујући и приходе наших радника на привременом раду у иностранству чији чланови породице живе у конкретној локалној заједници. То се односи и на приходе свих привредних субјеката лоцираних на подручју конкретне локалне заједнице независно од врсте власништва и места њиховог седишта. Ко ће бити ослобођен од плаћања самодоприноса треба да одлучују сами грађани, али би у принципу, у финансирању заједничких потреба, морали учествовати сви који учествују у коришћењу одговарајућих услуга. То је нужан услов да принцип солидарности не дође у колизију са принципом економске рационалности.

Иницијативе за увођење самодоприноса често настају спонтано као резултат слободног опредељивања грађана. Што је активност на самоуправном задовољавању заједничких потреба више развијана, иницијативе су све чешће покретане на зборовима грађана или масовним скуповима.

Одлучивање о самодоприносима мора, већ и по законским прописима, имати демократски карактер, јер се не може заводити без опредељења већине грађана. У пракси су облици овог одлучивања различити, али се, у основи, сви свode на непосредно изјашњавање грађана. Референдум и писмена изјава као најобухватнији облици изјашњавања истовремено су и најфреквентнији. Изјашњавање преко збора је, због тешкоће да се окупи већина грађана, до сада знатно ређе практиковано. Поред ових, законом предвиђених облика, у пракси су се јављали и неки други облици изјашњавања грађана о самодоприносу, као што су друштвени уговор, анкета и добровољни прилози.

Без обзира на облик дефинитивног изјашњавања, у пракси се све више развија и прелиминарно договарање грађана о самодоприносима. Договори о расписивању референдума или других облика

непосредног изјашњавања, све чешће се постижу на масовним скуповима грађана. То омогућава да се јавно испоље различити интереси и демократским путем утврде услови њиховог остваривања.

Средства локалне заједнице која се као заједничка средства грађана улажу у објекте друштвеног стандарда или друге инвестиционе подухвате, морају као заједнички улог остати у поседу својих улагача и представљати економску основу њиховог непосредног учешћа у расподели и управљању. Уложена средства могу се и враћати локалној заједници да би се користила за друге потребе, а преко нижих цена услуга и самим грађанима.

У власништву локалне заједнице, као заједничком власништву грађана, требало би да се нађу сви објекти које су грађани ради задовољавања заједничких потреба изградили својим средствима и радом. У власништво локалне заједнице требало би пренети и пословни простор, као и сва затечена друштвена добра која служе искључиво задовољавању њених потреба, односно која нису у широј друштвеној употреби.

Власништво локалне заједнице у којем се не би губио индивидуални удео удружених грађана, представљао би снажан стимулатор за мобилизацију и концентрацију расположивих средстава као највећег потенцијалног извора изградње и развоја локалних заједница. Интерес за тај развој знатно би се повећао јер би поред задовољавања заједничких потреба грађани задржавали својинска права на располагање удруженим средствима уз могућност њиховог увећавања.

Дефинисање својинских односа подстакло би и предузећа да више улажу у развој локалних заједница јер се њихова средства не би у виду неповратних улагања отуђивала већ би им доносила добит или другу корист. Објекти које локална заједница и предузећа заједнички изграде, треба у ствари да представљају њихово заједничко власништво са својинским правима која одговарају њиховим улагањима.

Прецизно дефинисање својинских односа је од изузетног значаја не само за изградњу објеката друштвеног стандарда, већ и за њихово одржавање и рентабилно коришћење. О коришћењу заједничких средстава њихови улагачи ће много више бринути као конкретни власници него као апстрактни субјекти друштвеног власништва, јер ће свако располагати правом на сопствени удео у његовим ефектима. Иако ће у саставу локалне заједнице радити и

приватне радње или предузећа, заједничко власништво ће у њиховом функционисању бити неопходно, због чега међусобна права и обавезе колективних власника морају бити прецизно дефинисани.

Демократизација својинских односа је услов да се у задовољавању заједничких потреба уместо посредне и нееквивалентне, остварује непосредна и еквивалентна размена рада којом се искључује међусобно искоришћавање корисника и давалаца услуга. У таквој размени свако, у принципу, треба да добија сразмерно томе колико даје, и да тако сви добијају а нико не губи.

То подразумева да се услуга не плаћа ни према тренутном односу понуде и потражње ни према трошковном принципу, већ по економској вредности. Тиме се еквивалентност размене која се на стихијном тржишту остварује у просеку, замењује еквивалентношћу размене у сваком појединачном случају.

Уместо тржишне стихије и државног посредовања таква размена се кроз непосредне односе корисника и давалаца услуга организовано остварује путем равноправног и релативно трајног уговарања цена и услова пружања потребних услуга. Тиме се постиже да цена услуге бар приближно одговара њеној вредности, насупрот стихијном формирању тржишних цена и монополистичким ценама државних предузећа које по правилу одступају од економске вредности.

Економске цене услуга утврђују се помоћу технолошко-економских параметара заснованих на нормативима и стандардима којима се одређује потребан утрошак живог и одређеног рада. Подразумева се да је методологија утврђивања норматива и стандарда научно заснована и доступна увиду јавности, чиме се искључује могућност манипулисања на било чију штету.

Тржишна стихија и државни монополизам могу се, међутим, превладати само организованим деловањем грађана и других корисника услуга, у чему је заправо незаменљива улога локалне самоуправе. Државна управа нити хоће нити може увести еквивалентну размену рада јер се она и одржава на нееквивалентној размени, преко које државна предузећа и службе покривају неконтролисане трошкове својих услуга.

Али без еквивалентне размене, која искључује економско изабљивање, не би било локалне самоуправе јер једино економски самостални грађани могу нечим стварно управљати. Под држав-

ним монополом локална самоуправа своди се на пуку формалност и практично претвара у локалну управу као продужетак централне државне управе, која је у функцији економског потчињавања.

Демократизација својинских односа условљава и демократизацију политике. Уколико се у акционарска друштва и задружне организације повезују економски, индивидуални власници производних средстава се као колективни управљачи повезују и политички. Од пасивног објекта политике, грађани се претварају у активне субјекте политичког деловања, од пуких извршилаца политичких директива, постају креатори политичких одлука које заједнички спроводе.

Али то је тако само кад грађани сами располажу средствима за заједничке потребе. Њихова економска самосталност нужен је услов њихове политичке самосталности. Уколико им се средства кроз фискалне дажбине отуђују, отуђује им се и друштвена самосталност, а са тиме и могућност друштвеног утицаја на било ком нивоу.

Локалне самоуправе има само уколико има средстава за слободно удруживање, а уколико се она фискалним захватањем умањују и самоуправа се сужава. Због фискалног финансирања, стварне самоуправе нема већ на нивоу општине, или је има само толико колико се општински проблеми решавају путем самодоприноса.

Демократизација својинских односа представља основну претпоставку демократизације и децентрализације друштва у Србији као и развоја истинске локалне самоуправе. Власништво локалне заједнице у којем се не би губио индивидуални удео удружених грађана, представљао би снажан стимулатор за мобилизацију и концентрацију расположивих средстава као највећег потенцијалног извора локалних заједница. Интерес за развој знатно би се повећао, јер би поред задовољавања заједничких потреба грађани задржавали својинска права на располагање удруженим средствима уз могућност њиховог увећавања.

У самоуправном задовољавању заједничких потреба нико није пасивни извршилац. Свако је позван да покреће иницијативе, расправља о покренутим питањима и предлозима. Међу грађанима се успостављају директни односи без ичијег посредовања, врши се хоризонтално повезивање и тиме превазилазе традиционални односи друштвене хијерархије и субординације. За заједничку ствар

се питају сви грађани, што означава виши степен политичке социјализације у односу на традиционалну самоуправу.

Ширење самоуправног задовољавања заједничких потреба са локалног на национални и планетарни ниво, подразумева да се фискално прикупљање средстава за те потребе на свим нивоима замењује њиховим слободним удруживањем и да се, сходно томе, државно власништво трансформише у заједничко власништво самих удружилаца. Прави пут за то показује развој задружног и акционарског власништва у свим областима и на свим нивоима заједничког задовољавања животних потреба грађана.

На тој линији, била би целисходна и економски оправдана власничка трансформација јавних предузећа, која практично раде као државне институције, у задружне организације и акционарска друштва са власничким уделитема или акцијама корисника и давалаца јавних услуга. То би подразумевало и заједничко одлучивање корисника и давалаца услуга о питањима од заједничког интереса, као што су врста, квалитет, цене и услови пружања услуга, чиме би се увела организована и еквивалентна тржишна размена између равноправних, до сада иначе потпуно неравноправних, партнера.

СЛОБОДНА ГРАЂАНСКА ИНИЦИЈАТИВА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Нормално је да се демократска власт најпре успоставља тамо где је најближа народу, па није случајно што локална самоуправа свугде представља основу опште демократизације. Али ни локална самоуправа се не успоставља свугде и одједном. Једном и на једном месту успостављена демократска власт треба да зрачи примером на све стране, и да се прихвата као спасоносни излаз из кризних ситуација. Демократија није циљ за себе већ средство мобилизације целог друштва и сваког појединца у разрешавању друштвених противречности, што је њен најснажнији адут и основни критеријум развијености демократских односа.

Највећу потенцијалну снагу развоја представља масовна слободна иницијатива, без које ни под најповољнијим условима нису могући велики друштвени узлети. Локална самоуправа управо и почива на слободној иницијативи грађана. Док у државној управи све иницијативе крећу из врха државне пирамиде, у локалној самоуправи, свако је у позицији да покреће заједничке акције. Али док

се свака иницијатива државног врховника, по правилу спроводи, појединачне иницијативе грађана спроводе се само кад их прихвати већина која је заинтересована за њихово остваривање, то јест кад по демократском поступку прерасту у колективну иницијативу.

Уместо да убрза, „транзиција“ је успорила, и готово зауставила развој локалне самоуправе, као и укупан развој Србије. Упркос уставним прокламацијама о народној иницијативи, референдуму и локалној самоуправи, стварне могућности за слободну иницијативу су смањене, чиме је локална самоуправа практично сведена на локалну управу.

Масовна иницијатива за решавање егзистенцијалних проблема потиснута је страначком борбом за власт, којом се грађани од субјекта локалне самоуправе претварају у објекат политичке манипулације. И владајуће и опозиционе странке теже монополизацији власти, којом се улога локалне самоуправе, као облика друштвеног самоорганизовања, маргинализује и ставља у функцију прикривања политичког монопола.

Ако нема утицаја на одлучивање, не може бити ни иницијатива за заједничко привређивање и задовољавање животних потреба, које се на вишем нивоу само заједнички могу задовољавати. У систему формалне вишестраначке демократије остало је места за иницијативу странаčkih вођа. Према истраживању које је вршено у једном броју локалних заједница, око 57% испитаника је изјавило да је њихово учешће у решавању проблема локалне заједнице мало, а око 27% да је никакво. Сходно томе, и око 28% нема никакав утицај на одлучивање у локалној заједници. Утицај на одлучивање изван локалне заједнице је још мањи, и у ствари никакав ако се изузму појединци који обављају неке одговорне функције, јер око 52% испитаника тврди да има мали, а преко 39% да нема никакав утицај на посланике.⁴⁾

Настојање политичких странака да судбину државе узму у своје руке може имати катастрофалне последице. Да би се кренуло путем препорода неопходно је потпуно деблокирање масовне иницијативе која подразумева стварну и пуну демократизацију политичког живота. Истраживања показују да су иницијативе у задовољавању заједничких потреба грађана спласнуле, да је самодопринос знатно опао или потпуно пресушио, и да у своје руке све узима

4) Види: Драган Марковић, *Демократија и партократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 89.

општинска администрација која је под апсолутном контролом републичке администрације и политичких странака.

За непосредно задовољавање заједничких потреба карактеристично је добровољно опредељивање путем самодоприноса, за посредно друштвена принуда која се заснива на фискалној концентрацији средстава. О непосредном задовољавању заједничких потреба одлучује се непосредно, о посредном посредно. Први облик одлучивања је начин остваривања локалне самоуправе, други државне управе. У непосредном одлучивању изјашњавају се они који су за задовољавање заједничких потреба животно заинтересовани, у државном управљању професионални заступници чија је заинтересованост за оно о чему одлучују ирелевантна.

Главна покретачка снага треба да буде слободна иницијатива. Најповољније решење би било да се свакој локалној заједници препусти да самостално одлучује о свему што се тиче других, о чему она може и најмеродавније одлучивати. Али то би захтевало да локална заједница на свим нивоима буде адекватно заступљена и у демократском одлучивању о ширим друштвеним интересима, што се ни у једнопартијском ни у вишепартијском систему представничког одлучивања не може постићи. Једину могућност за то пружа систем непосредне демократије која се остварује путем народне иницијативе, референдума и других облика личног изјашњавања уз непосредну заступљеност грађана у законодавним телима и другим органима друштвеног управљања.

Систем непосредне демократије подразумева непосредно одлучивање о начину и условима задовољавања заједничких потреба свих о чијим се потребама ради, чиме се искључује могућност да једни живе и уживају на рачун других, на чему су се до сада заснивале и привилегије града над селом. Са непосредним одлучивањем те привилегије ће нестати, што може само појачати стваралачке напоре на остваривању развојних амбиција и села и града. При самоуправном⁵⁾ задовољавању животних потреба полази се од заједничких интереса већине становништва, што обезбеђује не само да се превазилазе наслеђене разлике у животном стандарду, већ и да се све потпуније користе постојећи капацитети.

Самоуправна акција задовољавања заједничких потреба је од самог почетка водила превазилажењу социјалних разлика. Она је

5) Реч „самоуправно“ не треба посматрати као идеолошки већ као функционално-демократски синоним.

и отпочела на пунктовима где је друштвени стандард био најнеразвијенији. Иако су стартовала готово од нуле, поједина насеља су самоуправном акцијом за кратко време подигла готово све најнеопходније објекте друштвеног стандарда.

С обзиром да већина становништва објективно не може остваривати привилегован положај, искључена је могућност да се путем самоуправне акције стандард једног дела становништва повећава на рачун другог. Због тога уместо репродуковања, све више долази до превазилажења социјалних разлика. Самоуправном акцијом локалне заједнице релативно се најбрже побољшао положај управо оних слојева становништва чији је стандард у етатизму највише запостављан.

У томе се добрим делом крије одговор због чега баш ови слојеви становништва испољавају највећу активност у задовољавању заједничких потреба. Приградске и сеоске локалне заједнице су највеће резултате у подизању друштвеног стандарда постигле захваљујући пре свега ангажовању сиромашнијих слојева становништва који су преко државног апарата најмање могли утицати на властити положај. Најшири слојеви становништва су се, у ствари, и могли покренути у акцију само кад се приступало самоуправном задовољавању њихових заједничких потреба у локалној заједници.

Уколико су, насупрот томе, поједине социјалне групације у могућности да своје интересе остварују посредством државног, или неког другог монопола, њихови припадници не показују већи интерес за учешће у самоуправној акцији локалне заједнице. Тиме се може објаснити појава да градске локалне заједнице с већом концентрацијом административно-управљачког кадра нису показивале интерес за самоуправно задовољавање заједничких потреба, о којима су углавном бринули државни органи. Отуда су овакве заједнице испољавале релативно малу активност која је уз то у великој мери добијала формално-демократска обележја. И свугде где се локалне заједнице нису бавиле самоуправним задовољавањем заједничких потреба грађана, њихова активност се сводила на деловање малобројних активиста, и то претежно пензионера и домаћица.

Самоуправно задовољавање заједничких потреба има, међутим, за претпоставку одређени минимум материјалног благостања и опште културе становништва. То, поред осталог, потврђује и чињеница да поједини грађани с изразито ниским приходима не по-

казују већи интерес за учешће у подизању друштвеног стандарда, јер не могу да задовоље ни најнеопходније личне потребе као што су исхрана, одевање, стан и слично. Отуда карактеристична појава да самоуправног задовољавања заједничких потреба у почетној фази развоја локалних заједница није било не само у најбогатијим, већ ни у најсиромашнијим насељима: у првима због ослањања на државни монопол, у другим због непостојања ни минималних предуслова за подизање друштвеног стандарда.

Једну од битних карактеристика самоуправног задовољавања заједничких потреба представља превазилажење наслеђене социјалне подвојености која је проистицала из различитог друштвеног положаја појединих социјалних слојева. Кроз самоуправну акцију сви чланови локалне заједнице, без обзира на социјалну припадност, ступају у непосредне и фактички равноправне односе узајамне зависности. Овде је свако упућен на удруживање са свим осталим субјектима заинтересованим за одређене потребе које нико не може задовољавати сам за себе.

У задовољавању заједничких потреба постоји одређена правилност да се најпре задовољавају најнеопходније потребе. Основни услов испољавања ове правилности је да сами грађани непосредно одлучују о задовољавању заједничких потреба. Самоуправна акција се и заснива на непосредном изражавању интереса грађана чије сучељавање представља најсигурнији пут за утврђивање стварног заједништва. Демократском конфронтацијом се истовремено онемогућава да се било који посебан интерес наметне као заједнички ако он то стварно није.

Што су заједничке потребе разноврсније, могућност за производности и субјективизам је већа. Због тога се у таквим условима намеће потреба за непосредним изражавањем интереса грађана. Поред општих скупова организованих са намером да се кроз слободно сучељавање мишљења утврде заједничке потребе, све је чешће у употреби и анкета путем које се свако домаћинство, а понекад и сваки члан локалне заједнице, непосредно изјашњава о тим потребама.

Развијањем интегралног система непосредне демократије отварају се широке перспективе и неограничене могућности за развијање локалне самоуправе која је и сама изворни облик непосредне демократије. Традиционални облици локалне самоуправе не треба да се укидају, већ да се, у функцији економског и култур-

ног развоја, даље развијају коришћењем савремених и најсавременијих средстава јавног комуницирања.

У локалној заједници, у циљу слободног испољавања и остваривања различитих интереса, мора бити омогућена пуна слобода друштвеног и политичког деловања. За то је неопходно обезбедити пуну равноправност свих облика друштвеног и политичког организовања и деловања кроз демократски дијалог у којем ће долазити до изражаја, пре свега, оне иницијативе које изражавају интересе и потребе већине грађана у локалној заједници. Зато се не би смела везивати ни за једну политичку странку, али ни једну странку не би смела спречавати у њеном деловању.

Локална заједница треба да функционише и као средиште политичког организовања и деловања, стварајући услове за пуно испољавање слободе и равноправности у остваривању политичких права грађана. То подразумева да све политичке партије имају једнаке услове за рад, и да не уживају никакве привилегије ни према политички неопредељеним грађанима ни једне према другима.

Као заједница равноправних грађана, локална заједница подразумева слободно деловање свих и свакога. Само под тим условом могућа је слободна конкуренција идеја у којој могу побеђивати све, али само оне које прихвати већина грађана. Свака прихваћена идеја реализује се уз најшире укључивање грађана па тако ни остварени резултати идеје не припадају ни једној партији.

Зато уместо владавине партија, у локалној заједници треба да се остварује владавина грађана. То ће све политичке снаге приморати да се уместо борбе за власт оријентишу на борбу за решавање животних проблема и унапређивање општих услова животне егзистенције грађана. Таква оријентација је услов да се припадници политичких партија нађу и у органима локалне заједнице којој треба да се конституишу од представника грађана независно од њихове политичке припадности. Партије се могу, равноправно с осталим грађанима, борити за избор својих припадника у све органе локалне самоуправе, али њихова заступљеност у тим органима не би могла бити унапред обезбеђена, што би иначе било супротно самом духу самоуправе и стварне демократије.

Локална самоуправа морала би постати својеврстан катализатор стварне демократије, од којег ће се одбијати све што је усмерено против интереса грађана, и који ће онемогућити било коју политичку организацију да грађанима своје страначке интересе

наметне као њихове. Стварна самоуправа може политичке странке приморати да се од међусобне борбе за власт окрену стварним проблемима животне егзистенције грађана и да кроз здраву утакмицу конструктивним деловањем доприносе њиховом решавању.

Грађанин може бити суверен само ако има одлучујућу улогу у одлучивању на свим нивоима друштвеног организовања. Усамљен и неорганизован грађанин нема практично никаквих шанси за остваривање своје суверености због чега се он мора удруживати да би остваривао своја уставна права. Да би грађани остваривали своју сувереност, локална заједница, као облик њиховог друштвеног организовања, не може се бавити само локалним проблемима, већ се мора ангажовати и на решавању питања од ширег друштвеног интереса која се тичу живота свих грађана.

Како ће се остваривати сувереност грађана и како ће се државни органи односити према њиховим иницијативама и захтевима, умногоме зависи од тога ко ће их у тим органима представљати. Зато се у избору народних представника не може све препустити политичким странкама и њиховим руководством, а улога грађана свести на пуко изгласавање њихових кандидата. Групе грађана би требало да истичу своје кандидате за народне посланике независно од њихове страначке припадности, тим пре што већина грађана не припада ниједној странци.

Да би народни представници заиста заступали интересе народа, веза између бирача и њихових изабраника се не може ограничити само на изборе, већ мора бити трајна и узајамна. Какве ће бити стварне везе између посланика и њихове изборне базе умногоме зависи од иницијативе грађана. Неопходно је да грађани стално и организовано изражавају своје интересе и својим представницима постављају конкретне захтеве за решавање одређених питања у скупштинама и другим органима власти.

Локална самоуправа, као облик непосредне демократије, супротставља се свим облицима аутократије и политичког монопола. Зато је илузорно очекивати да ће се бирократизована државна администрација борити за истинску локалну самоуправу. Стварна демократизација политичког система не може бити у интересу ни политичких странака којима је главни циљ борба за сопствено монополисање државне власти.

Савремена локална самоуправа има своје темеље у традиционалним облицима непосредне демократије који су у тобоже „демо-

кратском друштву“ маргинализовани или потпуно потиснути. Данаас је у Србији демократија практично изокренута у лажну фасаду најбезобзирније партократије, под чијом је доминацијом и локална самоуправа претворена у крајње бирократизовану локалну управу над изолованим и беспомоћним грађанима. Зато се локална управа не може суштински демократизовати без демократизације целог друштва, и на националном и планетарном нивоу, али би демократске иницијативе морале потицати пре свега од самог обезвласћеног народа.⁶⁾

Dragan Z. Markovic

LOCAL SELF-GOVERNMENT AS AN ORIGINAL MODEL OF DIRECT DEMOCRACY

Summary

Objective of this text is to underline basic socio-economic and political premises for development of local self-government as an original model of direct democracy. In the text author used a theoretically proved scientific method with accompanying scientific literature. In the text it is underlined that development of local self-government as an original model of direct democracy assumes (demands) a property transformation of individual private and state companies into the joint-stock and stock companies, cooperatives and cooperative companies. The author of the text came to conclusion that democratization of the property relations causes also democratization of the politics. From being passive objects of the politics, the citizens become active subjects of political activity and from being only the executors of political directives they become creators of political decisions which they jointly implement in practice. There is especially underlined the significance of a massive and free initiative of the citizens that a real self-government should be based upon in reality.

Key Words: local self-government, indirect democracy, democratic capacities

ЛИТЕРАТУРА

- Влатковић, Милан, *Изазови локалне самоуправе у Србији 1990-2006*, Локална самоуправа Србије, Београд, 2006.
- Goldsmith, Michael, „Local autonomy: theory and practice“, *Challenges to local government*, SAGE, 1990.

6) Види: Драган Марковић, *Локална самоуправа – перспективе у условима глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

- Марковић, Драган, *Демократија и партократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Марковић, Драган, *Локална самоуправа – перспективе у условима глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Суботић, Драган, *Локална самоуправа*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Суботић, Драган, „Модели организовања и управљања у локалној заједници“, *Политичка ревија*, 2/2008.

Resume

Economic independence of citizens is a necessary precondition for their political independence. If they are robbed of their own resources through fiscal taxes, they are also robbed of their own social independence and in accord with that they are robbed of opportunity to exercise their social influence on any level in society.

Local self-governments exist only if they have their own resources necessary for free incorporation, and in case that they are robbed of these resources through fiscal methods their self-government is limited as well. Due to the fiscal financing, real self-governments already do not exist on the level of municipality, or if they do exist they are capable of doing it only to the extent of the level of capability of the municipality to self-finance its problems.

Democratization of the property relations is a basic precondition for democratization and decentralization of society in Serbia and also for development of self-government in full sense of the term. In self-governing execution of mutual needs there is no a single one passive participant in the process. Everybody is invited to make initiatives and discuss the arising questions and proposals. Among the citizens direct relations are formed without any intermediary, they are horizontally connected and in this way they overcome traditional relations of social hierarchy and subordination.

Through development of integral system of direct democracy there come wide perspectives and unlimited possibilities for development of local self-governments which had been original models of direct democracy itself in the past. In the local self-government there must be provided full freedom of social and political activity. In order to achieve this, it is necessary to provide full equality of all models of social and political organization and activities through a democratic dialogue which underlines, first of all, a possibility for bringing initiatives which reflect interests and needs of majority of the citizens in local communities. A

local community should function as a centre of political organization and activity, creating preconditions for full expression of freedom and equality in accomplishment of political rights of the citizens. Acting as a community of equal citizens, the local community implies free activity of everybody and for everybody. Only under this condition it is possible to provide a free competition of ideas in which all ideas are eligible to win in case that they are accepted by majority of the citizens..

Овај рад је примљен 24. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

93

Владан Станковић

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ У СРБИЈИ – ОД ПАРТОКРАТИЈЕ
ДО ПЛУТОКРАТИЈЕ

109

Дарко Маринковић

ОКТОБАР 2000. – СВЕТ РАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА
ЈЕДНЕ НЕДОВРШЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

125

Радош Љ. Смиљковић

МОРАЛНО-ЕКОНОМСКА КРИЗА
БУРЖОАСКЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ
И ОДГОВОРНОСТ ЕЛИТЕ МОЋИ

Владан Станковић

Институт за политичке студије у Београду

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ У СРБИЈИ – ОД ПАРТОКРАТИЈЕ ДО ПЛУТОКРАТИЈЕ**

Сажетак

Предмет истраживања овог рада биће феномен политичких елита у Републици Србији. Проблемска ситуација биће концентрисана око питања: како партократски политички систем својим институционалним решењима у пракси омогућава плутократизацију политичких елита и њихово измештање у водећу класу? Значај овог рада огледа се у анализи утицаја институционалних аномалија на стварање непожељних друштвених појава које доводе до раслојавања, конфликата и структуралних потреса. Аутор на крају рада износи и изврстан предлог мера, које би могле да допринесу уклањању или бар ублажавању анонимних стања у друштву по овом питању. Методе којима се аутор у истраживању бави јесу: метод посматрања, метод генерализације, метод анализе садржаја, упоредни метод...

Кључне речи: политичке елите, демократске институције, партократија, корупција, плутократизација...

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Овај рад ће се позабавити политичким елитама у Србији. У нешто одређенијем значењу он ће проучавати узрочно-последичне односе спрега институционалних решења у политичком

* Истраживач-сарадник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

пољу и анонимних друштвених стања која доводе до плутократизације друштва. Да би се све ове сложене појаве разјасниле најпре треба прионуту радном дефинисању предмета истраживања.

Предметно дефинисање истраживања

Сложеност појаве биће размотрена најпре са њене појмовне стране. Појава која је предмет истраживања садржи у себи неколико једноставнијих појмова, које најпре ваља сазнајно и логички дефинисати. Ти појмови су: *елите*, *политичке елите*, *партократија*, *плутократија*, *плутократизација*.

1. *Елите* ћемо дефинисати на основу неколико својстава. За основну карактеристику друштвених елита Вилфредо Парето узима *способност*, за Гаэтана Моску то је «*власт*, за Карла Манхајма *рационалност*, за Роберта Дала *одлучивање*, за Сузан Келер *положј*, за Еву Ециони-Хелеви *надзор над ресурсима* итд.»¹⁾ «На основу површне анализе готово свих побројаних аутора, ако изумемо Манхајмову дефиницију друштвених елита (рационалност), у свим осталим преовладава нека од компоненти друштвене моћи: *способност*, *власт*, *одлучивање*, *положај* или *надзору над ресурсима*...»²⁾ Тако долазимо до кључног становишта према коме је немогуће елиту спознати без њене непосредне везе са неким од елемената друштвене моћи.³⁾ У основи елита стоје: политичке, привредне и културне елите.⁴⁾ Ми ћемо се овде позабавити искључиво политичком елитом, односно политичким елитама.

1) S. Antonić: "Elita", *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 119.

2) В. Станковић: «Друштвене елите у Србији – преображај и проходност у последњих двадесет година», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 469-490, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 472-473.

3) Милс је отворено назива елита моћи. (Видети у: Т. Indić, «Elita», *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 167: «Елиту моћи Милс одређује као припаднике виших друштвених кругова који поседују атрибуте моћи и утицаја, богатства и славе (престижа), који у својим рукама усредсређују водеће, командне позиције крупних институционалних хијерархија: привредних корпорација, политичко-државних институција и војске.»)

4) Тако нпр. социолог Милован Митровић: «... ово разматрање се ограничава на тзв. *стратешке елите*: на политичку, привредну и културну (интелектуалну) елиту које су у свим друштвима (па и српском) најутицајније.» (М. Митровић: «Разарање друштва и нове српске елите», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 147-170, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 148)

Истог је мишљења још један социолог Љубиша Митровић: «Могућа скица састава елитних skupина у савременим постсоцијалистичким друштвима, може изгледати овако:

а) *привредна* елита (менаџери, меритократија и технократија)

2. Политичке елите су ужи појам од (друштвених) елита. Мада се у сведенијим друштвима друштвене и политичке елите, услед сраслости, могу међусобно поистовећивати,⁵⁾ политичке елите ипак везујемо искључиво за политички сегмент друштвене моћи или оно што за ресурс има какво управљање државним и опште-друштвеним збивањима.⁶⁾ Политичке елите, дакле, располажу политичком моћи, као пренетим односно повереним или делегира-ним изразом државног суверенитета свеprisутне принуде у јед-ном друштву,⁷⁾ која свој легитимитет исцрпљује у вољи народа (*vox populi*).⁸⁾ Отуда носиоци политичких елита јесу страначка вођства, партијски намештеници у државним (министарства, заводи) и па-ра-државним органима (у тзв. локалној самоуправи), а индиректно њу чине и представници спинованог и/или заступаног јавног мње-ња (аналитичари, невладин сектор, стручњаци...).⁹⁾ То је поприлич-

б) политичка елита (политократија, бирократија и идеократија)

в) културна елита (научна, уметничка, сцијентократија, медиократија...) (Јб. Митровић: «Нова буржоазија и њена елита у друштву периферног капитализма», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 249-268, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 256-257)

- 5) Н. Цветићанин: «Процес конституисања политичке и друштвене елите у српском друштву – проблем легитимитета и флукутирајућег легитимитета», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 107-146, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 110: «Било како било, истраживањемо углавном формирање политичких елита унутар српског друштва, које, због претходно наведених разлога, имају и улогу општедруштвених елита, те ћемо стога често користити синтагму из наслова рада о политичкој и друштвеној елити, међу којима у српском друштву готово да нема било какве разлике, те су и данас, баш као и некад, потпуно стопљене.»
 - 6) А. Zuckerman: "The concept of Political elite", *The Journal of Politics*, № 39/1977, p. 324-344, Southern Political Science Association, Cambridge, 1977, p. 327: "To define the political elite as those who control *real, effective power*..."
 - 7) С. Јовановић: *О суверености*, Градина, Ниш, 1996, стр. 14: «Као једина карактеристика суверене власти остаје то, да је невезана законима, другим речима, да је неограниче-на – апсолутна.»
 - 8) П. Матић: «Будућност институционализма – процеси и промене у XXI веку», *Политичка ревија*, 2/2010, стр. 49-64, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 50: «Код политичких странака (...) њихова моћ након одређених изборних циклуса варира у складу са подршком гласача.»
 - 9) Руски социолог Титов мишљења је да се и политичка елита може поделити на: политику у ужем смислу или оперативну, економску или финансијску у оквиру полити-чке странке, и идеолошко-заступничку. (В.Н. Титов: «Политическая элита и пробле-мы политики», *Социологические исследования*, № 7/1998, стр. 109-115, ежемесячный научный и общественно-политический журнал Российской Академии наук, Москва, 1998, стр. 110-111: «Так, в настоящее время можно говорить об активном процессе становления следующих типов политических элит, различающихся по их функциональ-ным позициям:
1. *Политическая*, избавившаяся от прежнего жесткого контроля со стороны господ-ствующей партии и представленная в настоящее время исполнительной (правитель-ство) и законодательной ветвями власти (Дума и Совет Федерации);

но танак слој олигарха који реално располаже политичким ресурсима једне нације.

3. «Партократија у буквалном преводу значи владавину партија (странака), односно стање политичког система у којем су политичке партије у превласти над конституционалним државним телима.»¹⁰⁾ Партократија је аномични подоблик политичке владавине унутар парламентарног система власти, у коме због технике изборног система, политичке културе, али и менталитета једне нације, постоји необуздана владавина политичких странака, њених посланичких клубова и/или самих лидера политичких партија.¹¹⁾ Овде се сва политичка моћ дистрибуира кроз партијску олигархију: уже страначко тело (Мало веће, Извршни одбор или Председништво странке), посланички клуб, или партијског вођу и његовог заменика.¹²⁾ «Странке се у екстремном случају чак доживљавају и као деоничари који располажу извесним уделом у политичкој суверености земље.»¹³⁾ Партије постају власнице мандата посланика који су изабрани на њеним листама, оне имају право да (саобразно свом учешћу у парламенту) добију сразмерну заступљеност у законодавној власти, а уколико учествују у влади тада сразмерно својој подршци влади добијају право на окупацију (*ius occupationis*) или запоседање (*ius usucapionis*) удеоних делова у: државној админи-

2. Экономическая, все в большей степени ориентирующаяся на выражение и защиту своих интересов, однако, как нам представляется, еще не превратившаяся из «класса в себе» в «класс для себя», и которая в свою очередь подразделяется на финансовую, промышленную и аграрную элиты;

3. Идеологическая элита, утратившая свои прежние монопольные функции, представители которой входят в различные политические партии, структуры исполнительной власти или выполняют заказы в качестве независимых экспертов и консультантов.»)

10) S. Orlović: "Partokratija kao ključno obeležje političkog poretka u Srbiji", *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 537. Орловић истиче и Китшелтову дефиницију партократије, када напомиње да се ради "о фузији партије, државе и економских елита у политичко-економске мреже карактеристичне по патронажи, клијентелизму и корупцији." (Ibidem)

11) «У готово свим парламентарним системима политичке партије су постале стварни центри моћи и одлучивања.» (З. Крстић: «Партије у парламенту», *Политичка моћ и улога парламента у парламентарним системима*, стр. 71-85, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 71)

12) «Дистрибуција моћи у партијама по правилу одступа од формалне структуре прописане партијским документима. У стварности, ужи извршно-политички органи (нарочито партијски вођа) пресудно утичу на садржај партијских одлука, док се улога формално виших партијских форума најчешће своди на ратификацију.» (Д. Суботић: «Одлучивање у политичким странкама», *Политичка ревија*, 1/2007, стр. 79-118, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 84)

13) В. Станковић: «Партократија међу демократским институцијама Републике Србије», *Политичка ревија*, 3/2009, стр. 17-26, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 19.

страцији, локалној самоуправи, управним одборима јавних предузећа, и установама друштвених делатности (образовање, здравство, фондови).¹⁴⁾ Све ове појаве, које се доводе у непосредну везу са партократијом, указују на латентну опасност од олигархизације и плутократизације у политичком миљеу једног друштва.

4. Коначно, када је реч о *плутократији* тада ваља истаћи да плутократија представља владавину богатих, односно финансијски моћних.¹⁵⁾ Насупрот термину плутократија који означава облик владавине – или каквоћу власти богатих – налази се израз *плутократизација* који оличава процес, поступак или стање одређене појаве – у овом случају реч је о процесу преузимања богатства или ресурса једне нације од стране имућних или моћних.¹⁶⁾ Плутократизација је процес неумитног срашћавања друштвених елита: начин прикључивања политичких елита финансијским и привредним елитама и њихово свеукупно овладавање културном сфером кроз процес естрадизације политичко-економских елита. Ово стање има за последицу формирање политичко-економско-естрадне класе где друштвена моћ не извире само из финансијске моћи оних који јој припадају (у политици, привреди, спорту и индустрији забаве уопште), већ и из позиције припадања владајућој или водећој класи која је у стању да креира политички, привредни и културно-идеолошки амбијент једне нације.¹⁷⁾ Новац и позиција овде су почетни основ да се кроз демократију, приватно власништво и тржиште уђе у водећу класу.¹⁸⁾ Поседовање: маса политичких след-

14) “Pod pojmom *occupazione della stato* misli se na preobrazbu državnog aparata u klijentelistički rezervoar stranke.” (M. Kasapović: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1996, str. 268)

15) M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković: “Plutokracija”, *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str. 446: “Plutokracija (grč. *plutos* – bogatstvo, *krateo* – vladam) naziv je za vladavinu bogatih. Plutokracija se javlja u pojedinim razdobljima klasnog društva, a posebno je naglašena u oligarhijskim režimima robovlasničkog sistema i prevlasti financijske oligarhije u epohi imperijalizma.”

16) T. Indić: “Plutokracija”, *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 452: “*Плутократија* – владавина богатих, утицаја новца или богатства у једној држави; слој најбогатијих у једном друштву; стање у коме су најутицајнији у друштвеним пословима регрутују из најбогатијих друштвених група и владају непосредно или посредно, тј. утицајем свога богатства на државне послове и политичаре у властитом интересу.”

17) D. Colas: *Sociologie politique*, Press Universitaires de France, Paris, 1994, p. 131: “Ainsi une classe dominante l’est triplement: elle est exploiteuse, elle est fusionnée avec l’Etat ou utilise l’appareil d’Etat pour son compte, son idéologie s’impose à la société entière. L’hégémonie de la classe dominante est donc aussi bien son hégémonie dans la société civile que dans la sphère idéologique et dans l’instance politique.”

18) Ево шта о овом феномену на примеру Србије промишља Милош Кнежевић: «Зна се, заправо, да је и у Србији, попут других транзиционих земаља, настала елита политеко-

беника, материјалног капитала или личних својстава које захтева тржишна утакмица довољан су залог који уводи у водећу класу и омогућава утицај припадника (политичке) елите на токове реалних моћи (новца, фактичког утицаја у друштву, генерисање нематеријалних вредности и сл).¹⁹⁾

Просторно-временско одређење истраживачког захвата

Просторно, истраживањем ће бити захваћено друштво Републике Србије (и још уже његов политички сегмент), а временски оквир је подељен у две етапе. Једну етапу обухвата првих десет година успорених транзиционих процеса, а друга етапа је оивичена периодом у последњих десет година убрзане ре- или ново- приватизације, демократизације, политичке плурализације и покушаја оживљавања тржишта кроз формирање простора за тржишну стихију (измештањем државног уплива из многих сфера друштвеног и нарочито привредног живота).

Методски поступак и значај истраживања

Основни метод коме ће се у истраживању приступити јесте *метод посматрања* предметне појаве у друштву Републике Србије у последњих 20 година. Друштвена аналитика поред овог метода укључиће и *метод анализе садржаја* штампаних извора о предметној појави. Уз то разматрање једне сложене појаве неће бити могуће ни без коришћења *упоредног метода* како би се сагледале везе међу подпојавама и извукли закључци. И коначно, *метод генерализације* је неизоставан у сваком озбиљнијем закључном разматрању.

Оригиналност рада огледа се у *актуалности* теме чији се публицитет у масовним медијима некако поклопио са писањем овога рада. Наиме, процеси укључивања у европске интеграције неизоставно повлаче са собом и питања која се тичу неспутаних токова: пре(моћи) странака у друштвеном животу Србије, страначког каријеризма, партократије... Уз то предмет истраживања добија на значају и због *атрактивности* теме која по први пут скреће пажњу на место и улогу политике у мотивацији појединаца да се укључе

номске моћи састављена управо од најзначајнијих представника владајућих политичких и финансијских групација.» (М. Кнежевић: *Podeljena moć*, NSPM, Beograd, 2006, str. 147)

19) Т. Индић: "Plutokratija", *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 452: "Новац и богатство кључне су ознаке поделе друштва на класе..."

у (више)партијски живот. Коначно, значај рада се огледа и у *ком-плементарности* теме са другим политиколошким, социолошким и правним дисциплинама.²⁰⁾

Општи хипотетички оквир

За почетну хипотезу узећемо претпоставку да су нежељена дејства институционалног партократизма условила друштвену аномiju у процесима плутократизације политичких елита у Србији у протеклих двадесет година.

У предметном смислу успоставља се веза политичког система са политичком социологијом, социологијом политике и општом социологијом.

НАЛАЗ СТАЊА

Опис стања предметне појаве биће разматран из угла: развојног, структурално-функционалистичког и метода анализе садржаја новинских текстова на тему односа партократског и плутократизације политичких елита.

Развојни приступ посматраној појави

До плутократизације политичких елита у вишестраначкој Србији долази неколико година након успостављања вишепартизма. То је и разумљиво када имамо у виду чињеницу да је с почетка вишестраначја и даље суверена и доминантна само једна политичка снага у Србији – наследница Савеза комуниста Србије – Социјалистичка партија Србије (СПС).²¹⁾ Ако се изузму владар и његова породица ниже олигархијске структуре партије оличене у партијским бирократама, иако привилеговане, нису имале реалну материјалну моћ. Међутим, са класним раслојавањем и нестанком читавих слојева средње класе, са поједностављивањем друштвене структуре на богате и сиромашне, уплив финансијски моћних у влада-

20) Овде се пре свега мисли на: политички систем, уставно право, политичку социологију... Све су ово научни предмети који су у тесној вези са социологијом политике.

21) Z. Stojiljković: "Političke partije i politička participacija – slučaj Srbija", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu*, FPN, Beograd, 2007, str. 206: "Само, након првих вишестраначких избора 1990. године, могло се говорити о доминантној позицији СПС, која је са нешто мање од половине добијених гласова располагала са готово три четвртине мандата."

јућу партију расте.²²⁾ На кључна места у државном апарату најпре се постављају директори јавних предузећа, а од краја деведесетих година прошлог века све је присутније учешће и приватних финансијских магната или првих капиталиста, који свој утицај на политику углавном остварују уласком у политичку арену учлањењем у једну од владајућих «левих» партија. Опозициони лидери у то време присиљени су да рачунају на стране донације и на спонзорске прилоге ситнијих предузетника. Они су још увек били веома удаљени од уласка у елиту моћних.

Након петог октобра 2000. слика се умногоме мења. Ауторитарна политичка структура са фрагментацијом и демократизацијом политичке моћи постаје олигархијска.²³⁾ Политичке странке успостављају посредништво између народне воље и реалне моћи и тако постају оригинални власници државног плена. Сразмерном расподелом народне воље (мандатима) заснива се један строго интересни трговачко-нагодбени поредак у коме се концентрација политичке моћи задржала у рукама страначких вођа (и њихових најближих сарадника), тако да су сада политички олигарси постали власници политичког али и финансијског утицаја.²⁴⁾ У таквом амбијенту долази до спреге политичара, домаћих крупних капиталиста (тзв. *тајкуна*) и страног чиниоца оличеног у амбасадорократији.²⁵⁾ Нетранспарентност финансирања политичких странака и

22) М. Ђурковић, «Транзиција без трансформације – или како је у Србији од номенклатуре настала елита», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 307-328, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 314: «Најпознатија прича је формирање *Делта Холдинга*, тако што је Мирослав Мишковић по задатку започео бизнис у стану из кога се Слободан Милошевић одселио на Дедиње.»

23) В. Станковић: «Партократија међу демократским институцијама Републике Србије», *Политичка ревија*, 3/2009, стр. 17-26, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 20.

24) S. Orlović: *Politički život Srbije – između demokratije i partokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 295: «Уз помоћ корупције људи блиски власти готово преко ноћи постају приватни власници огромног капитала. (...)...олигархија у својим рукама држи све инструменте и полуге које омогућавају брзо богаћење.»

25) Када је реч о *амбасадорократији* Милош Кнежевић бележи: «Страни амбасадори су добили јединствену прилику да (не)посредно учествују у управљању земљом у којој су акредитовани.» (М. Кнежевић: *Жамор кризе*, Београд, 2008, стр. 110). Слично говори и висококотиран функционер владајућег СПС-а Душан Бајатовић (која је у коалицији са Тадићевом коалицијом ЗЕС-а). На питање новинара *Политике*: «Колико су стране дипломате и домаћи тајкуни утицали на формирање савеза ЗЕС-а и СПС-а?» Бајатовић одговара: «Ми не можемо да пренебрегнемо да се можда понекад амбасадори у Србији понашају другачије него што би то можда дипломатски протоколи налагали и да покушавају да успоставе што већи степен утицаја. То важи и за тајкунске структуре. Али на нама који вршимо јавне функције и који ћемо творити будућу владу, јесте да сместимо тај утицај на своје место.» (Петак, 27. јуни 2008: «Треба нам опипљив резултат за шест месеци», *Политика*, стр. 7)

недодиривост политичких вођстава од одговорности који се обезбеђује непредузимањем активности од стране тужилаштва (које је и даље продужетак извршне власти, а не независан орган правосуђа), има за последицу неометану плутократизацију политичких елита.²⁶⁾

Структурално-функционалистички приступ

Нежељена дејства институционалног партократизма ометају свеопшти институционални и друштвени развој у Републици. Међу нежељеним дејствима унутарпартијског живота неколико је најзначајнијих:

- *концентрација политичке моћи* у најужим олигархијским групама (уско)страначког вођства;²⁷⁾
- *парадно демократско одлучивање* чланства окупљеног у пленарним телима странке (Велике скупштине или Сабори) или у «бази» (по месним и општинским одборима партија);²⁸⁾
- *измештање кључних политичких одлука*, какве су: одлука о (не)изласку на изборе, одлука о уласку у коалициону владу, одлука о геополитичком курсу земље, одлуке о ванинституционалној политичкој борби... у најужа тела партијске олигархије;²⁹⁾
- *недостатак демократског капацитета чланства* и унутарстраначких тела политичких партија у Србији да контролишу рад и поступке страначке олигархије;³⁰⁾

26) М. Ракић: «Корупција као одраз стања безбедности Републике Србије», *Политичка ревија*, 3/2010, стр. 359-378, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 365.

27) S. Orlović: *Politički život Srbije – između demokratije i partokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 459: «Главна политичка моћ скрива се у унутрашњим структурама политичких партија, у којима група људи – олигархија, у оквиру које један од њих има кључну позицију, доноси главне политичке одлуке и врши редистрибуцију моћи.»

28) Z. Stojiljković: «Političke partije i politička participacija – slučaj Srbija», *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu*, FPN, Beograd, 2007, str. 210: «Глобално посматрано, процес доношења кључних одлука почиње тако што, на основу основних страначких опредељења и расположивих анализа, предлог формулишу лидер и његово најближе (не)формално окружење – потпредседници, саветници, кључни финансијери, односно министри и шефови посланичких група. Предлог операционализује и, након усвајања и легитимисања од стране партијске легислативе (Главни одбор странке), реализује ужи политичко-извршни орган странке. Накнадно, све кључне одлуке и изборе верификује централни орган странке (Конгрес, Скупштина).»

29) S. Orlović: *Politički život Srbije – između demokratije i partokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 459: «Оно што се у олигархијском језгру изрежира, то се повуче кроз дневни ред, и одигра на седицима владе и парламента.»

30) Д. Марковић: «Перспективе демократизације отуђене политичке власти», *Политичка ревија*, 1/2010, стр. 131-146, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 133-

- ефекат «лидерских странака» у којима се *страначки вођа* третира као *директор*, а политичка партија као приватно предузеће лидера;

Поред ових унутарстраначких аномичних тенденција партократизма (који доводе до плутократизације политичких елита) до исте тенденције долази и у изборном и свеполитичком животу једног друштва. Ту се ове тенденције испољавају кроз:

- неконтролисану спрегу финансијске плутократије и страначких олигарха;³¹⁾
- нетранспарентне облике донирања политичких странака;³²⁾
- клијентелистичку позицију страначких функционера спрам економских елита;³³⁾
- посредно или непосредно мешање финансијских олигарха у политички и страначки живот у Републици чиме они учвршћују своје економске позиције у друштву;³⁴⁾
- неометано учешће партијских функционера у поступцима приватизације предузећа;
- преливање државног новца из тзв. *јавних предузећа*, преко страначких носилаца јавних функција у тим предузећима, у партијске фондове;³⁵⁾

134: «Аутократски начин владавине може се остваривати и без обзира на то да ли је систем једнопартијски или вишепартијски јер свака партија на власти, независно од тога како се декларише, влада као мањина или у крајњем случају као једна једина личност.»

31) М. Кнежевић: *Podijeljena moć*, NSPM, Beograd, 2006, str. 147.

32) <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Stranke-u-tajnom-zagrljaju-tajkuna.lt.html>

33) "... партијски функционери користили су своју политичку моћ и утицај да би издејствовали одређене државне одлуке или онемогућили њихово доношење, а за узврат су добијали приватне или групне економске користи, што је суштина корупције. (...) Уместо да одговарају бирачима, политичари све чешће полажу рачуне онима који их финансирају." (S. Orlović: *Politički život Srbije – između demokratije i partokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 426-427)

34) О упливу финансијских елита (тзв. *тајкуна*) на политички и страначки живот у Србији пише и: М. Ђурковић, «Транзиција без трансформације – или како је у Србији од номенклатуре настала елита», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 307-328, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 316-317.

35) В. Bednar: "Kako stranke u Srbiji postaju sve bogatije – iz drugog ugla", портал Бранка Драгаша, http://www.dragas5.dragas.biz/index.php?option=com_content&view=article&id=5043:kako-stranke-u-srbiji-postaju-sve-bogatije&catid=68:drutvo&Itemid=85: "... средства јавних предузећа, уместо да користе за опште добро, завршавају у рукама политичке елите. Као да то није доста, странке на руководећа места државних фирми - *златних коки* врло често и врло истрајно постављају своје *стручњаке* који са основном делатношћу јавног предузећа немају никаквих додирних тачака, али зато веома верно служе партији која их је поставила и за ukazano поверење знају како да захвале. Зато су преговори о подели јавних предузећа трајали дуже чак и од формирања Владе, а тек када је тај колач подељен, пао је и договор о председничким изборима. – Огромна заинтересованост за расподелом и руковођењем јавним предузећима открива праве намере странака. Када се на то дода да се на руководећа места у јавним предузећима постављају људи који се никада нису бавили тим послом, јасно је да су интереси стра-

- злоупотреба партијских монопола у политици јавних предузећа кроз фингирање послова јавних предузећа са приватним агенцијама и компанијама чији су власници лица из окружења носилаца јавних и политичких функција у земљи, услед чега се одливају средства пореских обвезника на рачуне партијских функционера;³⁶⁾

Анализа садржаја новинских текстова о предметној појави

О утицају партократског поретка на плутократизацију политичких елита у Србији до сада је мало писано у дневној или периодичној штампи. Па ипак, у последње време више је текстова на ову тему. Због малог броја чланака принуђени смо да извучимо закључке и путем посредних текстова, који указују на *приступ подели плена*. Овде ће бити анализирано неколико текстова у дневним листовима *Политика* и *Вечерње новости*:

О схватању политике као поделе плена при коме се заузимају кључне управљачке позиције над ресурсима у држави пише Дневни лист *Политика* од среде 18. јуна 2008. године у чак два текста. Тако у једном од њих стоји: «Уколико СПС не одустане од коалиционог споразума за Београд који је склопила са СРС и ДС, Г17 плус неће подржати ни мањинску владу коју би на републичком нивоу направили ДС и социјалисти, каже у разговору за *Политику* Сузана Грубјешић, члан Председништва ове партије.»³⁷⁾ И следећи текст указује на политички приступ поделе плена: «Тако је Влајко Сенић, члан Председништва Г17 плус, на јучерашњој конференцији за новинаре, рекао да ће странке које буду чиниле владајућу коалицију имати потпредседнике владе, док ће се за министарства врло лако договорити».³⁸⁾ Од ових погађања, у форми отворених

нака за предузећа веома посебни. Да није тако, на тако за државу важне функције би путем конкурса били постављани прави стручњаци, са пројектима које би морали да оправдају током свог мандата – каже Чедомир Чупић, професор Факултета политичких наука.»

36) С. Антонић: «Мрежа школских другара у политичкој елити Србије», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 329-350, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 336-337: «Билас и Шапер, према писању штампе, основни капитал су стекли препродајом времена за рекламе државне телевизије, још почетком двехиљадитих. Они су пословали тако што су, захваљујући политичким везама и познанству са директорима РТС, унапред, за целу годину, уз огроман попуст, откупљивали сво рекламно време – како за економски тако и за политички маркетинг.» (стр. 336)

«Известан проблем представља и то што се у низу клијената три велике маркетиншке компаније налазе и неке државне установе чиме се заправо директно и у већем броју случаја непотребно одливају средства пореских обвезника.» (стр. 337)

37) Среда 18. јуни 2008: «Београд у пакету или избори», *Политика*, стр. 1.

38) Среда 18. јуни 2008: «Почела подела ресора у проевропској влади», *Политика*, стр. 6.

нагодби кроз јавну прозивку, нису имуни ни високи функционери Демократске странке (ДС). Тако нпр. Бојан Пајтић, један од потпредседника ДС-а, каже: «– Зато би било изузетно лоше када би градоначелник Београда био радикал, и то желимо да спречимо – рекао је Пајтић, и додао да ће ДС свакако инсистирати на томе да Београд буде *део договора*, као и да не види да би за СПС то могло бити спорно.»³⁹⁾ Да се ипак одустаје од феудализације министарстава и то истиче као значајан напредак у отклону од свепрожимајућег партијашког фундаментализма, стоји у следећем тексту где пише: «... већ на основу овакве поделе могло би се закључити да ресори у новој влади неће бити организовани по принципу феуда, као у претходне две владе.» У складу са тим, треба очекивати да Дачић неће имати потпуну контролу над безбедносним структурама,...»⁴⁰⁾

Тек је ових дана изашла на видело оцена *Венецијанске комисије* која у агенди свог Извештаја о стању политичких односа у Србији даје оцену по којој: «Странке у Србији и превише владају».⁴¹⁾ О непосредној вези партократског начела поделе плена, олигархијског ауторитаризма страначких вођа и плутократизације политичких елита можда и најдиректније казује нажалост тек недавно обављено истраживање према коме «сваком политичару у Србији у просеку следују две фотелје»⁴²⁾, а то умножавање политичких функција линеарно расте како се од ситнијих страначких функционера иде ка члановима Председништва странке и њеном вођи.

*

* *

Закључак подразумева упоредна закључна разматрања на основу свега изнетог, и изванредан предлог мера како би се аномично стање бар донекле превазишло. Уз помоћ унакрсне примене неколико метода, кроз упоредно закључно разматрање, и на основу свега изнетог у налазу, долазимо до следећих закључака:

- партократско схватање политике као *поделе плена* којом се у борби за гласове освајају мандати (који су нека врста мени-

39) Недеља 22. јуни 2008: «Почели преговори ЗЕС-а и коалиције око СПС-а», *Политика*, стр. 7.

40) Четвртак 26. јуни 2008: «Социјалистима и царина», *Политика*, стр. 1.

41) Д. М, С. С. Р: «Странке превише владају», *Вечерње новости*, 5. април 2011, стр. 3.

42) М. Б, П. В: «Јуре око фотелје», *Вечерње новости*, 5. април 2011, стр. 3.

ца за учешће у политичкој моћи) имају за последицу *отуђење страначких вођстава у политичку класу*;

- политичка класа до сада није изградила институционалне механизме до краја изведене поделе власти чиме је оставила могућност за масовно учешће у корупцији све три гране власти (које су под већом или мањом контролом највиших инстанци извршне власти);
- спрега финансијске и политичке елите базирана је на принципу *do ut des*, где једна страна нуди новац, а друга законима, решењима и притисцима на тужилаштво и правосуђе «покрива» пословање (често и монополско понашање на тржишту);
- успостављена политичка контрола над правосуђем и главним медијима оставља малу могућност да се онемогући процес даљег срашћавања политичке и финансијске елите;
- свођење политичког одлучивања на партијску олигархију олакшава могућност да се из финансијских, естрадних или иностраних центара моћи утиче на креирање политике у земљи;

Све набројано има за последицу: прелазак припадника политичких елита из политичке елите у финансијску и обрнуто, повезивање припадника политичких елита са финансијским центрима моћи, енормно богаћење, и њихово издвајање у *политичку класу*. У том *perpetuum mobile* систему политичке елите на власти постају део смеше политичко-економско-естрадне елите (или *водеће класе*), где је уистину тешко подвући разлику међу њима, јер се неретко дешава да су политичари истовремено и пословни људи и припадници естрадног *show business*-а и политичари.

Предлог мера

- јачање независности судства;
- чвршћа контрола финансијског пословања политичких странака;
- финансијска контрола политичких функционера;
- демократизација политичког одлучивања у странкама;
- забрана више од једне јавне функције;
- већа конкурентност мишљења у средствима јавног оглашавања (медији);
- деидеологизација политичког дискурса;

- јачи надзор над свим облицима власти у Републици;
- онемогућавање монопола у сфери пословања;
- преиспитивање стеченог капитала;

Vladan Stankovic

POLITICAL ELITES IN SERBIA – FROM PARTOCRACY TO PLUTOCRACY

Summary

The subject of the scientific work was the phenomenon of political elites inside Republic of Serbia. Trough the inquiry of the problem and the situation it creates, it was possible to solidify the subject of the research and it was done so by defining and implying the precise question. The question is: How the anomical party-cratic political system within Republic of Serbia, contributes to the formation of plutocratic political elites? As the general conclusion, the findings found trough this research, clarify certain links and expose them in the following manner: The wealth accumulation within ruling, but as well, opposition elites, their bounding with the financial power centers lead to transformation trough alienation, of those elites into a political class. This course of events leads to the situation where, political elites that are in the governing position (within this self created, self made perpetuum mobile system) became the part of larger political and economic mixture (or the leading class).

Key words: political elites, democratic institutions, partocracy, corruption, plutocratisation

ЛИТЕРАТУРА

1. Монографије:

- Јовановић, Слободан: *О суверености*, Градина, Ниш, 1996.
- Kasapović, Mirjana: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1996.
- Кнежевић, Милош: *Podeljena moć*, NSPM, Beograd, 2006.
- Кнежевић, Милош: *Жамор кризе*, Београд, 2008.
- Colas, Dominique: *Sociologie politique*, Press Universitaires de France, Paris, 1994.
- Крстић, Зоран: *Политичка моћ и улога парламента у парламентарним системима*: Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Orlović, Slaviša: *Politički život Srbije – između demokratije i partokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

2. Научни радови:

- Antić, Slobodan: "Elita", *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković Stanko: "Plutokracija", *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- Ђурковић, Миша: "Транзиција без трансформације – или како је у Србији од номенклатуре настала елита", *Национални интерес*, 3/2010, стр. 307-328, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Indiћ, Trivo: "Plutokratija", *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Indiћ, Trivo: "Elita", *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Марковић Ж. Драган: "Перспективе демократизације отуђене политичке власти", *Политичка ревија*, 1/2010, стр. 131-146, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Матић, Петар: "Будућност институционализма – процеси и промене у XXI веку", *Политичка ревија*, 2/2010, стр. 49-64, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Митровић, Љубиша: "Нова буржоазија и њена елита у друштву периферног капитализма", *Национални интерес*, 3/2010, стр. 249-268, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Митровић, Милован: "Разарање друштва и нове српске елите", *Национални интерес*, 3/2010, стр. 147-170, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Ракић, Миле: "Корупција као одраз стања безбедности Републике Србије", *Политичка ревија*, 3/2010, стр. 359-378, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Станковић, Владан: "Партократија међу демократским институцијама Републике Србије", *Политичка ревија*, 3/2009, стр. 17-26, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Станковић, Владан: "Друштвене елите у Србији – преображај и проходност у последњих двадесет година", *Национални интерес*, 3/2010, стр. 469-490, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Stojiljković, Zoran: "Političke partije i politička participacija – slučaj Srbije", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu*, FPN, Beograd, 2007.
- Суботић, Драган: "Одлучивање у политичким странкама", *Политичка ревија*, 1/2007, стр. 79-118, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Титов, Владимир Николаевич: «Политическая элита и проблемы политики», *Социологические исследования*, № 7/98, стр. 109-115, *Ежемесячный научный и общественно-политический журнал Российской Академии наук*, Москва, 1998.
- Цветићанин, Невен: «Процес конституисања политичке и друштвене елите у српском друштву – проблем легитимитета и флукутирајућег легитимитета», *Национални интерес*, 3/2010, стр. 107-146, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

- Zuckerman, Alan: "The concept of Political elite", *The Journal of Politics*, N° 39/1977, p. 324-344, Southern Political Science Association, Cambridge, 1977.

3. Новински чланци:

- Среда 18. јуни 2008: "Београд у пакету или избори", *Политика*, стр. 1.
- Среда 18. јуни 2008: "Почела подела ресурса у проевропској влади", *Политика*, стр. 6.
- Недеља 22. јуни 2008: "Почели преговори ЗЕС-а и коалиције око СПС-а", *Политика*, стр. 7.
- Четвртак 26. јуни 2008: "Социјалистима и царина", *Политика*, стр. 1.
- Петак, 27. јуни 2008: "Треба нам опиљив резултат за шест месеци", *Политика*, стр. 7.
- Уторак, 5. април 2011: "Јуре око фотеље", *Вечерње новости*, стр. 3.
- Уторак, 5. април 2011: "Странке превише владају", *Вечерње новости*, стр. 3.

4. Интернет адресе:

- Bojan Bednar: "Kako stranke u Srbiji postaju sve bogatije – iz drugog ugla", http://www.dragas5.dragas.biz/index.php?option=com_content&view=article&id=5043:kako-stranke-u-srbiji-postaju-sve-bogatije&catid=68:drutvo&Itemid=85
- <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Stranke-u-tajnom-zagrljaju-tajku-na.lt.html>

Resume

Plutocratisation of political elites in Serbia has resulted in: the transition of political elites from the political elite in financial and vice versa, linking members of the political elite of the financial centers of power, enormously rich, and their separation in the political class. In this system of perpetual motion machine of the political elite in power become part of the mixture of political and economic elite entertainers (or leading the class), which is really hard to draw the distinction between them, as it often happens that both politicians and business people and members of show-business and politicians.

Овај рад је примљен 12. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Дарко Маринковић
„Мегатренд“ Универзитет, Београд

ОКТОБАР 2000. – СВЕТ РАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА ЈЕДНЕ НЕДОВРШЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Сажетак

Било је очекивано и логично да ће после 5. октобра 2000. друштвена кретања кренути другачијим, повољнијим, позитивнијим током, пре свега за најугроженије – припаднике света рада. Међутим, веома брзо после петооктобарских догађања радници и грађани настављају да се суочавају са сивилом стварности, која се споро мења. Насилно прекинута транзиција се наставља, али ни приближно оним темпом који је очекиван и који је реално био могућ. У политички живот улази и све се чешће користи израз „недостатак политичке воље“, који, у ствари, еуфемистички прикрива недостатак политичких, стручних и моралних капацитета нових власти да ефикасније и по социјално прихватљивијој цени остварују неопходне социјалне и економске реформе.

Кључне речи: *Свет рада, револуција, социјални бунт, економске и социјалне реформе, штрајкови, приватизација, корупција*

Ако је стање радничке борбе, што подразумева, динамику, интензитет, појавне облике, актере, ефекте, збирни показатељ политичког, економског и социјалног стања у једној земљи, онда се на основу тога може рећи да се стање у Србији после 5. октобра није значајније поправило, бар не за раднике, као основну покретачку

снагу индустријских и социјалних конфликта.¹⁾ Напротив, анализа економског и социјалног стања, као и сва релевантна истраживања јавног мњења, посебно она која су се директно односила на ставове радника и синдиката²⁾ показују да очекивања радника, који су били највеће економске и социјалне жртве транзиције нису ни близу остварена. Напротив, поменута истраживања и анализе потврђују да је са протеком времена, после 2000. све више расло разочарење и неповерење у нове – старе политичке актере.

Грађански и социјални бунт који се излио на улице Београда и других градова Србије 5. октобра 2000. године, има своју веома бурну историју. Сви политичари, али и знатан број аналитичара догађаје од 5. октобра 2000. године називају револуцијом. Ако би се генерално прихватио тај назив онда би уз њега обавезно требало додати одредницу – недовршена. Петооктобарска револуција је још једном отворила основно морално питање сваке револуције, сажето у афоризму - „да ли ће слобода умети да пева, онако како су сужњи певали о њој“. Масовни протести због фалсификовања локалних избора у зиму 1996. године, представљали су неку врсту генералне пробе за оно што се догодило у октобру 2000. године.

Већ тада у току трајања протеста, крајем 1996. године, отворене су расправе и изношена опречна мишљења о природи карактеру ових протеста. Те расправе настављене су и касније. Оне су значајне, јер одговор на питање о карактеру овог протеста, може бити основа за ширу анализу законитости односа различитих компоненти у политичким и грађанским протестима. Неспоран је у основи грађански и политички карактер ових протеста. На улице су, по први пут после 1993, изашли радници различитих предузећа и јавних служби, припадници различитих синдиката, различитих политичких странака, да би заједничком снагом одбранили своје основно цивилизацијско право – право гласа, схватајући, многи први пут, да је то право основ свих других политичких, економских и социјалних права. Огромну већину оних који су ушли на улице, да изразе свој протест везивало је још нешто- били су сиромашни, разочарани, многи од њих без посла и средстава за пристојан живот, у страху и социјалној несигурности. Фалсифико-

1) Стајић Дубравка, *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

2) С. Михајловић, З. Стојиљковић, Г. Иванић, Д. Маринковић, *Синдикални барометар 2001, 2003, 2005*, УГС „Независност“, Центар за проучавање алтернатива, Београд.

вање локалних избора била је само кап у препуној чаши, растућег политичког и социјалног незадовољства. Пратећи ток штрајкова и других, радикалних видова радничке борбе у кризним деведесетим годинама, може се уочити да су они у целини имали мале ефекте. Али радничко незадовољство је перманентно расло. Неуспешни штрајкови, односно мали ефекти штрајкачке борбе у великој мери условљени укупним пропадањем друштва, али и ригидношћу власти су само доливали уље на ватру радничког и грађанског незадовољства. Штрајкови су у највећој мери служили као вентил за неефикасно пражњење нагомиланог радничког незадовољства.³⁾ Међутим, тај вентил је очигледно имао све мањи капацитет, тако да није могао да апсорбује растуће радничко незадовољство. Тако је и у масовним протестима 5. октобра 2000. стигао збирни рачун за национализам, ратове, пропадање националне привреде, сиромаштво, социјално безнађе, изгубљена радна места, неисплаћене зараде, ускраћена радна, економска, социјална и синдикална права. Другим речима, један од стубова грађанског, политичког протеста било је радничко незадовољство, за које су дотадашњи штрајкови и други облици радничког протеста представљали преузак оквир. То на најбољи начин доказује чињеница да је иницијална каписла петооктобарских протеста био штрајк рудара у руднику угља „Колубара“, који снабдева угљем највећи извор електричне енергије у Србије – Термоелектрану „Никола Тесла“ Обреновац.

Било је очекивано и логично да ће после 5. октобра 2000. друштвена кретања кренути другачијим, повољнијим, позитивнијим током, пре свега за најугроженије – припаднике света рада. Међутим, веома брзо после петооктобарских догађања радници и грађани настављају да се суочавају са сивилом стварности, која се споро мења. Насилно прекинута транзиција се наставља, али ни приближно оним темпом који је очекиван и који је реално био могућ. У политички живот улази и све се чешће користи израз „недостатак политичке воље“, који уствари еуфемистички прикрива недостатак политичких, стручних и моралних капацитета нових власти да ефикасније и по социјално прихватљивијој цени остварују неопходне социјалне и економске реформе.⁴⁾

Раднички штрајкови и други облици радничке борбе после

3) Маринковић Дарко: „Синдикати и политичке странке у транзицији“, *Политичка ревија*, 2/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

4) Стојиљковић Зоран, *Конфликт или дијалог*, ФПН, Sviss Labour Assistance, Београд, 2008.

2000. године на најупечатљивији начин показују да реформе нису кренуле оним током који је очекиван, односно да су се и даље задржали, а на многим тачкама и порасли разлози радничког незадовољства. У радничким штрајковима после 2000. године испољавају се, па чак и заоштравају кључне карактеристике штрајкова, које су се испољавале и у претходном периоду.

Пре свега, наставља се основна тенденција одржавања па и пораста броја штрајкова. Радници веома често посежу за штрајковима. Некада из немоћног беса, некада из очаја, некада јер није постојао ни један други начин да одбране своје најосновније материјалне и социјалне интересе и и права, а веома често под утицајем политичких странака, како оних на власти, тако и оних у опозицији. То, другим речима, значи да друштво после 2000. године у основи задржава онај исти степен конфликтности које је имало и у претходном периоду. Нажалост, ни једна организација, укључујући и синдикате не води данас целовиту евиденцију и аналитику броја и других карактеристика штрајкова и других радикалних видова радничке борбе. Међутим, према неформалним изворима у Србији се дневно догађа између 40 и 50 штрајкова, што значи да се дневно јавља толико неуралгичних, конфликтних тачака. Нема потребе посебно коментарисати шта то значи за укупну политичку и социјалну стабилност друштва, како тренутно, тако и на дужи рок.⁵⁾

Наставља се тенденција проширивања фронта штрајкачке борбе. Како су се трошили ресурси из претходног периода и све интензивније пропадала национална привреда, штрајку све чешће прибегавају и она предузећа, која су била од значаја за преживљавање система и којима је политичка власт давала разне привилегије.

Годину дана после штрајка, који је био увод у масовне грађанске и политичке протесте петог октобра, у октобру 2001. године, рудари РЕИК Колубара поново ступају у штрајк. Непосредни повод штрајка биле су рестриктивне мере Владе Србије - усвајање Уредбе о уређивању плата у јавним предузећима, којом су зараде запослених у свим јавним службама и предузећима замрзнуте на затеченом нивоу и најава отпуштања вишка запослених. Убрзо после тога уследио је нови сукоб између синдиката и пословод-

5) Дарко Маринковић, *Компаративна студија мирног и конфликтног решавања радних спорова*, Агенција за мирно решавање радних спорова, Београд, 2009.

ства око трајног решавања статуса рудника угља са јамским копом – иначе једног од најпроблематичнијих делова ЕПС, који је годинама пословао са губитком. У информацији повереника УГС „Независност“ о току и кључним моментима штрајка, која говори о атмосфери конфликтности и неповерења се, поред осталог, каже следеће:

„Дана 09. октобра 2001. године од 08,00 часова ујутро су чекани представници Владе Србије да дођу на наставак преговора, а они нису хтели, већ су предлагали да се састанак одржи било где на територији Србије, само не у оквиру ЈП РБ „Колубара“. (као разлог су наводили бригу за личну безбедност).

Став Штрајкачког одбора и Заједничког одбора УГС „Независност“, је био да се штрајк мора одржати искључиво у ЈПРБ „Колубара“, а да им се гарантује апсолутна безбедност.

Око 22, 9. октобра 2001. године Вучетић (председник Штрајкачког одбора) дошао је у канцеларију и рекао да је прекинуо преговоре, јер неће потписати делове споразума (са Владом Србије) који се односе на вишак радника, а да нису јасна нека правна питања и формулације из понуђеног Програма.

У 23,25 министра енергетике Новаковић дао је изјаву новинарима пред педесетак радника, који су се пробили у зграду, да су договорена економска питања, а да се преговори о правним питањима настављају у наредних неколико часова.

У 05,00 часова 10. октобра 2001. године су представници Владе Србије потписали текст овог Споразума, а Здравко Вучетић, председник Штрајкачког одбора је одбио да потпише, са напоменом да ће у току преподнева одржати зборове радника и упознати их са текстом Споразума, па тек ако они прихвате, потписати Споразум, што је и урадио истог дана у 13 часова“⁶⁾

Нажалост, овај штрајк је потврдио да се историја не понавља, или ако се понавља да се, по правилу, понавља као фарса. Наиме, овај штрајк, по свим аспектима, организације, тока, постављених циљева, остварених ефеката, не спорећи при томе оправданост радничког незадовољства и захтева, није био ни бледа сенка штрајка, који је годину дана раније уздрмао и покренуо Србију.

6) Лична документација аутора текста

Два основна разлога су утицала на то.⁷⁾ Прво, у претходном штрајку, као и у петооктобарским протестима истрошила се годинама нагомилавана енергија радничког и грађанског незадовољства. Поред тога, разочарење у ток и ефекте реформи, чији су резултати били далеко испод очекивања, додатно су умањили мотивацију радника за протесте и радничку борбу у целини. Друго, после петог октобра, имајући у виду да је успостављање контроле над РЕИК Колубара од стратешке важности за сваку власт, будући да се ту производи око 70% укупне електричне енергије у Србији, политичке странке су започеле борбу за стављање појединих синдиката под своју контролу, на начин у суштини штетан и за те партије и за синдикате. То се, нажалост, догодило, тако да је синдикат Термoeлектрeне „Никола Тесла“ у Обреновцу дошао под контролу Демократске странке, Рудник угља и ТЕ „Вреоци“ под контролу ДСС, а ТЕ Костолац“ код Пожаревца, традиционално под утицај СПС. За разлику од претходног у коме је доминирало изворно радничко незадовољство, штрајк у октобру 2001, био је доминантно политички мотивисан и вођен под утицајем и интересима политичких странака, због чега је неизбежно завршио неуспехом. Тај пораз, међутим, није послужио као опомена синдикалном руководству Синдиката ЕПС. Напротив, поделе и сукоби у руководству, који су се пренели и на чланство, по основу политичке припадности су настављени и све се више заоштравали, што је водила сталном опадању огледа и утицаја и коначно потпуној блокади рада овог, некада једног од најмоћнијих и најутицајнијих синдиката на српској синдикалној сцени.

У периоду после петог октобра 2000. године отвара се још један фронт штрајкачке борбе - сукоби везани за привредни криминал, плъачку још увек друштвене имовине у предузећима, као и за процес приватизације, односно тачније речено незаконитих приватизација, које су се сводиле на трансфер имовине у руке тајкуна, који су то углавном постали у време власти Слободана Милошевића, али су успели да се „прилагоде“ новим властима.⁸⁾ Ток приватизација после 2000. године показује да су радници дефинитивно одбацили идеолошка оптерећења из претходног периода

7) M. Upchurch „Strategic dilemma for trade unions in transformation: The experience of Serbia“, *SEER*, 4/2006, Brussels

8) *Криза и развој*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2009.

везана за друштвену својину, самоуправљање и приватизацију.⁹⁾ Све чешће се радници и синдикати обраћају надлежним државним органима да се покрене или убрза процес приватизације појединих предузећа, како би коначно изашли из вишегодишњег зачараног круга пропадања предузећа, развлачења опреме и машина, непримања зарада и грубог кршења основних радних, економских и социјалних права. Приватизације, односно припреме предузећа за приватизацију често трају беспотребно дуго, при чему се уништава људска, финансијска и технолошка супстанца предузећа. Чести су случајеви непоштовања приватизационих уговора и нереаговања, или неблаговременог реаговања надлежних државних органа на такве појаве.¹⁰⁾

Карактеристичан је у том погледу штрајк у Индустрији конфекције и падобрана „Клуз“ у Београду, који је трајао током целе 2003. године. Поменута фабрика била је један од гиганата текстилне и укупне индустрије у бившој СФРЈ и целом региону. Запошљавала је у време пуног успона око 10.000 радника, имала веома широк производни програм, развијену сопствену трговинску мрежу и високу стопу извоза својих производа. У саставу Фабрике „Клуз“ деловао је и војни, привилеговани део – производња падобрана. Распад СФРЈ, санкције међународне заједнице и криза тешко су погодили ову Фабрику, која од почетка деведесетих бележи тенденцију сталног економског, технолошког и укупног пропадања. У целокупном периоду кризе фабрику погађају штрајкови, чији се интензитет нарочито повећава после 2000. године, када се коначно отпочиње процес приватизације. Радници и два синдиката који су деловали у оквиру Фабрике СССС и АСНС, као најбројнији и најутицајнији синдикат у овом колективу, указивали су на бројне злоупотребе, подносили кривичне пријаве полицији и надлежним тужилаштвима, везаним за незаконитости у пословању и супротстављали се кршењу радних и социјалних права запослених и најављиваним масовним отпуштањима у процесу реструктурирања и приватизације Предузећа. У Предузећу су понижавајуће мале зараде нередовно исплаћиване, а запосленима нису уплаћени доприноси за пензијско осигурање за период од десет година, тако да и они који су стекли фактичке услове по годинама стажа и живота

9) Љ. Маџар, *Макроекономско планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001.

10) M. Hadžić, „Rethinking privatisation in Serbia“, *Eastern European Economics*, 2002.

нису могли да остваре право на пензију. Све је то имало за последицу изразито негативну конфликтну атмосферу у Предузећу. О тој атмосфери се говори у Допису два синдиката - СССС и АСНС, упућеном 26. јуна 2003. године Колегијуму Директора ДП (друштвеног предузећа) „Клуз“, у коме се, поред осталог, каже:

„Због крајње неподношљиве атмосфере која је већ дуже време присутна у производном делу предузећа (вербална агресија, претње отказом и принудним одморима, произвољни премештаји радника на друга радна места, што има за директну последицу пад производње и немогућност испуњења обавеза према ино-партнерима – од вас као од директора Предузећа тражимо:

- 1. Да подржите захтеве радника „Клуз – Козаре“, за опозицом Скупштине и Управног одбора Предузећа;*
- 2. Да хитно предузмете законом предвиђене мере ради заштите запослених од самовоље неодговорних појединаца који на најбескрупулознији начин злоупотребљавају своја службена овлашћења.*

Уједно позивамо све чланове Скупштине Предузећа да још у току дана поднесу оставке и на частан начин допринесу разрешавању ове мучне ситуације која притиска наш колектив“⁽¹¹⁾

Неколико дана касније Штрајкачки одбор кога чине представници АСНС и СССС, обраћа се јавности, са циљем да се јавности представе стварно стање у Предузећу и мотиви запослених да ступе у штрајк. У том Саопштењу се каже:

„Огорчени због сталних претњи, необузданог, бахатог и осионог понашања председника Управног одбора Миливоја Радуловића, запослени у ДП „Клуз – Козара“, предвођени одборима синдиката АСНС и СССС покренули су иницијативу за опозив Скупштине и Управног одбора предузећа (због оспорене легалности истих чека се пресуда Трговинског суда у Београду) формирали Штрајкачки одбор у складу са Законима и од уторка 1. 07. 2003. године ступиле у свакодневне, једночасовне штрајкове упозорења (од 12-13 h).

Више од 50% запослених се својим потписом двосмислено изјаснило за опозив Скупштине и Управног одбора, а то представља огромну већину радника који су присутни на послу. (У то време знатан број радника био је на принудним одморима). Штрајкачки одбор од новоименованог Директора господина Пеиштерца захте-

11) Документација АСНС, Београд

ва да поступи по Закону и наложи расписивање избора за легалне и легитимне органе Предузећа.

Уколико изостане сарадња од стране Директора и до 04. 07. 2003. године до 12 часова не буду расписани избори за органе Предузећа – Штрајкачки одбор ће поставити питање одговорности директора због непоступања по закону. И ступиће у Генерални штрајк – до испуњења захтева.¹²⁾

Ипак, главно поприште штрајкачке борбе се преноси на јавна предузећа и друштвене делатности, у којима се држава јавља као послодавац. То је наставак тенденције испољене и у претходној деценији, условљене пропадањем националне економије и све већег броја предузећа. Све је већи број предузећа која не раде, или раде смањеним капацитетом, па штрајк у њима нема смисла, јер у условима када предузеће не ради, ни штрајк не може да нанесе озбиљнију штету послодавцу и принуди га да седне за преговарачки сто. Мали или никакви ефекти претходних штрајкова демотивишу запослене да организују и учествују у штрајковима, сматрајући да се и тако ништа не може променити. Дуго трајање кризе, ратови, сиромаштво, незапосленост, социјална несигурност, имају једну од најтежих последица на психолошком плану – схватање да је сиромаштво зла судбина, која је једноставно погодила огромну већину и да се против те зле судбине нема смисла борити. Поред тога, наставља се и још у већој мери испољава чињеница да једино штрајкови у јавним, инфраструктурним предузећима, којима се утиче на остваривање виталних јавних служби од значаја за квалитет живота грађана и функционисање друштва у целини, могу да дају неки ефекат.¹³⁾

У том погледу, једно од кључних попришта штрајкачке борбе после 2000. године налазило се у просвети, пре свега у основним и средњим школама. У протеклој деценији ни једна школска година није протекла, а да се у њој није догодила нека масовна штрајкачка акција. На то је утицао већи број чинилаца, између којих посебно треба издвојити следеће. Пре свега, просвета, а посебно запослени у просвети представљају једну од највећих економских и социјалних жртава транзиције у Србији. Просветни радници су у бившој СФРЈ представљали један од стожера средње друштвене класе, да

12) Документација АСНС, Београд

13) Милошевић Горан, „Економска криза као фактор угрожавања безбедности Србије“, *Српска политичка мисао*, 1/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

би са настанком кризе дошло до све већег сиромашења просветних радника, а напоре до са тим и слабљења њиховог друштвеног статуса. То је неспорно био део укупног процеса сиромашења огромне већине припадника света рада, али и недовољне бриге политичких власти за материјални и социјални статус просвете и запослених у њој, неадекватне економске, развојне и пореске политике. Чак штавише, држава је у суочавању са све већим економским тешкоћама, често ишла „линијом мањег отпора“, смањујући зараде просветних радника. Наиме, држава је као послодавац свима онима који примају зараде из буџета (здравство, образовање, наука, социјалне делатности, државна управа, локална администрација и тсл) веома вешто управљала, или тачније речено манипулисала незадовољством запослених у овим делатностима, узимајући од једних и дајући другима. Наиме, када би незадовољство запослених у некој од наведених делатности достигло критичну тачку и када би радници и синдикати у тој делатности најавили или ступили у штрајк, држава је вршила прераспodelу буџетских средстава и привремено стишавала тренутно најризицијне и најоштрије појаве радничког незадовољства. Међутим, овај начин тренутног гашења пожара, који се сводио на повремено подизање зарада од неколико процената није могао дуго да траје, пре свега зато што су материјалне могућности су биле све мање. С друге стране, држава је схватила да свако, па и најмање излагање у сусрет захтевима штрајкача, храбри и подстиче запослене и синдикате у другим делатностима да се лате овог традиционалног радничког оружја.¹⁴⁾

Штрајкови у просвети карактеристични су по томе, што су оставили дубоке негативне последице на укупне резултате система основног и средњег образовања, пре свега, применом института „минимума процеса рада“, који се реализовао кроз скраћивање часова на тридесет, уместо четрдесетпет минута, колико они стандардно трају. У многим школама, по месец и више дана настава се одвијала на овај, некавалитетан начин, на шта су негативно реаговали чак и многи учесници штрајкова. Исто тако, ови штрајкови изазивали су велику пажњу и снажне, по правилу негативне реакције јавног мњења, али и крупне моралне дилеме међу актерима штрајкова и јавности у целини. Истини за вољу, мора се рећи да се захтеви штрајкача нису односили само на зараде просветних рад-

14) Косановић Р., Пауновић С., Вујасиновић-Дучић Д., *Пристојан рад*, Веће СССС, Београд, 2008.

ника, већ на решавање питања од значаја за укупни квалитет образовања у земљи.

У октобру месецу 2007. године догодио се штрајк који је паралисао иначе спор и неефикасан правосудни систем Србије. Предвођени Синдикатом запослених у правосудним органима Србије, у штрајк су ступили запослени у правосудној администрацији (стенографи, записничари, секретарице, службеници судске архиве и тсл.). То је практично значило потпуну парализу правосудног система, јер практично ни један судски процес није могао да се одржи без учешћа ових служби. Главни разлог штрајка је био понижавајуће лош материјални положај запослених у судској администрацији, што се и истиче у Прогласу овог Синдиката, којим се запослени у судској администрацији, али и други запослени у судовима, позивају на протест, који је одржан 30. октобра 2007. године. У поменутом Прогласу се, поред осталог, каже:

„И поред бескомпромисне упорности и свакодневног залагања представника Синдиката правосуђа Србије, Влада Србије није показала ни трунку слуха за материјални суноврат у коме се налазе запослени у правосуђу. Наиме, зараде правосудне администрације су више него понижавајуће и довеле су до угрожавања голе egzистенције, као и нарушавања међуљудских односа. Дана 5. септембра организовали смо радни дан испред Владе Србије, како би смо изразило своје незадовољство због тога. Међутим, до данас није удовољено оправданим захтевима запослених.

Уколико сте незадовољни, позивамо вас да се одазовете овом позиву, јер није часно оставити свој Синдикат, чији сте и ви чланови на цедилу. Синдикат чине сви чланови и дужност је сваког члана да за свој проценат дође и бори се. Ми смо схватили да зарада, ма колика је, није довољна да обезбеди личну храброст, али недопустиво ниска тера нас да се боримо како би вратили оно људско, а негде изгубљено достојанство.“¹⁵⁾

Појединачна и упоредна анализа ових и других штрајкова показује да се они све више померају ка политичкој сфери, у том смислу што су захтеви штрајкача, односно узроци њиховог незадовољства у све већој мери, отворено или прикривено политичке природе. Исто тако, уочљива је тенденција опадања ефикасности штрајкова, како појединачних, тако и штрајкова у целини. То на

15) Документација Синдиката запослених у правосудним органима Србије, Београд.

најконкретнији и највидљивији начин потврђује чињеница да се материјални и социјални положај припадника света рада није побољшао, упркос бројним штрајковима.

Међутим, то је условило радикализацију штрајкова, односно све чешће посезање за радикалнијим облицима изражавања радничког незадовољства, укључујући ту и акције које су по својој суштини аутодеструктивне, јер представљају атак на тело, здравље и животе штрајкача.

Пре свега, огромна већина штрајкова у овом периоду била је праћена јавним окупљањима пред зградама локалне самоуправе, Владе и Скупштине Србије. Може се рећи да је то био један од заједничких именитеља штрајкова у протеклој деценији. На тај начин су учесници штрајкова јасно означили ко су одговорни за њихово лоше материјално и социјално стање.¹⁶⁾

Исто тако, управо су 2007, 2008. и 2009. година карактеристичне по све чешћем прибегавању аутодеструктивним методама изражавања радничког незадовољства – штрајковима глађу, одсецању делова тела, најави масовних самоубиства.

Карактеристичан је у том погледу штрајк глађу у Текстилном комбинату Рашка у Новом Пазару. Реч је о некадашњем гиганту текстилне индустрије, који је био темељ економског развоја целог региона. Међутим, фабрика која није приватизована, налази се у процесу перманентног пропадања, годинама фактички не ради, технологија је застарела и дотрајала, а унутрашњост фабрике личи на сценарио из Хичкокових филмова. Радници ове фабрике данас живе у крајњем сиромаштву, уместо плата примају обећања локалних и републичких власти, а доприноси за здравствено и пензијско осигурање нису им уплаћени 10 година. Јавност је доживела прави шок, када је лидер Удружења текстилних радника и вођа Штрајкачког одбора штрајка глађу, који је организован у мају 2009. године, у знак протеста пред камерама себи одсекао прст на руци. Тек тада су и политичари и јавност обратили пажњу и реаговали на оправдане захтеве штрајкача. После тога, уследила је претећа реакција учесника у другим актуелним штрајковима и јавним протестима – да радници убудуће неће сећи своје, већ прсте оних који су их довели у такву ситуацију.

16) Маринковић Д.: „Изневерена очекивања“, *Синдикални повереник*, 30 9. 2008, Београд.

Darko Marinkovic

OCTOBER 2000-WORLD OF LABOUR IN FRONT OF THE CHALLENGES OF THE UNFINISHED REVOLUTION

Summary

It was expected and logical that after October the 5th 2000 social movements would take a different, better, more positive course, especially for those the most vulnerable - the members of the world of labor. However, soon after the 5th October events, workers and citizens continue to face the grayness of reality that is slowly changing. Interrupted transition continues but not nearly the pace that was expected and that was really possible. The term "lack of political will" is entering political life and it is increasingly used, in fact, this term euphemistically disguises the lack of political, professional and moral capacities of new government in order to achieve necessary social and economic reforms more effectively and at socially acceptable price.

Key words: world of labour, revolution, social protest, economic and social reforms, strikes, privatisation, corruption.

ЛИТЕРАТУРА

- Документација АСНС, Београд.
- Документација Синдиката запослених у правосудним органима Србије, Београд, 2010.
- Hadžić, I., „Rethinking privatisation in Serbia“, *Eastern European Economics*, 2002.
- Косановић Р., Пауновић С., Вујасиновић-Дучић Д., *Пристојан рад*, Веће СССС, Београд, 2008.
- *Криза и развој*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2009.
- Лична документација аутора текста
- Маџар, Љ., *Макроекономско планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001.
- Маринковић Д., *Изневерена очекивања*, Синдикални повереник, Београд, 2008.
- Маринковић, Д., *Компаративна студија мирног и конфликтног решавања радних спорова*, Агенција за мирно решавање радних спорова, Београд, 2009.

- Михајловић, С., Стојиљковић, З., Иванић, Г., Маринковић, Д., *Синдикални барометар 2001, 2003, 2005*, УГС „Независност“, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2005.
- Стајић Д., *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Стојиљковић, З. : *Конфликт или дијалог*, ФПН, Swiss Labour Assistance, Београд, 2008.
- Upchurch, U., „Strategic dilemma for trade unions in transformation: The experience of Serbia“, *SEER*, 4/2006, Bruselss, 2006.
- Маринковић, Д., „Синдикати и политичке странке у транзицији“, *Политичка ревија*, 2/2009, Институт за политичке студије, Београд 2009

Resume

After 5th of October 2000, it was logic and expected, that social processes will move toward different, positive way, first of all for world of labour. However, in very short time after October 5th, maority of people is faced with disappointed reality, and very slow and uneficient process of changes. After one decade violentlly interrupted transition is continued, very slow, and hopes of ordinary people vere not realised. In political vocabulary and practice more and more is involved new term „lack of political will“. Essentially, it is eufemism, created to cover lack of political, ethic, expert capacities of political leadership to realise sucessfully necessary reforms, with socialy acceptable prise.

Workers strikes and other forms of workers strugle after 2000 with powre of facts, confirmed that economic, political and social reformes did not developed in expected way. In many aspects reasons for workers unsatisfaction are continued and increased. In comparison we can recognise same characteristics of strikes in period before and after 2000.

First of all is continued basic tendention of increasing of numbers of strike. Workers more and more often take strikes as tool of workers strugle. Sametime because of powerless fury, sometime because of desperation, sometime because they have not another way to protect own basic economic and social rights and interests, sometime under influence of political parties, rulling, and opositional to. It means that society has same level of conflictuality today, and before 2000. Unfortunately, any organisation (state, trade unions, police) has not sistematic datas about strikes. But, in accordance with informal sources in Serbia we have every day between 40 and 50 strikes. In other words,

we have every day about 50 conflictual, more or less socially and political risk poents in Serbia.

One of strongest filds of social konflicts, including strikes after 2000 were conflicts concerning privatisation, or more preciselly criminal privatisation, process in which former „social property“ is transfered to hends of privileged group extremely reach people. Mentioned people become extremelly reach during Milosevic rull, but they very „sucessfully“ acommodated to new circumstances and new authorities.

The key chracteristic of strikes in period after 2000 is concentration of strikes in public services – education, health workers, police, etc. There are many reasons for it, but two most important are high concentration of labour force in public services, strong influence to public opinion, and less level of trade union members in private companies.

Радош Ј. Смиљковић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

МОРАЛНО-ЕКОНОМСКА КРИЗА БУРЖОАСКЕ РЕСТАУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ И ОДГОВОРНОСТ ЕЛИТЕ МОЋИ*

Сажетак

У раду се анализира питање одговорности друштвене елите за садашње друштвено стање у Србији, посматрано кроз призму тзв. транзиције из социјалистичког у либерално-капиталистичко друштво.

Резултат транзиције јесте да се у првим деценијама XXI века Србија суочава са највећом морално-економском кризом у својој новијој историји. У стварању илузије о капиталистичкој будућности главну улогу је одиграла елита моћи која се формирала делом у претходном систему, а коначно конституисала после пада социјалистичке власти 2000. У том процесу је уживала несебичну помоћ са Запада на челу са Америком. Темељ те „помоћи“ је представљала економска блокада и теške санкције. Завршни чин припрема ресторације капитализма била је отворена агресија НАТО, у најсуровијем бомбардовању чију окосницу је чинило бомбардовање уранијумским средствима, које је највише примењивано на Косову и Метохији, на коме су светски моћници желели да демонстрирају своју „љубав“ према муслиманима и направе нову албанску државу.

У матици ресторације разбојничког капитализма главну улогу игра новоформирана елита или елите моћи. Њени саставни чиниоци су елита власти, економска елита, религијско-црквена, интелектуална и подземна елита. Код нас, као и у свету, конституиса-

* Посвећено академику Михаилу Марковићу, првом критичару српске транзиције у неолиберални капитализам.

ла се и посебна медијска елита, поставши незаменљив фактор функционисања осталих елита и друштва у целини. Ове елите су главни фактори успостављања и одржавања пљачкашких капиталистичких односа у владавини „демократије без народа“ (Диверже).

Кључне речи: (нео)либерални капитализам, транзиција, елите моћи, класно раслојавање, Србија

ДЕМОКРАТИЈА И ЕЛИТЕ МОЋИ

Савремене елите моћи у Србији су се доказивале током борбе за освајање власти и, у првој деценији њеног успостављања, без резервном подршком коју им је пружао капиталистички Запад. С обзиром на стање економске безнадежности и широко незадовољство у земљи поставља се питање како даље.

У реставрацији капитализма у Србији као и осталим земљама транзиције у првом плану је било убеђивање грађана и народа у истрошеност социјалистичког модела друштвено-економског система. Због убедљивости у реторици је преовлађивало наглашавање тржишне привреде и вишепартизма као главних претпоставки демократије каква је доминантна на просторима западноевропских држава и Америке. У случају СР Југославије убеђивање је веома успешно подржано економским санкцијама и бомбардовањем најопаснијим средствима, укључујући и осиромашени уранијум¹⁾, по живот народа коме је обећавана светла будућност.

Да бисмо доказали спремност за улазак у ЕУ тражи се организовања геј-парада у време када у Србији половина становника способних за рад немају шансе да пронађу посао. Према статистици, у 2011. дневно 555 грађана остаје без посла²⁾. Нико на Западу на то не обраћа пажњу. Посебан захтев тиче се очекивања нашег добровољног признања мишљења о нама да смо „лоши“ момци и да је било демократски што су нас бомбардовали заједно наши традиционални савезници и непријатељи³⁾. Захтева се у складу са

1) Мирјана Анђелковић Лукић, *Дарови милосрдног анђе ла*, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2008.

2) Извор: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=02&dd=18&nav_id=493587

3) Види Радош Смиљковић, *Глобализација и насиље*, Књижевне новине, Totalл com, Београд, 2002; Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

интересима Империје⁴⁾ да се одрекнемо историје настанка и одбра- не државе – особито победа у XX веку над надмоћнијим агресорима. Два су захтева у првом плану: да унапред погађамо шта је у интересу Империје и њених савезника и да без поговора извршавамо налоге Хашког трибунала. И сви други захтеви ЕУ морају бити извршени, али без ових претходних не можемо прећи узбрдицу ка ЕУ. Да би нам ударили на самопоштовање одредили су за контролора словеначког европосланика који у својој држави није ни близу угледа најважнијих личности.

У класичним западним уџбеницима се наглашава да демократија садржи незаобилазне затеве за поштовањем етичких принципа и норми, а не само толерантности. Изричито се наглашава да толеранција не представља њено главно одредиште, већ да се са њом означава њен емпиријски почетак. У време првих деценија успостављање демократије у већој мери представља опасност јачање апатије и индиферентности. Заштита права само оних најбогатијих, страних инвеститора и разних саветника постаје извор великих опасности по утемељење демократије у њеном изворном значењу.

Амерички очеви демократије, а не само европски великани – Жан Жак Русо, Џон Лок, Маркс, Лењин, Џејмс Брајс, Морис Диверже, наш Светозар Марковић и др. полазили су од аксиома да се *демократија темељи на правичној расту дели материјалних добара и могућности коришћења духовних вредности*. Искључују екстремно богатство мањине и сиромаштво већине, јер на великој материјалној неједнакости нису реални никакви озбиљни путеви и средства демократског живљења. До дана транзиције у нашој и осталим земљама око нас потврђује се теза да демократија најбоље функционише тамо где се материјална добра расподељују на најширој основи. Демократија функционише тамо где људи имају посао који им омогућује зараду да достојно живе, колико-толико независно у односу на друге субјекте политичког и економског одлучивања. Има на средњем истоку богатих држава а грађани су сиромашни. Има држава у којима грађани не живе у оскудици иако не раде. Демонстрације у више земаља северне Африке и средњег

4) Овај појам, са великим И, користе Мајкл Хард и Антонио Негри у својој истоименој монографији као синоним за САД. Ми смо од њих преузели ту идеју. Како „разлоге успешности“ савременог америчког империјализма види један од његових главних идеолога Збигњев Бжежински видети у његовој монографији *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004.

истока нису претежно мотивисане сиромаштвом, већ незапослености и удаљеношћу од одлучивања о свом и животу друштвене заједнице, помањкањем стварних комуникација између класа, првенствено између елита моћи и народа.

Ако су њихове локалне заједнице организоване да међусобно комуницирају, договарају се о решавању животних проблема то је прва права претпоставка демократије. Ако носиоци државних функција и богати имају обавезу комуникације са њима у функцији решавања како локалних тако и општенационалних проблема, то је друга претпоставка. У противном људи, грађани, се не осећају слободно у својој држави. Демонстрације су помогле грађанима да постану слободни, да слободно говоре и критикују власт. Смена вишедесетих година је показала, онима који би морали разумети догађања, шта може народ и да је стари модел управљања државом и народом постао неодржив.

Демократија подразумева широку размену мишљења и циркулацију идеја. Она је незамислива без јавних дебата у месној заједници⁵⁾ и полагање рачуна у њој за оно о чему се одлучује на највишим нивоима демократске власти. А код нас поготову. Самоуправљање у бившој Југославији није случајна појава, нити демократска варка. Оно је настало на историјским темељима самоуправе у прошлости и исконске потребе људи да одлучују о својој судбини. У једном свом предавању о политичком систему самоуправљања у Југославији академик Михаило Марковић је 1979. у Њујорку, одговарајући на питања, потврдио позитивну оцену о перспективама таквог система, нагласивши да он није још увек захватио и политички врх Југославије.

Поставља се питање да ли је могућа демократија у условима када је новац постао свемогућ, када је „профит изнад људи“ (Чомски)?! Улога новца је прекорачила све границе у социјално-политичким условима савременог друштва. Данас у Србији, а одраније у западној цивилизацији и шире, новцем се може све купити – здравље, лепота, култура, љубав и пријатељство. Купују се политичке функције у држави и партијама. Изборне кампање су све скупље - у Америци само најбогатији или они који су њихови представници имају политичке шансе. Империјализам тржишта претвара сваку ствар - све у робу. “Када новац говори, сви су осуђени да слушају.

5) Користимо овај наш појам, настао у доба социјалистичког самоуправљања, а њиме означимо базичне нивое одлучивања уопште, независно о којој је држави реч.

Зато демократско друштво не сме дозволити неограничену акумулацију богатства⁶⁾.

С обзиром на статистичке податке у Србији 3% чине групу богатих, што у крајњој консеквенци значи да поседују највећу моћ утицаја на државно одлучивање. На тој основи настају и јачају трендови који анулирају све остале друштвене вредности и моралне принципе. Подсетићу да речи крађа и плачка подразумевају обијање киоска и понеке мењачнице новца. Осуђују се јавно крађе у продавницама хране и ситне робе. Констатује се да годишње милијарда евра оде у непознате руке приликом јавних набавки, али се не говори да је то плачка народне и државне имовине. Говори се и пише о две - три милијарде евра којима се губи траг. За учеснике у великим плачкама смишљена је реч мафија, а не плачкаши и лопови. До сада није никада откривен челник таквих плачки и злоупотреба. Да би одговорни у држави демантовали стечено уверење да се припадници елите не штеде од кривичног гоњења и хапшења јавно је хапшен и затваран Драган Џајић, највећа легенда српског фудбала новијег доба, што је још у већој мери појачало неповерење у правосудје и полицију. Парадоксално је да се у медијима најчешће помиње име Верице Бараћ - челнице владиног Савета за борбу против корупције, а не оних које она прозива због криминалних радњи и велике корупције.

Више западних политичких писаца сматра да демократија кореспондира са правом грађана да не учествују у политичком одлучивању. Такве идеје темеље на кореспонденцији удобног живота због обиља економских претпоставки на којима се развија свест о сувишности политичког ангажовања. У овој деценији водећи политичари десних партија у Србији говоре јавно да прижељкују време када ће бити досадно бавити се политиком. Наравно, такви услови у Србији неће скоро настати, па не треба очекивати незаинтересованост грађана за политику. Али зашто би било када требало да грађани буду незаинтересовани за одлучивање о сопственом животу?!

Емпиријска искуства говоре да елите моћи не желе веће ангажовање грађана у политици. У Србији се много не секирају за велико учешће гласача на изборима, већ за излазак који појединачим партијама одговара. Предузимају различите мере како би се развила политичка апатија. Политички живот се све више своди

6) Кристофер Лаш, *Побуна елита и изјада демократије*, Светови, Нови Сад, 1996, стр. 26.

на парламентарне дебате, иако је њихова слушаност и гледаност све мања. По угледу на парламент исто се догађа на нижим нивоима. Годинама борба око власти на општинским нивоима се одвија и кроз физичко отимање столица у канцеларијама, закључавање зграде да конкуренција не уђе⁷⁾. Организује се политички и друштвени живот тако да се не оставља много времена за већину грађана за учешће у политици. Ако се изврши површина статистичка анализа западних парламената и влада може се видети да у њима седе припадници најбогатијег дела друштва. Углавном нема радника и сељака, а ни других грађана из ниже плаћених категорија.

НОВО СТРУКТУРИСАЊЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ КА ДВОКЛАСНОСТИ

О тенденцијама ка двокласности у развоју српског друштва се може говорити. При чему треба полазити од нове реалности која је настала у последње две деценије. За то време смо се вратили у економском развоју у прве поратне године када је започела индустријализација Југославије. Пошто је гашење индустрије дало најнегативније резултате по социјални и политички живот народа Србије, елита се окреће реиндустријализацији, образлажући нови тренд говором о неуспеху транзиције на основама неолибералног капитализма.

Општи ток развоја савременог света креће се у правцу нове двокласности у којој доминира неколицина енормно богатих који имају привилегије монопола над снагом новца, културе, образовања и информисања. Њихов монопол друштвене моћи је беспримеран у историји постиндустријске револуције. Старе неједнакости се успостављају застрашујућом брзином.

Овим не оспоравамо чињеницу да су претпоставке удобности живота много шире распоређене него ли пре индустријске револуције. Али у Србији и осталим државама бивше Југославије удобан живот социјалистичке прошлости је по званичним статистикама недостижан. Потребно је двадесет година оваквог раста друштвеног производа да би се достигао ниво из 1986. године. Савремене социологе, филозофе, теологе и друге мислеће личности фасцини-

7) Неке локалне скупштине и органи власти, као у Куршумлији, Краљеву итд. нису радили недељама и месецима зато што једна страна не признаје другој већинско право и изборе челника.

ра модерна подела рада са могућностима производње обиља живота и трансформације луксуза у средства шире употребе, јер је то интерес власника крупног капитала и друштвене моћи. Али, уз истовремено репродуковање неких дрштвених претпоставки које обезбеђују премоћ мале групе богатих који фактички држе све полуге економске и политичке власти.

Приступ обиљу у невреме изазвао је општа очекивања нових генерација да их чека бољи живот у будућности. Постало је нормално говорити о новим удобностима на дохват руке. При чему се истовремено сузбијају раније теорије и идеологије праведног распоређивања нових удобности. Уместо тога развијају се и пропагирају становишта да је све дозвољено да би се дошло до нових удобности и то одмах. Медијска револуција је учинила да су све промене могуће на најширем друштвеном плану. Свако постаје субјект разних креација. Не само да може да снима своју музику и пише свој роман, већ може да се повезује на најширем плану света како би остваривао своје интересе и потребе. Преко интернета је све могуће. Настају јавне и тајне организације о каквим се није размишљало у прошлости; могу да се формирају разне групе и успостављају производни и друштвени ланци. Стварају се претпоставке за нову виртуелну економију и политичку креативност која је досада била незамислива. Повезивање и организовање разних активности у функцији и најкрупнијих друштвених промена као што су оне које су довеле до транзиције у источној Европи и кренуле на средњем истоку и северној Африци. Антивладине демонстрације у муслиманским земљама почетком 2011. године су демонстрирале неке нове трендове у организовању у функцији политичких промена, укључујући смене вишедеценијских режима и личних владавина.

МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ КОМПАНИЈЕ И ПОКРЕТЉИВОСТ МЕНАѢРСКИХ ЕЛИТА

Настају нове елите у које поред класичних припадника улазе корпорацијски менаџери свих професија, међу којима постају доминантни они у сфери производње и манипулације информацијама. Они су постали жила куцавица глобалног тржишта⁸⁾ и глобалног војнополицијског комплекса.

8) Види Данило Ж. Марковић, *Глобална економија*, Економски факултет Универзитета у Нишу, 2007; Данило Ж. Марковић, *Глобалистика и криза глобалне економије (прилози*

Ове нове елите су производ а и креатор све доминантнијих мултинационалних компанија и разних организација и институција. Та нова менаџерска класа се непрестано умножава разним врстама специјалиста који су изузетно интернационално покретљиви. Следе парољу да само они који су спремни да не седе код куће и чекају посао да им дође имају перспективу светске промоције и интернационалне каријере. Који седе код куће испуштају шансе које пружају нове технолошке револуције. Тако миграциони начин живота постаје цена успешног и богатог живота. Нове елите окрећу леђа завичају и нацији којој припадају, домицилној држави, традицији и патриотизму⁹⁾. За њих интернационале везе, тржиште, гомилање пара, гламур постају суштина живота. *На тој основи је настала парола да је патриотизам последње уточиште хуља.*

У земљама транзиције су окупљања у амбасадама најмоћних држава постала врло значајна, незаобилазна станица за политичко напредовање и одласке у познате америчке научне и културне центре. У првим годинама постсоцијализма то је постало битно обезбеђење прекомпоновања политичке и културне сцене. Презнојавали су се поједини политичари и тајкуни да би међу првима стигли на пријем како би их телевизија забележила. Молитвени доручак у Вашингтону годинама има значење средстава неке међународне селекције будућих политичких и социјалних кадрова.

Нова српска елита је настајала на тим познатим принципима и путем устаљених финансијских и политичких аранжмана познатих у годинама пре петог октобра 2000. У књигама које су написали неки познати страни новинари, дипломате и појединци из нове елите јасно се види одакле је стизао новац и како је преношен¹⁰⁾. Веља Илић је на ТВ пластично описао како је преносио новац из Мађарске. Остаће упамћена његова кожна јакна која је коришћена за илегално преношење новца. Крајем деведесетих на просторима бивше Југославије су постали популарни уџбеници за прављење будуће елите. У првом плану су били будући буржуји, капиталисти.

за проучавање савременог глобализирајућег друштва), Графипроф, Београд, 2010.

9) То се односи и на студенте који би требало да представљају нову, будућу друштвену елиту Србије. Према истраживању спроведеном на Универзитету у Београду маја 2010. више од 1/3 студената није могло да се самодефинише као „патриота“. Види Дарко Надић, Урош Шуваковић, „Патриотизам као вредност код студената крајем прве деценије XXI века“, *Годишњак САО*, Српска академија образовања, Београд, бр. 6/2010, стр. 859-870.

10) Нпр. Тим Маршал, *Игра сенки*, Самиздат Б92, Београд, 2002.

Појава страних инвеститора и купаца српских предузећа и имовине наговестила је нову форму економско-политичке окупације. Како би се олакшао њихов продор брзо су уништене познате националне банкарске институције. Најпознатија банка старе Југославије – Београдска банка је прва дошла под удар¹¹⁾. И преузимање Народне банке Србије извршено је на драстичан начин, уз коришћење физичке силе. *Тако полуге економског развоја брзо долазе у руке странаца. Страни фактор је на тај начин лако ставио под контролу целокупни привредни и социјално-политички живот Србије.*

Брзо је дошло до успостављања старих неједнакости – негде се то догодило застрашујуће брзо, а негде се увукло и даље увлачи неприметно у дриштвени живот и свест људи о неминовности таквих процеса. Иначе како објаснити поновну појаву ропства, продаје људи, употребе људи у медицинске сврхе – вађење органа, и сл. После тога није тешко стављање под контролу природних богатстава – обрадивих површина, вода, рудних богатстава. За десет година капитализма број запослених је више него преполовљен. Србија је једна од земаља у којима се рапидно смањује број становништва, а истовремено расте број незапослених. Нови феномен у овој сфери – број привремено запослених, па делимично запослених, све је доминантнији. Суочавамо се и са категоријом привремених страних фабрика. У Србији држава плаћа страним инвеститорима да отварају своје погоне, не фабрике. Мала класа домаћих богаташа има више заједничких интереса са страним партнерима него ли са својим сународницима. Лакше се споразумевају са њима него ли са својим партнерима у земљи. О интересима домаћих грађана и да се не говори. Они су последња брига. Ако су уопште брига било ког од владајућих фактора. Да то јесу не би се догодило гашење индустрије да би се после десет година дошло до закључка да нема решења незапослености без индустрије.

Није у питању само заједничко тржиште као основа свих важних веза, а ни буржоаска идеологија. У питању је дубока колонизација земље која искључује било какво мешање домаћих политичких и економских фактора у одлучивање о виталним интересима државе и њених грађана. Поготову експропријација ранијих права радних људи и грађана да учествују у одлучивању и контроли нај-

11) Видети више у Борка Вучић, *Банкарство – избор или судбина*, Удружење грађана ЦЕР, Београд, 2002, стр. 289-302.

виших органа државе и друштва. Радницима и уопште запосленима су експроприсана сва средства рада и ранија права у сфери одлучивања која су уживали. Тако су потпуно деградирани и сведени на средства рада која дишу кад им се пружи прилика и говоре кад стигну својим кућама¹²⁾. Остали су без својих организација и органа државе којима могу да се обрате за помоћ и заштиту. Зато секу делове тела и врше самоубиства како би скренули пажњу државе и светске јавности. Није у нас и шире у Европи озбиљно доведено у питање ово друштвено обележје ни после великих демонстрација у Грчкој. Поготову када су пронађена решења за финансијску подршку решавању економске кризе. Међутим, широке демонстрације и побуне у муслиманским земљама северне Африке и средњег истока, поготову у Либији и још неким богатим арапским државама оспориле су поменути идеологију краја револуционарности маса. Тако да се више неће говорити да је прошло време радикалних покрета XX века.

НЕСТАЈАЊЕ СРЕДЊЕ КЛАСЕ

У настајању буржоаског система ствараоци модерних нација су се ослањали на средњу класу у борби против племства. Без ове класе нема нормалног развоја и излажења из кризе у којој се налази српско капиталистичко друштво. Дакле, спорадичним решењима као што су тзв. националне пензије не решавају се стварни односи у развоју Србије. Иначе, она не мора да проналази нека нова решења јер је све решено и функционише на Западу на који се угледа српска елита. Потребни су друштвено-економски услови и закони који омогућују настајање и репродукцију припадника средње класе. А не да се јавности показује колико је неко од познатих певача или спортиста зарадио пара, па потрошио на луксузни живот и коцку.

Током година транзиције нестала је средња класа у Србији. У последњим годинама врх државне елите је реafirмисао идеју националних пензија како би скренуо пажњу јавности колико се брине о врхунским ствараоцима у сфери уметности и спорта. Па је тако избило у први план обезбеђивање националних пензија за истакнуте певачице. Српска јавност је посебно замајавана трети-

12) Љубиша Митровић исправно констатује како су грађани транзицијом „добили формалне политичке слободе и права у лику ‘Хајд парк’ демократије, а изгубили социјална права и људско достојанство“. Види Љубиша Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 7.

рањем ромског истакнутог музичара Бајрамовића из Ниша. Посебно питањем пензије његове супруге и споменика. Уместо да су успостављени законски услови да свако ко у некој области развоја постиже одговарајуће услове стиче право на већу пензију. Тако се стигло у ситуацију да врхунски научни радници, професори, учитељи и други не спадају у категорију национално значајних стваралаца.

Раскорак између богатства и сиромаштва - између богатих појединаца и сиромашних маса, затим богатих држава и сиромашних на глобалном нивоу достигао је врхунац. Такав да прети индковању нових појава у друштвеним односима које могу довести до драстичних преокрета. Није реално на дужи рок нивелисати друштвене односе у правцу двокласности која се своди на владавину диктатуре мале групе најбогатијих. Интернет је заједно са мобилном телефонијом учинио свет међусобно комуникативнијим. Није више довољно прихватљиво такво владање ни када су у питању некадашње вође револуција као што је случај са Либијом и још неким муслиманским државама. Разне врсте тероризма су само наговештај нових непредвидивих догађања.

Овај раскорак је сигурно довео до тога да крађа постане привредна грана. Она је остала легално илегално занимање. Све се краде. Више се не поставља питање да ли је нешто морално, већ како пронаћи добре везе и адвокате. Нема одговорности пред савешћу, родбином и пријатељима¹³⁾. Крађа се непрестано одвија ширим Србије. Понеко од лопова бива ухваћен, а чешће то тако прође. Наравно, битка против крађе не може да доведе до победе ако се истовремено не води најмање на два фронта – на фронту судства и полиције и на медијском и образовном нивоу јачања моралне свести. Али, ако се не јачају основе запошљавања, него се насупрот томе пренебрегава крађа као општедруштвени проблем, имаћемо катастрофалну ситуацију у друштву. Зато, питање државне подршке опстанку и јачању претпоставки за средњу класу има општедруштвени и општенационални значај. Тамо где су за њу повољни услови отварају се боље могућности развоја разних делатности које у крајњој инстанци смањују број оних који у крађи и прекра-

13) У Петровцу на Млави украден је споменик од бронзе ("споменик пчели") тежак 300 кг. У Крушевцу је било крађа из цркве Лазарице. У Источној Сарајеву је украдена бронзано-месингана статуа хероју НОБ-а Алекси Бојовићу. Она је висока преко два метра, што значи да је морало бити више учесника у крађи са алатом и превозним средствима. Из крагујевачког музеја украдене су бисте Вука Караџића и Трише Кацлеровића, оснивача СДС. На Калемегдану су крадене бисте хероја и лидера НОБ-а.

ђи виде своје перспективе удобног живљења. Јачање средње класе отвара адекватније путеве социјалне мобилности

ЦЕНТРАЛНО УПРАВЉАЊЕ СВЕТСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА

Елите у последњим деценијама у свету чине врхови владајућих хијерархија у друштву, односно држави. Оне држе све конце управљања - међународне токове новца, токове информисања. У Другом светском рату положени су темељи концентрацији контроле и манипулације информисањем. На чело тог дугорочног пројекта је постављен најбогатији човек Америке - Рокфелер. У једном тада формираном центру су примане и обрађиване информације са светских фронтова. А онда би сходно америчким интересима ратовања биле дистрибуиране. Ове елите управљају међународним институцијама – Светском банком, Светском трговинском организацијом, Међународним монетарним фондом („институције глобализације“ по речима Џозефа Стиглица), Међународним судом правде, НАТО. Оне управљају хуманитарним организацијама и фондацијама, културним манифестацијама и фестивалима, одређују услове економских дебата, важнијих фестивала и конгреса, контролишу светске организације спортских активности. Не заборавимо наше искључење из међународних такмичења и разна игнорисања олимпијских игара, као у Русији и Кини. Зато није чудно што за већи део света „западна цивилизација“ подразумева организовани систем доминације, наметања политичких и економских система, буржоаских вредности и др. Највећем свом шахисти, Роберту-Бобију Фишеру, Влада САД је онемогућила повратак у земљу зато што је прекршио њену забрану пута у СРЈ за време бомбардовања. Елите се међусобно не разликују много. Сједињују их општи интереси и грамзивост, као и спремност да се међусобно униште. Дакле, оне имају заједничке интересе који их повезују у одржању система владавине док им обезбеђује разне профите. Али, истовремено оне се могу сукобити, бранећи своје партикуларне интересе.

На тој линији у глобализацији је заједнички смер ка *онеспособљавању државе да самостално обавља своје функције, осим класичних. Глобализација им одговара у мери коришћења слободног тржишта, али истовремено и национална држава када је у питању ужи интерес. У време кризе у првој деценији XXI века и у Америци је елита искористила државу да брани интерес најбогатијих*

појединаца и компанија. Најдиректније су убризгаване стотине милијарди долара како би се спасле неке од најмоћнијих банака и компанија које су сматране националним врхунским интересом. *Уствари, радило се о спасавању владавине буржоаске класе, чији егоизам се одмах манифестовао када су добијена средства користили.* Дobar део су стрпали у џепове челници компанија и банака, не обазирјући се нимало на критике и не зазирујући од владајућих моралних принципа. Њихов интерес је увек изнад било којих других принципа и норми, поготову моралних. Држава је искоришћена као средство прикупљања новца кроз порез из џепова грађана. Исто тако као што у свим другим приликама служи интересима владајуће класе.

Два противуречна процеса карактеришу однос према држави крајем XX века. С једне стране незаустављив је процес уједињавања света, јер је заједничко тржиште и слободно кретање робе и капитала већ је утемељило уједињење европских држава какво се не памти. На другој страни међунационални и племенски сукоби су поново оштри до крвопролића. У Европи су нестале две последње федерације. СФРЈ је нестала у крви и егзодусима каквих није било после Другог светског рата. Настављају се племенски сукоби на тлу Србије, укључујући и оне у оквиру српског народа. Прети опасност распаду Белгије и још неким европским државама. *У основи оба процеса лежи слабљење националне државе - истовремено процес уједињења и фрагментације.* За државу се може рећи да није у стању да својим снагама заустави националне сукобе и тенденције националних мањина ка дезинтеграцији, верских група и неких других дезинтеграционих тенденција. А такође процесе глобализације у којима има негативних трендова по интегритету нација и држава. Идеологија национализма је под непосредним ударом национализма етничких мањина, партикуларизма и религијских фанатизама на једној и интернационалних тенденција на другој страни. Српска елита моћи у току последњих деценија показује да није у стању да заустави ове тенденције. Тако да неке националне мањине бивају манипулисане од разних манипулатора и дезинтегратора¹⁴⁾. Неоосманистичке тенденције налазе спрегу са појединцима у бошњачко-муслиманској заједници у функцији

14) Види Радоси Смилковић, „Уставно-правно реинтегрисање Србије: политичко социолошки аспекти“, у *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (гл. и одг. ур. Драги Маликовић, књ. 4 „Социологија и друге друштвене науке“, ур. Урош Шубаковић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010, стр. 763-782)

разарања изузетно добрих односа два народа који поред већег дела заједничке историје имају више заједничког у култури и интересима него што их раздваја. Несхватљиво је да се не налази решење које би онемогућило злоупотребу верских институција у партикуларне политичке сврхе. Попуштање таквим појединцима и организацијама пре или касније се свети држави у целини. Реис-ул-улема босански др Мустафа Церић у току својих посета Бошњацима Санџака оптужује српску државу и прети Америком као да је врховни поглавар света, а за то време нико из државне елите не проговара.

У овој фази глобализације функционишу заједничке везе између економских и државних елита широм Европе. Функционишу и везе између подземних елита. Међутим, не функционишу комуникације маса и радних класа. Могу српски тајкуни да улажу новац по Европи и свету, али не могу радници, сељаци, било који стручни профили наших грађана, слободно да функционишу по тим земљама. Значи, могу њихове паре да функционишу преко власништва тајкуна и у Америци и Кини, али не могу српски или румунски грађани да се крећу слободно по тим просторима и да траже себи бољи живот. Могу само они који су ушли у аранжман задовољавања радних потреба некога тајкуна или конкретне државе. Откад су почеле демонстрације опозиције у Либији не могу ни српски пилоти да буду запослени у тој земљи на позив легитимне Гадафијеве власти, јер светска владајућа елита то не дозвољава зато што могу бити употребљени у Гадафијевим аранжманима. Наравно, ако би америчка или европска елита затражила некога од њих појединачно или преко државне елите онда не би било проблема. Могли би да се ангажују и у војнополицијским акцијама.

ПОТКУПЉИВАЊЕ И МАНИПУЛАЦИЈЕ МЛАДИМА

Елите су посебно заинтересоване за непрестану контролу и коришћење младих. Сходно томе под непосредном контролом је школовање на свим нивоима. У том контексту је стварање слоја привилегованих младих људи постало посебна брига владајућих елита. Најдаље је у томе отишла Империја, а следе је и елите низа других држава. Селекција младих почиње још у средњој школи да би се касније наставила тако што се омогућава школовање на елитним универзитетима у Европи и Америци. Болоњска правила су наметнута како би се једноставније и сигурније обезбедило одго-

варајуће преношење знања и стварање одговарајућих стручњака¹⁵⁾. У Србији функционише деценијама праћење и селекција наших студената. Па не треба никога да чуди што у време ембарга и уништавања наше привреде у последњим деценијама стотине хиљада најспособнијих одлази у Америку, Канаду и Аустралију. За ову врсту извоза није било никаквог ембарга.

Посебну улогу играју у припремама ове категорије младих елитни универзитети у Америци и В. Британији, као и у неким другим већим западним државама. Одабрани млади људи стичу дипломе највишег ранга. Они су с правом заслужили титуле и признања. Добијали највише оцена и проглашени за „најбоље на свету“. Наравно, преко њих се ствара „космополитска свест“ и ломе национална и друга локална схватања¹⁶⁾. У бити овог космополитизма је интерес Империје и њених највернијих савезника. Ови научно-образовни центри заслужују ту оцену, јер се њихова активност на коришћењу научних достигнућа и њиховом транспоновању у свест и конкретне нове истраживачке програме никако не прекида. Друго, они су непрестано отворени за своје бивше студенте и наставнике. Уз то преко њих се увек може успоставити комуникација са колегом на сваком месту планете. Кроз ове младе људе врши се промоција колективног рада и сарадње. Тако се репродукују односи кроз које се колективно могу решавати сви проблеми и отворати нова питања. Припремљени су да увек уче више циљеве и консеквенце њиховог остваривања или неостваривања. У питању је својеврсна социјално-економска и политичко културна мрежа која је привлачна за колективан рад и деловање на најширој основи.

Захваљујући оваквом приступу младима било је могуће стварање организација као што је „Отпор“ за рушење власти која се не допада владајућој светској елити. Из Србије су слати у неке источноевропске и арапске државе по истом задатку. Привилеговани млади непрестано одрађују своје привилегије обављајући ва-

15) Види Милан Узелац, *Приче из Болоњске шуме*, Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Вршац, 2009.

16) Види Данило Ж. Марковић, *Глобализација и високошколско образовање*, Државни универзитет Нови Пазар, Универзитет у Нишу, Ниш, 2008; Данило Ж. Марковић, „Улога националног васпитања у очувању културног идентитета у глобализирајућем друштву“, у *Могућности националног васпитања у време глобализације* (гл и одг. ур. Сунчица Денић, Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010, стр. 32-45); Зоран Аврамовић, „Образовна политика између глобалног и националног васпитања“, у Исто (стр. 67-80); Љубиша Митровић, „Теокултурна парадигма: национално васпитање и идентитет у ери глобализације“, у Исто (стр. 81-98); Урош Шуваковић, „Национално васпитање – пут усвајања и глобалних и националних вредности“, у Исто (стр. 130-144).

жне послове на интернационалном плану. У време антивладиних демонстрација у муслиманским државама почетком 2011. године млади су представљали главну снагу, а међу њима они најшколованији.

У овом контексту је неопходно забележити једну компоненту понашања младих из привилеговане категорије. Као у Србији с краја XIX века и савремене државе школују на страним универзитетима део младих у свом аранжману. Либијци су долазили у СФРЈ, па су наставили и касније да долазе на школовање по државној линији. Долазили су и из многих других држава. Али то их није заувек обавезало на служење владајућем режиму. Напротив међу њима је знатан број предњачио у рушењу режима. Уосталом, тако су КП пришли многи млади из најугледнијих буржоаских породица. Тако су крајем деведесетих многи млади који су уживали током школовања државне привилегије социјалистичке власти представљали авангарду њеног рушења. Међу њима су се посебно истicali синови и кћери партизанских генерала и послератних војних и политичких руководилаца. Феномен привилегованих у младим генерацијама не обезбеђује апсолутну трајност њиховог ангажовања у складу са интересима оних делова владајуће елите која репродукује исти. Када крену кола низа страну, тада се заборављају преузете обавезе, а до изражаја долази ген самоодржања и хватања корака са новонасталим трендовима и новим потребама.

У Србији друге половине XIX века и касније¹⁷⁾ држава је организовано слала младе људе на школовање у најразвијеније европске државе. Гро прве српске интелигенције је школован у иностранству. Јован Цвијић, Лаза Лазаревић, Слободан Јовановић, Александар Белић, Никола Пашић, Светозар Марковић, па највеће српске војсковође и др. су школовани у Француској, Немачкој, Енглеској, Русији, неким другим земљама. Али нико од њих није остао у иностранству. Неки су довели или подстакли друге младе и понеког старијег стручњака. Српска елита мора да направи револуционарни потстицај за такав тренд какав је доминирао у Србији када је стварала модерну државу и привреду. Србија мора постати земља узлазности и наде.

17) Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Историјски институт, Београд, 2003; Урош Шуваковић, „Држава и даровити: међуутицај или одвојено постојање“ у *Даровити и друштвена елита* (Зборник 15, А. Стојановић, гл. и одг. уредник, Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Вршац, Universitatea de Vest “Aurel Vlaicu”, Arad, Вршац, 2009, стр. 563-580)

ОЖИВЉАВАЊЕ РЕЛИГИЈА И ЊИХОВИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Не треба никада губити из вида значај деловања главне струје у светским и националним размерама. Било би погрешно закључивати да су демонстрације против власти у арапско-муслиманским земљама плод страног утицаја. Зашто би амерички фактор са савезницима подстицао рушење 30-годишње владавине генерала Сухарта у Идонезији и Мубарака у Египту ако се зна да су представљали најсигурније стубове реализације америчке политике у тим деловима света.

У последњој деценији XX века развој технологија у сфери информисања је продуковао мобилну телефонију и интернет који су постали својина најширих друштвених слојева. На првом месту новонаступајуће генерације добиле су у руке средства за невиђене комуникације које не признају националне и верске границе. Иако су антагонизми између православних Копта и муслимана у Египту врло јаки, они су заједно демонстрирали против Мубарака. Заједно су стварали услове за пад његове власти.

Оживљавање религиозности је изузетно велико на свим просторима раније владавине комунистичких партија. У Србији су елите у настајању током припреме рушења социјалистичког система ухватиле везе са религијским организацијама. Та веза и свакодневне комуникације између верских представника је постала битна компонента тзв. демократизације политичког живота. У том погледу су српске елите отишле даље од својих партнера на Западу. При томе имају у виду историјска искуства да је народне масе могуће смирити и држати у покорности путем религија. Богатима не смета што је једна од догми да ће пре камила проћи кроз иглене уши него богаташ у рај, ако она умирује масе.

Незамисливо је данас да било која јавна манифестација прође без присуства црквених великодостојника. Политичари сходно нивоу одлазе одговарајућем црквеном великодостојнику. Одлази се по благослов код патријарха пре сваке важније политичке мисије у земљи и иностранству. У социјализму смо цитирали Маркса и Лењина, па Тита, а у току транзиције актуелне српске патријархе. Сви су актуелизовали славе, иако су оне кроз историју означава-ле породичне светковине. Иако је црква одвојена од државе уведена је веронаука у школе, а свештеници у војску. И поред свега

тога капитализам није постао мање експлоататорски, власт више демократска. Чудно је да Српска православна црква није постала критичнија према експлоатацији народа и највећој плъачки народне имовине у постурском времену. Постало је јасно да обнављање црквених светиња и враћање верских обреда и свечаности није битно променило квалитет живота народа Србије. Напротив, значајна манипулација верским осећањима и верким организацијама изазвала је значајне реакције у друштву као у целини. Неки црквени великодостојници искачу све више преко граница верског ангажовања и траже већа права у политичком одлучивању. Најдаље је у томе отишао новопазарски муфтија Зукорлић који непрестано тражи за себе посебну позицију у друштву. Тражи да он буде репрезентант Муслимана и Бошњака у Санџаку. Његово јавно ангажовање је одавно изашло из верких граница и постало штетно по односе међу припадницима различитих конфесија и у Србији у целини.

Искуство показује да оживљавање религиозности сходно потребама управљача, а посебно богатих не даје резултате на дужи рок. Макар колико елите јавно демонстрирале своју религиозност, па макар то били челници државе и најбогатији појединци, то не брише утисак, а код већине и уверење да се ради о интересу и потреби како би се лакше управљало државним институцијама и нагомиланим богатством под сумњивим околностима.

Поставља се питање како елита моћи успева да држи под контролом канале информисања јавности у условима све комплекснијег ширења информација. Имам у виду да никада у прошлости није било такво обиље информација на располагању најширим масама. А ипак никада раније није било лоше информисање, што показује стање у Европи и Америци. Пронађени су путеви и средства дотурања информација тамо и онима који су интересантни за елиту моћи. Невероватно је како су се развили и даље развијају читави системи информисања којима се обезбеђује да сасвим одређене информације стигну до циљне групе. О Србима су створене представе и слике да могу бити окривљавани за сва зла овога света¹⁸⁾.

Стигли смо у фазу информисања када се најмање верује у информације које стижу преко званичних средстава државе и политичких партија. Схватајући то елита моћи одавно користи друге путеве и средства која имају незванични карактер. Код нас и у свету се зна које су телевизије и други медији у рукама империје или

18) Жан Дитур, *Срамота врлине*, БМГ, Београд, 1999.

неких других моћника. Једно време смо пажљиво слушали и гледали емисије наводно арапске телевизије Ал џазире јер је унапред пуштен глас да се у њеном лику појавила нова објективна телевизија. Но ништа више не траје дуго, а да се не открије ко делује у позадини. Одавно се протурају информације које форсира елита моћи преко познатих објективних средстава информисања. Преко одређених канала мобилности, појединих новинара се протури вест која остави снажан утисак у јавности.

Својевремено су неки медији на Западу пренели вест о логори-ма за муслимане у Босни. Шок је веома допринео да се створи црна слика о Србима. Нису много помогли званични демантији. Поред осталог, зато што они који су објавили раније нетачну информацију нису желели себе да дерогирају као информативни извор. По правилу, такви центри су објављивали тај вид информација са одређеним политичким циљем, а ређе из незнања.

Елите моћи имају на располагању сва средства која постоје па им онда није тешко да реализују своје интересе и потребе преко медијских средстава¹⁹⁾. Тако је дошло до реафирмације гласина као средства информисања. У Србији су оне увек имале неку функцију, чак и када су добро функционисала разна средства информисања. У ово време обиља информација гласине служе одређеним елита-ма да широј јавности скрену пажњу на нешто или некога. Гласине су у последњој деценији XX и првој XXI века служиле најављивању неких конкретних догађања. Понекада су се јављале како би пажња јавности отишла у другом правцу у односу на оно што ће се догодити.

МЕДИОКРАТИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА И УДА- ЉАВАЊЕ ОД ЧЛАНСТВА

Тешко је разумети елиту у реалности друштвених промена и политичко-економског одлучивања почетком XXI века ако се не прати деловање политичких партија. Оне, заправо њихови врхови, су најодговорнији за стање у привреди и друштвеној свести. У првој фази транзиције оне су најодговорније и најутицајније и

19) Види Ноам Чомски, *Контрола медија: спектакуларна достигнућа пропаганде*, Рубикон, Нови Сад, 2008; Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, „Јавно мњење и демократски дефицит у доба мултимедија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 105-126.

у економском одлучивању такође. У примеру Србије та улога је дошла до изражаја у најдрастичнијем смислу. Оно што карактерише то деловање јесте видљива и невидљива комуникација између партијске и кримогене елите. Утемељена је у припремању рушења социјалистичке власти, да би већ у првим годинама после дошло до крвавог обрачуна у којима су страдали премијер Ђинђић и врх земунског клана.

У успостављању нове елите прва њихова деценија је протекла у озбиљним сукобима који су се каткад претварали у немилосрдне међусобне обрачунае. Они који су физички и политички преживели брзо су почели да улазе у владајуће комбинације какве се нису могле само пре неколико година замислити. Тако су социјалисти постали незаобилазна подршка Коштуничиној влади, а после ње 2008. ушли у коалицију са демократама, док сада у 2011. години делују као најконструктивнији фактор актуелне владе. Онај ко није забораван сетиће се да су социјалисти били изложени свим врстама прогона нове буржоаске власти на челу са Демократском странком после 2000.

Без обзира да ли је странка на власти или опозицији она је чинилац круга који се врти око осе која се зове власт. У коначној инстанци све заједно чине политичку касту која на народ гледа са висине. Колико се брину о народу - запосленима и незапосленима сведоче чињенице о њиховом ноншаланству према штрајкачима. А још више према масама које нема ко да поведе у штрајк.

Сада партијски врхови творе државну елиту која одлучује о судбини народа и државе. При томе су све удаљенији како од народа тако и од својих чланова²⁰⁾. *Може се констатовати у њиховом понашању снажна арогација моћи.* Испољава се у искључивој бризи о интересима припадника руководеће групе и оним појединцима који јој могу бити од користи у реализовању своје улоге било када су у власти или опозицији. До те мере да приликом реконструкције владе тотално пренебрегавају интерес ефикасног деловања, па не могу да се договоре о спајању министарстава која припадају тренутно феудима различитих партнера²¹⁾.

20) Урош Шувакович, „Политические партии как традиционный механизм репрезентации в современном обществе“, *Политические Исследования ПОЛИС*, Институт социологии РАН, Общероссийская общественная организация „Российская ассоциация политической науки“, Москва, но. 2/2010, стр. 158-166.

21) Ово је карактеристика стања које се означава као „партијска држава“. Види Урош Шуваковић „Партијска држава – могућности њеног настанка и развоја на примеру савре-

Странке су окупиране одржавањем на власти²²⁾. Не забрињава их што је све изразитије осећање и свест њихових чланова и грађана да то води нестајању странака као народних организација. У том контексту се поставља питање шта је коалициона владавина? Она се потврђује као интересни конгломерат. Иначе како објаснити како је могуће да годинама у гиганту српске привреде велике количине новца одлазе у непознатим правцима. Наравно, има још РЕИК „Колубара“ и других афера. Неки министри имају више својих предузећа преко којих се одлива државни новац. Председник државе је истовремено и шеф најјаче партије која је најодговорнија за управљање. То што он ужива углед некоруптивне личности, као и неки други партијски и државни лидери, не умањује њихову одговорност за целину управљања. Не амнестира их од одговорности за слабости у сузбијању корупције²³⁾.

Централе у време када су партије на власти готово и да не функционишу. У њих лидери ретко свраћају. Повремено је у њима понеко од њихових помоћника и нека од секретарица., без којих би се тешко стигло до било кога ко врши неку функцију. Преовлађује мишљење да је довољно ако се комуницира са партијском јавношћу преко телевизије. *За кратко време у партијама је прошла фаза меритократије и прешло се у фазу медиократије.* Критика тенденција геронтократије у време социјализма требало је да отвори просторе и праксу брзих промена у руководством у корист све способнијих и мађих људи. На жалост у Србији партијски врхови су претежно састављени од људи који не помишљају на своју своју замену. Лидери већине партија су деценију – две доказивали своју незаменљивост независно од тога што им се партије смањују тако да су неке стигле до броја који би могао да се смести под крушку Тарабића. Има примера где супруге или неко од деце покушава да замени оца.

Меритократске елите, иначе, карактерише, неспособност да комуницира са било каквом заједницом интелектуалног састава. Не интересује њих залажење у прошлост и будућност, нити светс

мене Србије“, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, бр. 2/2009, стр. 663-682.

22) Радош Смиљковић, *Политичке партије*, Књижевне новине-Комерц, Београд, 1993; Урош Шуваковић, *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.

23) Политичка корупција иначе није тековина савремености, већ је била присутна и у нашој политичкој прошлости. Види Урош Шуваковић „Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Наука, безбедност, полиција*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, бр. 1/2011, стр. 57-68.

о међугенерациској повезаности. Не занима их однос према наслеђу и ствараоцима партије, поготову према ветеранима. Не оптерећују се одговорношћу према идејама и достигнућима својих претходника. Приликом напуштања идеја на којима је заснована партија не оптерећује их грижа савести што седе у зградама и користе материјално наслеђе. Ова категорија мисли самозадовољно о себи да привилеговани статус који ужива у партији, а преко тога у државним институцијама не садржи нимало доприноса ранијих генерација и садашњих који су изван политичке праксе. Сматрају да за све што имају треба да захвале само себи-својим способностим и залагањима. У Социјалистичкој партији Србије на последњи конгрес у децембру 2010 по одлуци највишег руководства нико од старих ветерана, укључујући последње живе осниваче, није позван да присуствује ни као гост.

У овом контексту требало би се сетити историјске истине да принципи наслеђа у управљању не би били деструисани као основ уређења да се није појавила социјалистичка идеологија и социјалистички покрети у XIX веку. Они су особито критиковали грамзивост и богаћење на основу привилегованог положаја у друштву. Постати богаташ на незарађеном новцу је био стереотип који су социјалисти извржавали руглу. Они су најдоследније промовисали достојанство рада.

Једна од последица оваквог поимања улоге јесте холивудизација српске политике. У последњим годинама политичари свих партија врло радо улазе у разне забавне програме. Поједини се појављују у неким минорним улогама у забавним филмовима. Под америчким утицајем глумци, певачи итд. се ангажују у изборним кампањама како би помогли неким кандидатима и партијама. У Хрватској је певач усташких, антисрпских песама постао идејно-политички симбол и идол више националистичких партија. У првим годинама вишепартизма две певачице су наступале на великим скуповима СДА, националистичке партије Алије Изетбеговића.

Од ове и овакве елите моћи се не може очекивати да се позабави озбиљније најкрупнијим друштвеним питањима, јер је она у српским условима најодговорнија за њихово појављивање. Тотално разарање политичког и економског система је довело до руба пропасти српско друштво, угроживши национално биће српског народа и вековима стварану хармонију живота са националним и верским мањинама. То је много дубља криза него ли она кроз коју

пролази остали свет око нас. У питању је перцепција слома морала и друштвених вредности. Наша деца не могу нормално да расту и развијају се у таквим условима. Морална пучина за њих је неса- владива ако се настави јавна подршка ниподаштавању критичара моралног релативизма. Довођење у питање свих вредности има за последицу наступање различитих негативних консеквенци, међу којима су и дрога и криминал. На томе се не завршава морална распојасаност. Наступа и силеџиство на спортским приредбама, као оно у Италији, после чега су српски младићи као силеџије завршили у италијанским затворима. Ако политичке партије наставе небригу о овим друштвеним питањима, могу се очекивати нови падови и застрањења нових генерација.

Хапшења и казне не могу заменити јавне дебате у којима би се суочавали млади различитих идејних и културних оријентација и носиоци одлучивања у привреди и политици. Почетком 2011 године широм Хрватске су почеле демонстрације младих. Они изражавају своје незадовољство против свих који на било који начин учествују у упављању у Хрватској. Највеће незадовољство је са Хадезеовским управљањем, али не прихватају ни опозициону социјалдемократију. „Егоизам, грабеж, нестручност и неморал сан- деровске власти претвориле су Хрватску у земљу безнађа“²⁴⁾.

У Србији су ових дана у медијима на централном месту претње најстрожијим казнама младим лидерима „Образа“, „Двери“, „Строја 1389“ због демонстрација које су крајем прошле године одржане у Београду. Мотив одржавања је спречавање „Геј параде“. На телевизији један од адвоката казује да одбрана једва чека јавно суђење. Млади лидери ових организација пре демонстрација су били ухапшени. Власт их од њиховог оснивања, посебно последњих месеци, оптужује за српски национализам, верски екстремизам и за многа друга зла. Ни у случају ових демонстрација и деловања уопште не окривљује се ниједна партија. Запрепашћује поједностављено стављање ових организација које окупљају највише младих, толико колико не окупља ниједна партија, на стуб државне одговорности и срама. Невероватно је да ниједан партијски лидер или министар у влади не постави питање о њиховој одговорности што ти млади људи нису у њиховим партијама. Запањује недостатак одговорности код водећих интелектуалаца под контролом владајуће елите за судбину тих младих људи. А онима

24) *Вечерњи лист*, Загреб, 3. фебруар 2011.

који би учествовали у дебати о овом хапшењу и суђењу са невладиних позиција се не допушта да јавно наступају.

Млади људи у Србији, као и ови које сам помињао у Хрватској, демонстрирају зато што не виде своју перспективу у оваквој владавини. Ако се држава више брине за безбедности геј-параде него о њиховој судбини, односно о њиховој радној и политичкој судбини, онда најмање што могу да ураде јесте да јавно демонстрирају. Није спорно право у демократском друштву да сви они организују демонстрације против некога, па и владе. Држава је организовала заштиту учесника „Геј параде“, што је њена обавеза. Али она је обавезна да пружи исте могућности контрапаради. Тако се ради у европским земљама. Али није нормално да свој однос држава своди само на осуду изгреда. Неопходно је продубљено разматрање понашања младих људи које се у екстремним ситуацијама претвара у насиље на стадионима или на демонстрацијама. На последњем митингу у Београду који је организовала Спска напредна странка показало се да млади нису априори склони изгредима.

Пре него се посегне за полугама државног насиља у регулисању социјално-политичких конфликта мора се озбиљно размотрити шири друштвени контекст - имају ли посао, имају ли услове за забаву и да учествују у одлучивању о својој судбини. Немачка држава се врло озбиљно бори против неофашистичких тенденција, али не посеже за забраном организација младих неофашиста пре него се исцрпе остале мере. Не посеже лако за средствима насиља. У Америци прво што предузимају у таквим ситуацијама је демократска пацификација, па тек онда друге мере. У социјално-економској ситуацији када милион способних грађана нема посао а држава презадужена, млади морају бити забринутин, кивни до огорчења. Ако се томе дода податак да је незапосленост у поређењу са крајем прошлог система 325% већа, а спољни дуг такође већи 325% онда незадовољство мора да се бар разуме.

Не види се перспектива решавања социјалиних проблема везаних за њихову судбину, без обзира на све приче о интеграцији у ЕУ. Они се не могу задовољити личним поштењем неких од челних људи Србије. Није тешко разумети да њихово улично реаговање представља последицу све јачег уверења већег дела српске јавости да је модел власти заснован на парадигмама у првој деценији капиталистичке власти истрошен. Те уличне демонстрације се догађају у времену када је криза управљања државом постала очигледна.

*

* *

Савремене елите моћи у Србији су се доказивале током борбе за освајање власти и, у првој деценији њеног успостављања, безрезервном подршком коју им је пружао капиталистички Запад. С обзиром на стање економске безнадежности и широко незадовољство у земљи поставља се питање како даље.

У рестаурацији капитализма у Србији као и осталим земљама транзиције у првом плану је било убеђивање грађана и народа у истрошеност социјалистичког модела друштвено-економског система. Због убедљивости у реторици је преовладавало наглашавање тржишне привреде и вишепартизма као главних претпоставки демократије каква је доминантна на просторима западноевропских држава и Америке.

Резултат транзиције јесте да се у првим деценијама XXI века Србија суочава са највећом морално-економском кризом у својој новијој историји. У стварању илузије о капиталистичкој будућности главну улогу је одиграла елита моћи која се формирала делом у претходном систему, а коначно конституисала после пада социјалистичке власти 2000. У том процесу је уживала несебичну помоћ са Запада на челу са Америком. Темелј те „помоћи“ је представљала економска блокада и тешке санкције. Завршни чин припрема рестаурације капитализма била је отворена агресија НАТО, у најсуровијем бомбардовању чију окосницу је чинило бомбардовање уранијумским средствима, које је највише примењивано на Косову и Метохији, на коме су светски моћници желели да демонстрирају своју „љубав“ према муслиманима и направе нову албанску државу.

У матици рестаурације разбојничког капитализма главну улогу игра новоформирана елита моћи. Њени саставни чиниоци су елита власти, економска елита, религијско-црквена, интелектуална и подземна елита. Код нас, као и у свету, конституисала се и посебна медијска елита, поставши незаменљив фактор функционисања осталих елита и друштва у целини. Ове елите су главни фактори успостављања и одржавања пљачкашких капиталистичких односа у владавини „демократије без народа“ (Диверже).

Општи ток развоја савременог света креће се у правцу нове двокласности у којој доминира неколицина енормно богатих који имају привилегије монопола над снагом новца, културе, образова-

ња и информисања. Њихов монопол друштвене моћи је бесприме-ран у историји постиндустријске револуције. Старе неједнакости се реуспостављају и продубљују застрашујућом брзином.

У састав нове елите поред класичних припадника улазе корпорацијски менаџери свих професија, међу којима постају доминантни они у сфери производње и манипулације информацијама. Они су постали жила куцавица глобалног тржишта и глобалног војно-полицијског комплекса. Нове елите окрећу леђа завичају и нацији којој припадају, домицилној држави, традицији и патриотизму. За њих интернационалне везе, тржиште, гомилање пара, гламур постају суштина живота. Они постају најбитнија мотивација каријере и кретања. На тој основи је настала парола да је патриотизам последње уточиште хуља. Није у питању само заједничко тржиште као основа свих важних веза, а ни буржоаска идеологија. У питању је дубока колонизација Србије, као и других транзиционих држава, која искључује било какво мешање домаћих политичких и економских фактора у одлучивање о виталним интересима државе и њених грађана. Елите су посебно заинтересоване за непрестану контролу и коришћење младих. Сходно томе под непосредном контролом је школовање на свим нивоима. У том контексту је стварање слоја привилегованих младих људи постало посебна брига владаућих елита.

Током година транзиције нестала је средња класа у Србији. Тај нестанак није само наша специфичност, већ је општа појава у свим транзиционим друштвима. Раскорак између богатства и сиромаштва - између богатих појединаца и сиромашних маса, затим богатих држава и сиромашних на глобалном нивоу достигао је врхунац, такав да прети индуковању нових појава у друштвеним односима које могу довести до драстичних преокрета. Није реално на дужи рок нивелисати друштвене односе у правцу двокласности која се своди на владавину диктатуре мале групе најбогатијих.

У свему овом посебна је одговорност политичких партија, које су у кратком периоду прешле пут од меритократије до медиократије. Партијски врхови творе државну елиту која одлучује о судбини народа и државе, али су они више него икада удаљени како од народа тако и од својих чланова. Може се уочити у њиховом понашању снажна ароганција моћи, која се испољава у искључивој бризи о интересима припадника руководеће групе и оним појединцима који јој могу бити од користи у реализовању своје улоге било када

су у власти или опозицији. Странке су окупиране одржавањем на власти. Не забрињава их што је све изразитије осећање и свест њихових чланова и грађана да то води нестајању странака као народних организација. У том контексту се коалициона владавина потврђује као интересни конгломерат заснован на искључиво једном интересу – освајању и опстанку на власти.

Оваква ситуација, као резултат транзиционих процеса у последњих двадесет година у источној Европи и код нас после 2000, у потпуној је супротности са оним што су као идеале демократије – идеју правичне расподеле материјалних добара и могућност коришћења духовних вредности прокламовали како европски великани Русо, Лок, Маркс, Диверже, Светозар Марковић, али и оци америчког конституционализма, који су још у Уставу Америке забележили, као једно од основних људских права, „право на срећу“. Изгледа, међутим, да је то право резервисано само за Американце. „Заслугом“ нове елите моћи у Србији извршена је рестаурација либерално-капиталистичког, буржоаског друштва, уз слепу оданост захтевима „институцијама глобализације“, али на нивоу друштвеног развоја који је данас као пре четврт века. Таква ситуација ни у ком случају није усрећила већину људи, чија су надања и веровања у „боље друштво“ остала изневерена.

Rados Lj. Smiljkovic

MORAL-ECONOMIC CRISIS OF BOURGEOIS RESTORING IN SERBIA AND RESPONSIBILITY OF ELITE IN POWER

Summary

The work analyses the question of the responsibility of the social elite for current situation in Serbia, from the point of view of so-called transition from socialist to liberal-capitalistic society.

The result of the transition is that in the first decades of the 21st century Serbia faces the greatest moral-economic crises in the modern history. The elite of power formed partly in the previous system and finally constituted after the fall of the socialist authority in 2000, has played the major role in creation of an illusion of capitalist future. It received an unselfish support from the western countries headed by America. The foundations of that "help" were economic blockade and severe sanctions. The final act of preparations for restoring capitalism was the open aggression of NATO, with the most severe bombing based on bombing with uranium devices, mostly applied at Kosovo

and Metohija, where the world potentates wanted to demonstrate their "love" towards the Muslims and create a new Albanian state.

The newly formed elite or elite of power plays the major role in restoring the predatory capitalism. Its comprising elements are economic elite, religious-ecclesiastical, intellectual and underground elite. Here, as well as in the world, special media elite has been formed, becoming an unavoidable factor in functioning of the other elites and the society as the whole.

These elites are the major factors of establishing and maintenance of the predatory capitalistic relations in the re-gency of "democracy without people" (Duverger).

Key words: (neo)liberal capitalism, transition, elite of power, class differentiation, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран: „Образовна политика између глобалног и националног васпитања“, у *Мogućности националног васпитања у време глобализације*“ (гл и одг. ур. Сунчица Денић), Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010, стр. 67-80.
- Анђелковић Лукић, Мирјана: *Дарови милосрдног анђе ла*, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2008.
- Бжежински, Збигњев: *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Видојевић, Зоран: *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Вучић, Борка: *Банкарство – избор или судбина*, Удружење грађана ЦЕР, Београд, 2002.
- Диверже, Морис: *Демократија без народа*, Рад, Београд, 1968.
- Дитур, Жан: *Срамота врлине*, БМГ, Београд, 1999.
- Јевтовић, Зоран, Петровић, Радивоје: „Јавно мњење и демократски дефицит у доба мултимедија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 105-126.
- Лаш, Кристофер: *Побуна елита и издаја демократије*, Светови, Нови Сад, 1996.
- Марковић, Ж. Данило: *Глобална економија*, Економски факултет Универзитета у Нишу, 2007.
- Марковић, Ж. Данило: *Глобализација и високошколско образовање*, Државни универзитет Нови Пазар, Универзитет у Нишу, Ниш, 2008.
- Марковић, Ж. Данило: „Улога националног васпитања у очувању културног идентитета у глобализирајућем друштву“, у *Мogućности*

- националног васпитања у време глобализације“ (гл и одг. ур. Сунчица Денић), Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010, стр. 32-45.
- Марковић, Ж. Данило: *Глобалистика и криза глобалне економије (прилози за проучавање савременог глобализирајућег друштва)*, Графипроф, Београд, 2010.
 - Маршал, Тим: *Игра сенки*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
 - Митровић, Љубиша: *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
 - Митровић, Љубиша: „Геокултурна парадигма: национално васпитање и идентитет у ери глобализације“, у *Мogućности националног васпитања у време глобализације“* (гл и одг. ур. Сунчица Денић), Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010, стр. 81-98.
 - Надић, Дарко, Шуваковић Урош: „Патриотизам као вредност код студената крајем прве деценије XXI века“, *Годишњак САО*, Српска академија образовања, Београд, бр. 6/2010, стр. 859-870.
 - Смиљковић, Радош: *Политичке партије*, Књижевне новине-Комерц, Београд, 1993.
 - Смиљковић, Радош: *Глобализација и насиље*, Књижевне новине, Total com, Београд, 2002.
 - Смиљковић, Радош: „Уставно-правно реинтегрисање Србије: политичко социолошки аспекти“, у *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (гл. и одг. ур. Драги Маликовић, књ. 4 „Социологија и друге друштвене науке“, ур. Урош Шуваковић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010, стр. 763-782.
 - Стиглиц, Џозеф, *Противречности глобализације*, SBM-x, Београд, 2002.
 - Трговчевић, Љубинка: *Планирана елита*, Историјски институт, Београд, 2003.
 - Узелац, Милан: *Приче из Болоњакњ шуме*, Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Вршац, 2009.
 - Хард, Мајкл, Негри, Антонио: *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005.
 - Чомски, Ноам: *Профит изнад људи*, Светови, Нови Сад, 1999.
 - Чомски, Ноам: *Контрола медија: спектакуларна достигнућа пропаганде*, Рубикон, Нови Сад, 2008.
 - Шуваковић, Урош: *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.
 - Шуваковић, Урош: „Партијска држава – могућности њеног настанка и развоја на примеру савремене Србије“, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, бр. 2/2009, стр. 663-682.
 - Шуваковић, Урош: „Држава и даровити: међуутицај или одвојено постојање“ у *Даровити и друштвена елита* (Зборник 15, А. Стојановић, гл. и одг. уредник), Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Вршац, Universitatea de Vest “Aurel Vlaicu”, Arad, Вршац, 2009, стр. 563-580.

- Шувакович, Урош: „Политическе партије као традиционални механизам репрезентације у савременом друштву“, *Политически Истраживања ПОЛИС*, Институт социологије РАН, Общероссийская общественная организация „Российская ассоциация политической науки“, Москва, бр. 2/2010, стр. 158-166.
- Шуваковић, Урош: „Национално васпитање – пут усвајања и глобалних и националних вредности“, у *Могућности националног васпитања у време глобализације*“ (гл и одг. ур. Сунчица Денић, Учитељски факултет у Врању, Врање, 2010, стр. 130-144)
- Шуваковић, Урош: „Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Наука безбедност, полиција*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, бр. 1/2011, стр. 57-68.
- И з в о р и:
- Б92 (2011), Србија тужни лидер у незапослености. Доступно на: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=02&dd=18&nav_id=493587 [приступљено 12.05.2011.]
- *Вечерњи лист*, Загреб, 3. фебруар 2011.

Resume

In the first decades of the 21st century, Serbia confronts the greatest moral-economic crisis in the modern history. Hopes and expectations of the widest masses and greater part of the Serbian intelligence have been betrayed. Especially with those individuals and groups who sincerely believed in promises that leaving the socialist development that lasted for several decades was going to open bright perspectives of restoring capitalism in its liberal-corporative version.

Elite of power, formed partly in the previous system and finally constituted after the fall of the socialist government in 2000, had the major role in creation of the illusion of capitalist future. In that process, they had an unselfish help from the West headed by America. The foundation of that “help” was economic blockade and fierce sanctions. The final act of preparations for restoring capitalism was the open aggression of NATO, with the fiercest bombing with skeleton of bombing with uranium devices. It seems that the most tragic consequences are at K&M, where the world potentates wanted to demonstrate their “love” for the Muslims and create a new Albanian state.

Our and western media performed the major role in degradation of socialist social relations and in creation of consciousness for acceptance of capitalist social values and morality. Let us recall the paroles constantly repeated and shouted at workers’ gatherings: “We want changes even to the worse”, “We want owners of the social property to be

determined" and others. It is not known in the history that people voluntarily were accepting to become the objects of capitalist exploitation, as it happened in Yugoslavia.

New bourgeois class performs ruthless exploitation, without taking care of the interests and needs of employees, and especially unemployed citizens. Instead of the previous deciding on theirs and social destiny, now they beg for jobs, in desperation they cut off parts of their bodies, stab themselves with nails, and perform suicides. They voluntarily crucifies themselves, probably believing that they will gain justice, cause worrisome of the new bourgeoisie class and its authorities.

The newly formed elite or elite of power plays the major role in restoration of the predatory capitalism. It consists of the elite of authority, economic elite, religious-ecclesiastical, intellectual and underground elite. Here, as well as in the world, special media elite has been formed, becoming an unavoidable factor in functioning of the other elites and the society as the whole. These elites are the major factors of establishing and maintenance of the predatory capitalistic relations in the regency of "democracy without people" (Duverger). The parole "Who wants morality goes to church" was formed within the elite of power in the first years. Academic Mihajlo Markovic was the first to contribute to recognition of the class essence of such the parole in transitional conditions. Directly criticizing its creators and its realization in political and economic relations, the academic was pointing out that the elite in power was responsible for the destiny of the people and the state.

The greatest social-economic and moral catastrophe in the modern history has happened in Serbia. There is no more factory smoke from Dragas in the south to Horgos in the north. Hungry people walk in cities and villages. Problems of people's kitchens functioning appear in the period when people fly through the space like in their yards. The moral fall of elite of power in the last few years is mostly exhibited in more and more brutal conflicts for prevalence and increase of personal wealth.

Elites were never so far away from masses, from citizens and their problems like at the beginning of the 21st century. Political parties as the major component of the elite in power are constantly derived to interest groups with dominant leaders. It recalls the period of the World War II when various creatures pronounced themselves for Dukes and when division to small dukes and great dukes was invented.

Social-economic crisis and moral stumble are becoming deeper and turn into the national self-destruction. Demographic crisis long ago defined as the "white plague" completely reflects the point to which personal and collective desperation has reached.

Овај рад је примљен 10. маја 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

159

Зоран Милошевић

СРБИЈА, ПРИДРУЖИВАЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И
ИСТОЧНА ПОЛИТИКА
(НЕКИХ) НОВИХ ЧЛАНИЦА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

183

Јелена Б. Тодоровић

СРБИЈА И ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

СРБИЈА, ПРИДРУЖИВАЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И ИСТОЧНА ПОЛИТИКА (НЕКИХ) НОВИХ ЧЛАНИЦА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Сажетак

Ступањем у Европску унију свака држава престаје да сама формулише своју политику и прихвата обавезу да је прилагоди (и) интересима САД и водећих држава Европске уније. У том смислу у чланку се анализира источна политика неких нових чланова Европске уније и долази до закључка да је она (обавезно) антирусска, мада у појединим периодима постоје и значајна одступања код неких држава, пре свега оних које спас од економске кризе траже у сарадњи са Русијом. Међутим, мање државе не могу да се одуру у притисцима Брисела и Вашингтона и скоро увек одустају од својих националних интереса у корист моћнијих. У случају Србије то има значајне последице по њену територијалну целовитост (Космет, а и неки други делови државе су упитни), али се отвара и питање оправданости политике „Европска унија нема алтернативу“. Такође, ни економски и сваки други опоравак (посебно националног идентитета) у овој вази развоја Србије, с обзиром на алтернативне пројекте Запада, није могућ без руских инвестиција, политичке, културне и друге подршке.

Кључне речи: Србија, политика, Европска унија, источна политика, Русија, политичке институције, модернизација

* Научни саветник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Србија као мала балканска држава налази се, као што је познато, на ветрометини и често мора да своју политику прилагођава јачим од себе. Некада Аустро-угарској монархији, Енглеској, Немачкој, а сада захтевима Вашингтона и Брисела, тачније Европске уније. Тај процес нимало није једноставан и бременит је великим одрицањима од националних интереса, традиције и вредности. Једно од таквих питања је Косметско, где САД и Европска унија инсистирају на независности јужне српске покрајине, а Русија на поштовању територијалног интегритета. Ипак, званична српска политика скоро свих политичких партија (на власти или опозицији – изузимајући Демократску странку Србије и Српску радикалну странку) инсистира да Србија уђе у Европску унију. Овај циљ је такође проблематичан из више разлога. Прво, неколико важних држава Европске уније налази се у великој економској кризи и постале су зависне од помоћи осталих чланица, тј. Брисела. На прагу економског слома је, поред Грчке, Португалије, Шпаније, Италије чак и Француска,¹⁾ а да о снази привреде Румуније, Бугарске и неких мањих држава и не говоримо. Све ово може се сажети у речима Р. Огњановића: “Ако се зна све ово што се зна: да је ЕУ промашен концепт, да представља неодржив систем и да ће се пре или касније распасти, заиста је невероватно да се у Србији још није створила критична маса независних интелектуалаца која би отворено рекла оно што се пре или касније мора рећи – Србија нема шта да тражи у ЕУ и зато се под хитно мора окренути самој себи, морају се поништити све досад донесене одлуке у погледу ЕУ интеграција, и мора се прекинути процес разарања српске привреде. Што се пре то схвати – то боље.”²⁾

Поставља се, дакле, питање користи и смисла од уласка у овакву Европску унију. Друго питање је однос са Русијом. По правилу све мање чланице Европске уније морају под притиском Вашингтона и Брисела да воде антируску политику.³⁾ То показује и анализа источне политике неких новопримљених чланица. Нисмо могли да анализирамо све, услед недостатка грађе и литературе, али оно

1) „Следующая стадия еврокризиса: на очереди Франция?“, <http://www.win.ru/ideas/5944.phtml>

2) Радивоје Огњановић: „ЕУ – Саморазарајући систем“, <http://www.slobodanjanovic.org/2011/01/28/radivoje-ognjanovic-eu-%e2%80%93-samorazarajuci-sistem/>

3) У монографији Милоша Кнежевића, *Србија и Русија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 241 и даље, обрађено је како „друга Србија“ доживљава руску помоћ, што би требало да буде репер шта Србију очекује по том питању, ако уђе у Европску унију.

што смо успели недвосмислено намеће такав закључак. Но, пођимо редом.

Источно питање није проблем који се појавило тек у XXI веку. Историја источног питања сеже у древни Рим, када је он тежио за светском владавином. Ту идеју су, потом, преузели римски епископи још средином V века. Папа Лав Први је у латински превод грчког оригинала одлуком Првог васељенског – Nikeјског сабора написао да је римска црква увек имала првенство. Од времена Карла Великог, папе и западни владари се заједнички боре за *владавину Запада над Истоком*, али и међусобно за првенство духовне и световне власти. Радом словенских просветитеља Ћирила и Методија кроз православље и црквенословенски језик сачувана је самосвест словенских народа и заустављен је немачки продор на Исток.⁴⁾

Крсташки ратови су вођени ради овладавања Византијом и уништења православља. У борби папа и царева за превласт политички су раскомадане Италија и Немачка, а са турским освајањем Константинопоља жариште европске привреде и политике сели се на Запад, на Атлантук, зато што је најкраћи пут на Исток био пресечен и неопходности да се обилазним путем, што је довело до открића Америке, преко Африке, стигне у Азију.

Фјодор Успенски Источно питање одређује као питање византијског наслеђа, што значи не само природно ослобођење поробљених хришћанских народа, већ и пре и изнад тога као питање *духовног наслеђа* уништеног Византијског царства, а то је *православна хришћанска вера и култура*.⁵⁾

Међутим други аутори су источно питање посматрали као *питање светско-историјске улоге Русије на Истоку*.⁶⁾ Ова два схватања су се често испреплетала, па је тако и српско питање у једном периоду посматрано као Источно питање. Рани словенофили су Источно питање посматрали као питање ослобођења и уједињења Словена под вођством Русије и њиховог друштвеног, политичког и културног развоја на основама православног хришћанства.⁷⁾

У нашем раду Источно питање се посматра кроз призму односа САД и Европске уније према Белорусији, Украјини и Русији, тј.

4) Бранимир Куљанин, *Источно питање у руској мисли 2, Филозофија историје и друштвено-политичка теорија*, Филозофски факултет, Бања Лука, 2008, стр. 507.

5) Исто, стр. 507-508.

6) Исто, стр. 508.

7) Исто, стр. 513.

као њихова жеља да реше „руско питање“ на свој начин и у складу са својим интересима.⁸⁾

ИСТОЧНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Своју политику Европска унија, када је у питању Русија и Исток гради на неколико докумената. Најважнији документ у том смислу је „Колективна стратегија Европске уније према Руској федерацији“ и истекли „Споразум о партнерству и сарадњи“ (око новог се води права битка, а било је чак 12 сесија).⁹⁾ Према првом документу Европска унија, између осталог, жели да у Русију уведе и учврсти (нео)либерални образац демократије, да Русију integriше у Унију (али не као целовиту и јединствену државу, већ подељену). Треба ли подсетити да је 2004. године 145 парламентарца Европског парламента потписало „Мировни план“, којим су предлагали Русији да се одрекне Чеченије. Ова политика одржава се и данас, а некако после најновијих збивања на Блиском истоку и Северној Африци западни медији као да припремају удар на Русију. Тема је, дакле, веома стара, па је у том смислу можда и најпознатија студија Данилевског о Русији и Европи. У другој глави Данилевски се бави питањем зашто је Европа непријатељ Русије, кад Русија није освајачка држава, није непријатељ светлости и слободе. Чак и када усвоји либерализам, Русију Европа не воли.¹⁰⁾ Закључак је да Европа Русију не признаје за своју и да се стога (Русија) мора окренути изградњи своје цивилизације. Каква је, дакле, ситуација сада? Какву Источну политику води Европска унија? Да ли различиту од претходних епоха, када није било Уније?

Према мишљењу нашег геополитичара, Миломира Степића, САД и у будућности перцепирају Европу у оквирима трансатлантске заједнице која би требало да задржи водећу позицију у светским размерама. Сходно томе, ранија улога Европе као европске „виталне периферије“ и „најбогатијег америчког мостобрана на евроазијском континенту ће се смањивати, али неће нестати јер

8) Види: Зоран Милошевић, „Веймарска метафора“ и Россия. К вопросу об отношениях России и США, у зборнику: *Традиции в контексте русской культуры*, Череповец, 2006, стр. 122-140.

9) Зоран Милошевић, „Европска унија и Русија – стратешко партнерство или стратешка заблуда?“, *Политичка ревија*, бр. 4, Београд, 2008, стр. 1044.

10) Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, НИУ „Службени лист СРЈ“/Досије, Београд, 1994, стр. 58-79.

„без чврстих трансатлантских веза, амерички примат у Евроазији брзо би се изгубио“. Задржаће се њена функција „истуреног положаја“ у сузбијању руског трансконтиненталног утицаја, који се у САД препознаје као „поновни империјализам Русије“, усмерен према западу Евроазије. У ствари, у неоргинално неоспајкменистички иновираним концепцијама Европа је деградирајуће сведена на *геополитички објекат* чија инструментализација може да послужи макрорегионалном преуређењу Евроазије под америчким патронатом, што подразумева не само кенановско (хладноратовско) *обуздавање* Русије, него њено даље збигњевистичко (постхладноратовско) *опкољавање*, *сузбијање*, па чак и *конфедерализовање*.¹¹⁾ Но, и Европска унија, тачније неке њене чланице, налазиле су начина да сарађују са Русијом, при чему се посебно у једном периоду истицала Немачка.

Успоставивши добре односе са Русијом, Немачка је један дужи период диктирала и политику Европске уније. Но, „*Die Zeit*“, утицајна немачка новина, кроз перо Андреаса Умланда наговештава „крај доктрине Шредера“, тј. добрих односа са Русијом.¹²⁾ Добри односи изграђени су, пре свега, на основу узајамних симпатија Шредера и Путина, што је уздрмало западну политику према, не само Русији, већ и целој Источној Европи. Путем Шредера ишао је и Жак Ширак и Силвио Берлускони (против последње двојице се увелико воде медијске кампање у циљу њихове политичке ликвидације).

Западним моћницима Путин се није допао због формирања Шангајске организације за сарадњу (ШОС), као анти-НАТО-а, па су одмах уследиле оптужбе да се у Русији обнавља ауторитаризам, а западни медији су започели кампању дискредитације тадашњег председника, садашњег премијера Руске федерације Путина, која није обустављена ни до дана данашњег. Путину се, између осталог, замера да је подигавши Русију омогућио развој наде у многим државама које су патиле под чизмом САД и Европске уније, пре свега на Блиском истоку, Балкану и Јужној Америци. Затим што није наставио политику Горбачова и повукао војску из Молдавије, тј. Придњестровља. Ту је и најболнија рана САД – пораз Грузије у августовској агресији на Јужну Осетију од стране руске

11) Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, Београд, 2010, стр. 33.

12) Andreas Umland, „Das Ende der Schröder-Doktrin“, *Die Zeit*, 17. 3. 2011.

војске. Следи „велика туга“ Запада, јер ју је тај пораз Грузије удаљио од чланства у НАТО-у, као и последњи политички избори што су удаљили Украјину, иако су западњаци направили план пријема („Membership Action Plan“) ове две православне државе у своје војне редове.¹³⁾ Затим се Путину замера и размештање руске војске у много важнијем црноморском региону Абхазије (иако ту није било војног напада), а потом и признање Јужне Осетије и Абхазије као независних држава (при томе западњаци су уопште не стиже да то кажу, иако су они признали српски Космет као „независну државу“).

Све ово су знаци „неоимперијалне“ политике Руске федерације, јер је очувала свој утицај од Белорусије и Украјине до Узбекистана. Да би спасла Исток од „империјалних“ Руса, Европска унија је развила програм „Источно партнерство“ са циљем истискивања Русије из Белорусије, Украјине и Јерменије – али безуспешно.

Закључак Андреаса Умланда је да су западни политичари због неуспеха сламања Русије постали незадовољни и захтевају израду нове политике, тј. стратегије Европске уније према Источној Европи, односно Русији. Наиме, лични (добри) односи неких европских политичара са руским колегама нису предупредили „политичку конфронтацију“ Русије са Европском унијом и САД. Циљ Запада мора бити вредносна Алијанса са Москвом, на основу демократизације Русије. У овоме је „доктрина Шредера“ јавно демонстрирала своју некомпетентност.

Другим речима, ово значи одстрањивање актуелне политичке елите и инкорпорацију Русије у светски поредак по мери САД, а каква је то „демократизација“ видело се на примеру Србије и Украјине, која се свела на деиндустријализацију и колонијализацију ових регија. Да би се то остварило Умланд заговара идеју да Запад настави да помаже руски невладин сектор, „продемократске“ представнике средстава за масовну комуникацију и „научне“ институције. Поред тога, Запад мора прекинути сарадњу са Русијом и окренути се „делимично демократским“ државама, тј. Украјини, Молдавији и Грузији. Умланд на крају свог чланка кличе: „Настало је ново време Источне политике, како Немачке, тако и Европске уније“.

13) Види: Зоран Милошевић, „Заблуде о НАТО пакту“, у зборнику: *Србија безбедности и институционални изазови*, приредио Радослав Гађиновић, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 63-76.

Но, ако знамо да је Умланд близак украјинским унијатама, који су дали С. Бандеру и мноштво других „украјинских фашиста“, онда његови ставови нису ништа ново. Овде је важно нагласити да садашњи Запад скоро у потпуности копира Источну политику Хитлера, ослањајући се на већ опробане савезнике.

Британски часопис „Business New Europe“ без сумње с мањком симпатија према Русији, анализира „источну политику“ ЕУ кроз перо Бена Ариса и закључује да су препрека за „Нову источну политику“ западне велике корпорације.¹⁴⁾ Њихов представник је (бивши) немачки канцелар Герхард Шредер, који је сматрао Русију „стратешким партнером“, а за то је „награђен“ местом руководиоца гасовода „Северни ток“. Овај гасовод у Немачку допрема гас са извора у Јамали и представља „дар судбине“, јер може постати угаоним каменом у области енергетике између Истока и Запада.

Иако је А. Меркелова, ступајући на чело Немачке, покушала да игнорише Русију, чак да је понизи, посетивши прво Пољску, немачке компаније су је „брзо довеле у ред“, па је почела да уважава Русију. Према подацима бечког Института међународних економских истраживања, када је 2008. године објављена светска економска криза, Немачка се одржала захваљујући везама са Русијом. Наиме, унутрашње немачко тржиште је у застоју, па је прави мелем на рану представљало руско тржиште. У првој половини 2010. године, робна размена Немачке и Централне и Источне Европе износила је 102,9 милијарди евра (у истом периоду 2009. године био је много мањи - 85,5 милијарди). Немачки извоз у Русију такође је порастао за 20 посто и износио је 26 милијарди евра, што представља 80 посто од преткризног времена.

Већина западних, па тако и немачких компанија које раде у Русији, планирају да и ове године (2011) прошире свој посао, јер је руско тржиште „динамично и развијајуће“. Оно што је важно, јесте да у Русији ради око 6.500 немачких компанија, овде су инвестирале око 75 милијарди долара, а ове године се очекује улагање нове 23 милијарде. Да све буде интересантније, у анкети која је обухватила 500 европских компанија, десет посто је изјавило да намерава ускоро да покрене посао у Русији.

Европска комисија је у својим изјавама наговестила да је у сарадњи са Русијом интересују, пре свега, сировине (ресурси) и

14) Ben Aris, „A Corporate Ostpolitik“, Business New Europe, 28.10. 2010.

тржиште, а то у самом старту (може) довести до сукоба са Русијом. У том смислу се може рећи да постоји велика разлика између политичара Немачке, Француске, Италије и других и политичара који „заступају Европску унију“. Наиме, да би европска економија била конкурентна, потребне су јој (јефтине) сировине које Русија има, али их не продаје јефтино, већ „по тржишној вредности“ што Бриселу не одговара. Зато је Брисел отворен за сваку антируску политику, јер када бриселски политичари погледају на природна богатства Русије просто им „иде вода на уста“.

Конечно, Европска комисија своју антируску позицију почиње да манифестује, како пише „The Wall Street Journal“ и „судским поступцима“ против чланица Европске уније које нису „поштовале“ Закон о јединственом тржишту и конкуренцији, па су се на мети нашле Немачка, Француска и Аустрија (због двостраних уговора са Русијом у области авијације).¹⁵⁾ Такође Европска комисија је наредила истраживање сарадње и других чланица ЕУ са Русијом (укупно 23 државе чланице), а пошто је тих уговора прилично, све њих Европска комисија настоји да судским путем поништи и тако „забије клип у економску сарадњу појединих чланица ЕУ и Русије“. Крајњи циљ Европске комисије је да она стекне монопол у оквиру Уније на преговоре са Русијом, а не поједине државе.

Ово није први пут да Европска комисија коју, иначе, многи у Европи сматрају „расадником кадрова САД“ и „отуђеним делом у Европској унији“ ровари против европских и руских интереса. Према мишљењу француског истраживача Сабине Фишер (Институт за истраживање питања безбедности), Европска комисија је склона да „за застој у међусобним односима“ окриви Русију, а све због „тамошњег система вредности“.

Но, оно што Европској комисији (а и САД) посебно смета је то што Русија сарадњу не условљава политичким уступцима, док Унија сарадњу и помоћ условљава „приврженошћу демократији“.

Сукобљавање Европске уније и Русије одвија се и у сфери „економске и политичке контроле над територијама СССР-а“. Док ЕУ настоји да се шири на Исток, на штету Русије, дотле Русија жели тај простор за себе, при чему Европа манифестује двоструке стандарде и политичку и моралну недоследност.

15) Daniel Michaels, „EU Tries to Force Revision of Air Pacts With Russia“, The Wall Street Journal, 28. 10. 2010.

Шта, дакле, у овој фази ЕУ очекује од Русије? Према мишљењу аналитичара Академије „Masterforex-V“, то је неколико важних уступака: прво, да Русија гарантује доставу јефтине енергије (гас и нафта); да Русија потпуно отвори своје тржиште за европске компаније; да Путин одустане од кандидатуре, 2012. године, за председника Русије у корист Дмитрија Медведева и, да се Русија одрекне Белорусије (уз одређене компензације).

Према мишљењу С. А. Ланцова и В. А. Ачкасова данас су односи ЕУ и Русије доспели до критичне тачке. На обе стране расте незадовољство узајамним односима, али и понашањем друге стране.¹⁶⁾ Руси су доживели шок после ширења ЕУ и када се појавио проблем приступа руских грађана Каљинграду, затим покушај Брисела да у разним приликама „заврће руку“ Русији, посебно када је централа Уније манифестовала непопустљиву позицију по питању уласка Русије у Светску трговинску организацију. Следио је дипломатски конфликт око регулисања Придњестровског проблема. Не прихватајући руски план ЕУ је ставила до знања Москви да простор Заједнице независних држава сматра својим. Русија је узвратила жестоком позицијом око преговора о Споразуму о партнерству и сарадњи, као и поводом „неспособности“ бриселске администрације да се односи према Русији као равноправном партнеру, односно њеним сталним инсистирањем на потчињеном положају Москве.¹⁷⁾

Данас постоји неколико великих нерешених питања: прво подела постсовјетског пространства. ЕУ уопште не прихвата да Русија може имати право на неку другу државу до себе; друго питање је разлаз у области енергетике, где Брисел стално поткопава руске интересе; треће, антируска политика Брисела стално иритира Москву, а нове чланице уније за то чак добијају помоћ од Европске комисије и других европских институција и компанија; четврто ширење ЕУ наноси штету економским интересима Русије, јер Унија штити своје тржиште и забрањује увоз из ове земље (посебно челика и текстила).¹⁸⁾

16) С. А. Ланцова / В. А. Ачкасова, *Мировая политика и международные отношения. Учебное пособие*, Питер, Санкт-Петербург, 2009, стр. 336.

17) Исто, стр. 336.

18) Исто, стр. 336-338.

ИСТОЧНА ПОЛИТИКА ПОЉСКЕ

Од 1992. године Пољска спроводи „нову“ источну политику усмерену ка подршци независности Украјине и Белорусије, односно подршци новој, веома повољној за Пољску, геополитичкој ситуацији насталој после распада Совјетског савеза. Ова политика постала је још истанчанија и утемељенија после ступања Пољске у НАТО, 1999. године, а посебно после уласка у Европску унију, тачније Европски савез (1. маја 2004. године). Организовањем „Наранцасте револуције“ у Украјини од стране САД и Европске уније, улога Пољске је још више добила на значају, па су њени специјалисти и активисти чак узели и учешће у овој обојеној „револуцији“. Речима „Газете виборча“ од времена „Наранцасте револуције“ пољска источна политика престала је да буде романтичарска идеја и претворила се у реалну стратегију.¹⁹⁾

Може се рећи да је пољска политика до ступања у евро-атлантске структуре своје антируске ставове прикривала и маскирала, али од дана ступања у споменуте глобалистичке организације она је постала јавна. Владици представници су од тада отворено говорили да им је дат задатак од Вашингтона и Брисела да раде на одвајању Белорусије и Украјине од Русије и увлачењу ових држава у НАТО и Европску унију.²⁰⁾ Пољска је због овога добијала велику материјалну помоћ од САД и Брисела да води антируску политику, па су се у том послу посебно истакла браћа Јарослав и Лех Качински који су чак обилазили државе Јужног Кавказа – Грузију и Азербејџан, али и неке државе Централне Азије покушавајући да их наведу на антируски пут.

Ступањем у Европску унију Пољска је постала и активни промотер антируске политике у институцијама ове глобалистичке творевине. У оквиру уније она је почела да притиска оне чланице које

19) „Na wschód patrz!“, *Gazeta Wyborcza*, 15.03. 2008.

20) У европској политиколошкој литератури стално се разматра могућност зближавања Русије и Украјине као ноћна мора, јер би тај савез имао доминантну улогу у Централно-источној Европи. То је веома нежељено стање за САД, Велику Британију, Француску и Немачку, уопште, за већи део Европе. Зато је према мишљењима европских стручњака за геополитику Украјину потребно разбити на мноштво државица. У крајњем, Украјина се мора поделити бар на два дела – на Западну и Југоисточну. У том смислу се мора схватити и подршка коју неке државе имају у територијалним претензијама према Украјини. Види: Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.; Такође, на руском језику: Зоран Милошевич, *Из малоруссов в украинцы*, Сатисъ, Санкт-Петербург, 2009.

су имале другачије ставове од Пољске према Русији, а успела је и да Брисел издвоји значајна средства за пољску политику на Истоку.²¹⁾

Реализујући источну политику Пољска жели да постигне следеће:

- да ослаби геополитичку позицију Русије недозвољавањем да се претвори поново у велику државу путем дефинитивног извлачења Украјине, Белорусије, Молдавије и кавкаских држава из зоне њеног утицаја, као и слабљењем њених позиција у Централној Азији. Наравно све ове државе потом треба да се укључе у евро-атлантске структуре (НАТО и ЕУ), које су гарант да се поједине државе више неће вратити у руску зону утицаја;
- да успостави нове путеве доставе нафте и гаса у Пољску и ЕУ из рејона Каспија преко држава Централне Азије, Грузије и Украјине, а који би заобилазили Русију;
- освајање нових тржишта за пољску робу и освајање нових зона утицаја путем директних инвестиција;
- обезбеђивање за пољску економију јефтине радне снаге из Украјине, Белорусије и Русије и стварање услова да Русија не буде главни циљ радне миграције Украјинаца;

На примеру Украјине, Пољска је проверавала свој образац деловања у регионима за које је добила мандат од Вашингтона и Брисела да намеће своје и њихове интересе. То је значило да је у првој фази подржавала свим средствима и мерама антируске политичке организације и партије да дођу на власт. Друга етапа састојала се у подршци евро-атлантској оријентацији нове власти, активно учешће у припреми државе за ступање у НАТО и ЕУ. У Белорусији ова подршка је и нешто ширира, јер преко својих средстава за масовну комуникацију покушава да делује на грађане Белорусије да усвоје европски пут као нешто боље од руског пута, да подстичу белоруски идентитет као антируски²²⁾ (у том смислу белоруски је-

21) Пољска је предлагала веома милитантну источну политику Брисела према Русији, која, ипак, залагањем Немачке, није прошла. Види: Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów// www.msz.gov.pl

22) Польская помощь. Беларусь//www.polskapomoc.gov.pl; Упор.: Богдан Ђуровић, „Лукашенко хвали Путина и оптужује Америку“, *Печат*, бр. 159, стр. 50-51.

зик, културу и традицију која је и настала на пољској окупацији ове територије).²³⁾

Важну улогу у реализацији Пољске источне политике (наравно и ЕУ) имају невладине организације. Њих финансира пољска влада, ЕУ, САД и поједини пословни људи и компаније. Многи проевропски и пронатовски пројекти („Европска унија и Украјина“, „Украјина на путу у ЕУ“, „Европски избор Белорусије“ итд.) реализовани су уз финансијску подршку америчког Националног фонда за демократију (National Endowment for Democracy), који, опет финансира америчка влада. На годишњем нивоу свеукупна помоћ Пољске, ЕУ, САД и других, тзв. невладином сектору, износила је око два милиона евра.

Посебна прича је покушај „сламања Лукашенка“ путем његове „политичке изолације“. Пошто је ова политика Пољске од стране белоруских институција и појединаца успешно компромитована, Пољска је почела да се залаже за „дијалог са Лукашенком“. У том смислу започела је акцију „подршке белоруској демократији и правима човека у Белорусији“ путем финансирања белоруске опозиције и невладиног сектора. Ту је најактивнији фонд „Слобода и демократија“, формиран 2006. године, америчким новцем, а касније и пољским. Буџет овог сектора у Белорусији је око два милиона евра.

Може се закључити да је политичка стратегија Пољске и њених покровитеља, Вашингтона и Брисела, да се Русија потпуно искључи из евро-атлантске заједнице, као и да се маргинализује њен утицај у било којој сфери. Пољска ово ради, иако јој економска логика и национални интереси то не дозвољавају. Наиме, Пољска је девети спољно-трговински партнер Русије, док је Русија за Пољску други партнер у трговини (прва је Немачка).

ИСТОЧНА ПОЛИТИКА ЛИТВАНИЈЕ

Литванија, иако је била авангарда у борби за независност није имала у односима са постсовјетском Русијом оштријих сукоба, као Естонија²⁴⁾ и Летонија, у чијем саставу је остало мноштво руско-

23) О томе је потребно видети веома аналитичну монографију В. И. Јермоловича и С. В. Жумара, *Необјављени рат, деловање римокатоличко-пољске илгале у Белорусији 1939-1953. године*, Бели анђео, Шабач, 2003.

24) Премијер Естоније, Андрус Ансип је увео празник, 28. фебруара, којим се обележава дан бораца за ослобођење Естоније од Совјетског Савеза. У прес служби премијера су

језичког становништва, које није добило грађанство ових држава. Поред тога, у овим државама су оживљене фашистичке традиције и подстицана је мржња према Црвеној армији.²⁵⁾ Проблем је добио посебне политичке и антируске димензије, јер рускојезичко становништво не угрожава Летонце који чине, према резултатима пописа, 80 посто становништва.

Током осамостаљења, па до уласка, 2003. године, у НАТО, Литванија је успешно решавала најважније проблеме са Русијом. Следеће, 2004. године Литванија је ушла и у ЕУ. Решивши најважније проблеме са Русијом очекивало се да су стечене претпоставке за њен мирни развој, као и отварање нове епохе спокојних односа са Русијом. Међутим, догодило се супротно. Конфликтне ситуације у литванско-руским односима су се умножавале, а Литванија је, заједно са Пољском, преузела улогу „главног борца са руском претњом“.

У периоду припрема за ступање у НАТО Литванија није хтела да једноставно буде члан те војне организације, већ је хтела улогу лидера групе која тежи да уђе у НАТО. У том смислу је преузела активну улогу на увођењу Украјине и Грузије у НАТО, као и њиховог удаљавања од Русије. У августу 2003. Литванија је иницирала уједињавање осам балтичких и северноевропских држава („Северно-балтичка осморка“ или СБ8), а једно од главних питања које је ова група разматрала јесте „еколошка одговорност“ Русије пред СБ8. Затим је иницирала, 2003. године, амбициозни пројекат „три плус три“ – три прибалтичке републике и три републике Јужног Кавказа, а главна тема је била разматрање како у транспорту гаса и нафте заобићи територију Русије (питање веома важно за ЕУ, јер ако се зарати са Русијом, мора се имати алтернативно снабдевање енергентима).

Следеће, 2005. године председник Литваније, В. Адамкус, заједно са председником Естоније посетио је Москву и поставио питање наводне одштете овим републикама, коју Русија као

саопштили да је празник уведен поводом 93-годишњице независности државе, а у госте је позвано 39 чланова Савеза бораца који окупљају ветеране XX естонске дивизије „Вафен СС“, „шумске браће“ и других који су се борили на страни Хитлера против Совјетског Савеза. Премијер је у поздравном говору, између осталог, рекао: „Захвалан сам свима за оно што сте урадили за Естонију и естонски народ. Естонија је данас држава којом се можемо поносити“.

Види: Премиер-министр Естоније: Я благодарен СС, <http://www.regnum.ru/news/polit/1379248.html#ixzz1H3HjWqwc>

25) Види: Зоран Милошевић, „Америка и фашизам“, Печат, Београд, бр. 147, стр. 44-45.

наследница СССР-а треба да плати. Такође у Литванији, у духу евро-атлантске антируске пропаганде перманентно се говори о империјалним амбицијама Москве које угрожавају цео прибалтички регион, па тако и Литванију. Такође модернизација руског политичког система и економски успон Русије у литванским медијима и научним и политичким анализама стално се разматра као нови раст опасности од Русије. Другим речима, само слаба и сиромашна Русија није опасност.

У том смислу литвански аналитичари и пропагандисти наводе, попут својих западних колега, да империјалне амбиције Русије подстичу зависност других држава од њених енергената. Такође, сви спорови око транспорта гаса у Европу са Украјином су тумачени као империјалне амбиције Русије. Када је Русија објавила грађњу гасовода „Северни ток“ по дну Балтичког мора да би обишла антируску Пољску, у Литванији су повели кампању не само против гасовода, већ и против саме Русије. Тим поводом Литванија је спречила да Русија потпише и неке међународне уговоре са ЕУ (Стратешки споразум), условивши давање свог гласа трима условима: прво, да се Русија одрекне Северног тока и снабдева ЕУ гасом путем гасовода преко њене територије; друго да се реше тзв. замрзнути конфликти у Грузији (Јужна Осетија и Абхазија у корист Грузије) и Молдавији (у корист Румуније), и треће, да се истражи догађај из јануара 1991. године када је дошло до убиства демонстраната и Вилњусу. Иако преговори нису обухватили ова питања, представници ЕУ су прихватили литванске захтеве, па није дошло до потписивања Споразума са Русијом, што је у самој Литванији доживљено као велика победа.

Све се поновило и током рата у Јужној Осетији, када је Грузија напала ову покрајину, па су и Пољска и Литванија донеле Декларације о подршци Грузији.

Нови председник Литваније (изабран 2009. године, Дали Грибаускајте) обећавао је да ће своју земљу спасти од „имица непријатеља Русије“, али је све остало само на речима, јер је наставио са антируском праксом својих претходника.

ИСТОЧНА ПОЛИТИКА МАЂАРСКЕ

Мађарска као члан НАТО-а и ЕУ нема слободу да сама формулише своју спољно-политичку оријентацију. Другим речима, спољна политика Мађарске има задатак да промовише како соп-

ствене тако и интересе САД и водећих држава ЕУ.²⁶⁾ Но, у случају Мађарске ово није ишло глатко. Наиме, Мађарска се суочила са економском кризом услед исцрпљености трговачко-економских односа са државама ЕУ, па је почела да трага за новим тржиштима. Природно, спас је потражила на Истоку. У том смислу именован је државни секретар (комесар) за источна тржишта, чиме је започета нова фаза у сарадњи са Истоком. У том смислу Мађарска је у НАТО-у и ЕУ почела активно да лобира и за своје националне интересе, мада се они у неким регионима Истока поклапају са интересима Вашингтона и Брисела.

Мађарска је обратила велику пажњу на Украјину, јер тамо живи и велика мађарска мањина, а подршка својим сународницима је политика свих влада од изласка Мађарске из СССР-а. Но, главна питања са Украјином су ипак економска и политичка. Што се тиче ових других, да би добила економске повластице, Мађарска је Украјини обећала подршку за улазак у ЕУ, као и помоћ за потписивање Уговора о слободној трговини Украјине и ЕУ.²⁷⁾ Данас у Украјини ради око 150 заједничких, мађарско-украјинских предузећа, а Мађарске инвестиције у Украјину су достигле око 400 милиона долара на годишњем нивоу, а део тога се уложио и у подручја где живи мађарска мањина (око 30 милиона долара).²⁸⁾

Од краја 2007. године, Мађарска је у склопу опште политике ЕУ према Истоку почела да шири сарадњу и на Белорусију.²⁹⁾ У том контексту је на самиту НАТО-а у Букурешту, априла 2008. године лобирала за пријем Украјине и Грузије у НАТО, а после неуспеха Будимпешта наставља са овом политиком на другим нивоима. Априла 2008. године на сусрету министара спољних послова у Прагу тзв. Вишеградске четворке, поновљена је подршка уласку Украјине у НАТО, а размотрено је и питање Белорусије. Министри су тада донели, између осталог, одлуку да се део средстава (новца) којим четворка располаже усмери „у подршку грађанским организацијама и независним медијима у Белорусији, издавачкој делатности, а такође и олакшице грађанима Белорусије за добијање јефтинијих шенгенских виза за путовање у ЕУ“.

Но, Мађарска је покушала да следи и своје интересе, пре свега у области енергетске политике, па је прихватила да учествује у из-

26) *Népszabadság*, 17 március, 2007.

27) *Népszabadság*, 11 június, 2005.

28) *Világgazdaság*, 30 január, 2008.

29) *Népszabadság*, 10 és 11 december, 2007.

градњи гасовода „Плави ток“ и „Јужни ток“. Уследили су жестоки притисци „Вишеградске четворке“, пре свега Пољске, која је оптужила Мађарску да је издала интересе својих партнера у области енергетске политике и да тиме покушава да растури „Вишеградску четворку“.³⁰⁾ Под притиском Вашингтона, Брисела, али и Варшаве, Мађарска је изменила свој однос према гасоводу „Набуко“ и „прихватила заједничку енергетску политику у оквиру ЕУ“, иако она није, како је то рекао Ф. Ђурчан, енергетско, већ питање безбедности и спољне политике.³¹⁾ Од тада се Мађарска активира у Закавказју и Централно-азијским републикама како би се обезбедило снабдевање енергентима мимо територије Русије и противно руским интересима.

ИСТОЧНА ПОЛИТИКА РУМУНИЈЕ

Румунска држава није настала као аутентични интерес њеног становништва, већ као конструкт интереса Француске и Енглеске после Кримског рата 1863–1856. године, са циљем да буде тампон зона и брана геополитичком утицају Русије на Балкану. Русија, поражена у том рату, подржала је овај пројекат, како би имала право гласа и утицаја на Румунију. Створивши Румунију као објекат манипулације и као антируски пројекат, Запад никада није овог цина успео да утера у ред. Букурешт је, играјући на различите карте, успео да постане субјект геополитичке игре до друге половине XX века. Но, сама Румунија је правила велике грешке у политици. Није узела учешће у Првом светском рату, а у Другом је учествовала на страни фашиста. Током 1913. године окупирала је Добруцу, а Бесарабију 1918. године. Сва савремена источна политика Румуније у својој суштини је геостратегија Запада усмерена против Русије.³²⁾

Румунија у оквиру своје спољне политике припада групи оних држава која најагресивније подржавају америчке интересе на Истоку Европе. Румунија је давањем војних база САД и НАТО-у обесмислила сваки покушај стицања привилегованог статуса у односу са Москвом, чиме трпи огромну економску штету.³³⁾ Поред тога,

30) *Magyar Nemzet*, 23 március, 2006.

31) *Népszabadság*, 17 március, 2008.

32) Грек Иван, „Объекты внешней политики Румынии“, <http://ava.md/analytics-commentary/010847-ob-ekti-vneshnei-politiki-ruminii.html>

33) *Ştiri interne*, 8 febr., 2006.; 11 mart. 2007.

опозициони аналитичари у Румунији указују да је Букурешт овим потезима увукао државу у геополитичке игре за које нема ни политичке, ни дипломатске ни друге ресурсе и просто је принуђена да следи наређења из Брисела и Вашингтона.

Најважније питање у оквиру Румунске источне политике је молдавско. Од 1918. и 1940. године Румунија има претензије на Молдавију коју жели да присаједини себи. Међутим, већина становништва Молдавије не подржава ову румунску жељу, па су 1994. године прогласили независност. Но, Румунија и даље настоји да присаједини Молдавију и активно делује у том правцу дајући низ економских, политичких и културних олакшица овој држави. Такође је жели у оквиру НАТО-а и ЕУ. Ово је потпуно антируска позиција која се стално потврђује у пракси. Румунија стално покушава (у неким аспектима и успева) да наруши односе Молдавије и Русије и преусмери их ка себи. На пример, успела је да забрани извоз молдавских вина у Русију и преусмери их у Румунију. Успела је да Молдавију веже снабдевањем гасом и нафтом, као и електричном енергијом.³⁴⁾ Но, то још увек није довело до тога да Кишњев изрази жељу да преко Румуније уђе у евро-атлантске интеграције.³⁵⁾

Румунија од 2006. године молдавско питање разматра у оквиру идеолошке конструкције „последнице окупације румунских провинција од стране суседних империја током протеклих векова“ и у оквиру стратегије „једна нација – две државе“.³⁶⁾ Ова политика Букурешта наилази на велико противљење становништва Молдавије, као и њене елите, који сматрају да се овде ради о сламању молдавске суверености и државности.³⁷⁾ Поред тога, Молдавци сматрају да је руски утицај позитиван, да доприноси очувању идентитета и државности, те да питања уласка у ЕУ треба да решавају са Москвом, а не са Букурештом.³⁸⁾

34) „Пулс планеты“/www.itar-tass.com/7 април. 2006.

35) Исто, 2006. 26 ауг.

36) Молдавци на другој страни истичу да је њихова држава стара 650 година и да нема речи о присаједињењу Румунији. На основу, дакле, увида у литературу може се рећи да се ипак ради о империјалистичкој румунској и антирусској политици, а да сва румунска аргументација заправо представља голу неутемељену пропаганду. Види: Владимир Царанов, „Молдавское государство: извилистый путь развития“, *Русин*, № 2, Кишинев, 2009, стр. 7-32.

37) *Curentul*, 10 March, 2007.

38) *Ştiri interne*, 8 febr., 2007.

Румунија активно делује и у Украјини, мада на економском пољу губи битку са Пољском, Мађарском и Бугарском, а по обиму извоза и у Молдавији. Званични Букурешт је подржао „норанцасту револуцију“ у Украјини и дистанцирао се од Русије у скоро свим сферама, а подржао је и стварање скоро свих антируских међународних, у том смислу и регионалних организација. Но, Румунија је са Украјином имала и територијални спор, пре свега око једног острва у Црном мору. Спор који је решавао Међународни Хашки суд и који је донео одлуку у корист Румуније. Одлука Хашког суда нанела је велику штету Украјини, јер јој то онемогућава експлоатацију нафте и гаса у овом региону.³⁹⁾

Одлука Хашког суда по питању црноморског острва надахнула је и друге територијалне претензије према Украјини, пре свега на Буковину и Јужну Бесарабију, на делту Дунава и пловног канала „Бистроје“.⁴⁰⁾ Има аутора који заговарају и став да Румунија⁴¹⁾ има претензије и на територије које су тренутно у оквиру и неких других држава, не само Румуније.

Румунија се активно укључила у антируске пројекте у Црноморском о Каспијском региону, са жељом да обезбеди алтернативу снабдевања ЕУ енергентима. Ту је нашла партнере у Азербејџану, Грузији и Јерменији. За транспорт енергената Румунија користи нови нафтовод Баку – Тбилиси – Џејхан, паневропски нафтовод у изградњи ПЕОП, између румунског града Констанца и италијанског Трста, који може постати важном транспортном артеријом за каспијску нафту. Реализација пројекта, који подржава ЕУ, али који је и конкурент сличном пројекту АМБО (Бургас – Флера) и Бургас – Александрополис.⁴²⁾ Румунија је такође подржала и гасовод „Набуко“.

39) www.itar-tass.com. 23 дек., 2007.

40) Игорь Мурадян, „Роль Румынии в Центрально-Восточной Европе“, <http://geopolitica.ru/Articles/910/>

41) У Украјини се сада организују научни скупови, округли столови и други скупови аналитичара да одговоре на питање о актуелној спољној политици Румуније и да ли она представља опасност по безбедност Украјине. Одговори су различити, али преовлађује став да је Румунија „загризла јабуку“ и жели територијално увећање. Види: Валерий Панов, „Потечет ли Дунай вспять? Внешняя политика Румынии: современные вызовы и угрозы безопасности Украины“, <http://www.ruska-pravda.com/index.php/201006248424/stat-i/monitoring-smi/2010-06-24-04-21-29.html>

42) *Buletin de energie și mediu*, 8 Mardi, 2007.

Са ступањем Румуније и Бугарске у ЕУ црноморски регион је добио нову улогу у решавању енергетских проблема у Европи, дајући нову (већу) политичку улогу уније у решавању проблема региона.⁴³⁾

*
* *

Анализа источне политике Пољске, Мађарске, Литваније и Румуније показује да оне државе које су новопримљене, а уз то сиромашне и по снази мале, не могу да избегну вођење антируске политике у оквиру источне политике Европске уније. То значи да то прилагођавање чека и Србију (уколико настави да срља у ЕУ), али да ће то због комплексности односа са Русијом бити могуће само ако се потпуно игноришу сопствени интереси и традиција. Другим речима, уколико Србија пређе овај рубикон она ће дефинитивно и нестати као особен културни идентитет и утопити се у евро-атлантски. У том смислу за Србију би била прихватљивија израда алтернативе Европској унији него беспоговорно слеђење Брисела. Када се овоме дода и постојање других аргумената против Европске уније (њена потчињеност интересима САД, биروقратизованост и одсуство демократије),⁴⁴⁾ затим инсистирање на самосталном путу српског Космета у Европску унију,⁴⁵⁾ онда све постаје много јасније.

Zoran Milosevic

SERBIA, EU ASSOCIATION AND EASTERN POLICY OF (SOME) NEW EU MEMBERS

Summary

Becoming the EU member, member states cease to formulate their own policy and accept the obligation to accommodate to the interests of the USA and major EU countries. In this sense, the article analyzes the eastern policy of some new members of the European Union and come to the conclusion that it is anti-Russian, although in certain

43) Према А. Дугину, пројекат Велике Румуније појавио се у православној средини, с тим што се ту није радило само о потпуном ослобођењу од турске контроле (...), него и о супротстављању политици фанариота који су тежили да румунски клир подвргну свом утицају. Види: Александар Дугин, *Основи геополитике, књ 1, Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 349.

44) Види: Дејан Мировић, *Аргументи против Европске уније*, Српски сабор Двери, Београд, 2008.

45) Види: Момчило Суботић, „Србија и Европска унија“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, Београд, 2010, стр. 43.

periods there are significant discrepancies in some countries, primarily those that try to overcome the economic crisis in cooperation with Russia. However, smaller states cannot resist the pressure from Brussels and Washington, and almost always give up their national interests in favor of the powerful. In the case of Serbia it has significant implications for its territorial integrity (Kosovo, and some other parts of the state are questionable), but it raises the question of justification of the policy "the European Union has no alternative." Also, the economic and any other recovery (especially recovery of the national identity) in this phase of development in Serbia, considering the alternative projects of the West, it is not possible without the Russian investments, political, cultural and other support.

Key words: Serbia, politics, European Union, eastern policy, Russia, political institutions, modernization.

ЛИТЕРАТУРА

- Aris, Ben: „A Corporate Ostpolitik“, *Business New Europe*, 28.10. 2010.
- *Buletin de energic și mediu*, 8 Mardi, 2007.
- *Világgazdaság*, 30 január, 2008.
- Данилевски, Ј. Николај: *Русија и Европа*, НИУ „Службени лист СРЈ“ / Досије, Београд, 1994.
- Дугин, Александар: *Основи геополитике, књ 1, Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Ђуровић, Богдан: „Лукашенко хвали Путина и оптужује Америку“, *Печат*, бр. 159.
- Јермолевич, В. И./ Жумар, С. В.: *Необјављени рат, Деловање римокатоличко-пољске илгале у Белорусији 1939–1953. године*, Бели анђео, Шабац, 2003.
- Кнежевић, Милош: *Србија и Русија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Куљанин, Бранимир: *Источно питање у руској мисли 2, Филозофија историје и друштвено-политичка теорија*, Филозофски факултет, Бања Лука, 2008.
- Ланцова, С. А. / Ачласова, В. А.: *Мировая политика и международные отношения. Учебное пособие*, Питер, Санкт-Петербург, 2009.
- *Magyar Nemzet*, 23 március, 2006.
- Michaels, Daniel: „„, *The Wall Street Journal*, 28. 10. 2010.
- Милошевић, Зоран: „Веймарска метафора“ и Русија. К вопросу об отношениях России и США, у зборнику: *Традиции в контексте русской культуры*, Череповец, 2006.

- Милошевић, Зоран: *Од Малоруса до Украјинаца*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Милошевић, Зоран: „Европска унија и Русија – стратешко партнерство или стратешка заблуда?“, *Политичка ревија*, бр. 4, Београд, 2008.
- Милошевић, Зоран: *Из малоруссов в украинцы*, Сатись, Санкт-Петербург, 2009.
- Милошевић, Зоран: „Заблуде о НАТО пакту“, у зборнику: *Србија безбедносни и институционални изазови*, приредио: Радослав Гаћиновић, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Милошевић, Зоран: „Америка и фашизам“, *Печат*, бр. 147, Београд, 2011.
- Мировић, Дејан: *Аргументи против Европске уније*, Српски сабор Двери, Београд, 2008.
- Мурадян, Игорь: „Роль Румынии в Центрально-Восточной Европе“, „Na wschód patrz!“, *Gazeta Wyborcza*, 15.03. 2008.
- Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów// www.msz.gov.pl
- *Népszabadság*, 11 június, 2005.
- *Népszabadság*, 17 március. 2007.
- *Népszabadság*, 10 és 11 december, 2007.
- *Népszabadság*, 17 március, 2008.
- Огњановић, Радивоје: „ЕУ – Саморазарајући систем“, <http://www.slobodanjanovic.org/2011/01/28/radivoje-ognjanovic-eu-%e2%80%93-samorazarajuci-sistem/>
- Панов, Валерий: „Потечет ли Дунай вспять? Внешняя политика Румынии: современные вызовы и угрозы безопасности Украины“, <http://www.ruska-pravda.com/index.php/201006248424/stat-i/monitoring-smi/2010-06-24-04-21-29.html>
- „Премьер-министр Эстонии: Я благодарен ЕС“, <http://www.regnum.ru/news/polit/1379248.html#ixzz1H3HjWqwc>
- „Польская помощь. Беларусь“//www.polskapomoc.gov.pl;
- „Пульс планеты“, www.itar-tass.com/7 апр. 2006.
- „Следующая стадия еврокризиса: на очереди Франция?“, <http://www.win.ru/ideas/5944.phtml>
- Севастьянов, И. Б.: „Основные тенденции развития отношений между Россией и Европейским союзом“, у зборнику: *50-летие европейских сообществ и Россия: прошлое, настоящее, будущее*, приредила: В. Е. Морозова, Санкт-Петербург, 2002.
- *Štiri interne*, 8 febr., 2006.
- *Štiri interne*, 8 febr., 2007.

- Степић, Миломир: „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, Београд, 2010.
- Суботић, Момчило: „Србија и Европска унија“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, Београд, 2010.
- Тренин, Д.: “Идентичность и интеграция: Россия и Запад в XXI в“, *Pro et Contra*, № 3, Москва, 2004.
- Царанов, Владимир: „Молдавское государство: извилистый путь развития“, *Русин*, № 2, Кишинев, 2009.
- *Curentul*, 10 March, 2007.
- Umland, Andreas: „Das Ende der Schröder-Doktrin“, *Die Zeit*, 17. 3. 2011.
- www.itar-tass.com. 23 дек., 2007.
- Шафаревич, Игор: *Русофобија*, „Погледи“, Крагујевац, 1993.

Resume

It is widely known that Serbia, as a small Balkan state, is located at the crossroads, and must often adjust its policy to the states stronger than her. In the past it was towards Austria-Hungary, England and Germany respectively, and now Serbia is adjusting its policy to the demands of Washington and Brussels, i.e. the European Union, respectively. That process is not easy, and it is burdened by great disclaimer from its national interests, traditions and values. One of those questions relates to Kosmet. Whereas the USA and European Union insist on the independence of the southern Serbian province, Russia insists on the respect of the territorial integrity. Yet, the official Serbian policy of almost all the political parties (both in government and opposition – except the Democratic Party of Serbia and Serbian Radical Party) insists on joining Serbia to the European Union. This aim is also troublesome for more reasons. First of all, several important countries of the European Union are experiencing the great economic crisis, and have become dependent upon the help of the other members, i.e. Brussels. Apart from Greece, Portugal, Spain and Italy, France is also on the edge of the economic collapse, and it is needless to talk about the economic strength of Romania, Bulgaria and other smaller states. Therefore, the question arises whether joining the European Union with such characteristics makes any use or sense. The second question refers to the relationship with Russia. It is a general rule that all small members of the European Union must, under the pressure from Washington and Brussels, lead the anti-Russian policy. It stems from the analysis of the Eastern policy of all the new members.

Since 1992, Poland is carrying out the “new” Eastern policy aimed at supporting the independence of Ukraine and Belarus, i.e. supporting the new geopolitical situation, appearing after the collapse of the Soviet Union, extremely favorable for Poland. This policy has become more nuanced and grounded after entering Poland into NATO in 1999, and especially after joining the European Union, more precisely, the European covenant (on 1st of May 2004). After organizing the “Orange revolution” in Ukraine by USA and the European Union, the role of Poland grew significantly, so its specialists and activist even took part in this colored “revolution”. As “Gazeta viborca” put it, since the “Orange revolution”, polish Eastern policy stopped being a romantic idea, and turned into the realistic strategy.

In the case of Ukraine, Poland has been verifying its pattern of action in the regions in which she has been authorized by Washington and Brussels to impose her and their interests, respectively. It meant that in the first stage, she has supported, with all measures and means, the gaining of power by the anti-Russian political organizations and parties. The second stage consisted in the support for the Euro-Atlantic orientation of the newly established government, active participation in the preparation of the state to join NATO and EU. In Belarus this support has a wider dimension, because through its means of mass communications it attempts to influence the citizens of Belarus to adopt the European path as better than the Russian path, to encourage the Belarus identity as an anti-Russian one (in the sense of Belarus language, culture and tradition which emerged since the polish occupation of this territory).

The Eastern policies of Lithuania and Hungary are also adapted to the interests of the European Union, and the leader among the newly-admitted members in the Union is certainly Romania. Romania’s course of foreign policy places the country among the group of states which support the American interests in Eastern Europe in the most aggressive manner. By giving its military bases to the USA and NATO, Romania has made senseless any attempt to gain privileged status in relation to Moscow, which is causing her immense economic damage. Besides that, the opposition analysts in Romania point out that Bucharest has in this manner drawn the state in the geopolitical games for which it has neither political, diplomatic, nor other resources, and it is forced to follow the orders from Brussels and Washington.

The analyzed Eastern policy of some of the newly-admitted members of the European Union show that such adjustment is ahead of Serbia, but due to the complexity of its relation with Russia, that would become possible only at the cost of disregard of own interests and tradition.

Овај рад је примљен 25. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Јелена Б. Тодоровић

Институт за политичке студије, Београд

СРБИЈА И ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Сажетак

Предмет овог чланка јесте политика условљавања која представља срж односа између држава и међународних организација. Најпре се приступа дефинисању појма условљавања а затим се прелази на проучавање политике условљавања Европске уније која представља најуспешнији облик условљавања. Основна хипотеза је да успешност политике проширења ЕУ почива управо на политици условљавања. У другом делу чланка анализира се (не)успешност ЕУ условљавања на подручју Западног Балкана са посебним акцентом на случај Србије. Циљ рада јесте да помоћу теоријске анализе заједно са анализом практичног функционисања ЕУ условљавања покуша да појасни колики су реални домети ове политике. Смисао политике условљавања ЕУ налази се у њеној основној карактеристици – принципу „штапа и шаргарепе“ помоћу кога она утиче на пожељно понашање свих оних држава које се налазе у чекаоници за чланство.

Кључне речи: ЕУ условљавање, Србија, Западни Балкан, Процес стабилизације и придруживања.

Условљавање је термин који се често користи како у политичком дискурсу тако и у свакодневном говору. Овај појам најчешће има негативну конотацију али треба водити рачуна о томе из чи-

* Истраживач-приправник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

је перспективе се посматра: актера који условљава или условљеног актера. Условљавање се јавља и као инструмент који обликује однос између држава и међународних организација. Током двадесетог века условљавање је развијено до те мере да је проучавање условљавања постало саставни део анализе понашања међународних актера. Међународне финансијске институције, Европска унија, Сједињене Америчке Државе, НАТО, стекли су репутацију великих условљавача.

ПОЈАМ УСЛОВЉАВАЊА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Условљавање можемо дефинисати на више начина. Најопштије је посматрано *под условљавањем се подразумева/ју инструмент/и које користи један друштвени актер како би обликовао понашање другог актера*¹⁾. У том случају се на месту актера могу наћи појединци, групе, државе или међународне организације. Циљ овог рада је да се фокусира на условљавање као процес чији су актери са једне стране државе, а са друге међународне организације. Тако долазимо до закључка да условљавање није само низ инструмената већ представља и друштвени однос који повезује условљеног актера и оног који условљава (условљавача). Треба поменути и нешто ужу дефиницију коју даје Checkel - један од заступника теорије социјалног конструктивизма, по којој је условљавање „*узајамни споразум којим влада предузима или којим се обавезује да предузима неку акцију а као подршку испуњењу акције међународна организација пружа одређену помоћ која може бити финансијска или техничка*“²⁾.

Данас се често може чути да је Европска унија створила политику условљавања. Истина је да су заправо институције бретонвудског система одмах по свом настанку институционализовале инструмент који се до тада користио као неформалан у односима међу државама. ЕУ је само тај концепт продубила и усавршила будући да се њена релативно успешна политика проширења у великој мери заснивала на условљавању. Нису само институције

1) Ian Barnes, Claire Randerson, „EU enlargement and the effectiveness of conditionality: keeping to the deal?“, Managerial Law, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, Vol. 48, No. 4, 2006, p. 352.

2) Jeffrey Checkel, „Compliance and Conditionality“, ARENA Working Papers, ARENA Centre for European Studies, Oslo, Vol. 18, 2000., p. 1.

бретонвудског институције и Европска унија институције које последњих деценија интензивно користе условљавање. Ту су и НАТО, Савет Европе а нарочито треба нагласити једног од највећих „условљача“ данашњице – Сједињене Америчке Државе.

Ако се условљавање посматра као спољнополитички инструмент онда се мора поставити питање његове природе, односно сагледати да ли је он позитиван или негативан инструмент. Ту се јављају опречна мишљења. За разлику од санкција које су несумњиво негативан инструмент с обзиром да њихова примена представља казну за актера који се не придржава одређених правила, условљавање се може схватити двоструко: као награда и као казна. Хибридна природа овог инструмента подстакла је многе ауторе да се позабаве тематиком условљавања. Тако Смит разликује *позитивно и негативно условљавање*.³⁾ „Позитивно условљавање се дефинише као обећане користи које ће добити држава која испуни одређене услове док је негативно условљавање смањење, суспензија или укидање тих користи уколико држава не испуни услове“.⁴⁾ Болдвин сматра да најпре треба дефинисати почетна очекивања код оног актера који је објекат условљавања. Уколико су резултати условљавања бољи од очекивања онда можемо говорити о позитивном инструменту; у обрнутом случају крајњи исход условљавања је гори од очекиваног тако да се тада ради о негативном инструменту.⁵⁾

Условљавање се најшире посматрано може поделити на *економско, политичко(демократско) и правно*. Економско условљавање је најстарије и највидљивије код међународних финансијских институција - Међународни монетарни фонд и Светска банка. Онај који условљава код економског условљавања нуди кредите, субвенције, донације, уколико условљена држава ради на стварању здраве економске политике и економског раста. Неостваривање јасно дефинисаних макроекономских услова вуче са собом суспензију или укидање финансијске помоћи условљеној држави.

3) Karen Smith, „The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?“, *European Foreign Affairs Review*, Kluwer Law International, London, Vol. 3, 1998, p. 258.

4) Karen Smith, „The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?“, *op. cit.*, p. 258.

5) David Baldwin, „The power of positive sanctions“, *World Politics*, Cambridge University Press, London, Vol. 24, No. 1, 1971, p. 23.

Политичко (демократско) условљавање је уочљиво нарочито након слома комунизма када демократија и људска права доспевају у средиште пажње светске политике. Свака држава која не поштује демократске вредности и крши људска права, биће кажњена било ускраћивањем економских користи (СФРЈ и ЕЕЗ 1991.⁶⁾) било избацивањем или суспензијом из међународне организације која се бави промоцијом демократије и људских права.

Правно условљавање се мери способношћу државе да поштује обавезе које проистичу из чланства у некој међународној организацији. Најбољи пример за правно условљавање јесте преузимање правних тековина ЕУ које је обавезно уколико нека држава жели да постане чланица ове по многим карактеристикама специфичне међународне организације.

Политика условљавања се у свакодневном дискурсу често помиње као политика „*штапа и шаргарепе*“. Ако се завири у корпусу „*шаргарепе*“ тамо се могу уочити: *јавне похвале, финансијске бенифиције, признање државе, одређени облик сарадње са неком међународном организацијом, пријем у чланство*. Са друге стране, на „*штапу*“ се налазе: *укидање финансијске помоћи, прекид свих или само појединих облика нематеријалне помоћи, прекид сарадње и као последња опција могућност употребе силе*. Оваква политика награде и казне добро је позната државама које су настале распадом СФРЈ. Она је можда најуочљивија на примеру Србије за коју се може рећи да је више била на удару „штапа“ него „шаргарепе“ о чему ће касније бити речи.

ЕУ УСЛОВЉАВАЊЕ - ОД ИДЕЈЕ ДО РЕАЛИЗАЦИЈЕ

Данас условљавање представља суштину односа ЕУ са трећим земљама али оно није одувек било тако често коришћен спољнополитички инструмент. У периоду од настанка Европских заједница па све до завршетка хладног рата, условљавање је само повремено употребљавано. Условљавања чак није било у односу са бившим колонијама тј. земљама Африке, Кариба и Пацифика са којима су ЕЗ имале споразуме о помоћи за развој (тзв. Ломе Конвенције).⁷⁾ За разлику од прве две Ломе Конвенције које не помињу услов пошто-

6) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001, str. 34.

7) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 17.

вања људских права, трећа Ломе конвенција садржи декларацију у којој се каже да је људско достојанство основни циљ развоја.⁸⁾

У односу према европским државама које су биле у њеном блиском окружењу али које су биле војне диктатуре, ЕЗ је заузела другачији приступ. Пре него што су Грчка, Португал и Шпанија постале чланице оне нису разматране као потенцијалне чланице све док не изврше демократизацију и ослободе се диктатура.⁹⁾ Ту се може уочити назнака нечега што ће касније као ослонац спољних односа бити детаљно разрађено и подигнуто на ниво стратегије. Интересантно је да Европски парламент који је све до увођења процедуре саодлучивања Уговором из Мاستрихта имао ограничене легислативне моћи, био заправо иницијатор шире примене политике условљавања доста раније него што она постаје основа петог великог проширења ЕУ. Од 1983. године Европски парламент је вршио константан притисак на Комисију да поштовање људских права постане услов за испоруку помоћи земљама нечланицама.¹⁰⁾

На развој и уобличавање политике условљавања утицало је неколико фактора: нестанак хладноратовских подела и многобројне државе које су се „ослободиле“ терета комунизма и похрлиле ка чланству у „европском клубу“, настанак спољне и безбедносне политике ЕУ који коинцидира са развојем политике условљавања.

Са теоријског аспекта, највећи допринос проучавању ЕУ условљавања дала је теорија рационалних очекивања чији је најистакнутији представник Шимелфениг који је, како самостално тако и у заједничким радовима са Седлмејером, покушао да објасни „услове условљавања“.¹¹⁾ Шимелфениг тврди „да приликом примене условљавања, друштвени актер користи механизам убеђивања како би променио понашање другог актера“.¹²⁾ Понашање условљеног актера у великој мери одређује cost-benefit анализа понуђене награде и неопходних трошкова као и потенцијална казна у

8) Karen Smith, „The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?“, op. cit., p. 260.

9) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 17.

10) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 18.

11) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States“, <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws4/Schimmelfennig.pdf>.

12) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States“, op. cit., p. 2.

случају неиспуњавања постављених услова. Са тим у вези, Шимелфениг нам нуди следећу поделу која се односи на различите механизме убеђивања: *убеђивање наградом, убеђивање подршком и убеђивање казном*.¹³⁾ То значи да међународна организација може применити различите стратегије условљавања. Шимелфениг даље анализира предложене стратегије и каже да према његовом мишљењу постоје *стратегије реактивног и проактивног убеђивања*.¹⁴⁾ *Реактивно убеђивање* је за њега стратегија коју користи ЕУ приликом спровођења условљавања а то значи да уколико држава испуни услове следи јој награда уколико не, она награду повлачи. У случају проактивног убеђивања актер који условљава има две могућности: или строго казнити условљеног актера који није испунио услове (*reinforcement by punishment*) или му пружити додатну подршку како би лакше остварио услове (*reinforcement by support*).¹⁵⁾

ЕУ условљавање може бити најшире посматрано *демократско (политичко) и acquis (acquis communautaire) условљавање*¹⁶⁾. Демократско условљавање је широко постављено и заснива се на томе да условљена држава мора да поштује принципе либералне демократије и људских права. *Acquis* условљавање је нешто уже од демократског и односи се на усвајање стандарда ЕУ у сваком од појединачних сектора које је неопходно за будуће чланство.

Поставља се питање по ком моделу се врши трансфер правила ЕУ на државе које нису чланице. У теорији постоји неколико модела - *модел спољног подстицаја, модел друштвеног учења и модел задатих лекција*.¹⁷⁾ Шимелфениг је свој приступ ЕУ условљавању изградио у оквиру *модела спољних подстицаја* јер сматра да су актери у процесу условљавања оријентисани ка максимизирању својих користи тако да у центар пажње избија релативна моћ пога-

13) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States“, op. cit., p. 3.

14) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States“, op. cit., p. 2.

15) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 11, No. 4, 2004, p. 671.

16) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, op. cit., p. 677.

17) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, op. cit., p. 671.

ђања актера (relative bargaining power).¹⁸⁾ Модел друштвеног учења има корене у теорији социјалног конструктивизма и према овом моделу држава усваја ЕУ правила зато што је уверена да су она одговарајућа.¹⁹⁾ За разлику од модела спољних подстицаја у овом моделу условљени актер прихвата ЕУ правила због привлачности норми и вредности које важе у тој релативно затвореној заједници. На крају, према трећем моделу држава самоиницијативно примењује ЕУ правила јер сматра да ће помоћу њих решити неке своје недостатке у унутрашњој политици.²⁰⁾

Што се тиче критеријума који служе да би се мерила ефикасност условљавања, поједини аутори као што су Шимелфениг и Седлмајер дефинисали су хипотезе помоћу којих су мерили ефикасност:

1. Што су мањи домаћи трошкови које влада условљене држава треба да поднесе то су веће шансе за ефикасније условљавање. (хипотеза трошкова);
2. Ефективност зависи од величине награде и брзине њеног добијања. (хипотеза награде);
3. Условљавање је ефикасније уколико је већи кредибилитет обећања и претњи које даје ЕУ условљеној држави. (хипотеза кредибилитета);
4. Ефикасност зависи од степена одређености услова;
5. Што је удаљенија перспектива чланства, мања је ефикасност условљавања. (хипотеза чланства);
6. Већа идентификација са Европом значи ефикасније условљавање.²¹⁾

Проверавање неких од ових хипотеза биће предмет дела рада у коме се говори о условљавању на примеру Србије.

18) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, op. cit., p. 671.

19) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, op. cit., p. 675.

20) Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, op. cit., p. 676.

21) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „Cost, Commitment and compliance: The impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey“, *Journal of Common Market Studies*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, Vol. 41, No. 3, 2003, p. 499-501.

УСЛОВЉАВАЊЕ КАО ОСНОВА ПОЛИТИКЕ ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Често се у академским круговима каже је проширење једна од најуспешнијих политика која припада домену спољних односа ЕУ.²²⁾ Имајући у виду да се успешност политике проширења у великој мери базира на условљавању, циљ овог дела рада јесте да представи укратко услове проширења чији је број евидентно порастао у последњем таласу проширења у односу на претходна проширења.

Условљавање земаља централне и источне Европе започиње 1988. и 1989. године када су са Мађарском и Пољском потписани Споразуми о трговини и сарадњи у циљу подршке политичким реформама које су у овим земљама започеле пре него у осталим. Иако услов поштовања људских права није био експлицитно поменут, у првом таласу нису са свим државама потписани ови споразуми.²³⁾ 1990. године ЕЗ је решила да потпише нову генерацију споразума са државама централне и источне Европе. Били су то тзв. Европа споразуми (Споразуми о придруживању). Први Европа споразуми потписани су како је и очекивано са Пољском, Мађарском и Чехословачком и они још увек не садрже политичко условљавање. Тек када су на ред дошле Бугарска и Румунија, Савет министара је захтевао да се у уговоре укључи и клаузула о суспензији уколико се не поштују људска права, демократска начела и закони тржишне привреде.²⁴⁾

Бројност посткомунистичких држава које су изразиле жељу да постану чланице европског клуба натерало је ЕУ да формулише свеобухватне услове за чланство. Услови су постављени 1993. године на Самиту у Копенхагену - држава која жели да постане чланица мора испунити следеће услове:

1. Политичке услове-стабилност институција, владавину права, поштовање људских права и права мањина;
2. Економске услове-функционисање тржишне привреде;

22) Frank Schimmelfennig, „EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 15, No. 6, 2008, p. 918.

23) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 20.

24) Karen Smith, „The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?“, op. cit., p. 262.

3. *Acquis communautaire* - способност имплементације правних тековина Уније.²⁵⁾

Несумњиво је да су овако дефинисани услови широко постављени и да се ЕУ условљавање у оваквом облику доста разликује од класичног условљавања међународних финансијских институција. Код класичног условљавања након испуњених услова следи награда, а у овом случају са становишта cost-benefit анализе, за државе које испуне Копенхашке услове потенцијална награда –чланство, налази се на крају једног дугог процеса. Битан аспект условљавања јесте трансформисање политичких и економских система посткомунистичких држава односно „њиховим испуњавањем смањује се ризик да потенцијалне нове чланице постану политички нестабилне и економски терет за ЕУ“.²⁶⁾

Условљавање држава централне и источне Европе може се поделити у две фазе: прва фаза траје до 1997. године и друга од 1997. до 2004. Прву фазу карактерише трансформација друштвених и политичких система ових држава и мултилатерални оквир за припремање придружених држава за чланство. То значи да су одржавани редовни заједнички сусрети министара држава чланица и придружених држава на којима је разматран напредак ових земаља у испуњавању копенхашких услова.²⁷⁾ Од 1997. године прелази се на билатерални приступ са нешто појачаним условљавањем у коме Комисија једном годишње даје извештај о свеукупној политичкој и економској ситуацији у свакој придруженој држави. Поред тога од 1998. године уводе се Партнерства за пријем у којима се дефинишу приоритети на бази копенхашких услова а која се склапају са сваком државом.

Најинтересантнији пример политичког условљавања међу државама централне и источне Европе јесте пример Словачке. Након почетног „демократског заноса“ 1994. године је на власт дошао Владимир Мечијар чији владавини до 1998. године неки аутори описују као „тиранију већине“.²⁸⁾ Мечијар је као премијер концен-

25) Heather Grabbe, „A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants“, *Robert Shuman Centre Working Paper*, 12/99, European University Institut, Florence, 1999, p. 4.

26) Heather Grabbe, *The EU's transformative power- Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, p.2 7.

27) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 23.

28) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „Cost, Commitment and compliance: The impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey“, op. cit., p. 503.

трисао сву власт у својим рукама, између осталог игнорисао је одлуке независних судова, контролисао медије, хапсио представнике опозиције.²⁹⁾ ЕУ је због оваквог непоштовања политичких услова одлучила да Словачка не пређе у наредну фазу-отпочињања преговора о чланству. Међутим, Споразум о придруживању није суспендован већ је само била изложена појачаним друштвеним притисцима из Комисије и Савета. Било је јасно да Словачка мора да промени власт како би прешла у наредну етапу. Мечијар је остао на власти цео мандат али ипак су грађани подлегли притисцима из ЕУ и на следећим изборима 1998. године ускратили му подршку.

ЕУ УСЛОВЉАВАЊЕ И ЗАПАДНИ БАЛКАН – СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Условљавање се налази у средишту односа Европске уније и земаља Западног Балкана. Оно се у великој мери разликује од условљавања које је примењено према државама централне и источне Европе. Више је разлога томе: наслеђе ратова на простору бивше Југославије (сарадња са Међународним трибуналом за злочине почињене на простору претходне Југославије), проблем суверености (Босна и Херцеговина, Косово, Македонија, Србија и Црна Гора док су функционисале као државна заједница), недовољна економска развијеност региона, неизвесност чланства (државе централне и источне Европе имале су сигурну „шаргарепу“³⁰⁾ – чланство у ЕУ док су државе Западног Балкана тек 2003. године на Самиту у Солуну добиле перспективу потенцијалних чланица). Из свега наведеног пада у очи то да је лествица за чланство држава Западног Балкана у ЕУ постављена много више него што је то био случај у претходном проширењу. Бројност услова довела је до тога да ЕУ према овим државама примени мултидимензионални приступ условљавању.³¹⁾ Овакав приступ обједињује у себи копенхашке услове, услове везане за цео регион (регионални приступ,

29) Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heiko Knobel, „Cost, Commitment and compliance: The impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey“, op. cit. p. 502.

30) Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, „EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process“, *South East European Studies Programme - European Studies Centre*, St Antony's College University of Oxford, 2003, p. 4.

31) Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, „EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process“, op. cit., p. 5.

Процес стабилизације и придруживања) и додатне услове везане за сваку државу појединачно.

Регионални приступ створен је 1997. године након завршетка ратова на простору бивше Југославије. Њиме је уведена регионална димензија условљавања кроз дефинисање политичких и економских услова које пет држава региона (Албанија, Хрватска, Македонија, СР Југославија и Босна и Херцеговина) треба да остваре али без икаквог изгледа приближавања ЕУ.³²⁾ Поред општих услова-поштовања демократије, људских права и права мањина, списку ових услова додати су и регионална сарадња (реконструкција и помирење) као и поштовање обавеза које произлазе из мировних споразума (Дејтонско-париског и Ердутског, касније су додати Кумановски и Охридски). 1999. године након трагичних догађаја на Косову и Метохији, регионални приступ који се показује неефикасним замењује његова амбициознија верзија – Процес стабилизације и придруживања која ће поред унапређених старих инструмената државама Западног Балкана дати могућност приближавања ЕУ, наравно, не одступајући од политике условљавања као идеје водиле. Основни инструменти процеса јесу Уговори о стабилизацији и придруживању којима државе западног Балкана постају придружене државе ЕУ.³³⁾ Регионална компонента се не запоставља тако да је регионална сарадња један од кључних услова за приближавање Унији. Никако не смео заборавити и поштовање обавеза из поменутих мировних споразума будући да суштински услов за оцену напретка Србије на европском путу јесте сарадња са трибуналом за ратне злочине почињене на простору бивше Југославије. Процес стабилизације и придруживања унапређен је 2003. на самиту у Солуну када је први пут јасно речено да су државе западног Балкана „потенцијалне чланице ЕУ“.

Анализа условљавања на примеру Србије најбољи је доказ тога да је условљавање негативан инструмент с обзиром да се историјат односа Србије и ЕУ може окарактерисати као константно изнуђивање односно политика сталних притисака.³⁴⁾ У прилог тези да је условљавање једнако изнуђивање говори неколико чињеница: неједнак однос моћи између условљене државе и ЕУ, унилатерално

32) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 27.

33) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 30.

34) Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, „EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process“, op. cit., p. 16.

дефинисање и редефинисање услова³⁵⁾, често постављање нереалних услова како би се теже дошло до испуњења, политика штапа и шаргерепе која се на примеру Србије може описати више као само политика штапа.

СФРЈ је била прва држава која је потписала Споразум о трговини и сарадњи са ЕЕЗ још 1970. године тако да је по томе била испред држава централне и источне Европе које су тек након слома комунизма потписале такву врсту споразума. Почетно добра позиција у којој је била преокренула се за последњих 20 година у убедљиво последње место које Србија данас заузима у односу на остале земље Западног Балкана. Најпре је поменути споразум суспендован када су избили сукоби на територији бивших југословенских република Хрватске и Босне и Херцеговине а затим је уведен и пакет санкција од којих су неке (економске) остале све до 2000. године и обарања режима Слободана Милошевића. Све то време ЕУ је држала шаргарепу-укидања санкција и добијања пуне економске помоћи (само градови и општине у којима је на власти била опозиција добијали су помоћ кроз програм Енергија за демократију³⁶⁾) али је услов за то био успостављање демократског политичког система односно смена власти на челу са Милошевићем. Савезна република Југославија постала је пуноправни члан процеса стабилизације и придруживања одмах након петооктобарских промена-новембра 2000. на самиту у Загребу. Међутим, процес условљавања/изнуђивања не завршава се тада. Напротив, чини се да оно од тог момента постаје интензивније и уочљивије не само гледано из позиције елите већ и са становишта обичних грађана.

(Не)испуњавање хашког услова показало се кључним у напретку Србије у процесу стабилизације и придруживања. Такође, добијање америчке помоћи било је детерминисано сарадњом са Трибуналом. Пример за то јесте испоручивање бившег председника СРЈ Слободана Милошевића Хагу у последњем тренутку пред истицање рока за добијање америчке економске помоћи.³⁷⁾ Од добијања Студије изводљивости која представља први преткорак у процесу стабилизације и придруживања па све до потписивања

35) Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, „EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process“, op. cit., p. 12.

36) Milica Delević Đilas, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, op. cit., str. 35.

37) Florence Hartman, „The ICTY and EU conditionality“, *War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans*, (ed. Judy Batt, Jelena Obradovic-Wochnik), Chaillot Paper, No. 116, Institut for security Studies, Paris, 2009, p. 74.

Споразума о придруживању, сваки међукорак је био праћен је проценом сарадње са Хашким трибуналом. 2005. Србија и Црна Гора које су тада још увек чиниле државну заједницу добиле су „шаргарепу“ у виду позитивну оцену Студије изводљивости (Feasibility study) тек након испоручивања 14 генерала Хагу. Након тога уследио је нови „штап“ у виду суспензије преговора о споразуму о стабилизацији и придруживању маја 2006. године пошто је оцењено да Србија не сарађује довољно са Трибуналом будући да шесторица оптужених на челу са Ратком Младићем и Радованом Караџићем нису испоручени.³⁸⁾ Суспензија преговора трајала је све до средине 2007. када је Србија испоручила још два генерала – Толимира и Ђорђевића што је у ЕУ протумачено као предузимање конкретне акције у сарадњи са Трибуналом. Преговори су настављени и ускоро и завршени али је потписивање споразума одложено због недовољне посвећености Србије проналажењу двојице првооптужених. Споразум је ипак парафиран у новембру 2007. године али је за његово потписивање ипак морало да се сачека још неко време. У том периоду председник Владе Војислав Коштуница уморио се од политике условљавања/изнуђивања која је праћена константним притисцима и кренуо је да се дистанцира од ЕУ. То је праћено порастом анти-западног расположења на српској политичкој сцени и јачањем десничарске партије – Српске радикалне странке. Све је кулминирало у првој половини 2008. године када су прво одржани председнички избори на којима је у трци између десничарског и проевропског кандидата победио овај други (као „шаргарепа“ су три дана пре избора отпочели преговори о визној либерализацији³⁹⁾) а затим и једностраним проглашењем независности јужне српске покрајине дошло је до колапса владе на челу са премијером Коштуницом. Како би делимично ублажили бол због губитка Косова а са друге стране дали „ветар у леђа“ проевропским снагама на предстојећим парламентарним изборима, 29. априла 2008. године потписан је Споразум о стабилизацији и придруживању. Ипак, ова „шаргарепа“ није била потпуна јер је ступање на снагу споразума зависило од тога да ли је свих 27 држава задовољно сарадњом Србије са Трибуналом. Са становишта унутрашње политике, то је било довољно да проевропска коалиција добије изборе. Од 2008.

38) Ibid.

39) Othon Anastasakis, „The EU’s political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, London, Vol.8, No.4, 2008, p. 374.

године до данас Споразум о придруживању још увек није ступио на снагу иако је један од првооптужених Радован Караџић јула 2008. испоручен Трибуналу. Разлог томе поново треба тражити у недовољној ангажованости српских власти у лоцирању и хватању преостале двојице оптужених – Ратка Младића и Горана Хацића.

Сада ћемо се вратити на почетне хипотезе о ефикасности ЕУ условљавању које је изнео Шимелфениг и неке од њих проверити на примеру Србије. Нпр. хипотеза чланства која каже да што је удаљеније чланство то је условљавање мање ефикасно у потпуности је тачна у случају Србије будући да 10 година након обнављања односа Србије и ЕУ, Споразум о стабилизацији и придруживању није још увек ступио на снагу а потенцијално чланство изгледа никад даље. Другачије речено, условљавање је неефикасно уколико се чланство налази на дугачком штапу. Даље, хипотеза трошкова каже да што су мањи политички трошкови домаће власти то је условљавање ефикасније што значи да уколико влада није спремна да испуни постављене услове јер се боји губитка власти, у том случају условљавање није ефикасно. Ову тезу потврђује понашање владе Војислава Коштунице који није желео да поднесе велике политичке трошкове када је услед недовољне сарадње Србије са Трибуналом ЕУ суспендовала преговоре.⁴⁰⁾ Хипотеза јасних услова говори о томе да што су услови јасније дефинисани то су веће шансе за ефикасно условљавање. У случају Србије услови који се односе на Хаг јесу јасно дефинисани и са тог становишта условљавање је потпуно ефикасно јер сваки наредни корак Србије у европским интеграцијама зависи управо од испуњења овог услова. Оно што међутим није јасно сасвим јесте хоће ли признање Косова у једном тренутку постати услов за чланство Србије у ЕУ. Уколико се то потврди као услов, можемо рећи да услови ипак нису јасно постављени.

*

* *

ЕУ условљавање према земљама Западног Балкана се у значајној мери разликује од условљавања које је настало паралелно са политиком проширења ЕУ на исток. Ратно наслеђе на овом простору узроковало је успостављање неких нових услова од којих је

40) Frank Schimmelfennig, „EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness“, p. 930.

онај који се односи на сарадњу са Хашким трибуналом и испоручивање ратних злочинаца најомраженији међу земљама Западног Балкана. Његово испуњење је уско повезано са напретком земаља у процесу европских интеграција при чему се мисли конкретно на Србију и Хрватску (преговори о чланству Хрватске нису отпочели све док се генерал Готовина није нашао у Хагу⁴¹⁾).

Из позиције Србије може се рећи да често изгледа да ЕУ намерно високо поставља лествицу у виду услова које треба испуни-ти како би државе кандидате и потенцијалне кандидате држала по-даље од чланства јер је код ње присутан „замор од проширења“.⁴²⁾ Иако званичници ЕУ то демантују, државе западног Балкана су дискриминисане у односу на државе централне и источне Европе због неизвесности чланства и бројних додатних услова. О томе да ли ће и када ће ове државе па и Србија међу њима постати чланице ЕУ, сувишно је лицитирати. Разлог лежи у томе што је одлука о чланству првенствено политичка одлука која не зависи само од испуњења услова. Као пример за то јесте примање Бугарске и Румуније које нису у потпуности испуниле услове из Копенхагена. Управо оваква политика „дуплих стандарда“ доводи у сумњу оправданост условљавања. Такође, оваква политика ЕУ изазива љутњу и код грађана и код политичких званичника и доводи до по-раста евроскептицизма у овим земљама.⁴³⁾

Jelena B. Todorovic

SERBIA AND EU CONDITIONALITY

Summary

The subject of this paper is the conditionality, the term which is the core of the relations between states and international organizations. First step is to define the concept of conditionality and after that the focus is on the EU conditionality that represents the most succesful form of the conditionality. The basic hypothesis is that the success of EU enlargement policy is based dominantly on the EU conditionality. The second part analyzes the (in) effectiveness of EU conditionality in the Western Balkans with special attention to the case of Serbia. The aim of this article

41) Frank Schimmelfennig, „EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness“, op. cit., p. 929.

42) Othon Anastasakis, „The EU's political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach“, op. cit., p. 372.

43) Јелена Тодоровић, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010, стр. 245.

is to use theoretical analysis together with an analysis of the practical functioning of the EU conditionality in order to explain what the real results of this policy are. Meaning of the EU conditionality is in its primary feature - the principle of „stick and carrot“ by which it affects the desired behavior of all those countries that are in the waiting room for EU membership.

Key words: EU conditionality, Serbia, Western Balkans, Stabilization and association process.

ЛИТЕРАТУРА

- Anastasakis, Othon, „The EU’s political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, London, Vol. 8, n° 4, 2008.
- Anastasakis, Othon, Bechev, Dimitar, „EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process“, *South East European Studies Programme - European Studies Centre*, St Antony’s College University of Oxford, 2003.
- Barnes, Ian, Randerson, Claire, „EU enlargement and the effectiveness of conditionality: keeping to the deal?“, Managerial Law, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, Vol. 48, n° 4, 2006.
- Batt, Judy, Obradovic-Wochnik, Jelena, *War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans*, Chaillot Paper, n° 116, Institut for Security Studies, Paris, 2009.
- Boldwin, David, „The power of positive sanctions“, *World Politics*, Cambridge University Press, London, Vol. 24, n° 1, 1971.
- Checkel, Jeffrey, „Compliance and Conditionality“, *ARENA Working Papers*, ARENA Centre for European Studies, Oslo, Vol. 18, 2000.
- Delević - Đilas, Milica, *Evropska unija i politika uslovljavanja*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001.
- Epstein, Rachel, Sedelmeier, Ulrich, „Beyond conditionality: international institutions in postcommunist Europe after enlargement“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 15, n° 6, 2008.
- Grabbe, Heather, „A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants“, *Robert Shuman Centre Working Paper*, 12/99, European University Institut, Florence, 1999.
- Grabbe, Heather, *The EU’s transformative power- Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Grabbe, Heather, „European Union Conditionality and the Acquis Communautaire“, *International Political Science Review*, Sage Publications Ltd, London, Vol. 23, n° , 2002.

- Hartman, Florence, „The ICTY and EU conditionality“, Y: *War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans*, (ed. Judy Batt, Jelena Obradovic-Wochnik), Chaillot Paper, n° 116, Institut for security Studies, Paris, 2009.
- Houghton, Tim, „When Does the EU Make a Difference? Conditionality and the Accession Process in Central and Eastern Europe“, *Political Studies Review*, Blacwell Publishing Ltd, Oxford, Vol. 5, 2007.
- Sedelmeier, Ulrich, „After conditionality: post-accession compliance with EU law in East Central Europe“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 15, n° 6, 2008.
- Smith, Karen, „The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?“, *European Foreign Affairs Review*, Kluwer Law International, London, Vol. 3, 1998.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 11, n° 4, 2004.
- Schimmelfennig, Frank, Engert, Stefan, Knobel, Heiko, „Cost, Commitment and compliance: The impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey“, *Journal of Common Market Studies*, Blacwell Publishing Ltd, Oxford, Vol. 41, n° 3, 2003.
- Schimmelfennig, Frank, „EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness“, *Journal of European Public Policy*, Routledge, London, Vol. 15, n° 6, 2008.
- Schimmelfennig, Frank, Engert, Stefan, Knobel, Heiko, „*The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States*“, <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws4/Schimmelfennig.pdf>. 30.4.2011.
- Тодоровић, Јелена, „Евроскептицизам у земљама Европске уније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010.
- Тодоровић, Јелена, „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2009.

Resume

Conditionality is a term often used in political discourse and in every day's speech. In both cases this term suggests an unequal relationship in which there are two or more social actors in which at least one is more powerful than others and able to influence behavior of other actors. This is the reason why is conditionality often used with a negative signification.

Conditionality in international relations is not new in the 20th century, but it only takes another form. EU has raised conditionality to the level of strategy that followed the EU's enlargement to the east. Enlargement is passed relatively successfully but then it came to the Western Balkans, including Serbia and the EU conditionality was given an entirely new dimension. Legacy of war caused the establishment of new conditions including the hardest one to achieve - cooperation with the ICTY. This condition is essential for assessing progress in the accession countries. Hague provided a constant pressure of population in Serbia so it's no surprise that support for EU integration is declining. Policy of "double standards" is the additional reason for dissatisfaction of Serbian citizens. Such a policy contributes to an increase of the resignation of Serbian citizens who were noticeably tired from constant pressure coming from Europe and which are far from the end. Even if the benchmarks are met, membership in the EU depends not only on this but on the political will from member states whether or not a country is welcomed to the "club".

АКТУЕЛНО

203

Сања Шуљагић

ВАЖНОСТ ДОБРЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ
ПОЉОПРИВРЕДЕ ЗА РАЗВОЈ ДРУШТВА

229

Миле Ракић

ПРОДУКЦИЈА КРИЗЕ У СРБИЈИ

249

Огњен Прибићевић

ЛЕВИЦА У СРБИЈИ У ПОТРАЗИ ЗА НОВИМ
ИДЕНТИТЕТОМ

267

Жарко Анђелковић

САМОСТАЛНОСТ ОПШТИНЕ – ШАНСА ЗА МЛАДЕ

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

ВАЖНОСТ ДОБРЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ ЗА РАЗВОЈ ДРУШТВА**

Сажетак

Аутор у тексту разматра основне детерминанте развоја пољопривреде у различитим државама широм света кроз историју и уочава да су у том процесу одговарајуће развијани системи друштвених вредности помагали развој одговарајуће институционализације у правном и политичком смислу, као и у развоју техничких и информационих система потребних за развој пољопривреде. Аутор закључује да је развој пољопривреде у различитим државама света био резултат општег консензуса о важности развоја пољопривреде у првобитним политичким заједницама као предуслову развоја читавог друштва, затим резултат сарадње припадника свих друштвених слојева у развоју пољопривреде а самим тим и читавог друштва. То подразумева да је развој пољопривреде у развијеним државама света био пре свега резултат схватања водећих политичких филозофа, правника, економиста и стручњака технолога у тим државама о важности пољопривреде у њиховом целокупном друштву, као и о важности одговарајућег трансфера знања водећих интелектуалаца пољопривредницима у тим развијеним државама.

Кључне речи: систем друштвених вредности, сеоска задруга, модернизација пољопривреде, институцио-

* Научни сарадник, Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

нализација пољопривреде, трансфер знања у пољопривреди, еколошко образовање

Кроз историју пољопривреда је била основна грана привреде и покретач или ослонац развоја осталих привредних грана и целокупне културе, политике и економије у друштвеним заједницама широм света. Утицај узгоја пиринча на развој древних култура Јапана, Кине или Индије, узгоја лозе и маслина на развој античке Грчке, узгоја кукуруза на развој народа на америчким континентима или промена прехранбених навика становника Велике Британије и континенталне Европе у средњем веку након почетка увоза чаја и разних екзотичних биљки и зачина из далеких држава и колонија били су од виталног значаја за развој ових држава и цивилизација све до данашњих дана. Нека археолошка налазишта из доба неолита, као што су на пример Гобекли Тепе и Каталхојук у данашњој Турској или Ђерихо на обали реке Јордан, сведоче колико су култура и прехрана из тог периода, односно складиштење пшенице, јечма или махунарки, као и узгој стоке, односно техника узгоја, берба, складиштење и конзумација пољопривредних производа даље су утицали на развој пољопривреде, а тиме и на развој привреде и културе тадашњих друштава. Као по правилу, још од времена старих сумерских, египатских, далекоисточних, старогрчких или староримских цивилизација статус и положај пољопривредника у једном друштву и држави одсликавали су стање у политици, економији и култури друштва и државе. Широм света свете књиге традиционалних религија, древне историјске хронике царстава и држава, као и списи значајних светских интелектуалаца помињу или истичу значај пољопривреде и пољопривредних производа на развој људских заједница, утицај пољопривредних радова на календар,¹⁾ као и утицај пољопривреде на културни развој људских заједница. На примеру пољопривреде и припадника друштвеног слоја сељака преламали су се готови сви важни проблеми културолошке, политичке, правне и економске природе у друштву и читовао степен развоја читаве једне друштвене заједнице. Многи историчари у свом изучавању историјског дискурса неке државе, или пак читаве цивилизације неког подручја, усмеравају своју пажњу на проучавање важних догађаја у хронолошком току историје као што су ратови, односи неке државе са суседним државама, и слично. При томе,

1) Цадик Данон, *Збирка појмова из јудаизма*, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1996.

многи од њих не занемарују чињеницу да је у проучавању историје неке државе врло битна природна датост подручја у којем се она налази. Али, многи од њих ипак занемарују чињеницу да је једна од битних историјских детерминанти у одређивању историјског принципа развоја неке земље била и јесте прехрана становника те земље, односно успешан развој пољопривреде у земљи.

Од давнина је начин прехране, уз сунце, месец, подземне и надземне воде, плодно земљиште и остале важне карактеристике природне околине, битно утицао на развој друштвених заједница широм света. Од Јужне Америке, Енглеске до Малте, широм света древни народи су помоћу камених блокова ритуално славили сунце као извориште живота или славили култ плодности и културу прехране. Са културом прехране су били повезани и бројни ритуали слављења годишњих доба или породични ритуали за заштиту кућног огњишта, као што показују примери прављења камених или глинених фигурица жена („кева“) са израженим атрибутима плодности у ловачко-сакупљачким и седиментарним људским заједницама из каменог и бронзаног доба. За овакве фигурице које су пронађене у археолошким налазиштима првих људских заједница широм света²⁾ претпоставља се да означавају одавање почасти женама које су биле цењене у својим сеоским заједницама због свог доприноса њиховом благостању, захваљујући својој способности доношења одлука, знању и вештини у узгоју биљака и ботаници.³⁾ Количина пољопривредних производа зависила је од давнина не само од рада пољопривредника и квалитете њиховог оруђа, него и о временским приликама и квалитети природног окружења, те су пољопривредници своју захвалност за добре приносе у пољопривреди, сточарству и риболову изражавали захвалношћу и слављењем Бога, природе, духова или митских бића, већ према томе како су гласили први свети и митолошки списи, а касније и правни, филозофски, економски радови и уопште радови интелектуалаца на тему развоја пољопривреде у државама широм света.

2) Сања Шулагић, *Процеси модернизације Јапана*, Енелог, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 25-26: Фигуре жена („кева“) са израженим атрибутима плодности пронађене су у археолошким налазиштима ловачко-сакупљачких и седиментарних заједница каменог и бронзаног доба, од статуе Вилендорфске Венере у Немачкој, камених фигура плодности у налазишту Лепенски Вир у Србији, глинених фигурица плодности у месту Брезовљани у Хрватској, месту Дивостин у Србији, на разним налазиштима у Африци све до глинених фигурица плодности у месту Каминабе у Кумамото покрајини у Јапану из времена средњег и касног Ђомон периода (отприлике 3.600-2.550 г.п.н.е.)

3) *Ibid*, стр. 24-26.

И само првобитно значење речи „култура“ - „крчење“ или „припрема земљишта за обраду“ (тј. неговање природне вегетације) указује на историјску повезаност природе, пољопривреде и културе⁴⁾. На пример, управо добра организација радова на пољима пиринча у прастарим људским заједницама на подручју азијских држава умногоме објашњава каснију трајно уврежену дуговековну филозофију и идеологију народа Азије о важности припадања појединца добро организованог друштвеног заједници у којој се поштују друштвене нормативне вредности и традиционално наслеђе предака. Од давнина двадесетак великих река које су биле изворишта цивилизација на различитим деловима света имале су статус светости у митологијама старих народа. У Европи су најразвијеније биле неолитске културе Лепенски Вир, Старчево и Винча на реци Дунав у Србији, као и култура Тартарије на реци Мурес у Румунији и оне су својом архитектуром, експресивним каменним статуама и доказима о зачецима писмености на подручју Европе уједно сведочиле о значају великих река, односно о значају воде, хране и огрева и осталих предности природне датости за прелазак из друштва ловаца и сакупљача на пољопривредно друштво или сточарство и земљорадњу. У митологији староседелачких народа кроз чије земље је пролазила велика река Дунав, баш као што је био случај и у јапанској, корејској, грчкој, асирској и осталим светским митологијама, овој реци су давана људска обележја, односно сматрало се, као што показују слични примери из других тадашњих политеистичких религија у свету, да је Дунав син Бога Океана и Богиње Тетије. Неолитска насеља у Винчи на реци Дунав у Србији су бројем становника и величином своје територије премашила неолитска насеља из осталих култура, па чак и касније прве градове изграђене на подручју Мезопотамије, Египта и обалског појаса Егејског мора. На Блиском истоку и на северу Африке, на обалама великих река Тигрис, Еуфрат и Нил, настајала су урбана насеља као Енду, Урук, Ума, Абид и Јармо, те Бабилон и Ниневех. Била су изграђена и украшена каменом, дрветом и циглом, са декорацијом пуном призора биљака, птица, животиња и пејзажа. За њихов раз-

4) Мирјана Д. Стефановић, *Кратки увод у историју српске културе*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 21-22: Немачка реч „колтер“ („colter“), која је сродна речи „култура“ означава сечиво на раонику за обраду земље, а из латинског корена речи „култура“, односно глагола „colere“ који има веома широко значење, али се може преводити као неговати, заштитити, настанити, обрађивати (земљу) или узгајати (биљке и животиње) произлази латински „cultus“, („обичај, навика“), као и „cultor“ – „одгајивач (животиња и биљака), обрађивач земље и орач“ и води до данашњег религиозног појма „култ“.

вој су биле значајне технике искориштавања подземних и надземних вода, што је захтевало и строго утврђену друштвену хијерархију, као и све развијенији правни систем у тим насељима. На другом крају света, у северној и западној Индији, нека од првих неолитских насеља имала су водоводне системе за снабдевање становништва водом и наводњавање земљишта, као и резервоаре за сакупљање кишнице. Генетичар Николај Иванович Вавилов у својим истраживањима древних култура закључио је да су се у неолитском добу на подручју Индије узгајале различите врсте житарица, па чак и тропско воће као што је манго, те да је у тадашњој пољопривреди посебно значајно место заузимао узгој пиринча.⁵⁾ Пиринач се узгајао и у долинама Жуте реке у Кини, што је утицало на развој сеоских насеља, пољопривреде, а затим грнчарства, различитих грана занатства и бирократије.⁶⁾ Рурална култура обраде земље, сточарства и риболова увелико је обележила древну кинеску, јапанску, корејску и индијску митологију. У ведским Светим списима и законима *Риг Веда*, *Махабхарата* и *Рамајана*, баш као и касније у историјским хронологијама *Коџики* и *Нихон шоки* у Јапану или *Илијада* и *Одисеја* на другом крају света у Грчкој, описиване су и величане домаће животиње попут краве и вола. Уз лов и риболов, у неолитском и палеолитском периоду Јапанци су садили и одржавали разне врсте биљака, обрађивали и складиштили храну и правили посуђе и оруђе од глине користећи микролите и технологију сечива. Они су делили са осталим древним народима света неке аспекте уверења да су митови о сунцу и небу, краљу-господару и заштитнику народа, плодност жене⁷⁾ или важност природе земљишта за опстанак били неке од основних карактеристика у

5) Jared Diamond, "Japanese Roots", *Discover*, Vol. 19, No. 6, June 1998, New York, USA, 1998, стр. 86-94: Изгледа да се пиринач узгајао у једном простору који се протегао од Хималаја према долинама река у Северном Асаму, Тајланду и Бурми, све до Северног Вијетнама и Јужне Кине. Видети такође и V. D. Misra, „Beginnings of Agriculture in the Vindhya (North-Central India)“, in *History of Agriculture in India, up to c. 1200 A.D.*, Vol V, Part I, Concept Publishing Company, New Delhi, India, 2008, p. 27, citing N. I. Vavilov, *Phytogeographic Basis of Plant Breeding*, 1951, The Origin, Variation, Immunity and Breeding of Cultivated Plants, New York, Ronald Press, p. 29

6) Jared Diamond, "Japanese Roots", *Discover*, Vol. 19, No. 6, June 1998, New York, USA, 1998: Пиринач се похрањивао за зимницу у уметнички обликованим глиненим ћуповима, што је навело истраживаче научнике да закључе да су тадашњи људи били врло вешти у узгоју, обради и складиштењу пиринча.

7) Togawa Minako, "Jomon Clay Figurines of the Kaminabe Site", Kumamoto, *Bulletin of the International Jomon Culture Conference* Vol. 1, 2004: Савремене теорије смештају „пратачки“ тип ових женских фигура-богиња на простор језера Бајкал, чијих потомака има у амурском и у јапанском типу фигурица. Неке од ових глинених фигурица имају разрогачене очи, слично каменим фигурама жена у налазишту Лепенски Вир на реци

оснивању првих друштвених заједница и њихових законитости. Али, оно што је друштвени развој древних Јапанаца и осталих древних азијских народа усмерило у другачијем правцу од древних народа на подручју америчког, европског и афричког континента, па чак навело и неке историчаре да тврде да су њихове првобитне заједнице биле напредније од западног друштва у изградњи пољопривреде и насељених заједница били су новопронађени докази о готово 12.000 старој традицији узгоја пиринча у северном делу јапанског острва Кјушју и покрајине Гунма у центру средишњег јапанског острва Хоншу.⁸⁾ Древни Јапанци и Кинези, баш као и стари Аријци и народи Перзије, као народи са пољопривредном традицијом, посебно су поштовали небо, за које су сматрали да им одређује судбину, тако да небо и сунце у њиховој митологији имају значајну улогу. У Јапану је слављење улоге Сунца у животима људи наглашена не само у древним обичајима и манирима,⁹⁾ него и у званичним политиколошким радовима о националној моралности.¹⁰⁾ Као што су се у митологији древних Асиријаца и Сумераца низ рамена њиховог бога живота и обнове Ериду сливале воде река Тигрис и Еуфрат и давале живот људима, тако се према изворној јапанској митологији након почетног периода хаоса из којег су се издвојили Небо и Земља, морска вода слила са подигнутог копља бога Изанагија и богиње Изанами и формирала острво које је само од себе постало солидно и чврсто копно које су након тога населили ови богови и њихови потомци. Првобитне државице-кланови на јапанском архипелагу развијале су се постепено у централизовану државу захваљујући строго утврђеној хијерархији у друштву проистеклој из искуства правилног наводњавања и обрађивања пиринчаних поља, што је устоличило потребу поштовања старијих искуسنних и мудрих људи у друштву и поштовање друштвених нормативних вредности које су се могле свести под једноставну максиму „рад, ред и мир“. Јапанци су поштовали сунце, између осталог, и

Дунав у Србији, и већина их је украшена црвеном бојом, као и у случају налазишта сличних фигура култа плодности у разним деловима света.

8) Сања Шуљагић, *Процеси модернизације Јапана*, стр. 8-15

9) Hillary Jennings, "Visions of the Sun", <http://solar-heliospheric.engin.umich.edu/hjennings/Visions.html#>: Обожаване и поштовање сунца је изражено на много различитих начина широм Јапана. У тзв. „несрећним данима“ сељаци су се знали окупити у некој од кућа и чекати излазак сунца, а у прве дане пролећа и јесени плесали су и молили се. Јапанско алкохолно пиће које настаје врењем пиринча често се приноси излазећем сунцу на Нову годину уз молитве и паљење мирисних штапића.

10) John S. Brownlee, "Four stages of the Japanese Kokutai (national essence)", <http://www.adilegian.com/PDF/brownlee.pdf>

због њихове повезаности са друштвеним нормативним вредностима као што је радна етика, што је садржано у једном традиционалном обичају да устају рано ујутро како би поздравили сунце које се диже на небу. Након што би опрали своје лице и руке, запљескали би и поклонили се у правцу сунца.¹¹⁾ У већини светских митологија са темом сунца као извора живота, обично је потомак сунца био мушког рода, а сунце је имало улогу неке врсте оца заштитника, као што су касније улогу заштитника народа преузимали цареви владари на земљи. Сличан мотив се понавља у митологијама широм света, од древног Јапана, Индије, Мезопотамије, Египта и Грчке до древног Кечуа народа на подручју данашњег Перуа. У Јужној Америци је забележено да су се од 2.500 година пре нове ере па надаље и древни Перуанци у приморју бавили пољопривредом, сточарством и риболовом. Они су градили монументалне храмове и иригационе системе, правили богато украшену керамику и текстил и обрађивали метал, злато, сребро и бакар које су употребљавали у погребним и светковним ритуалима. Сунце је било и архитектонски слављено, као што показује случај „светог сунчаног града“ хелиополиса на подручју ишчезлих цивилизација на подручју Сирије, Египта или Грчке или на примеру насеља Лепенски Вир на реци Дунав у Србији (5.300-4.800. г.п.н.е.) који је био један „свети Сунчев град“ земљорадника и сточара из мезолитског периода, у којем његови становници своја разна божанства-ауторитете приказују као људска бића у облику камених статуа. Повезаност са пољопривредом запажа се и у форми слављења природе и њених промена у облику ритуалних приредби којима су се означавале промене годишњих доба као што су то радили Индијанци у Новом Мексику или Старе Маје у Јукатану, или у слављењу трешњиног цветања у пролеће и мењања боја лишћа у јесен у Јапану. Како је приметио Такео Дои, један од водећих јапанских психолога двадесетог века, Јапанци су још од својих првих хронолошких збирки митова и поезије сматрали богињу сунца Аматерасу преткињом јапанске нације и богињом са врло израженим мајчинским својствима и својствима хуманости. Главно значење које сунце има за Јапанце јесте идеја преображавања, односно просперитета и обновљеног (препорођеног) живота.¹²⁾

11) Hillary Jennings, "Visions of the Sun"

12) *Pictorial Encyclopedia of Japanese Culture*, Gakken Co. Ltd, Tokyo, Japan, 1987.

Осим својеврсног култа или културе обожавања више небеске силе и природе, у многим државама су се кроз историју за појам пољопривреде, сељаштва и обичног народа почели да везују изрази „душа, дух, срце једног народа“, као у Немачкој хегеловски израз *Volksgeist* или хердеровски израз „култура људи“ (*Kultur des Volkes*), у Кини „линг хун“¹³⁾, у Јапану израз „тама“,¹⁴⁾ у Вијетнаму израз *dân khí*,¹⁵⁾ у Србији или Хрватској „народна душа“, „дух народа“ или „народно срце“¹⁶⁾, а слични примери могу да се пронађу у многим државама широм света.

Према најранијим хронологијама историје Кине *Записи великог историчара (Shiji)* Sima Quan у другом веку пре нове ере, древна кинеска села су датирала још из периода пре 5.000 година, из периода када је, према једној легенди, први пиринач лично засејао кинески „суверени Цар“ Хуангди (2737-2698. г.п.н.е.), познат као Цар Yan или „Отац зрневља“. За њега се верује да је подучавао своје сународнике техникама пољопривреде како би се избегло убијање животиња. Сматра се да је овај владар, касније познат по имену Shen-nung („Божански фармер“), био присталица таоизма, „отац кинеске пољопривреде“, изумитељ чаја и зачетник традиционалне биљне медицине. Сама чињеница да се суверени вођа није устручавао да лично сам узгаја пиринач или да лечи људе, објашњава зашто је идеологија друштвеног заједништва, односно касније религија конфуцијанство, била пријемчива за разумевање и усвајање Кинезима, а касније и Јапанцима, Кореанцима или Вијетнамцима,

13) Ch'ü, T'ung-tsu, *Han Social Structure*, Edited by Jack L. Dull, Han Dynasty China, Vol. 1, Seattle and London, University of Washington Press, 1972.

14) Emiko Omuki-Tierney, Rice as self: Japanese identities through time, Princeton University Press, 1993, str. 53 и Ito Mikiharu, „Evolution of the Concept Kami“, <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cjpr/kami/ito.html>

15) Vinh Sinh, *Phan Châu Trinh and his Political Writings*, Cornell University Press, Ithaca, 2009, U.S.A., стр. 115.

16) Jasna Čapo Žmegač, „Dvije znanstvene paradigme u hrvatskoj etnologiji: Antun Radić i Milovan Gavazzi“ *Narodna umjetnost*, Vol. 32, br. 1, Zagreb, 1995, str. 25-38: Хрватски етнолог и политичар Антун Радић (1868-1919) имао је теоријску концепцију о „сељачкој“ и „господској“ култури, те поставку да је сељачка култура народна култура. У свом делу *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* бунио се против легитимације бирократије и плутократије путем образовања и медија. Antun Radić, *Sabrana djela I*, Zagreb. Seljačka sloga, 1936: „У обичајима је као за вјечна времена саливен у туч сав душевни живот народа.“ (Radić 1936:50). Без обичаја би народ био пуст и празан. Кроз проучавање обичаја види се у сваком народу какве су везе с њиховим прецима, с прошлошћу, како се народ односи према тековинама које су стварали њихови дједови... Обичаји што су се савили око ове три згоде у људском животу обухватају већ свих појава душевног живота: у њима се салио и обични живот, и право, и забаве, и поезија и вјеровање; у њима је искуство, знање и мудрост вјекова и покољења.“ (Radić 1936:55)

за чију је пољопривреду био изнимно важан, пре свега, групно организован узгој пиринча, а онда и осталих врста зрневља. Они људи који су јели зрневље као просо, пшеницу, јечам или пиринач сматрали су се Кинезима,¹⁷⁾ а они који нису, сматрали су се варварима. Древни митови из времена Сханг и Зхоу династија говоре да је владару тадашње Кине додељен Мандат Неба (Тиан Минг). У древној прошлости Кине „Мандат добивен од Неба“ или *тианминг* гласио је да се тај мандат односио на ону владајућу фамилију која је била достојна те одговорности. Тако нешто се могло утврдити само ако би нека владајућа фамилија била свргнута, јер је то значило да је победник у тој борби био достојан „Мандата Неба“.¹⁸⁾ Тако су за древне Кинезе први владари били нека врста моралних водича, заштитника и полумитских бића – монарха.¹⁹⁾ И у данашњој модерној Кини на почетку двадесет првог века, осећа се велики утицај пољопривреде на начин живота становништва. И данас се осам стотина милиона људи у Кини, односно преко две стотине милиона домаћинстава, налази у руралним подручјима државе, односно готово 480 милиона људи који су у радном односу, а пољопривредни сектор обухвата око 16 % ДБП (GDP).²⁰⁾

17) Joseph Needham, “Biology and Biological Technology”, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Bray, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, Great Britain, 1984, стр. 1: За кинеско древно царство, чија је основна привредна грана била пољопривреда, дух националног опстанка био је „дух земље и житарица“ (*she-chi*).

18) Слављење бога Неба, односно бога сунца и звезда заменило је религију из периода династије Сханг. Форма владавине нове династије била је феудална и за време последњег периода ове династије, такозваног периода „Зараћених држава“ у којем се феудална властела борила за превласт после свргавања цара (475-221. г. п.н.е.) процвала је филозофска мисао, тако да је овај период познат и по називу „Период сто школа“. То је био период трговинске и новчане размене, доношења правних закона, писања поезије и прозе, усавршавања оруђа од гвожђа што је помогло развоју пољопривреде, а тиме и порасту броја становника, те настанку конфуцијанства, таоизма и легализма. Куин династија цара Схи-Хуангди (или Куин Схи-Хуанг, 259-210. п.п.н.е.), период 221-206. г.п.н.е. обележен је стандардизацијом кинеског писма и језика, захваљујући легалистичким и административним методама управљања до тада раздвојеним и удаљеним деловима царства. Почела је изградња Кинеског зида, цеста, канала и употреба новца од бакра, а чувене су и дан-дanas статуе од 6.000 војника направљених од теракоте које су постављене око гробног места преминулог цара Схи-Хуангди.

19) Stuart D. B. Picken, “The Imperial systems in traditional China and Japan: A comparative analysis of contrasting political philosophies and their significance”, *Asian Philosophy*, Vol. 7, No. 2, 1997, стр. 109: Конфуцијанство је оправдавало државни систем позивањем на „Мандат Неба“ и тај државни концепт је однео примат над будистичким државним концептом у Кини у доба цара Ксуанзонг (712-756), а у Јапану тек касније, када је јапанска престолница из Наре премештена у Кјото 794. године.

20) Jiahua Pan, *Rural Energy Patterns in China: A Preliminary Assesment from Available Data Sources*, November 2002, Program on Energy and Sustainable Development, Stanford University, p. 30, <http://cesp.stanford.edu/pesd>

Мишљења стручњака о правцима развоја живота и рада становника у руралним подручјима разликовала су се у зависности од историјског периода и географског подручја у свету. Ипак, без обзира на расу, веру или текућу политичку идеологију на географским подручјима на којима су људи првобитно формирали своје државе, основне друштвене институције од почетка развоја пољопривреде били су земљишно власништво и примарна породица, о чему сведоче ране друштвене институције, као што су сеоске општине *kebenet* у старом Египту, *genosi* у старој Грчкој, *domus* у старом Риму или *иџи* у Јапану. Дуготрајно постојање таквих друштвених организација у пољопривреди показује да је успешна организација рада у њима, уз постојеће повољне природне и климатске услове, била пресудна за успех пољопривредног и економског система у друштвеним заједницама. Временом су у развијеним државама пољопривредници, занатлије, технолози, економисти, културолози, историчари, филозофи, етнолог, социолози и припадници других друштвених занимања својим истраживањима почели да доприносе модернизацији села и пољопривреде, а тиме и укупном друштвеном развоју у својим срединама. Тако су значај села и пољопривреде (ратарства, сточарства и рибарства) за свеукупни развој друштва и државе постајали тема размишљања интелектуалаца у државама широм света, од времена старих Грка и Римљана Платона, Аристотела, Хомера, Вергилија и Цицерона, француских социолога Фредерик Ле Плеја и Емила Диркема, немачких социолога, економиста и историчара Макс Вебера, Франц Листа, Вернера Роснера или северноамеричких председника Томаса Џеферсона и Теодора Рузвелта, до савремених северноамеричких историчара, биолога, аграрних социолога, географа и етнолога Пол Фридмана, Вес Цексона и Џеред Дајмонда и многих других стручњака који су посредно или непосредно проучавали пољопривреду и развој руралних заједница у свету. Научна грађа о развоју пољопривреде и села која се временом сакупљала омогућила је да се успостави једна посебна грана социологије – аграрна социологија, која је анализирала сеоске заједнице, односе између сеоских породица у тим заједницама, односе становништва села и града, односе и појаве у облицима власништва над пољопривредним газдинствима, као

и последице које су произлазиле из начина живота и рада у пољопривреди.²¹⁾

УТИЦАЈ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ НА РАЗВОЈ ЧИТАВОГ ДРУШТВА

Један од најпознатијих арапских и светских социолога, филозофа и историчара Ибн Калдун (1332-1406) у свом истраживању порекла и развоја цивилизације сматрао је да је један од најважнијих цивилизацијских развојних принципа била друштвена солидарност развијена у пољопривредним заједницама кроз историју. Ибн Калдун је сматрао да је рурално друштво било основа и извор настанка цивилизације и градова²²⁾ и хвалио је удружене напоре и храброст у раду и животу пољопривредника.²³⁾ У арапском свету значај пољопривреде се одражава у култури живљења, за што су само неки од примера лепе уметности, духовност, образовање, економија, занати, производња зачина и мириса, високо развијена гастрономија и разноврсност локалних пијаца. У Италији су мудрости пољопривредника и њихових породица испрва записиване на латинском језику, а касније су превеђене на италијански и француски језик. Један од најпознатијих хришћанских учитеља Свети Аугустин (Aurelius Augustinus, 353–430) у свом делу *О Божјој држави* (*De civitate dei*) тврдио је да су врлине које красе сеоски живот и одликују самосталног и независног земљопоседника чиниле да занимање пољопривредника буде најлепше занимање.²⁴⁾ Према неким проценама готово читаво становништво Европе у раном средњем веку живело је на селу, тако да је сељаштво (земљорадници, сточари и рибари), упркос порасту других занимања,

21) Ђорђе Мирчетић, *Аграрна социологија*, Властита наклада, Винковци, Хрватска, 1998: У овом раду социолог Ђорђе Мирчетић дао је једну од најпрецизнијих дефиниција аграрне социологије (енг. *sociology of agriculture*, франц. *sociologie de l'agriculture*, њем. *Agrarsoziologie*).

22) Abdel Magid Al-Araki, *Glossary of Ibn Khaldun*, Oslo University College, May 2006 1. 7, преузето са <http://home.online.no/~al-araki/arabase2/ibn/oldkh/kterm003.html>, стр. 3, такође видети Abdel Magid Al-Araki, "Ibn Khaldun: A Forerunner for Modern Sociology", *Discourse of the Method and Concepts of Economic Sociology*, University of Oslo, Oslo, Norway, 1983.

23) Abdesselam Cheddadi, "Ibn Khaldun (A.D. 1332-1406/A.H. 732-808)", *Prospects: the quarterly review of comparative education*, UNESCO: International Bureau of Education, Paris, Vol. XXIV, No. 1/2, 1994, pp. 7-19, UNESCO: International Bureau of Education, 2000, преузето са <http://www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/khaldune.pdf>, стр. 3.

24) Милан Жупанчић, „Обитељска пољопривредна gospodarства и рурални развитај у Хрватској“, *Социологија села* 43, 165, Институт за друштвена истраживања у Загребу, Загреб, Хрватска, 2005, стр. 172.

чинио око 95 % укупног становништва, односно сељаци су били најбројнији слој друштва. У почетку су сељаци са својим породицама живели поред својеврсних средњовековних манастира или пак феудалних градова-утврђења. Европа је била препуна варијација на такву врсту насеља која су настајала од насеља-утврђења понеког феудалног властелина или као самостални манастири са интерном организацијом и припадајућим им селима. Таква урбана организација је временом добијала изглед комплексног поседа са различитим врстама привредним делатности. За разлику од источних крајева Византијског царства у десетом и једанаестом веку, где су сеоске парохије постајале трговачка и културна средишта, ова европска средњовековна насеља су настајала обично у брдовитим подручјима удаљеним од главних саобраћајница или водених путева да би се тако избегао евентуални долазак страних освајача. Такве настамбе са припадајућим им „подграђима“ у којима се живело и трговало почела су од тринаестог века да се даље урбанистички шире и развијају у односу на обична села која су грађена у долинама река или на пропланцима долина река, тако да су се ова издвојена два типа насеља самостално и засебно развијала једна од других. Села у жупама су постајала организације самоорганизованог слободног становништва и представљала су основу за каснији зачетак сеоског задругарства, а производи које су производили за продају ван своје заједнице продавали су на пијацама и вашарима. У средњој Европи су временом почела да се граде насеља неорганског карактера са изграђеним трговима у средини насеља и заштитним зидинама око насеља. У средњовековним кнежевинама у Србији на Балканском полуострву политичка, црквена и феудална елита је градила манастире, често у облику три листа, којима су били придружена околна села, воћњаци, ри�њаци, често и пчелињаци, шуме и пашњаци. У Србији је постојање сеоске задруге било забележено у раним средњовековним и средњовековним правним актима који су се односили на задружни живот сељака, као и у сакупљеним и забележеним одредбама обичајног права.²⁵⁾ Посебно правно устројство заједништва средњовековне српске властеле,

25) Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965., видети такође најпознатији српски средњовековни правни документ *Законик Цара Стефана Душана*, Бистрички рукопис, Одељење друштвених наука, Извори српског права, IV, књ. II, САНУ, Београд, 1981, чији се чланови 55, 65, 68 и 69 посебно односе на задругу, а забележено је да су се чак и у време османлијске колонизације тих простора поједини делови турског система односили на кућу указујући на задругу. Такође видети Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела, *Књижевне новине*, књ. 2, Београд, 1987. године

цркве и сељака „меропса“ у доба владавине српске средњовековне царске династије Немањића види се на примеру изградње и функционисања српских средњовековних манастира који нису били само израз задужбинарства српских средњовековних царева, него и чувари верских, историјских и сеоских народних записа и докумената, те расадници културе и писмености припадника и виших и нижих друштвених staleжа.²⁶⁾ Упоредо са црквеном активношћу описмењавања и просветитељства народа, по селима се вековима неговала усмена народна књижевност у облику прича, песама, легенди, басни, бајки, пословица и других умотворина. Управо је народна усмена књижевност помогла очувању културног и националног идентитета Србије током вишевековне владавине отоманског царства на Балканском полуострву. С друге стране, у многим европским државама народна усмена уметност дала је подстицај стварању неких од најлепших индивидуалних ликовних и књижевних радова епоха ренесансе, рококоа, романтизма и реализма, реализма и осталих праваца у уметности. У Русији је, на пример, народна уметност утицала на стварање најлепших руских и уопште светских уметничких дела од осамнаестог века па надаље – на класичне музичке композиције Римски-Корсакова, Петра Иљича Чајковског, Антона Аренског, Сергеја Рахмањина или Димитри Кабалеовског или на романе, песме и приповетке Антона Чехова, Сергеј Јесењина, Фјодора Достојевског и Лава Николајевића Толстоја, Александра Пушкина, Ивана Тургенјева или Михајла Шолохова. Тако је народно стваралаштво у Русији утицало на развој науке и културе читавог руског друштва.

За разлику од неких раније познатих историчара и економиста,²⁷⁾ поједини савремени историчари сматрају да је термин „феудализам“, који се често истиче као главна одредница епохе средњег века, једна анахрона конструкција са лажним осећањем униформности.²⁸⁾ Таква тврдња има извесног основа ако се разматрају дру-

26) Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, Први део, *Историја државног права*, Геца Кон, Београд, 1931: Правник Тарановски пише о постојању задруга као заједница рада и заједница имања у свим друштвеним staleжима средњовековне српске државе и о међусобној испреплетености живота и рада припадника задруга међу собом.

27) Marc Bloch, *Feudal Society*, trans. L.A. Manyon, 2 v., University of Chicago Press, 1961, U.S.A., Francois-Lois Ganshof, *Feudalism*, trans. Philip Grierson, Harper&Row, New York, 1964, U.S.A., такође видети Karl Marks, *Beda filozofije*, Kultura, Beograd, 1964.

28) Elizabeth A. R. Brown, “The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe”, *The American Historical Review* 79, American Historical Association, 1974, такође видети Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, University Press, Oxford, 1994.

штвени односи у развијеним средњовековним и пост-средњовековним западноевропским државама, као што су Енглеска, Немачка, Италија, Шпанија, Португал, Холандија или Француска, које су под утицајем развоја трговине, занатства и појаве нових техничких производа развијале подједнако и своје градове и села. У тринаестом веку на Апенинском полуострву су постали популарни текстови о пољопривреди правника и агронома Пјетро Крешенци (Pietro Crescenzi, с.1233-с.1321). Удружени напори локалних пољопривредника и научника довели су до усавршавања пољопривредних машина, техника обрађивања поља и општег развоја руралних подручја у северној и средишњем делу полуострва. Након процвата пољопривреде, трговине и предузетништва у Италији наставак развоја у области пољопривреде озваничен је у облику специјализованих пољопривредних школа широм Италије, а касније и Европе и света. Када су средином XIV века у Енглеској и другим европским државама почели да избијају велики сељачки протести, сељаштво је, због урбанизације појединих подручја као последице раста трговине, чинило 85 % укупног становништва. Након тога се временом у енглеским и осталим европским селима и градовима почела стварати нека врста економске симбиозе земљорадника, сељака-кућних занатлија, трговаца, прекупаца и потрошача, а то је уједно пратио и развој судства и политичких институција, лепих уметности и културе уопште, те стварање нових привредних грана. У Почетком и средином шеснаестог века у Тјудорској Енглеској писац и пољопривредник Томас Тасер (Thomas Tusser, 1524–1580) и филозоф Френсис Бејкон (Francis Bacon, 1561-1626) објављивали су научне радове у области пољопривреде, што ће даље наставити и примењивати у стварном животу у држави и њеним колонијама и остали истакнути британски научници и економисти.²⁹⁾ Домаћи интелектуалци у спрези са пољопривредницима успели су временом да у пракси саживе предлоге о својеврсној синтези „господства“ и науке за коју се залагао британски научник Ђозеф Бенкс (Joseph Banks, 1743–1820), посебно промовишући синтезу господства и систематизације научног знања на пољопривредним имањима у британским селима и у британској економији уопште.³⁰⁾

29) John E. Russell, *A history of agricultural science in Great Britain, 1620-1954*, George Allen and Unwin, London, Great Britain, 1966.

30) G. E. Fussell, "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, U.S.A., стр. 57-61: У Великој Британији је таква Бенксова замисао спровођена у пракси већ на примеру издавања периодичних часописа и књига на тему пољопривреде од 1784. године се периодични часописи и

Свој доживљај такве успешне симбиозе пољопривреде, односно руралности, и примене природних и друштвених наука (односно „господства“, за што се залагао Џозеф Бенкс), касније у деветнаестом веку је описао енглески писац Вошингтон Ирвинг следећим речима: “Ако жели да упозна дух енглеског народа, странац мора отићи у унутрашњост и видети села, засеоке, дворце, виле, сеоска газдинства, колибе, сеоске цркве, посетити сеоске вашаре и сајмове и спознати навике и хумор становништва ... У неким државама велики градови апсорбирају богатство и моду једне нације и елегантног и интелигентног друштва, а унутрашњост је насељена скоро углавном припростим сељаштвом, док је у Енглеској метропола обично место за састајање људи или нека врста генералног *rendezvous*-а представника виших класа, где они проводе неко време, да би се после вратили устаљеним навикама свог сеоског живота ...”³¹⁾ С друге стране, у Швајцарској је агроном Филип фон Феленберг (Philipp Emanuel von Fellenberg, 1771-1844), на поседу крај Берна 1799. године, основао пољопривредне школе за децу сиромашних пољопривредника и децу из аристократских друштвених слојева подједнако. Те школе су дале подстицај каснијем развоју пољопривредних школа у Данској, Немачкој, Француској и Великој Британији. За развој европске пољопривреде појединих европских држава велики допринос дали су свештеници Католич-

књиге на тему пољопривреде издавали још од 1784. године. Познати енглески писци и стручњаци за пољопривреду Артур Јанг (Arthur Young, 1741-1820) и Вилијам Маршал (William Marshall, 1745-1818) активно су изучавали пољопривреду, како теоретским, тако и емпиријским истраживањима. Захваљујући својим многобројним студијским путовањима и упоредбама домаће пољопривреде са пољопривредом суседних земаља, ови интелектуалци су дали велики допринос развоју пољопривреде у својој држави и инспирисали многе своје савременике да раде на развоју пољопривреде у држави и у њеним колонијама и тиме да уједно помажу и укупном економском развоју Велике Британије.

- 31) Washington Irving, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834, стр. 243-244: „... Рурални човек може да буде једноставан и груб, али не може бити вулгаран. У таквом амбијенту рафинирани човек не може да нађе ништа узнемиравајуће у односу са нижим друштвеним слојевима, као што би му се могло десити у граду... Верујем да је то један од разлога зашто су племство и господа популарнији међу члановима нижег друштвеног слоја у Енглеској него у некој другој земљи и зашто су ови други издржали толико много пресије без да се више буне око неправедне дистрибуције богатства и привилегија.” О примеру подручја Северне Италије видети: Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984, стр. 48: Видети пример олакшавања економског живота сељака у Италији, односно успешног коришћења техника ветра и воде у узгоју пиринча и свиле, захваљујући делима научника и инжењера Il Taccola, Martini, али такође и, како се поретпоставља, и делу Chen Fu *Записи о пољопривреди* из 1149. године, које је трговачким рутама од Кине до Европе доспело у руке научника, трговаца и сељака у северном подручју Италије.

ке цркве који су добро сарађивали са локалним сеоским становништвом у пољопривредном образовању, проучавању, производњи и преради локалних прехранбених намирница.³²⁾ Приликом насељавања европских народа у Канади у седамнаестом веку први бискуп Квебека Франсоа де Лавал (François de Laval, 1623-1708) основао је 1670. године прву пољопривредну школу и тако започео развој пољопривреде у Канади. И у двадесетом и двадесет и првом веку у својим званичним документима Католичка црква је позивала на солидарност и помоћ у преносу знања и средстава развијених сила сиромашним и неразвијеним државама и народима.³³⁾ У Немачкој, Француској, Шпанији, Италији или у Хрватској често су традиционално католички свештеници и часне сестре у манастирима и сељаци-пољопривредници сарађивали у очувању старих народних рецепата у производњи поврћа и воћа, напитака од лековитих трава или традиционалних кекса и колача.³⁴⁾ Један од најпознатијих примера такве традиције је пример свештеника, лекара и фитотерапута Себастијан Кнајпа (Sebastian Kneipp, 1821 – 1897), који је уз свог сународника хемичара Јустус фон Либиха (Justus von Liebig, 1803-1873) дао велики допринос развоју пољопривреде и предузетништва уопште у области пољопривреде у Немачкој. Многи познати економисти и политички филозофи у Немачкој, која је традиционално посвећивала много пажње развоју своје пољопривреде и производњи квалитетних прехранбених намирница. У том смислу су и познати немачки економисти и политички филозофи Фридрих Лист, Макс Вебер, Томас Хердер, Карл Маркс или Адолф Вагнер

32) Milorad Bibić Mosor, „Joško Niskota: Maslina je kao majka, a loza je kao žena!“, *Slobodna Dalmacija*, 29.03.2009., Split, Hrvatska: Иако се сматра да је сеоско задругарство настало у Шкотској и Велсу од 1761. године па надаље, забележено је да су 1552. године свештеници глагољашки из Пољица у Далмацији бежећи пред Турцима доспели у долину Блага на острву Брачу и тамо основали неку врсту прве пољопривредне задруге. У њој су старешине свештеници и световњаци организовали послове сељацима (тежацима) да узгајају овце, волове и мазге и производе маслиново уље, вино и мед.

33) Anton Bozanić, „Kultura i socijalni nauk crkve“, *Crkva u svijetu*, Vol. 33 No. 3, 1998, Split, Hrvatska, str. 236-237, цитирајући J. C. Dwyer, *Dignity of Person*, The New Dictionary of Catholic Social Thought, Colegeville, Minnesota 1994., 734; C. E. Curran, *Anthropology*, The New Dictionary, стр. 45-46; такође видети документе и прогласе Католичке цркве као што је Пасторална конституција *Gaudium et Spes* (Радост и нада), бр. 86, 3; 53: Црквени великодостојници су апеловали да се у различитим областима друштва, па тако и у привреди, у средиште ставе солидарност, људско достојанство, слобода појединца и његова људска права.

34) Dean Sinovčić, Željko Rogošić, Marina Biluš, „Europa gladna pršuta i rakije“, *Nacional*, бр. 594, 04.03. 2007.: Часне сестре из бенедиктанског манастира на острву Пагу сачувале су до данас три стотине дугу традицију прављења аутохтоног двопека-колача башкоти-на.

наглашавали у својим делима да је развој пољопривреде од виталне важности за развој друштва и нације у једној држави.

Немачки филозоф Јохан Хердер (Johann Gottfried von Herder, 1744-1803) залагао се за размену „културе људи“ (*Kultur des Volkes*) са „културама учених људи“ (*Kultur der Gelehrten*) у урбаним центрима, а не за доминацију ових потоњих. То су само неки од бројних примера успешног теоретског и практичног преноса знања припадника различитих друштвених слојева пољопривредницима у сврху њиховог просвећивања и олакшавања и побољшавања услова у којима они живе и раде. У том смислу карактеристична је и идеја једног лекара Лазе Димитријевића (1858-1899) који се школовао у иностранству и након школовања вратио у Србију да крајем деветнаестог века ради по забаченим сеоским подручјима. Запрепаштен изузетно тешким условима у којима су се рађали, живели и радили сељаци које је лечио, Лаза Димитријевић је у својим делима *Како живи наш народ – белешке једног окружног лекара* 1893. године и *Писма из народа I, II* (1896-1897) дао идеју да интелектуалке окупљене око друштва *Женско друштво* у Србији образују сиромашне сеоске девојке и помогну сеоским женама да побољшавају услове свог живота и рада и усавршавају своја знања и вештине у сеоским срединама.

Сличне идеје, али на плану државних реформи, раније у прошлости је имао и остварио и сам руски цар Петар Велики (1682–1725) залажући се за промене у обичајима и манирима припадника сиромашних друштвених слојева на селу, еманципацију жена, промене у области хигијене сиромашних сељака, реформе образовања и усавршавање у занатима и пословима. У Русији се од давнина кроз бројна материјална сведочанства и духовне обичаје и манире одсликава повезаност пољопривреде са духовношћу, законом, политичким уређењем или лепим уметностима. За Русију је карактеристично одржање мешавине древних обичаја и веровања пољопривредника са више од миленијума старом службеном религијом православног хришћанства у многим данашњим светковинама и обичајима сељака. Према француском историчару Алфред Рембоу (Alfred Nicolas Rambaud, 1842-1905), чак и пре него што су Руси прихватили хришћанство њихови пагански богови били су везани за земљорадњу која је Русима од давнина била најдраже занимање.³⁵⁾ Међу данашњим народним руским обичајима могу се

35) Alfred Rambaud, *The History of Russia: From the Earliest Times to 1709*, Nova Science Publishers Inc., 2006.

разазнати елементи неких древних обичаја као што су „прочишћавање“ земљишта сољу и слављење сунца,³⁶⁾ што је било карактеристично и за културу древних Јапанаца, затим обичаји фарбања кокошјих јаја на Ускрс, доношење жита, меда и воћа свештенику на благосиљање, што је у неки сегментима слично обичају који су вековима упражњавали сељаци у Србији приликом слављења њихових породичних светаца „слава“, извођење стоке на испашу на Свети четвртак, на Дан Светог Георгија и извођење разних других ритуала и обичаја у сеоској кући, на пољу и рекама у дане слављења хришћанских светаца, затим украшавање сеоских кућних кандила гранчицама брезе, плетење венаца од гранчица брезе, слично обичају освештавања врбице у традицији православља у Србији или благосиљању босиљка у традицији православља у Грчкој, плетење венаца од цветова камилице и другог цвећа и бројни други обичаји којима су пољопривредници од давнина славили и молили за добар род земље и принос пољопривредних производа, плодност становништва, здравље стоке, очуваност пољопривредних производа и слично.³⁷⁾ Неки од карактеристичних примера руске народне (сељачке) уметности су и популарне гравуре у дрвету или металу „лубок“ у којима су овековечени, осим религиозних, уметничких, ратних и осталих мотива, и обичаји, веровања и манири сељака у свакодневном животу,³⁸⁾ као и осликавање популарних дрвених лутака „матрјошки“ на лакираном дрвету у бојама руских народних ношњи, затим помињање дрвета брезе у народним обичајима, причама, књижевности и сликарству и слично. Временом се кроз историју у словенским народима почела формирати институција сеоске породичне задруге као установе која је била карактеристична и за родовско и за класно друштво.³⁹⁾ Историчар, правник и етнолог Валтазар Богишић и правник и политичар Алек-

36) Bachinskaia, Nina Mikhailovna. *Narodnye pesni v tvorchestve russkikh kompozitorov*. Edited by E. V. Gippius. Moscow: Muzgiz, 1962. Rimsky-Korsakov, Nikolai Andreevich. *Sto russkikh narodnykh pesen* [One Hundred Russian Folksongs], op. 24. St. Petersburg: Bessel, 1877: Познати руски композитори класичне музике деветнаестог и двадесетог века инспирацију за своја дела проналазили су у проучавању старих руских сеоских игара, песама, легенди и обичаја, за што је један карактеристичан пример опера Римски-Корсакова *Снегоручка*. Сељачки радови на пољу и народне игре, сељачки кућни обичаји и народна ношња опевани су у многим књижевним и ликовним делима руских уметника деветнаестог и двадесетог века.

37) Linda J. Ivanits, *Russian Folk Belief*, M.E. Sharpe Inc, 1992, USA

38) Stephen Norris, "Images of 1812: Ivan Terebenev and the Russian Wartime Lubok." *National Identities* Vol. 7, Iss. 1, March 2005, стр. 1-21.

39) Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Српски етнографски зборник САНУ, књ. III, Београд, 1902.

са С. Јовановић учили су складност друштвене стратификације прво у традиционалној сеоској породици у словенским земљама на Балканском полуострву. Историчар и политичар Фрањо Рачки такође је истраживао тадашњи задружни облик породица, који је приписивао свим Словенима, а највише га је проучавао на примеру сеоског живота Хрвата. Он је сматрао да у основи племенског уређења у „примитивном друштву Словена“ више породица чини род, чије су особине биле заједничка имовина, посебно име и скупштина на којој су мушкарци и жене равноправно одлучивали и на чијем челу је био старешина који је управљао сеоском задругом.⁴⁰⁾ Фрањо Рачки је истицао и оданост старешина сеоске заједнице цркви, којој су поклањали задружну имовину, а сличан обичај је постојао и у средњовековној Србији. Валтазар Богишић и Алекса С. Јовановић су сматрали да сеоска задруга у основи проистиче из упућености обичне породице „инокоштине“ на поштовање сеоске задруге у којој су се „по способности и радиности“ и формално и прећутно бирали пунолетни мушки задругари за старешине. Обично су за старешине сеоске задруге били бирани старији људи, који су, у случају да нису водили рачуна о интересу задруге, били смењивани.⁴¹⁾ Иако је Фрањо Рачки, као и Валтазар Богишић и Алекса С. Јовановић, сматрао да је демократичност система задругарства била један од општих историјских услова настајања ауторитета у друштвеној заједници, а самим тим и племства у развоју тадашњих друштвених односа, на примеру хрватског племства он је описивао да су старешине именовале наследнике још за свога живота.⁴²⁾

40) Сматра се да је задругарство настало у Шкотској и Велсу од 1761. године па надаље, и да су по угледу на британског предузетника и реформатора Роберт Овена (1771-1858) у XIX веку пољопривредници тражили право политичког одлучивања кроз само-организовање. Gary Richardson, „A Tale of Two Theories: Monopolies and Craft Guilds in Medieval England and Modern Imagination“, *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 23, Number 2, 2001, стр. 1, цитирајући Pirenne 1937: Као што су пољопривредници оснивали задруге, тако су занатлије и трговци оснивали своје еснафе, са тежњом да се тако удружени одупру конкуренцији новајлија, односно да створе неку врсту „економске заштите“. Пре тога, пред крај средњег века на територији Далмације забележено је оснивање прве сеоске задруге. О томе видети у Milorad Bibić Mosor, „Joško Niskota: Maslina je kao majka, a loza je kao žena!“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 29.03.2009.

41) Нада Новаковић, „Теорије о настанку и структури породичних задруга“, *Становништво*, вол. 43, 1-4, 2005, стр. 109-110, цитирајући Valtazar Bogišić, *Grada u odgovorima iz različitih krajeva Slovenskog Juga*, Zagreb, JAZU, 1884, а); и Valtazar Bogišić *O obliku nazvanom inokostian u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1884, b)

42) Ibid, цитирајући Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka*, Zagreb, Rad, JAZU, 1890.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ У ДВАДЕСЕТОМ И ДВАДЕСЕТ И ПРВОМ ВЕКУ

И у Италији је још од доба хуманизма и ренесансе, без обзира на промене политичке власти на Апенинском полуострву, био заживео и све до дан-данас остао значајан у култури живљења концепт сеоских имања-породичних радионица на чијем челу је био архетипски отац породице. Село је у Италији постало предмет званичног научног проучавања од 1927. године оснивањем Института за аграрну економију у Риму, а после Другог светског рата појавила су се многа значајна теоријска дела на тему унапређења живота и рада у италијанским селима. Сматра се да је научно изучавање аграрне социологије почело прво у Немачкој, а затим у Сједињеним Америчким Државама. У Француској, Италији, Холандији, Енглеској, Шведској, Немачкој и Аустрији се после Другог светског рата интензивно приступило оснивању разних института за проучавање аграрне социологије, руралне екологије и аграрне економије, с тим што су се у Француској рурални социолози посебно интензивно бавили дефинисањем аграрне социологије и проналажењем развојних процеса и веза између прошлости и садашњости у пољопривреди. У САД је 1935. године основано *Рурално социолошко друштво* које се поред теоретских основа бавило и оспособљавање социјалних инжењера за стварање напредних фарми и пољопривредника да успешно преносе тековине техничког и технолошког напретка у пољопривреду (механизација и хемизација). Упоредо с тим постепено су се оснивале пољопривредне експерименталне станице за истраживање и примену руралне социологије у пракси.

Зачетак шире промоције руралности и пољопривреде у средствима јавног информисања у Европи на својеврстан начин обележила је популарност дечје књиге *Хајди (Heidi)* швајцарске књижевнице Јохане Спири (Johanna Spyri, 1827-1901) у широким читалачким круговима. У тој књизи је на специфичан начин описана лепота живљења у планинском селу у односу на живот у граду у Швајцарској деветнаестог века. На почетку двадесет и првог. века у свету као слични примери популарне промоције пољопривреде и руралности могу да послуже примери популарних дечјих филмова *Поштар Пат*, *Трактор Том* (*Postman Pat*, *Tractor Tom*) итд., у којима се идилично приказује миран, угодан и просперативан живот на

селу,⁴³⁾ те бројне документарне емисије и документарни и играни филмови и серије на ту тему широм света.

Данашњи процеси „метрополизације“ држава широм света, односно процеси масовних исељавања руралног становништва у већа урбана насеља због потраге за бољим образовањем и послом, указују на то да ће будући развој пољопривреде умногоме зависити првенствено од успешности промоције „руралности“ у тим државама, као и од ефикасних државних и локалних стратегија оживљавања и одрживог раста опустелих руралних подручја, модернизације пољопривреде и олакшавања услова живота и рада садашњим пољопривредницима и генерацијама пољопривредника које долазе из њих. Уз проблеме који се појављују у току одигравања ових процеса, примећују се и све већи проблеми еколошке природе на свим крајевима планете, тако да ће од сада па надаље развој привреде и пољопривреде умногоме зависити од динамике развоја еколошких, а не само геополитичких и економских политика као што је то често био случај у прошлости. То поготово вреди за подручје Медитеранског базена у Европи због предвиђене тропикализације медитеранског подручја у будућности. Упозоравајућа смерница за даљњу организацију институционализацију пољопривреде у свету је и све већи број поплава, суша, земљотреса, природне и вештачке загађености плодног земљишта и слатких и сланих вода које се користе у развоју ратарства и сточарства и уопште су од виталне важности за живот и рад пољопривредника и осталог становништва. Зато је потребно да се у области општег школског образовања, а не само у пољопривредним школама широм света, више пажње обрати на сврсисходно образовање младих о потреби очувања животне околине и заштите од природних непогода. Због озбиљно угроженог биоеколошког система планете Земље одговарајуће образовање из области заштите и развоја животне средине и институционализација у тој области би требало подједнако да постану обавезна ставка и у школским програмима и у развојним програмима међународних, државних и локалних политичких и економских институција.

43) Horton Josh, „Producing Postman Pat: The popular cultural construction of idyllic rurality”, *Journal of Rural Studies* Vol. 24, No. 4, 2008, Elsevier, Ltd., United Kingdom, str. 389–98.

Sanja Suljagic

IMPORTANCE OF GOOD INSTITUCIONALIZATION IN AGRICULTURE FOR SOCIAL DEVELOPMENT

Summary

In this text author analyzed basic determinants of development of agriculture in various states around the world throughout history. The author underlined that in the process of development of agriculture in these states one of main preconditions for developing agriculture was creation of stable systems of social norms and legal and political institutionalization that preceded creation of technical and informative systems for development of agriculture. Author came to conclusion that development of agriculture in developed states was the result of consensus on significance of agriculture in their ancient political communities as well as the result of cooperation of members of all social classes in subsequent development of agriculture. This implies that the development of agriculture was the result of understanding of leading political philosophers, lawyers, economists and technologists in these states on significance of agriculture for general development of their states and subsequent transfer of knowledge of these leading intellectuals to members of social class of peasants in their states.

Key Words: system of social norms, cooperative farm, modernization of agriculture, institutionalization of agriculture, transfer of knowledge in agriculture, ecological education

ЛИТЕРАТУРА

- Al-Araki, Abdel Magid, *Glossary of Ibn Khaldun*, Oslo University College, May 2006.
- Bachinskaia, Nina Mikhailovna, *Narodnye pesni v tvorchestve russkikh kompozitorov*. Edited by E. V. Gippius. Moscow: Muzgiz, 1962.
- Bloch, Marc, *Feudal Society*, trans. L.A. Manyon, 2 v., University of Chicago Press, 1961, U.S.A.
- Ganshof, Francois-Lois, *Feudalism*, trans. Philip Grierson, Harper&Row, New York, 1964, U.S.A.
- Данон, Цадик, *Збирка појмова из јудаизма*, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1996.
- Irving, Washington, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834.
- Ivanits, Linda J., *Russian Folk Belief*, M.E. Sharpe Inc, 1992, USA

- Мирчетић, Ђорђе, *Аграрна социологија*, Властита наклада, Винковци, Хрватска, 1998.
- Needham, Joseph, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984.
- Новаковић, Стојан, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965.
- *Законик Цара Стефана Душана*, Бистрички рукопис, Одељење друштвених наука, Извори српског права, IV, књ. II, САНУ, Београд, 1981; такође видети Karl Marks, *Beda filozofije*, Kultura, Beograd, 1964.
- Omuki-Tierney, Emiko, *Rice as self: Japanese identities through time*, Princeton University Press, 1993.
- *Pictorial Encyclopedia of Japanese Culture*, Gakken Co. Ltd, Tokyo, Japan, 1987.
- Radić, Antun, *Sabrana djela I*. Zagreb. Seljačka sloga, 1936.
- Rambaud, Alfred, *The History of Russia: From the Earliest Times to 1709*, Nova Science Publishers Inc., 2006.
- Reynolds, Susan, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, University Press, Oxford, 1994.
- Russell, John E., *A history of agricultural science in Great Britain, 1620-1954*, George Alien and Unwin, London, Great Britain, 1966.
- Sinh, Vinh, *Phan Châu Trinh and his Political Writings*, Cornell University Press, Ithaca, 2009, U.S.A
- Стефановић, Мирјана Д., *Кратки увод у историју српске културе*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Тарановски, Теодор, *Историја српског права у немањинској држави*, Први део, *Историја државног права*, Геца Кон, Београд, 1931.
- Цвијић, Јован, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Српски етнографски зборник САНУ, књ. III, Beograd, 1902.
- Цвијић, Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела, *Књижевне новине*, књ. 2, Београд, 1987.
- Шуљагић, Сања, *Процеси модернизације Јапана*, Еселоге, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Al-Araki, Abdel Magid, "Ibn Khaldun: A Forerunner for Modern Sociology", *Discourse of the Method and Concepts of Economic Sociology*, University of Oslo, Oslo, Norway, 1983.
- Bibić, Milorad Mosor, „Joško Niskota: Maslina je kao majka, a loza je kao žena!“, *Slobodna Dalmacija*, 29. 03. 2009., Split, Hrvatska
- Bozanić, Anton, "Kultura i socijalni nauk crkve", *Crkva u svijetu*, Vol. 33 No. 3, 1998, Split, Hrvatska
- Brown, Elizabeth, A. R., "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", *The American Historical Review* 79, American Historical Association, 1974.
- Brownleey, John S., "Four stages of the Japanese Kokutai (national essence)", <http://www.adilegian.com/PDF/brownlee.pdf>

- Diamond, Jared, "Japanese Roots", *Discover*, Vol. 19, No. 6, June 1998, New York, USA, 1998
- Žmegač, Jasna Čapo, "Dvije znanstvene paradigme u hrvatskoj etnologiji: Antun Radić i Milovan Gavazzi", *Narodna umjetnost*, Vol. 32, br. 1, Zagreb, 1995.
- Župančić, Milan, „Obiteljska poljoprivredna gospodarstva i ruralni razvitak u Hrvatskoj, Sociologija sela 43, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska, 2005.
- Ito, Mikiharu, „Evolution of the Concept Kami“, <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cpjr/kami/ito.html>
- Jennings, Hillary, "Visions of the Sun", <http://solar-heliospheric.engin.umich.edu/hjennings/Visions.html#>
- Josh, Horton, „Producing Postman Pat: The popular cultural construction of idyllic rurality“, *Journal of Rural Studies*, Vol. 24, No. 4, 2008, Elsevier, Ltd., United Kingdom
- Misra, V.D., „Beginnings of Agriculture in the Vindhya (North-Central India)“, in *History of Agriculture in India, up to c. 1200 A.D.*, Vol V, Part 1, Concept Publishing Company, New Delhi, India, 2008.
- Needham, Joseph, "Biology and Biological Technology", *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Bray, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, Great Britain, 1984.
- Новаковић, Нада, „Теорије о настанку и структури породичних задруга“, *Становништво*, вол. 43, 1-4, 2005.
- Norris, Stephen, «Images of 1812: Ivan Terebenev and the Russian Wartime Lubok», *National Identities*, Vol. 7, Iss. 1, March 2005.
- Pan, Jiahua, *Rural Energy Patterns in China: A Preliminary Assessment from Available Data Sources*, November 2002, Program on Energy and Sustainable Development, Stanford University
- Picken, Stuart D. B., "The Imperial systems in traditional China and Japan: A comparative analysis of contrasting political philosophies and their significance", *Asian Philosophy*, Vol. 7, No. 2, 1997.
- Richardson, Gary, „A Tale of Two Theories: Monopolies and Craft Guilds in Medieval England and Modern Imagination“, *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 23, Number 2, 2001.
- Sinovčić, Dean; Rogošić, Željko; Biluš, Marina, „Europa gladna pršuta i rakije“, *Nacional*, br. 594, 04. 03. 2007.
- Togawa, Minako, "Jomon Clay Figurines of the Kaminabe Site", Kummamoto, *Bulletin of the International Jomon Culture Conference* Vol. 1, 2004.
- Fussell, G. E., "My Impressions of William Marshall", *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, U.S.A

- Cheddadi, Abdesselam, "Ibn Khaldun (A.D. 1332-1406/A.H. 732-808)", *Prospects: the quarterly review of comparative education*, UNESCO: International Bureau of Education, Paris, Vol. XXIV, No. 1/2, 1994.
- Ch'ü, T'ung-tsu. (1972). *Han Dynasty China: Volume 1: Han Social Structure*. Edited by Jack L. Dull. Seattle and London: University of Washington Press, 1972.
- Ch'ü, T'ung-tsu, *Han Social Structure*, Edited by Jack L. Dull, Han Dynasty China, Vol. 1, Seattle and London: University of Washington Press, 1972.

Resume

In this text author analyzed emergence of first settlement communities and states worldwide and their subsequent development. In the text also there is analyzed significance of development of agriculture and its successful institutionalization for social development in general.

First part of the text is dedicated to an analysis of first human settlements in the valleys of the rivers worldwide, taking into consideration in particular first human settlements on the river Danube in Serbia of today, such as ancient Neolithic and Mesolithic human settlements Lepenski Vir and Vinca. The author also dedicated one part of the text to presentation of influence of good organization of cultivating rice fields in Asian states to subsequent institutional organization of Asian states and creation of their specific systems of social values. Then the author analyzed creation of institutions such as the land property and primary family institutions worldwide and the role of traditional religions on creation of systems of social norms in the states with developed agricultural institutionalization. In this context the author analyzed rapid development of agriculture in territory of Apennine peninsula starting from thirteen century, as well as rapid development of agriculture in Great Britain from sixteen century and on and development of agriculture in Canada from seventeenth century and on and in Switzerland and Germany from nineteenth century and on.

The author underlined a fact that in certain states such as Great Britain, Germany, Italy, Russia or Switzerland contribution of main political philosophers, theologists or the state rulers who took agriculture into the focus of their thinking as well as successful implementation of both social and natural sciences in society was of crucial importance for successful development of agriculture in these states. In this context the author underlined the idea of "synthesis of nobleness and science" by British scientist

Joseph Banks regarding development of agricultural land in British villages and in British economy in general at the turn of eighteenth and nineteenth century as a good example of synthesis of knowledge and skills of the people living in both rural and urban communities for purpose of development of agriculture and economy in their society in general. In similar sense examples of some successful symbiosis of Swiss and German natural and social scientific education and entrepreneurship are presented as well.

In final chapters the author presented examples of successful institutionalization in the field of education and agriculture in some developed states in the world. As particularly valuable examples the author underlined growing number of marketable cartoons, books and other media for children and adults alike which successfully promote agricultural production and living in rural areas and consequently help development of agriculture and economy in this area. In final part of the text it is underlined that in twenty first century of vital importance there will be ecological education of young generations as well as careful consideration of protection of rural lands from numerous natural catastrophes and natural phenomenon such as the earthquakes, floods, fires, aridity of fertile lands and similar, as this growing problem of protection of natural resources from natural disasters will demand some new types of institutionalization in the field of agriculture and development of rural areas in general.

*Миле Ракић**

Институт за политичке студије у Београду

ПРОДУКЦИЈА КРИЗЕ У СРБИЈИ**

Сажетак

Променом светске политике двадесетпрвог века, под утицајем глобалних трендова, поставља се питање може ли Србија да се носи са садашњом кризом у којој се налази. Очигледно је да је Србија бременита унутрашњом проблематиком, а нарочито у области политике, привреде и социјалног стања друштва. Чини се да управљачке способности Србије не изазивају поверење па се намеће питање њене будућности. Излазак из кризе се намеће сам по себи а могуће га је наћи само у објективном сагледавању најважнијих, пре свега, унутрашњих фактора који продукују кризу.

Кључне речи: Србија, криза, демократија, политичке институције, политички актери, интеграције, криза

НЕКИ ОД УЗРОКА КРИЗЕ

Нема сумње да се данас цело друштво, не само на нивоу једне државе већ и на глобалном нивоу мање или више налази у депресивном стању и стању апатије – стању кризе¹⁾. Узроци таквом стању су веома комплексни, а нема сумње да егзистира више различитих узрока за настанак и опстанак таквог стања.

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

1) Криза – (грч. Крисис) преокрет, обрт, наступање одсутног тренутка; политичка криза нередовно стање, нарочито између оставка и образовања нове владе; привредна криза поремећај у ширим привредним круговима у погледу производње или потрошње производа народне привреде. М. Вујаклија, *Лексикон станих речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.

Проблем кризе и њени узроци постоје на локалном, постоје на глобалном и постоје на индивидуалном нивоу.

Међутим, не ретко се за такво стање оптужују актуелни политичари, односно актуелна државна власт. Објективно говорећи данас је и најлакше оптужити политичаре. Ове оптужбе је такође могуће објективно најједноставније урадити јер се често кроз оптужбе желе остварити одређени циљеви од стране појединаца, група, политичких партија, невладиних организација итд. без жеље да се укаже (понуди) решење за излазак из стања кризе. Ово је могуће јер су средства јавног информисања расположена да преносе готово све доступне информације и вести. Међутим, то свакако не значи да „критичари“ нису у праву или да треба политичаре и актуелну власт амнестирати од одговорности. Ипак се чини да нпр. и када би се сви политичари и актуелна власт уклонили са својих позиција не би тренутно нестали, односно не би били решени сви горући проблеми и уклоњени извори кризе у држави или на глобалном нивоу. Ово тим пре што се може уочити да је просечна грађанска свест „препарирана“ тако да често на погрешан начин перципира и погрешно размишља уопште о кризи. У том смислу, рекли бисмо да је данас, чини нам се далеко лакше изаћи из привредне кризе, али се поставља питање како изаћи из моралне кризе или нпр. стања апатије у коме се сасвим очигледно налази становништво Србије. У суштини, чини нам се да ово и јесте један од највећих ако не и кључних проблема код нас данас.

Размишљати о проблему нашег друштва, а не видети шта се дешава на глобалном плану је само задовољавање плитког начина размишљања и освете широких маса, а не озбиљног схватања и анализе онога што се дешава у нашем друштву. Ту се мора указати, примера ради, на Немачки Бундестаг који је основао Институт за глобализацију како би Немце штитио од глобалистичког начина размишљања и свих проблема које глобализација носи са собом. Верујемо да ипак није поента у априорном и апсолутном одбацивању глобализације као (могућег) узрока многих проблема и гледати кризу само унутар граница Србије. У том смислу се чини упутним указати и на размишљање и акције у другим државама. Тако су нпр. до сада најжешћи политички противници у Великој Британији, Лабуристи направили компромис (договорили се) са конзервативцима да идућих пет година неће уводити евро без обзира ко био на власти. Међутим, у том смислу индикативан је пример и

Мађарског председника Урбана који је јасно ставио до знања да се више важне одлуке за Мађарску неће доносити у Бриселу него само у Будимпешти.

За разлику од ових неколико веома индикативних (репрезентативних) примера ми и даље имамо не тако ретке случајеве у Скупштини Републике Србије у којој се ради као по неким директивама „одозго“, а које су у виду разних и „веома значајних препорука“, а најчешће нпр. из Европске уније итд. Тако нпр. једна од најактуелнијих препорука (уцена) се односи на обавезу хапшења оптужених од стране Хашког трибунала, или нпр. усвајање одређених препорука и захтева који се односе на наш пензиони фонд итд. Ове „препоруке“ нам се понекад чине ултимативне јер се често инсистира, бар на то стално упозоравају наши „евроносталгичари“ да неиспуњавањем истих Србија се неће приближити Европској унији и користити њене „благодети“. Казали би смо да при оваквим нашим односима, односно безпоговорним и некритичким прихватањем свих предлога и сугестија, пре свега, наши политичари сматрају да ће наше проблеме решити управо неко из Европске уније. Ипак смо склонији веровању да оваквом приступу решавања наших унутрашњих проблема, односно прихватањем иностраних решења, која су узгред најблаже речено понекад веома чудна па и контрадикторна, без икакве критике и безпоговорно сасвим сигурно девалвира напоре наших интелектуалаца и патриота да се заиста реши наша (унутрашња) проблематика која реално егзистира у многим областима живота нашег друштва што је по много чему чини и специфичном.

На основу изнетих запажања, стиче се утисак да нама мањка националне свести, односно да се ми трудимо да уништимо нешто што је претпоставка државне свести – чувања државе. Оно што несумњиво захтева озбиљније анализе, при томе, јесте сасвим јасна чињеница да је на тај начин онемогућено очување не само националних него и личних интереса.

У том смислу индикативан је наш „изум“ продаје нпр. предузећа, односно врши се приватизација и продаја оних предузећа и добара која су од националног (виталног) значаја за Републику Србију. „Приватизација је довела до насилног гашења металургије и рударства... гашења целокупне индустријске производње у градовима... Трговина и увоз стране робе доводе до следећег питања: да ли је приватизација довела до уништавања идентитета домаће при-

вреде?²⁾ Остало је да се продају нпр. „Телеком Србије“, давање нашег ваздушног простора на управљање другима, продаја „Електропривреде Србије“, рудника итд. Свако супротстављање досадашњој приватизацији, иако се често открива да је иста извршена на незаконит начин, у појединим случајевима означава се као јерес (акт) против државе. Они који указују на погубност такве приватизације и однос према националним добрима се проглашавају конзервативцима, догматичарима, носталгичарима, недемократима... Упорно се тврди да се другачије није могло и не може преживети. Међутим, приватизација код нас се показала у много случајева само као продаја друштвене и државне имовине тајкунима³⁾.

ПРОТАГОНИСТИ КРИЗЕ

Мада парадоксално звучи, на овом месту чини се неопходним изнети тврдњу да су за изазивање кризе и њен протагонизам криви управо сами грађани који несумњиво највише и трпе последице кризе. Ово тим пре што је очигледно да су грађани у суштини незаинтересовани, неактивни и очекују да њихови проблеми буду решени од политичара, политичких институција, односно неко други да реши њихове проблеме. Због тога нам се чини објективним грађане означити у суштини као највећим кривцима. Ово нарочито јер су грађани директно одговорни за избор добре или лоше власти, политичких институција, својих представника и вођа и то на свим нивоима.

Путем демократских избора грађани изабраној власти (политичким представницима) дозвољавају да манипулишу њима самима.⁴⁾ Тако на пример, у модерном друштву политичке партије су стубови политичког живота и не треба их декредитизовати константним критикама и денунцирањем, али рад политичких партија данас је најблаже речено упитан. Досадашњи рад политичких партија, односно покушаји да се програми политичких партија наметну као национални (државни) програм, а који у суштини немају

2) Дубравка Стајић, *Заблуде о социјалној држави*, ИПС, Београд, 2010, стр. 160.

3) М. Кркић, „Десетак тајкуна контролише 80 одсто српске привреде“, *Блиц*, 25.10.2010, стр. 4-5.

4) Није редак случај да грађани дају свој глас некој политичкој партији која касније прави коалицију са другом политичком партијом за коју бирачи никада не би гласали. Такође, често се испостави да нека политичка партија у каснијем раду не испуњава своја предизборна обећања итд.

јасна стратешка опредељења у вези изласка земље из нимало завидног стања у коме се налази, може се окарактерисати као брод који бесциљно плови.

Улога политичких партија у демократском обликовању политичке воље грађана експлицитно је потврђена чланом 5 Устава Републике Србије. Међутим, чињеница је да у Србији ипак има и озбиљних грађана, политичара, радника, научника... који држе до себе, који мисле и који живе од свог рада и истим доприносе и другима. Готово је немогуће на овом месту заобићи и питање, такође једног од проблема у Србији својственог човеку и нашем друштву, а који се односи на морал грађана који данас сасвим сигурно није на завидном нивоу. Но, несумњиво је да би морал грађана (бирача) могао бити предмет посебног научног истраживања које би сасвим сигурно дало значајне резултате, односно одговоре на многа питања у вези кризе у Републици Србији.

ПРОБЛЕМАТИКА РЕГИОНАЛНЕ КРИЗЕ

Објективно данас се лако може уочити и закључити да се све земље транзиције у ствари налазе у озбиљним вишедимензионалним кризама и другим озбиљним проблемима (невољама). Ова криза и уопште целокупна проблематика су најчешће биле у корелацији (спрези) са приватизацијама, односно у вези са чињеницама да су мање – више у тим земљама кључне индустрије и најпрофитабилније фирме предате или су биле у рукама странаца или домаћих тајкуна. Осим тога цела је новчана индустрија, осигуравајућа индустрија у рукама странаца, а радници у њима најчешће раде за скромне наднице. Те наднице су такође и много мање него у старом делу Европе односно у истој фирми у иностранству.⁵⁾ Међутим, оне успешне транзиционе земље су, за разлику од Србије, на почетку транзиционог процеса дефинисале државну политику и стратегију развоја око чега је постигнута и политичка сагласност (јединство). Код нас се у том смислу развијао и развија политички клијентелизам у коме грађани и предузетници тј. предузећа чине услуге странкама, а заузврат добијају различите повластице што је супротно одредбама Закона о сукобу интереса

5) Тако нпр. радници у „Сартиду“ у Смедереву су неколико пута мање плаћени по радном сату у односу на цену рада у истој компанији у САД.

Међутим, за Србију се може казати да је дошла у стање кризе и зато што је имала специфично искуство у својој даљој, а нарочито блиској прошлости. Тако је Србија прошла искуство распада СФРЈ, СРЈ, агресију од стране НАТО-а, економске блокаде, санкције итд. У том смислу нарочито је индикативан случај агресије од стране НАТО-а јер време рата је, у суштини, време када се не само код грађана Србије већ код било које нападнуте земља, односно земље захваћене ратом, јављају и различити нагони, осећања, потребе итд. У тако сметеним ситуацијама се често долази у ситуацију да имамо велике промене и различите ситуације које могу изнедрити и добре резултате и решења, али најчешће се експонирају оне лоше опције, решења и стања код грађана и у земљи. У тим конфузним ситуацијама, готово по правилу се дешава да се многи интелектуалци и нпр. патриоте повлаче са јавне сцене или напосто одлазе у иностранство. Индикативан је у том смислу одлазак наших младих и образованих стручњака свих занимања и звања у иностранство, као и појава апатије и незаинтересованости за догађаје у Србији код већег броја младих који остану у Србији. Честа су очекивања младих да напосто треба да прође одређени временски период да дође до корените промене односно да на чело државе треба да дође нови круг људи, а пре свега у политику, привреду итд.

Међутим, чињеница је да је код нас негде од 90-тих година увек исти круг политичара на власти, а нарочито оних кључних људи на политичкој сцени (власти) у Србији. Политичари на власти данас су у највећем броју део некадашњег ДОС-а (Демократска опозиција Србије) чији је највећи допринос смена са власти Слободана Милошевића. Међутим, када је реч о њиховим другим доприносима, односно њиховом укупном раду и доприносу за бољи живот грађана Србије постоје различита мишљења и ставови грађана. Ово нарочито за период после 2000-те године, када су се десиле демократске промене и дата разна и многобројна обећања о бољем будућем животу, перспективи младих, радника, пензионера и др. у Србији. Од тог периода најупечатљивија су остала само обећања. Разни показатељи указују на чињеницу да по многим параметрима данас се у Србији живи теже, а по неким случајевима се налазимо на самом дну мерне лествице међу суседним државама или нпр. државама региона. Многа истраживања јавности указују на чињеницу да грађани сматрају данашње политичаре корумпираним политичарима. Такође је променљив однос према институцијама у

држави итд. Тако се у вези борбе против корупције у Србији, да ни у кога нема поверење изјаснило 67,4 одсто испитаника, представницима владе верује 8,5 одсто, невладиним организацијама 5,4 одсто, међународним организацијама 4,9 одсто, а медијима 4,8 одсто.

Дакле, доживљај грађана је да су политичке странке најкорумпираније и оне су добиле највишу негативну оцену 4,2, правосуђе је оцењено са 3,9, државни службеници са 3,8, колико је добила и законодавна власт, полиција, образовање и пословни сектор добили су оцену 3,6, а медији и невладине организације 3,4.

Најмање корумпирани, по мишљењу испитаних грађана су војска и верске институције који су оцењени са 2,7.⁶⁾

Грађани су данас подељени по многим питањима, а сасвим сигурно и теже живе него у периоду пре демократских промена. Овакав достигнути (остварени) стандард од стране актуелне власти се најчешће правда глобалном привредном кризом и условима које треба да испунимо да би ушли у Европску унију и др. заједнице и организације где нас чека „благостање”.

Објективно говорећи наша привреда од 90-их година није извозно оријентисана па се оправдање за стање наше привреде (нпр. катастрофална задуженост привреде) не може тражити у глобалној кризи. Једини светли моменти наше ситуације се сада виде једино у могућности уласка Србије у Европску унију.

Но, данас су и по питању уласка Србије у Европску унију подељени ставови и мишљења. Расположење грађана је по питању уласка у ЕУ различито јер од некадашњих готово 70 % жеље и одобравања за улазак Србије у ЕУ, данас се тај проценат свео на око 55% – 60% од испитаних.

КРИЗА У СРБИЈИ (НИ)ЈЕ ЗАОКРУЖЕНА

Парадоксална је чињеница да нису вршена озбиљна, квалитетна и комплексна истраживања о целокупном стању привреде и друштва у Србији у периоду од 2000-те године. Резултати неких парцијалних истраживања су фрагментарно примењиви што апсолутно не може дати јасне правце – директиве о начину како изаћи из садашњег стања. Иста истраживања нису дала прецизан одго-

6) Драган Телесковић, „Грађани: Партије су најкорумпираније“, *Политика*, Београд 10.12.2010, стр. 4-5.

вор на питање ко је у ствари главни протагониста кризе. Чини се да је право време за елаборирање свеукупног стања привреде и друштва у Србији које је по многима хаотично. Историјски посматрано, у Србији не постоји никаква транзиција, него је на сцени данас стање хаотизације. Тим пре за чуђење је како поједини теоретичари и „дежурни медијски интелектуалци“ и даље говоре о транзицији и њеним ефектима. Сасвим је јасно да се ради о једном идеологену који би требало да „успава“ свест грађана Србије, учини их неспособним да перципирају стварне процесе (дешавања) у друштву. Прецизније речено, чини се да од почетка (инаугурације) демократских промена до данас имамо на делу произвођење хаотизације са два основна циља. Један циљ је да се материјална средства пребаце из јавне државне сфере у закулисану приватну сферу која се може назвати параструктуром. Ова параструктура подразумева одвајање државне на јавну и на парадржавну структуру.

Овај модел „разбијања“ државе на „две државе“ и стварање шизофрене државе до савршенства се одигравао управо од периода владавине С. Милошевића до данас. Дакле, за овако тешко стање у Србији и огромне дубиозе допринос су свакако дале политичке институције, финансијске институције, академске институције, али и верске, образовне, културне и др. институције и (квази)елите разних боја, а свакако и сами грађани. Ма како се трудили чини се да је данас апсолутно немогуће децидно указати на један узрок овако лошег стања у Србији што у суштини представља и главни проблем решавања кризе и изласка Србије из ње. Чини се да све наведене, а нарочито политичке институције, политичке партије, мање – више, говоре исто. Међутим, суштина решавања проблема је недостатак конструктивне борбе супротних мишљења. Данас је у том контексту немогуће направити разлику између ставова (мишљења) и проблема нпр. студената, пензионера, радника и др. Мање више, сви они идентификују политичаре као главни узрок кризе, сви изјављују да смо у великој привредној кризи или нпр. велики број грађана није за улазак у НАТО, али је за улазак у Европску унију итд.

Осим тога, многи грађани Србије, а међу њима студенти, пензионери, радници и др. данас не очекују много од политичара. Ово пре свега због њихове досадашње политичке ротације са функције на функцију (несмењивости), због изборних закона, дешавања у скупштини, гласања за партију, утицаја лидера партија итд. Ин-

дикативан је проблем и све чешћег довођења у међусобне односе нпр. политичких лидера са криминалом, односно са појединим тајкунима итд.

Због тога се намеће питање у вези изборног закона, а у извесном смислу и специфичан, изнад свега недемократски проблем, који се огледа у чињеници да грађани Србије не могу данас директно да бирају своје представнике у Народној скупштини већ гласају за политичке партије, а онда се унутар партије договара ко ће бити народни посланик. Ово нам указује на потребу да се предложе нови изборни процеси (закони). Односно, неопходним се чини омогућити процес директног бирања свих представника, именом и презименом, од стране грађана и то унапред уз услов да изабрани имају одговорност директно пред грађанима. У супротном овакав (садашњи) изборни систем одговара само партијским лидерима и другима који одлучују у политици.

Објективности ради, чињеница је да је сличних предлога и иницијатива о промени изборног система било и раније, али до сада их није било могуће реализовати. Осим тога, такву одлуку о промени изборног система морају донети, пре свега, они који се управо саморепродукују кроз такав (постојећи) изборни систем. Један од проблема видимо и у чињеници да је објективно говорећи тешко одржати политичку свест грађана.

Дакле, говорити о могућности и потребама превазилажења ове проблематике код нас би у суштини значило свођење на заједничке (свеукупне) проблеме чије би једновремено решавање могло изазвати нестабилно стање у Србији.

Упркос чињеници о потреби да сви заједно доприносимо оваквом стању у Србији је ипак могуће издвојити и посебан генератор (фактор) кризе који се односи на политичке (квази)елите и који по нама знатно више доприноси продукцији кризног стања од других фактора. Прецизније речено (квази)елите су по нама највећи генератор кризе у земљи данас и то не оне као организације већ пре свега систем који су исте успоставили, а који омогућује само пуко ротирање политичара.

Дакле, на првом месту генератор свих проблема у Србији је политички систем који се генерише кроз постојећи изборни закон. Технички гледано свеукупни проблем Србије који је данас веома велики је, обзиром на изнето, ипак решив. Упутним нам се чини на овом месту и указати на питање тј. проблем легитимности таквих

избора код нас јер се избор политичких партија и њихових лидера у крајњем случају финансира новцем бирача. Несумњиво је да се овде ради о „нултом легитимитету“ јер овакав изборни систем у Србији, односно у Скупштини Републике Србије, а то значи и изборни резултати се лако могу довести у сумњу. Очигледно је да под оваквим условима „демократски изборни систем“ не одражава изборну вољу бирача. Управо због тога се данас и јављају неприродне коалиције међу политичким партијама које имају дијаметрално различите ставове по многим питањима. У супротном тзв. владајућа већина не би могла да функционише у Народној скупштини без подршке малих партија које једва пређу изборни цензус. Ефекат ових (не)природних партијских коалиција је јасно уочљив кроз ставове и однос чланова политичких партија нпр. према уласку у Европску унију, НАТО, однос према „паради поноса“ итд.

Дакле, више него јасно је да тзв. партијске коалиције у Републичкој Скупштини Србије не репрезентују бираче, односно њихове жеље и ставове. Тачније, политичке партије репрезентују своју политичку касту јер када би презентовали бираче (народ) онда би под тим судбинским питањима народа и државе били идентични.

Међутим, чињеница је такође и да грађани Србије подржавају политичку елиту све док је њима добро. Но, политичке партије би могле доста да учине на свом угледу у друштву. Прва ствар је транспарентност и јасан правни оквир њиховог финансирања што би се могло остварити и променом Закона о финансирању странака. Такође, као што странке својим програмом, уважавањем политичких противника и предложеним кандидатима показују поштовање према грађанима, тако директним избором својих функционера показују поштовање према својим члановима и приврженост самом принципу демократије.

Дакле, ради се о својеврсном погонском менталитету нашег народа због чега је он имао и још увек има проблем искрености према вери, етици, својој историји... самоме себи. На такав начин се само подржава политичка (квази)елита. Ради се просто о чињеници у којој треба тражити следеће кораке ка променама, односно ка изласку из садашње кризе у Србији. Грађани реагују тек онда када стање по њих постане хаотично (поткрадање на сваком кораку, разна малтретирања, несигурност радног места, уопште тежак живот итд.), односно када буду у неизвесности и када се више не

могу борити са свакодневним и нарастајућим проблемима - кризом.

Многобројни примери других држава недвосмислено указују да се из оваквих ситуација често из кризе излази уз примену насиља или се чак оде и у другу крајност због чега се ситуација мора пратити и политички лидери морају адекватно и на време реаговати како не би дошло до ескалације па и не контролисаног испољавања незадовољства грађана.⁷⁾ Овде се намеће чињеница да у оваквим ситуацијама грађани немају могућности да изнесу своја мишљења и предлоге о релевантним проблемима са којима су они лично и Србија суочени. Оно што се може очекивати од политичких елита, данас, као о озбиљном предлогу, намери, покушају и раду у вези са изласком из садашњег стања привреде и друштва у Србији је, са аспекта научне расправе и полемике, лако негирати, односно резултати досадашњег и планираног рада не би ни по ком критеријуму било могуће одбранили. Међутим, такве до сада остварене резултате и будуће планове у вези превазилажења стања у Србији могуће је оценити позитивним и исте оправдати само гласањем у парламенту.

Ако се данас посматрају елите код нас, уочава се да постоје две елите које делују по страни. Једна од њих је у последње време веома гласна - синдикална елита која се поистовећује са владаром, односно државом. Јавни медији им дају доста простора и на тај начин се повећава њихов утицај на нацију. Синдикат објективно захтева веће плате, боље услове живота, али у суштини и већу потрошњу тј. моћ потрошње грађана. У развијеним државама се данас дешава управо нешто обрнуто јер се управо смањује потрошња грађана (смањење плата и других привилегија).⁸⁾

Друга елита се данас релативно слабо експонира, а то је црквена елита и која се децидно не изјашњава о питању привредне кризе у Србији или по питању изборних закона и сл. па се у неким случајевима може сумњати и у однос (зависност) цркве од државе тј. владајуће елите. У школама је уведен наставни предмет „веронаука“, међутим чини се да се и поред овог предмета мало ради

7) За претпоставити је да је грађанину/ма који су се одлучили на штрајк глађу у суштини сасвим свеједно како ће евентуално окончати свој живот, односно када штрајковање глађу не би штрајкацима дало очекиване резултате нико не може тврдити да се тај штрајк не би радикализовао.

8) То је, чини се по многим иностраним економистима, најзаступљенији начин да се изађе из садашње кризе на националном и глобалном нивоу.

на васпитању младих особа – деце. Чини се да васпитање деце, бар оне школског узраста заслужује знатно другачији приступ који би био ближи реалном животу. Такође, чини се да уместо да се поставља питање тог васпитања, односно проблематике васпитања и образовања младих, иста се најчешће стављају „под тепих“, а најчешће расправе се воде у вези права детета и сл. што у суштини не тангира праву проблематику младих данас.

Међутим, политичким (квази)елитама управо то и одговара, односно та везаност грађана за своје уске интересе па макар били умотани у целофан неких виших интереса. Често су на сцени себични појединци који гледају само на себе што директно иницира да се и друштво поистовећује са њима итд. Због тога се просто намеће питање, односно може ли се закључити да смо постали и немислећа нација. Одали смо се помодарству и препустили да други размишљају о нашим проблемима, а све инострано узимамо без имало критичности.

Џорџ Штиглиц, бивши директор светске банке, још 2002. године је обелоданио да се није слагао са оним шта ће се дешавати данас тј. методологијом која је народе, нације, а нарочито оне државе за које ми кажемо да су у транзицији, предвидела да се ставе у позицију тоталне зависности. Више него очигледно је да се данас све методе и кораци који се чине, а које је Џ. Штиглиц набројао, примењују у Србији. Чини се да је данас у Србији на сцени распродаја и карактера и поноса и других вредности и на дело ступа парадржава са криминализовано устројеном структуром.

Зашто се држава тако понаша или када ће бити осуђени нпр. тајкуни и други криминалци блиски власти, а не они ситни преступници (демонстранти или антидемонстранти, навијачке групе итд.)? Овим циљевима у сваком случају треба тежити мада се данас чини немогућим остварити исте. Чињеница је да би се само на тај начин држава могла уводити у једну нормалну уређену државу. Ако се решавање ове сложене и комплексне проблематике сведе само на чињење полиције (што је у последње време веома „популарно“) или само на правосудне органе (претходно лустриране) нпр. или на политичке институције за очекивати је да ће се тај процес дисциплиновања грађана одвијати у сасвим другом смеру, односно онда смо на ивици нове цивилизацијске катаклизме. У том случају може доћи до нарастања проблема. Тако, на пример, „поред општих антагонистичких класних супротности постоје и

посебне наслаге националних, расних, етничких и др. противуречности и трвења. Она се могу јавити у форми политичког протеста или као општа реакција против владајућих због класног, националног или расног угњетавања, или као реакција једне стране у конфликту уколико њени припадници оцењују да власти које треба да посредују у спору или сукобу у оквиру система то не чине на прави начин и у мери којом се могу заштитити интереси дате стране, или сматрају да се, њима, пак, фаворизује друга, обично национална, односно верска, или етничка групација⁹⁾

Ипак ова борба је објективно могућа само ако се у ту борбу директно не укључе центри моћи (политички, економски...) у држави који ће дириговати кога затворити, а кога не. У Србији се може и данас казати да је народ још увек свој господар, али могућности за спашавање су му доста ограничене што представља актуелан и озбиљан проблем. Потпуно је јасно да је цели систем до краја био корумпиран и да има свој врх који је то не спречавао, него подстицао (организовао). Због тога се намеће питање зашто наши грађани не верују у борбу против корупције и у промене? По мишљењу грађана ниво корупције у последње три године је повећан 49 %; на истом нивоу 37 %; смањен 14 %¹⁰⁾

Осим тога, чини се да један део грађана Србије још увек емоционално расуђује о многим питањима која се тичу њиховог садашњег и будућег живота, и везан је на овај или онај начин, из ових или оних разлога, за одређене политичке странке или личности. Вероватно је то и разлог због кога и другачије расуђују од оних грађана који нису емоционално везани. Познато је и да многи грађани управо због те „партијске невезаности“ дају много боља решења од дежурних медијских интелектуалаца и политичара који су на телевизији и јавној сцени.

Србија, у суштини, нема много проблема ма колико се они чине тешким. На првом месту је питање политичког система који се базира на изборном закону. Можда би грађани Србије бирали исправно када би изборни систем био бољи. Да ли ће се тренутна ситуација у Србији решити на миран или на онај деструктиван начин остаје да се види, а зависи од поверења грађана и њихове

9) Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 114-115.

10) Драган Телесковић, „Грађани: Партије су најкорумпираније“, *Политика*, Београд 10.12.2010, стр. 4-5.

издржљивости у борби за опстанак. Данас је велико поверење грађана у цркву, војску, полицију, али је очигледно да и то поверење опада. Такође, чињеница је да су грађани пасивни, неактивни, незаинтересовани за јавне ствари. Све их интересује само онда када су у питање доведена само њихова основна права – егзистенција. Објективно је тешко веровати да такви грађани могу изабрати добре представнике. Овоме свакако треба додати и покушаје куповине гласача од стране политичких партија, па и самих народних посланика итд. које редовно прате изборе и послеизборни период код нас.

У Србији има 5 – 8 % активних грађана заинтересованих за дешавања у друштву, локалној средини а који су спремни у том смислу и нешто урадити или дати. Ако се сетимо периода 1991/2 где је готово 100 % грађана било спремно на све за опште добро, а што је предлагала тадашња актуелна власт онда је заиста тешко повући паралелу са данашњим ставовима према садашњој актуелној власти од стране тих истих грађана. Након сваког избора жеља и воља грађана за учешће у раду на било ком нивоу очигледно опада. Несумњиво је да је данас подршка грађана више у моралном смислу, а знатно мање у стварном учешћу па и да се ради за опште добро.

У Србији је 2001. године замишљена велика промена и више-страначко уређење, увођење демократије итд. Данас смо недвосмислено добили партократију¹¹⁾ која је грађане ставила под своје, која је уништила сваку вољу грађана да се бори за опште добро. Осим тога сасвим се лако може закључити да данас постоје разлике и међу радницима, а такође међу њима више нема ни оне некадашње велике солидарности. Сада се сваки радник брине о себи јер је доведен у такву ситуацију од стране послодавца. Дакле, промењен је и ментални склоп појединца и грађана. Сада грађани највише и најчешће размишљају и брину о сопственом интересу и о борби за сопствену егзистенцију.¹²⁾ Међутим, чињеница је да интерес постаје кључан фактор у размишљању грађана не само код нас, већ уопште и у другим државама. Значи, да док не схватимо да постоји нешто што није квалитет живота, што није само материјални ин-

11) Више у Д. Марковић, *Демократија и партократија*, ИПС, Београд, 2009.

12) У том смислу индикативна је чињеница да нпр. 80 % грађана Америке верује у Бога, али истовремено 92 % грађана, односно тих верника сматрају да треба „згазити“ Ирак јер ће на тај начин добити нафту чиме ће бити обезбеђена њихова егзистенција.

терес, чини нам се да немамо шансу за креирањем бољег живота, односно бољег живота на глобалном и на националном нивоу.

СИСТЕМ КАО ИСХОДИШТЕ ПРОБЛЕМА

Проблематичност система се данас најлакше може уочити перцепцијом младих у њему. Тако је данас очигледно да су млади грађани запостављени по многим питањима и разни постојећи системи везани за младе људе данас напосто их „гуше“ у њиховом развоју и учешћу у доприносу друштву. Тако нпр. може се казати да су млади људи изложени својеврсном малтретирању од стране масмедија. На телевизији, која се финансира новцем грађана, пуштају се филмови са насилним сценама, а таквих филмова има знатно више на програму него образовних емисија и сл.

Ако се посматра образовни систем онда се може закључити да се над младим људима врши такође својеврстан притисак јер се нпр. уводи образовање по тзв. „Болоњском моделу“ који се у многим државама одбацује као лош систем образовања¹³⁾. Осим тога данашњи систем образовања омогућава да особа која је бољег материјалног стања може себи да приушти континуирано образовање итд. Последица оваквог система образовања је да сами студенти не виде сврху улагања у образовање јер се не могу запослити. С друге стране, имамо ситуацију да тајкуни који нису школовани или су дипломе једноставно купили на неком од приватних факултета, код нас или у иностранству, харају земљом.

Чињеница је да се Србија одлучила за систем – мирна промена власти што представља промену на демократски начин. Међутим, ако се не промени стање, а промени се само власт онда се у суштини ништа није постигло што је у ствари сасвим очигледно па због тога грађани Србије све равнодушније посматрају и улазак у Европску унију, за разлику од политичке елите јер од исте не очекују превише у решавању сопствених (егзистенцијалних) проблема. У сваком случају политичка (квази)елита ће и даље живети. Можда ће од актуелних политичара неко бити и смењен али се у суштини ништа битно неће променити. Може се десити да дође неко други, а тај други притиснут великом задуженошћу привреде

13) Индикативан је пример Финске, Француске, Словеније, Хрватске, БиХ... које још увек нису прешле на тзв. модел образовања по Болоњи, а Хрватска чак тражи начин да се остане на старом систему образовања. Србија просто хрли ка Болоњи иако су резултати примене Болоње већ сада недвосмислено фатални.

Србије ће највероватније морати даље продавати странцима оно што је још преостало да се прода у Србији.

У суштини, велики је проблем што се у вези промена стања у земљи највише очекује од избора само нове политичке елите. Без начела и јасне основе у којој постоји однос према држави не може се очекивати ништа бољи однос ни грађана према држави. Међутим, одустајање од промена и тежње ка бољем би била најгора могућа варијанта за грађане.

НЕКА ОД МОГУЋИХ РЕШЕЊА

Чини се да треба инсистирати на што бржим изборима јер ако ово стање остане ми идемо полако, али сигурно у стање још веће кризе (задуживања) - хаос. Објективности ради ми још нисмо у хаосу али ћемо сасвим сигурно бити ако се задуживање у иностранству, опадање производње, опадање наталитета и др. негативних појава настави овим темпом.

Чини се да ни политичка позиција ни политичка опозиција, „леви или десни“ бар за сада не могу озбиљно ставити на дневни ред важне проблеме са којима се држава сусреће или ће се ускоро срести. Можда би било добро направити велику коалицију која би требало у ограниченом времену да се договори око кључних промена политичког, економског, безбедносног и др. система, да се на дневни ред ставе кључна питања као нпр. питање пензионе реформе, система образовања и др. и да се до детаља договори како се носити са проблемима у тим областима.

Чињеница је да нас је међународни монетарни фонд опоменуо да морамо направити ревизију стечених права у пензионом систему где имамо највећих потенцијалних опасности ако се говори о привреди и односа према сопственој земљи тј. односа према иностранству и њиховим условима.

Нема сумње да је у Србији још увек остало довољно грађанског потенцијала, грађанске храбрости да бисмо тек тако могли говорити о неминовној пропасти. Истина је да се ова грађанска јавност још увек не препознаје па је неопходно ове грађане на различите начине и што више, али и што пре укључити у циљу превазилажења садашњег лошег стања у и око Србије. Треба се аргументовано супротстављати прихватању многих „спасоносних“ идеја са стране, ако се исте претходно добро не изанализирају. У

циљу изласка из кризе треба укључити све институције у земљи. Историја Србије показује да су грађани Србије веома свесни свога стања и протеклог периода и сасвим је сигурно да ће ту свест искористити за себе у будуће те да ће знати да изаберу најбољи пут, без помоћи са стране. Данас су исти изложени различитим утицајима (медијска пропаганда) због чега посебно морају бити опрезни при будућем опредељењу за своје представнике. За очекивати је да би пре избора требало радити на побољшању или измени изборног закона. Уместо коалиције великих политичких партија можда би било добро да 2 -3 водеће политичке партије које су довеле до оваквог стања апстинирају на следећим изборима да би се на сцену вратиле прочишћене. У том погледу не би требало бити велике полемике јер је јасно да партократски систем мора бити срушен и на сцену морају доћи нова изборна правила – изборне вредности. Очигледно је да је због система, не само гласачког, данас елиминисана свака моћ нашег изборног гласа, а пољуљана је и наша грађанска храброст.

У Србији се мора догодити нова политизација јер неће бити излаза из ове ситуације. Алтернатива овоме би било „прединфарктно“ стање Србије, предреволюционарно стање које може завршити или у деструктивном решењу или ће се догодити нова политизација. Код нас је на сцени решавање одређених „горућих“ (најактуелнијих) проблема, а на тај начин се недвосмислено губи јасна визија који су код нас стварни проблеми, како их решити на дужи период и коначно куда Србија у ствари иде. Очигледно је да данас Србија, односно народ још увек нема јасан национални програм и у таквим условима чини нам се да се много губи на „лутању“ у тражењу решења. Сада је на сцени елита тачније псеудоелита која влада Србијом и која на све начине покушава доказати да је спас за Србију чланство у Европској унији иако има много података да државе које су биле сличне, односно у ситуацији у којој се Србија данас налази и које су постале чланице Европску унију сада, бар када се говори о стању грађана, стоје знатно лошије. Због тога је важно променити и систем информисања грађана путем масмедија, односно сваки потез (рад) власти и њених представника (министара) мора бити транспарентан.

Данас је очигледно дошло до нестанка социјалне државе. Изгубила се индивидуална солидарност, дошло је до деморализације друштва, до деиндустријализације, грађани су постали зависни.

Дакле преизборна обећања су била само идеолошка магла за данашњу приватизацију и индивидуализацијске потезе за смањивање трошкова и за пребацивање на појединца, а не за колективно решење.

Уз чињеницу да постоје различити типови социјалне државе, чињеница је и да држава нема исту одговорност према свом становништву. Различно живе грађани у Шведској, Аустрији, Индији, Кини, Србији, Италији итд.

Узроци кризе у Србији су у великој мери у дерегулацији и укидању правила, односно правило новца се наметнуло економији, правило привреде се намеће политици итд. Чини нам се упутним указати на потребу враћања изворним правилима, државним, националним и личним интересима грађана како би се спречило даље посртање Србије.

Чињеница је такође да данас немамо ни основни консензус око етичке парадигме. Многи у овој ситуацији, у којој се Србија данас налази, покушавају да остваре своје сопствене интересе било да се ради о појединцу или партији итд.

Један од излаза из овог стања састоји се у покушајима да се човек (грађанин) не доведе у стање апатије и потреби рада на развоју индивидуе (самога себе).

Због постојања тајкуна и њиховог статуса данас је јасно свима да се политика данас не воли из разлога што се у политици могу остварити неки од заједничких циљева, међутим постоји цивилно друштво чије деловање и интереси се данас не смеју занемарити.

Mile Rakic

PRODUCTION OF CRISIS IN SERBIA

Summary

Changes in world politics in 21st century, ongoing global trends, raise question is it possible for Serbia to meet these challenges of present crisis? Notably, Serbia is burdened with internal crisis, obvious in politics, economy and society. Future of Serbia is in question and governing capacities are not trustworthy. Crisis overreaching is possible to achieve through analysis of most important, internal factor in crisis production.

Key words: Serbia, crisis, democracy, political institutions, political actors, integrations.

ЛИТЕРАТУРА

- Драган Марковић, *Демократија и партократија*, ИПС, Београд, 2009.
- Драган Марковић, „Партократија или демократија у Србији“, *Политичка ревија*, бр. 1/2004.
- Драган Милетић, *Економска глобализација кроз призму социолога и економиста*, Универзитет „Браћа Карић“, Београд, 2007.
- Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
- Драган Телесковић, „Грађани: Партије су најкорумпираније“, *Политика*, Београд 10.12.2010.
- Дубравка Стајић, *Заблуде о социјалној држави*, ИПС, Београд, 2010.
- Ернст Касирер, *Мит о држави*, Нолит, Београд 1972.
- Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, ИПС, Београд, 2009.
- Зоран Милошевић, „Политичке странке и корупција“, *Политичка ревија*, бр. 1/2007.
- Јован Мирић, *Систем и криза*, Центар за културну дјелатност, Загреб, 1986.
- *Лавиринт кризе*, Институт за европске студије, Београд, 1998.
- М. Томић, *Проблеми глобализације*, Зборник радова Универзитета у Загребу, Загреб, 2006.
- Милан Кркић, „Десетак тајкуна контролише 80 одсто српске привреде“, *Блиц*, 25.10.2010.
- Момчило Суботић, „НАТО-изација Срба“, *Политичка ревија*, бр. 3/2010.
- Морис Диверже, *Демократија без народа*, Рад, Београд, 1968.
- Огњен Прибићевић, *Власт и опозиција у Србији*, Б 92, Београд, 1997.
- Радомир Лукић, *Политичке странке*, Научна књига, Београд, 1966.
- Рудолф А. Рајс, *Чујте Срби, чувајте се себе*, Добра, Београд, 2008.
- DŽ. Štiglic, sajt biznisnovine. com 27.07.2008.

Resume

The basic problems of contemporary politics in Serbia could be solved. This question depends on people, especially political party leaders, self-reproduction through electoral system and their rotation on positions of power. More precisely, it is for very few of them, which were also members of former DOS. So, there is no mistake if we say that Serbia is prisoner of political cartel. Consisting parties, with various interests are not dealing with issues of

competency development. Until now, political parties have not seriously done anything concerning whole state and its citizens. It was only about party interest and struggle for political power.

This kind of political parties interests, as well as present condition, it is necessary to provide some corrective measures. First of all, annulment of negative and illegal privatization contracts; moratoriums on foreign credit payments; salary spread reduction and mobilization of massive domestic spending in agriculture and industrial products; reaffirmation of indictment against NATO; decrease of political parties influence and their leaders power; changes in electoral law; transparency in political parties financing; strategy for future development of Serbia, confirming realistic expectations of Serbia's citizens.

We can say that all of us can contribute in overreaching these trends, but political parties recognized as key generator of crisis. Thus, quasi-elites are mostly responsible for state of crisis. Without new approach, clearly defined goals, value and system change, we can't expect better attitudes of citizens toward state.

Овај рад је примљен 10. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Огњен Прибићевић

Институт друштвених наука, Београд

ЛЕВИЦА У СРБИЈИ У ПОТРАЗИ ЗА НОВИМ ИДЕНТИТЕТОМ*

Сажетак

У овом раду аутор анализира потрагу Демократске странке и Социјалистичке партије Србије за новим, социјалдемократским идентитетом. ДС је на тај пут кренула са позиција либерално грађанске партије а СПС са позиција комунистичке и ауторитарне организације. Десетак година након пада диктаторског режима Слободана Милошевића две партије су формирале заједничку владу, потписале Декларацију о политичком помирењу и своју политику све више усмеравају у социјалдемократском правцу. За СПС кључни проблем и даље остаје питање односа према тегобном Милошевићевом наслеђу. С друге стране, за ДС кључни проблем је исти као и за све партије сличне оријентације у ЕУ – како спроводити лево оријентисану политику у времену тешке економске кризе када има све мање пара за социјална издавања.

Кључне речи : левица, социјалдемократија, политичко помирење

У последњих двадесетак година левица у Србији се суочава са бројним проблемима и изазовима. Бременито наслеђе које је левици у Србији оставио ауторитарна власт Слободана Милошевића осећаће се још деценијама. За многе људе који живе у Србији левица је и даље симбол беде, санкција, ратова. Тако је режим Слободана Милошевића и његове супруге, поред свега осталог,

* Овај рад је настао као део пројекта „Друштвене трансформације у процесу Европских интеграција - мултидисциплинарни приступ“ који финансира Министарство науке и технологије Републике Србије, број 47010.

готово потпуно обесмислио и сам појам левике и створио конфузију која се у великој мери осећа и данас, десет година након његовог пада. Наиме, декларативно се изјашњавајући као партија леве оријентације. У периоду власти Слободана Милошевића дошло је до распада и избијања ратова на просторима некадашње Југославије.

Док се цео свет а поготово Европа отварала и рушио берлински зид, Србија се затварала и срљала у санкције и изолацију. Када су све земље реалног социјализма напуштале комунистичку идеологију, Србија се под влашћу Слободана Милошевића и његове супруге враћала изворном марксизму. У Србији је симбол левике постала екстремна организација ЈУП на чијем челу се налазила његова супруга Мирјана Марковић. И док је она пропагирала идеје социјалне правде, мира и љубави њена организација и Слободан Милошевић су водили политику која је у пракси изгледала потпуно другачије. Тако је поред ратова, санкција и изолације својом политиком Слободан Милошевић створио потпуну збрку у главама људи који не само да не разликују основне политичке појмове већ им и даље веома често дају погрешно тумачење.¹⁾

Овај процес је донекле заустављен 2000 године након пада ауторитарна власт Слободана Милошевића али су бројни апсурди као и бркање основних политичких појмова и даље остали саставни део политичког живота Србије. Један од најзначајнијих примера како појмови не морају имати значење које им се изворно приписује јесте свакако и подела на партије левике и деснице.²⁾ Тако у Србији, за разлику од других земаља Европе за партије деснице у великој мери гласају најсиромашнији слојеви а за партије левике они богатији. Према резултатима бројних истраживања јавног мњења лево оријентисани бирачи гласају више за партије деснице него за партије левике.³⁾ Када је реч о социјалној структури гласача истраживање Срећка Михајловића из 2006 године пока-

1) Види више у Комшић, Пантић и Славујевић, Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији, Fridrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука, Београд 2003

2) Тако на пример, социолог Срећко Михајловић каже да око половине грађана није у стању да за себе каже да ли припада левници или десници. Људима је у глави збрка а појачавају је странке које себи лепе етикете које имају прођу. Политика 12. децембар 2010

3) Тако на пример, према истраживању Медиум галупа из септембра 2008 године „Левица и десница“ чак 18% гласача левике гласа за екстремно десничарску Српску радикалну странку и свега 11% за лево оријентисану ДС. С друге стране, исти проценат десничара гласа и за СРС и за ДС - 29%

зује да су левици и десници готово подједнако наклоњени кључни друштвени слојеви попут кв радника, кв радника, техничара, службеника, стручњака и домаћица. Левици извесну предност дају пензионери и сељаци а десници ученици, студенти, незапослени и власници.

Циљ овог рада јесте да укаже на последице које је режим Слободана Милошевића оставио на деловање савремених партија левице али и на настојање две највеће партије левице – Демократске странке и Социјалистичке партије Србије да се коначно позиционирају као социјалдемократске партије на левом спектру политичке сцене Србије.⁴⁾ Након формирања владе 2008. српску политичку сцену лево од центра одликује изузетна динамика која ће и бити у центру пажње наше анализе. Ову динамику одликује пре свега приближавање ДС и СПС, доношење Декларације о политичком помирењу ДС и СПСа, као и најновији документи ове две партије донесени на њиховим конгресима одржаним у децембру 2010.

Традиционално, још од времена грађанске револуције у Француској 1789 левица је означавала покрете који су тежили за једнакошћу, универзалним правима, братством, интернационализмом док је десница била више оријентисана ка ауторитету, традицији, национализму, хијерархији. Поред ове основне поделе на левицу и десницу у западноевропској теорији која се бави политичким партијама доста је широко прихваћена Вон Бејмеова подела на девет основних идеолошких породица 1. либералну, 2. конзервативну, 3. социјалистичку и социјалдемократску, 4. хришћанско демократску 5. комунистичку 6. аграрну 7. регионалну и етничку 8. десно екстремистичку 9. еколошку⁵⁾

Поставља се питање какве би резултате дала примена ове класификације у Србији када су у питању партије левице? Иако и ДС и СПС истичу да припадају овој трећој групацији лако је уочити да у програмским опредељењима и још више политичкој пракси ових партија има елемента који их могу сврстати и у неке друге групације.

4) Поред ДС и СПС на политичкој сцени Србије постоји још један број мањих партија леве оријентације као што су СДУ или Лабуристичка партија Србије али оне због свог малог политичког утицаја неће бити предмет наше анализе.

5) Von Beyme, Political Parties in Western Democracies, Aldershot 1985

Тако је ДС прешла пут од либералне странке током деведесетих година преко социал - либерлане странке почетком прве деценије 2000. до социјалдемократске партије (иако и даље више по интенцијама него по политици, како тврди већина аналитичара) крајем прве деценије 2000 године.

Током деведесетих година ДС је представљала класичну странку либералне оријентације (1992 године она се програмски одређује као партија грађанског центра) инсистирајући пре свега на вредностима равноправности свих грађана пред законом, заштити мањинских права, јачању децентрализације, одбрани приватне својине и предузетништва. Временом, странка се декларативно све више померала у лево, у великој мери и захваљујући блиским односима са СПД Немачке која јој је и била главна подршка за улазак у Социјалистичку интернационалу.

Упркос томе што се последњих неколико година ДС декларативно изјашњава као партија социјалдемократске оријентације, бројни истраживачи сматрају да би се ДС могла квалификовати и као странка прагматске оријентације односно као странка усмерена пре свега на решавање друштвених проблема начином и инструментима који веома често немају идеолошку обојеност. У прилог овој тези они наводе и противуречно одређење странке у њеним програмским документима. Тако ДС себе види као странку социјалне одговорности која укључује и солидарност и минимум социјалне заштите али истовремено и странку која истиче да социјална брига не сме да буде изговор да појединци одустану од личног ангажовања и индивидуалне иницијативе.⁶⁾ Као аргумент у прилог тезе да је ДС више партија социјално либералне оријентације него социјалдемократске често се указује и на либералну економску политику коју су спроводиле све владе после 2000 на чијем челу су се налазили представници ДС. Истине ради треба рећи да поменута економска политика влада Србије након 2000 на чијем челу су се налазиле демократе није далеко од онога што је Т. Блер покушао да спроведе током владавине лабуриста у деведесетим годинама и почетком две хиљаде у Великој Британији и у нешто мањој мери СПД канцелара Шредера у Немачкој. У основи овог тзв. “трећег пута” је идеја да капитализам нема алтернативе и

6) Види више у Зоран Стојиљковић, Партијски систем Србије, Службени гласник 2008 стр 302-307

да се ради о томе да се он “поправи” и учини хуманијим, праведнијим и ефикаснијим.⁷⁾ Поред овог идеја “трећег пута” европске социјалдемократије подразумева напуштање политике национализације и прогресивног опорезивања с једне стране и прихватања предузетничког ризика и флексибилнијег тржишта рада а самим тим и одрицање од концепта пуне запослености, с друге стране. Од средства за постизање социјалних циљева конкурентност привреде постаје сама за себе циљ. Такође, “трећи пут” подразумева да пореска и социјална политика морају путем пореских олакшица стимулирати стварање нових радних места а редукована социјална помоћ мора бити тако постављена да води индивидуалној обавези трагања за послом.⁸⁾

Полазећи од свега изнетогасасвим је разумљиво што бројни аутори попут Зорана Стојиљковића⁹⁾ или Владимира Гоатија¹⁰⁾ убрајају ДС у партије социјално либералне оријентације или партије социјалдемократске провинијенције више по жељама него по реалној политици. Уколико се прихвати овакво тумачење онда треба размислити о томе да би се на сличан начин онда могле дефинисати готово све социјалдемократске партије Западне Европе у последњих двадесетак година које не успевају да пронађу адекватан одговор на економску кризу и чија политика у великој мери подсећа на пројекте десничарских партија о чему ће више бити речи на крају овог рада.

Упркос јаком либералном наслеђу и томе што је светска економска криза тешко погодила Србију и самим тим у још већој мери сузила простор за спровођење лево оријентисаних политика ДС се последњих година све више позиционирала као партија социјалдемократске оријентације. Шта је утицало на ово окретање ДС ка левици? Прво, све израженије сазнање да су идеје левице доминантне унутар бирачког тела и да је тај део политичког спектра Србије прилично непокривен, и друго, њене везе са немачком со-

7) А. Гиденс, Трећи пут, Обнова социјалдемократије, Политичка култура, Загреб 1999

8) О овоме види више у Зоран Стојиљковић, Социјалдемократија и политичке странке у Србији у Зборнику, Идеологија и политичке странке у Србији, Фридрих Еберт Штифтунг, ФПН, ИДН, Београд 2007 стр 118-120

9) Зоран Стојиљковић, Партијски систем Србије, Службени гласник 2008 стр. 295

10) Владимир Гоати, Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу, Фридрих Еберт Штифтунг и Институт друштвених наука 2006 стр. 53

цијалдемократском партијом и статус у Социјалистичкој Интернационали.

Велики број истраживања јавног мњења показује да су у основи идеје левнице и вредности и даље доминантне у српском бирачком телу. Тако на пример, према истраживању Медиум галупа из 2008 године “Левица и десница” чак 28% испитаника сматра да држава треба да преузме бригу да сваком појединцу обезбеди средства за живот насупрот свега 8% који сматрају да појединац сам треба да преузме одговорност да обезбеди средства за свој живот. 23% сматра да би реформе требало спроводити опрезно и постепено да би се спречило сиромашење неких делова друштва насупрот 6% који сматрају да би реформе требало спровести и по цену привременог осиромашења једног дела популације. 32% сматра да велика јавна предузећа треба да остану у власништву државе, док се томе супротставља 7% испитаника. Истраживање је показало да 37% испитаника сматра да радници треба да буду укључени у одлучивање о својим примањима. Томе се супротставља 4%. Чак 36% сматра да би богатије слојеве требало више опорезовати насупрот 2.7% испитаника који мисле да је таква мера погрешна. Такође, 50% испитаника сматра да држава треба да обезбеди бесплатно школовање и студирање насупрот 3.8% испитаника који се не слажу са таквом политиком. 57% испитаника сматра да лечење тешких и хроничних болести мора да буде бесплатно. Такву политику не подржава свега 2.4% испитаника.¹¹⁾

На основу ових резултата истраживања могло би се закључити како чак две трећине грађана прихвата систем вредности који карактерише левицу што и није неко изненађење с обзиром на склоност источноевропских и балканских народа ка колективизму и готово педесет година самоуправног социјализма. До сличних закључака дошли су и други истраживачи јавног мњења.¹²⁾ Отуда и није чудно што се ДС последњих година све више померала од либералне и социјал либералне странке ка партији социјалдемократске оријентације. Тим више што је овај велики политички простор практично непопуњен од времена револуције из 2000 и пораза Милошевићеве Социјалистичке партије. Од тада је на

11) Истраживање ТНС Медиум Галупа у период од 19 до 25 септембра 2008 год на узорку од 1005 испитаника.

12) Зоран Стоиљковић, „Социјалдемократија и политичке странке Србије“ у Зборнику Идеологија и политичке странке у Србији, стр 135

терену левог центра и левнице практично остала само ослабљена СПС. С друге стране, на терену десног центра и деснице позиционирао се велики број партија почев од Либерално Демократске партије, Г17, Демократске партије Србије, Нове Србије, Српског покрета обнове, Српске радикалне странке и након подела у овој странци новоформиране Српске напредне странке. Имајући у виду овакав распоред политичких снага лако је закључити да би као конкурента на терену левнице ДС је имала само СПС док се на терену десног центра и деснице налази чак седам значајних партија од којих најмање пет претендује да прескочи ценсус од 5% и уђе у парламент.¹³⁾ Стога није тешко закључити да је одлука ДС да се снажније запуту на терен левнице била рационална и у складу са актуелним расположењем бирачког тела и распоредом снага на српској политичкој сцени.

Ипак, упркос томе што сва истраживања јавног мњења показују доминантност левих вредности и идеја, и упркос томе што је је политички терен деснице неупоредиво попуњенији од политичког терена левнице ДС се није одлучила да се брже и видљивије профилише као партија социјалдемократске оријентације. Неколико разлога је утицало да овај заокрет ДС буде постепен и умерен. Као прво, ДС има резерве према јачем заокрету у лево због још увек присутног отпора значајног дела бирача да се у изборној утакмици идентификују са лево оријентисаном политиком као последице трауматског искуства са режимом Слободана Милошевића и његове супруге Мирјане Марковић. Наиме, и даље код значајног дела бирача појам левнице се везује за партију Мирјане Марковић и

13) Овакав распоред политичких снага је део апсурда о коме смо говорили на почетку рада. Иако чак две трећине грађана прихвата социјалдемократске вредности они и даље већински гласају за партије које се налазе у центру и десно од центра. Наиме, истраживања показују да је упркос већинском прихватању социјалдемократских вредности, тек нешто испод половична идентификација бирача са социјалдемократском доктрином а најнижа је са политичком позицијом умерене левнице. „Разлоге оваквом одређењу треба тражити у чињеници да од четири основне линије социјалних расцепа (социјално-економска, етничка, вредносна и идеолошка) кључну улогу у изјашњавању грађана и разврставању партија имају поделе на основу историјско-етничких и културно-вредносних расцепа. На основу њих, партије се могу разврстати на нешто јачу национално-конзервативну и слабију грађанско модернистичку групацију“, каже Зоран Стоиљковић, Социјалдемократија и политичке странке у Србији, у Зборнику Идеологија и политичке странке у Србији стр 136. Објашњавајући овај феномен социолог Срећко Михајловић каже да је политичка реалност Србије, као уосталом и већине земаља у транзицији таква да доминира припадност центру а десница има благу превагу (Политика 12. децембра 2010) што је и разумљиво када се има у виду фрустрирајуће искуство са комунистичким режимима у источноевропским земљама и ЈУЛом у Србији.

злочине који су у име ове идеје почињени током деведесетих година. Друго, руководство странке је проценило да би било тешко ако не и немогуће спроводити једну леву, класичну социјалдемократску политику у времену дубоке економске кризе и с обзиром на чињеницу да је економска политика владе Србије у великој мери ограничена рестриктивном политиком ММФ-а.

Овај постепен и умерен прелаз на социјалдемократску политику ДС је био видљив и на последњој скупштини ДС одржаној децембра 2010 на којој је усвојен документ „Стратегија Србије 2020“ у коме су одређени приоритети развоја Србије до 2020. Као главни истакнути су чланство у ЕУ, успостављање нове извозне и индустријске политике, повећање запослености, смањење сиромаштва, побољшање квалитета образовања, већа улагања у науку, реформа правосудног система, борба против корупције и организованог криминала и изградња инфраструктуре.

У документу „Стратегија Србије 2020“ посебно се истиче потреба да се обезбеди посао за 65% популације у узрасту од 20 до 64 године. У овом тренутку тај проценат износи 47% а у Европи 68%. До 2020 број запослених би требао да се повећа за 400.000 а број сиромашних са 17.7% колико данас износи смањи на 14%. Као циљ развоја до 2020 истиче се и потреба да 30% становништва има терцијарни ниво образовања у узрасту од 30 до 34 године, да 2% бруто друштвеног производа буде инвестирано у науку а 6% у образовање.

Анализом овог значајног документа види се да је ДС покушала да направи баланс између политике подстицања извоза и инвестирања у индустрију с једне стране и повећања запослености, већег улагања у науку и образовање и смањења сиромаштва, с друге стране. Некада омиљене теме европске социјалдемократије као што су везе са синдикатима, прогресивно опорезивање, јавна контрола над најважнијим државним ресурсима и сл. нису имале значајније а још мање доминантно место. Тако није дошло до очекиваног па и најављиваног¹⁴⁾ јачег заокрета у лево ове странке. На основу документа скупштине ДС и наступа њених најважнијих првака могло би се закључити да је њено руководство проценило да

14) На седници Главног одбора ДС председник Б. Тадић је најавио да ће на наредној скупштини инсистирати да структура странке буде оснажена померањем њеног политичког тежишта на демократску левицу и структурну везу са синдикатима јер се без њих не могу решити сиромаштво и економско заостајање. Политика 12 децембра 2010

је достигнути ниво левог опредељења максимум у овом тренутку имајући у виду нека објективна ограничења о којима смо говорили.

Пут СПСа према партији социјалдемократског опредељења је, наравно, био другачији. СПС је након слома 2000 прешла дуг пут од тзв. вансистемске партије која је о новим демократским властима говорила као о инаугурисаном режиму заснованом на спрези мафије и политике, (Програмска декларација VII конгреса) преко подршке мањинској влади Војислава Коштунице 2004 до уласка у владу са ДС 2008 и потписивања Декларације о помирењу са ДС те исте године. Тако је СПС прешла пут од вансистемске партије до сопствене политичке рехабилитације и важног фактора стабилности система власти предвођеног ДС. Очигледно је да је у руководству СПС преовладала струја која је схватила да је време Слободана Милошевића неповратно прошло и да странка треба да уђе у структуре власти и тако се политички рехабилитује. СПС је вешто искористила поделе између победника 2000 и пребацујући се са једне на другу страну учврстила позицију битног фактора који одлучује да ли ће власт имати ДС или ДСС. Тако је 2004. СПС подржала мањинску владу Војислава Коштунице а 2008 ушла у владу са ДС супротно свим очекивањима да ће СРС, ДСС и СПС бити ти који ће формирати владу.

На свом последњем конгресу одржаном децембра 2010 СПС је усвојила нови програм који у великој мери представља компилацију најзначајнијих социјалдемократских програма партија Западне Европе. Основу новог програма чине традиционалне социјалдемократске идеје демократског социјализма и мешовите привреде. У њему се јасно говори о држави као најјачем инструменту социјалне правде у заштити свих оних који живе од свог рада, обуздавању експлоатације, наслањању на европске социјалистичке и социјалдемократске тековине, прикључивању ЕУ, жељи да се до 2020 оствари 70% запослености радно способног становништва, правичним и ефикасним порезима, стратегији за смањење сиромаштва. У новом програму СПС своје место су нашле и друге традиционалне категорије и појмови левице попут класне поделе, неконтролисаног деловања тржишта, социјалне правде, неоимперијализма. Председник политичког савета СПСа М. Јовановић каже да је програм писан тако да одговара критеријумима Социјали-

стичке интернационале за један актуелан и савремен програмски акт.¹⁵⁾

Такође, у односу на стари програм из 1992 значајна новина је и напуштање концепта државне својине као и права запослених на самоодлучивање и самоуправу, док је са друге стране наглашено прихватање обавеза према Хашком трибуналу као и жеља да се приступи ЕУ.

Према речима председника СПС Ивице Дачића: “идеје социјализма и демократије су нераздвојно повезане у демократском социјализму и утемељене на основним вредностима – слободe, социјалне правде, једнакости и солидарности.” Председник СПСа И. Дачић је рекао и то да је: ” циљ историјског конгреса да се та странка никада више не везује за лош економски положај људи, санкције, ратове и политичка убиства. Направили смо радикалан рез са прошлости, извукли смо поуке из грешака и више их никада нећемо поновити”. Дачић је такође изразио наду да ће СПС постати члан СИ.¹⁶⁾

Занимљив корак у процесу модернизације СПСа представљао је улазак у ову партију неколико виђенијих геј активиста као и познатог филмског режисера који је раније био члан Отпора, организације која је сматрана за “смртог непријатеља” некадашњег СПСа.

У свом говору на конгресу Дачић је поновио своју приврженост Декларацији о помирењу¹⁷⁾ са ДС и нагласио да као главног партнера за сарадњу у будућности види ДС а не у политичкој и економској десници.¹⁸⁾

Конгресу СПСа присуствовао је и председник Србије и ДС Б. Тадић који је обраћајући се делегатима конгреса рекао да ће “демократе и социјалисти заједнички као савезници креирати будућност Србије у деценији која долази. Показали смо да можемо да превазиђемо неслагања из прошлости и да креирамо заједничку

15) Политика 11. децембар 2010

16) Политика 11. децембар 2010

17) Више о Декларацији о помирењу види у чланку Огњен Прибићевић: Изазови политичког помирења у Србији у Зборнику „Међуетнички односи у функцији помирења“, стр. 74 – 91 Конрад Аденауер Стифтунг и Институт друштвених наука 2010.

18) Политика 13. децембар 2010

политичку будућност ... Ми имамо заједничку визију будућност, а та визија је ЕУ.”¹⁹⁾

Овим речима Б. Тадић је наставио да развија идеју о савезу две партије и помирењу коју су оне формулисале пре две године. Наиме, убрзо након формирања владе ДС и СПС ове две партије су, октобра 2008 донеле Декларацију о политичком помирењу. У њој се каже да су се ове две партије споразумеле да њихова будућа сарадња „буде утемељена на заједничкој платформи политике превазилажења сукоба из прошлости, борбе за остварење стратешких циљева наше државе и народа и стварања услова за национално и политичко помирење.“ У Декларацији је речено и то да је „стратешко опредељење Србије чланство у Европској унији“ и наглашено да Србија „одувек припада Европи“ и да две странке деле „европске вредности“²⁰⁾.

Након одржаних парламентарних избора 2008 године Председник Србије и ДС Борис Тадић је рекао да је „његов посао да да направи национално помирење у Србији, да се политичке снаге дедесетих и политичке снаге које су водиле Србију након 2000 обједине око заједничких циљева, да умиримо становништво, тензије и неспоразуме, да тешке речи падну у заборав и да покушамо да у следећу деценију уђемо као стабилна и просперитетна земља“²¹⁾

Приликом доношења Декларације о политичком помирењу председник СПСа Ивица Дачић је рекао да је „после стварања коалиције СПСа и ДС, као странака које су биле синоним за власт пре и после 2000 Декларација о политичком помирењу била неопходна како би ставили тачку на све разлоге из којих су произлазили сукоби у прошлости. Политичке партије не могу да избришу прошлост, свака партија има свој поглед на прошлост, свака баштини различите личности из те прошлости и на то се тешко може утицати али се зато може обликовати будућност. Говорећи о разлозима који су мотивисали СПС да уђе у коалицију са ДС а не са Коштуничиним ДСС Дачић је рекао да је то било опредељење

19) Политика 13. децембар 2010.

20) Декларација о политичком помирењу и заједничкој одговорности за остваривање визије Србије као демократске, слободне, целовите, економски и културно развијене и социјално праведне земље. 18. октобар 2008.

21) Б92, 19. мај 2008.

социјалиста да се оствари национално и политичко помирење , да се иде ка ЕУ.“²²⁾

Поред заједничког опредељења за ЕУ и национално и политичко помирење настанак заједничке Декларације мотивисали су и разлози сличног идеолошког опредељења две партије. Тако се у Декларацији јасно каже да „ заједничку европску кућу две партије виде као социјалдемократски пројекат државе благостања“. Две партије се у Декларацији такође залажу за „ефикасну и конкурентну економију као темељ борбе против заосталости и сиромаштва.“ У Декларацији се каже да је „обавеза демократске и социјалне државе да обезбеди људско достојанство и посао за све“. Такође, ДС и СПС се залажу за класичне социјалдемократске вредности као што су концепт мешовите привреде, прогресивно опорезивање добити, одузимање незаконито стечене имовине, смањивање социјалних разлика , стратешку контролу државе у најважнијим инфраструктурним и јавним предузећима.

Полазећи од чињенице да су две странке формирале владу 2008 године, потписале Декларацију о помирењу као и изјава њених највиших званичника реално је очекивати да се та сарадња настави и у догледној будућности. Што пре свега значи да ће оне покушати да са још неким другим странкама, пре свих Удружењем региона Србије и ЛДП формирају и нову владу након избора предвиђених за 2012. За ДС сарадња са СПСом је корисна јер се и на овај начин она позиционира као странка левог опредељења. С друге стране, за СПС ова сарадња је корисна јер јој помаже у изградњи новог имиџа и приближавању СИ²³⁾. Тим више што још увек ове странке нису конкурентске када је гласачко тело у питању на шта је указао и сам председник СПС а Ивица Дачић рекавши да: „ између нас и ДС нема конкуренције, ми немамо исто бирачко тело. Можда ћемо га некада имати, али сада не, јер смо на позиције социјалдемократије дошли из различитих смерова, ми слева, они с десне стране. У веома малој мери се преклапају наша бирачка тела, што би била много већа опасност када бисмо рачунали да нам партнери буду СНС, СРС или Коштуница, с којима смо до сада имали релативно сличну циљну групу“²⁴⁾ Ову анализу Ивице Дачи-

22) Б92, 18. октобар 2008.

23) “Нама много значи подршка ДС у СИ. Да се ДС понашала другачије, нама би врата Интернационале била много затворенија“, каже И. Дачић, Данас, 4 јануар 2011.

24) Данас, 4. јануар 2011.

ћа углавном потврђују и јавномњенска истраживања која показују да за ДС углавном гласа прореформски, млађи и образованији део Србије док за СПС и даље углавном гласа старији део популације.

Претходна анализа политичког развоја ДС и СПС показује да су ове две партије и у програмском и у нешто мањој мери политичком смислу учиниле значајан корак у правцу групације партија модерне западноевропске левице. Као што смо показали, СПС је ушла у владу са ДС и донела нови политички програм који је преузео практично све најважније традиционалне идеје европских социјалистичких и социјалдемократских партија. Известан покушај у том правцу учинио је њен лидер И. Дачић на последњем конгресу ове партије одржаном 2010 рекавши да је партија учинила радикалан рез са прошлошћу и да не жели да се везује за ратове, санкције и политичка убиства. Вероватно да је то у овом тренутку био и максимум који је лидер СПСа могао себи да допусти имајући у виду његово бирачко тело које и даље већински чине старији гласачи који су током деведесетих година подржавали власт Слободана Милошевића. Ипак, без потпуног заокрета у својој политици и опредељењима тешко да ће ова партија моћи да се значајније приближи Социјалистичкој Интернационали што је један од најважнијих циљева СПСа.

С друге стране ДС је, као истинска демократска снага која је одлучујуће допринела променама 2000 учинила крупан корак од либерално оријентисане партије ка социјалдемократском блоку, о чему смо писали на претходним странама. Поред већ наведених разлога због којих то приближавање није било брже ту свакако треба и додати разумљиву жељу ДС да у једном транзиционом друштву као што је српско у коме се и даље разни друштвени слојеви не опредељују у складу са својим друштвеним статусом и на основу поделе на левицу и десницу, ДС покушава да делује попут америчких „catch all“ партија које су усмерене практично на све друштвене слојеве.

Оваква политика ДС је разумљива као уосталом и њено настојање да постепено и опрезно све више иде у лево. Проблем је у томе што Србија, услед тешке економске кризе али и слабости постојеће владе, све више осиромашује управо под влашћу ДС што на крају може довести до тога да разочарани радници и други осиромашени слојеви у још већој мери гласају за десно оријенти-

сану СНС. Друго је, наравно питање да ли ДС може нешто више да уради у прилог сиромашних у земљи чију економску политику у великој мери контролише ММФ, где се готово ништа не производи и где је све мање страних инвестиција.²⁵⁾

Ипак чак и у таквим неповољним околностима економске кризе и контроле ММФ над економском политиком владе Србије пажљива анализа буџета Републике Србије у последњих неколико година недвосмислено показује да је влада под руководством ДС у периоду од 2008 године до 2010 више издвајала за социјалне потребе него претходна влада десно оријентисаних партија на челу са Војиславом Коштуницом. Тако на пример, у време прве владе Војислава Коштунице у периоду од 2004 до 2006 расходи за права из социјалног осигурања су се кретали од 9 до чак 13% буџетских трошкова, за плате за запослене од 20 до 22% а за ПИО фонд од 21 до 22. С друге стране, капитални издаци су се кретали од 6.3% па све до 8%. Након преузимања власти од лево оријентисаних партија ДС и СПС које имају убедљиву већину у влади 2008 год расходи за запослене су скочили на 24%, права из социјалног осигурања су нешто мања него у време Коштуничине владе али су зато издавања за ПИО фонд порасла на чак 30%. Истовремено капитални издаци су смањени на 2.8% и 3.6% у односу на некадашњих 8%.²⁶⁾

Из овакве структуре буџетских трошкова јасно се види да је улазак ДС и СПС а у владу Србије означио заокрет на плану трошкова и буџет усмерио према социјалној димензији више него што је то био случај са претходном владом десно оријентисаних партија што нас може навести на закључак да се и у Србији, иако споро ствари ипак померају у правцу једног нормалнијег парламентарног система где партије левице више наглашавају социјалну димензију буџета а партије деснице тежиште стављају више на

25) Слично мишљење је изнео и председник политичког савета ДС Драгољуб Мићуновић који је рекао „Демократска странка је члан интернационале социјалиста и у програму социјалдемократске оријентације. Али, једно је програм а друго стварни живот поготово када странка дође на власт. Ту увек има компромиса. У шали сам поводом приближавања разних тајкунских структура и поводом неолибералне приче о вођењу економије рекао да је опасно возити десно а давати леви жмигавца. Мислио сам да наш социјални програм и циљне бирачке групе треба да буду социјалдемократски оријентисани – што у преводу значи да се ослања на сиромашне слојеве и средњу класу која такође све више осиромашује – а да сачува дистанцу према крупном капиталу кад год покаже амбицију да утиче на политику и економско законодавство.“ Политика 12. децембар 2010.

26) Билтен јавних финансија за септембар 2010, Министарство финансија РС, Октобар 2010.

развојну, односно инвестициону димензију. Супротно овој тези неко би могао изнети аргумент да су 2009 пензије скочиле не због уласка лево оријентисаних у владу него зато што се тај моменат поклопио са нужним усклађивањем плата и пензија које су пре тога осетно заостајале за зарадама запослених али остаје чињеница да су након уласка у владу лево оријентисаних партија издаци за пензије у буџету скочили са 20% на 30%.

Ипак, упркос свим покушајима да се јасније профилише као партија социјалдемократске оријентације ДС не успева да изађе из готово зачараног круга борбе да се истовремено обезбеди подстицај већим инвестицијама и индивидуалној иницијативи с једне стране и обезбеде већа социјална издавања с друге стране. Међутим у сличној ситуацији попут ДС налази се и читава европска социјалдемократија још од појаве тачеризма и реганизама крајем седамдесетих година прошлог века. Наиме, од тада па све до данас европска социјалдемократија није успела да пронађе свој одговор на кризу државе благостања и неминовност да се смањују сви јавни издаци. Економска криза је принудила свет и Европу да се више окрене онима који имају иницијативу, који су предузимљиви а да мање времена и новца троше на социјалне програме. Суочена са овим проблемима европска социјалдемократија се определила да разблажи своју идеологију и прихватила концепт где су практично исту вредност добили и индивидуална иницијатива и социјална правда. По многима то није било ништа друго него копирање десничарских пројекат за излазак из кризе али је очигледно да бар за сада социјалдемократија није нашла неки сопствени пут. Имајући то у виду тешко је очекивати да се ДС или неке друге наше партије леве оријентације понашају другачије покушавајући да реше тешке социјалне и економске проблеме и уз пут задрже бар део свог политичког идентитета.

Ognjen Pribicevic

LEFT ORIENTED PARTIES IN SERBIA IN SEARCH FOR NEW IDENTITY

Summary

In this article author is analyzing Democratic Party and Socialist Party of Serbia search for a new, social democratic identity. On this road for new identity they started form different positions – Democratic Party from the position of Liberal – Democratic Party during the nineties

and Socialist party form the position of communist and authoritarian organization created during the Milosevic's regime. During this time these two parties were main political adversaries. Ten years later Democratic Party and Socialist Party of Serbia, as a coalition partners, formed government and signed Declaration of Political Reconciliation in 2008. For the SPS the key problem remains Milosevic's legacy. On the other hand, the key problem for the DS is the same as for all parties with similar orientation of the EU – to implement left oriented policy in the time of great economic crisis when there is less money for social help.

Key words: left oriented parties, social democracy, political reconciliation.

ЛИТЕРАТУРА

- Von Beyme, Political Parties in Western Democracies, Aldershot, 1985
- Entoni Gidenis, Treći put, Obnova socijaldemokratije, Politička kultura, Zagreb 1999
- Комшић, Пантић, Славујевић, Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији, Фридрих Еберт Штифтунг и Институт друштвених наука 2003
- Владимир Гоати, Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу, Fridrih Ebert Stiftung, 2006
- Владимир Гоати, Политичке партије и партијски системи, ФПН, Подгорица 2008
- Зоран Стојиљковић, Партијски систем Србије, Службени Гласник 2008
- Зоран Стојиљковић, Социјалдемократија и партијске странке Србије у Зборнику, Идеологија и партијске странке у Србији, Fridrih Ebert Stiftung, ФПН и ИДН, 2007
- Огњен Прибићевић, Изазови политичког помирења у Србији, у Међуетнички односи у функцији помирења, Konrad Adenauer Stiftung, 2010

Resume

DS move towards new left identity was motivated by fact that more than half of Serbian population accepts socialdemocratic values and by its cooperation with German SPD and Socialist International. On the other side, Socialist Party of Serbia was looking towards a new identity as a way to improve its terrible image from the Milosevic's past.

On its way to new identity DS is facing several problems. First is that in spite of the fact that most of the people accepts socialdemocratic values when they come to vote they still has a lot of reservations towards left oriented parties due to the fact that during the nineties left were equilezed with Milosevic's and his wife politics. Second, as a all other socialdemocratic parties in EU Democratic Party is facing the same problem - how to conduct left oriented politics during the crises when money is missing for social programs. For Socialist the relation towards Milosevic's past is still the most burning problem. Without comprehensive condemnation of the Milosevic's past transformation of the Socialist party of Serbia in socialdemocratic party will be incomplete. Moreover its road towards Socialists Intenational will be under the question.

In spite of the fact that process of socialdemocratization of both parties is very difficult and slow (for different reasons) authors' opinion is that both parties are going more and more into left direction. The analyse of Serbian budget spending in the period 2005 – 2011 clearly shows us that coalition government of these two parties from 2009 spent more money on social spendings than previous coalition of right wing parties in Serbia.

Овај рад је примљен 13. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Жарко Анђелковић

Београд

САМОСТАЛНОСТ ОПШТИНЕ – ШАНСА ЗА МЛАДЕ

Сажетак

Локална самоуправа означава статус локалне заједнице у односу на државу. Аутор у овом раду истиче неопходност да грађани једног подручја управљају заједно општином. Општине, односно њени грађани морају сами о себи бринути, разговарати и унапређивати своју привреду. Због тога се аутор залаже за повраћај имовине општинама одузете законом из 1995. године.

Општина би, према аутору требало да постане „проширена породица“, ћелија дешавања у друштву. Због тога је неопходно да се реafirмишу добри међуљудски односи и кварталска сарадња јер је отуђење велико, а међусобна комуникација мала. Општина кроз своје мере и акције мора бринути о „оживљавању“ добре сарадње међу свим својим грађанима.

Кључне речи: локална самоуправа, општина, Град Београд, самосталност, шанса за младе.

У оквиру концепта: “Регионализације и децентрализације” градске општине, у систему локалне самоуправе, нпр. Града Београда, добијају права изворних општина, како би могле да самостално и небирокупатизовано управљају својом имовином и пословима. Локална самоуправа означава статус локалне заједнице у односу на државу, тако што има своја изворна овлашћења која се односе на битна животна питања грађана.¹⁾

Ништа природније, у поретку који је актуелан, него да грађани сам управља и располаже својим капиталом, па следствено то-

1) Eugen Pusić, *Lokalna zajednica*, Zagreb, 1963, стр. 23.

ме и логици приватне својине да грађани једног подручја /општине/ заједно управљају и воде послове општинском имовином.

Појам локалне или комуналне самоуправе означава облик и организацију управљања друштвеним пословима у примарним територијалним друштвеним заједницама при чему се у оквиру локалне самоуправе обављају се послови који су од непосредног интереса за становнике одређеног подручја.²⁾ Ови послови по свом садржају и обиму су локалног значаја, јер су везани за одређено насеље, место (*locus*) или уже гравитационо подручје.

Интерес власника је врхунски интерес, али удружен у општини има и ноту социјалне сигурности, тј. помоћи онима који су слабијег имовног стања. Та функција се може одвијати на нивоу Града Београда, ради уравнотеженог и равномерног развоја општина /корективни критериј/.

Град би, дакле, „задржао“ стратешке интересе, односно функције од значаја за развој и капиталну изградњу Београда. Ту надлежност би му пренеле општине. Град мора имати све оне функције које су општине сагласне да удруже ради ефикасности и економичности у задовољавању истих. Град, односно, Град Београд би у нашем предлогу био попут „конфедерације општина“ или „заједнице општина“ /нови концепт/.

Општине, односно њени грађани морају сами о себи бринути, разговарати и унапређивати своју привреду и зато се залажемо за повраћај имовине општинама одузете законом из 1995. године /Закон о средствима у својини Републике Србије/. Тим законом је извршена последња и најгрубља национализација /дефинисати јавну имовину/.

Ми сада не желимо само формални статус, нпр Општине Стари Град, који има једна нпр. општина Сурдулица у Србији, него и даље од тога - децентрализацију Града Београда, односно приближавање функција општине грађанима и њиховом бизнису. Градске општине су хендикепиране и практично неуставно изопштене из одлучивања о битним својим развојним тачкама Београда.

Не може Град одлучивати шта ће општина радити. Процес мора бити обрнут - „одоздо на горе“ и поготову Град не може имати право да укине општину. Град ће добити новац од општина за

2) Суботић Драган, „Модели организовања и управљања у локалној заједници“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије бр. 2, 2008, стр. 450.

заједничке функције онолико колико је успешан у доношењу и реализацији заједничких потреба и пројеката. На тај начин биће могуће да се свака општина развија „сопственим снагама“, а не оним што јој Град „остави“.

Наиме, да ли је у реду да нпр. општина Стари Град предвиди, односно планира буџет за 2011. годину у износу од 1.254.204.000,00 динара, што је мање око 14% од претходне године, јер јој је Град толико „узео“ без сагласности одборника? И како сада да општина намира планиране потребе својих грађана?

Када смо код финансија, ми предлагемо да општини од пореза остаје за своје функције, планове и програме, најмање 60% средстава. Такође, залажемо се за смањење фирмарина, за које сматрамо да се износ мора формирати по реалном критеријуму - стицању профита, а не према потребама државе /општина/.

Све промене и унапређења је могуће извести у оквиру истог буџета или са минималним повећањем, а исто то важи и за број запослених у општинама. Ми смо за принцип равномерног развоја, али и за принцип равномерног распоређивања „немаштине“. Ако немамо богату општину мора то осетити и град и распоредити терет равномерно, по предлозима општина уз јасно одређивање приоритета у немаштини.

Тако ће општина заиста постајати асоцијација грађана, а не „послушник“ наредбодавне градске власти. Општина стиче контакт са грађанином и са њим мора ићи у акције и помагати му у разним пословним и животним ситуацијама /поверење/.

Ради помоћи грађанима у невољи морамо формирати фондове општина за помоћ грађанима у елементарним и другим непогодама и рђавим ситуацијама. И ради тога општина мора имати више утицаја у јавним градским комуналним предузећима. Нпр. тако што ће општина имати „човека за контакт“ са истима и разрешавање бројних проблема у кратком року. Сада општине чекају по више месеци или док се неко не повреди за поклопац на уличном шахту. Поготову ако је исти међу зградама, не може се утврдити надлежност: „Водовод и канализација“ или „Градско стамбено“? Затим чекамо за сијалицу у парку, кошење траве у паркићима између зграда и сл. Дакле, тражимо бољу комуникацију са „комуналцима“. У управним одборима предлагемо и општински, а не само градски кадар. Тражимо стручни, а не партијски кадар.

У вези са приватизацијом јавних комуналних предузећа предлажемо, ако нема адекватног система и предлога да иста остане градска као у Бечу или да се размотри наш систем „трипартитне“ имовине, који би по нама допринео бољитку у раду „комуналаца“.

Наиме, имовину у градским и општинским јавним предузећима поделити на државну, градску /општинску/ и имовину грађана. Овако заступљено власништво задржава потребан јавни интерес у овим предузећима, али ће истовремено приватни интерес тежити профиту.

Даље, ми сматрамо да општине самосталније доносе неке прописе, али с друге стране општине морају да се брину и о дерегулацији прописа. То се може постићи тиме што ће у самим законима стајати услови како ће се нешто спровести у општинама и да општине немају право да додају још услова мимо закона за регулисање тих проблема грађана. Типичан пример за ово је поступак легализације бесправно изграђених објеката. Наиме, општине су поред законских додале и „безброј“ својих услова и /уз цену/ тај поступак је блокиран. Ми смо и даље за акцију „гиљотине“ таквих бесмислених прописа којих највише има у Граду, али и у већини општина.

Наш је предлог да општине прибављају документацију по службеној дужности, коју сада прибављају грађани, у разним поступцима за остваривање својих права. Исто тако ми смо за одређивање рокова и да са „хутањем администрације“ странка право остварује, тј. грађанин може радити оно што је тражио од општине. Хоћемо одговорност општина за неажурност.

Тражимо да општина заиста постане „проширена породица“, ћелија дешавања у друштву, да се реafirмишу добри међуљудски односи и кварталска сарадња. Отуђење је велико, а међукомуникација мала. Општина кроз своје мере и акције мора бринути о „оживљавању“ добре сарадње међу грађанима и уметницима, међу школама и учитељима и сл.

За овакву општину, за коју се залажемо, морамо формирати адекватну општинску стручну службу, односно општинску управу. Сада је та управа инертна, незаинтересована, не прати прописе нити прати појаве и проблеме у раду и спровођењу закона и других прописа. Када је и колико општина предложило промену стања? Чиновници се према грађанима односе као бирократи. Ми сматрамо да су управни чиновници и други запослени ту заиста

због грађана и ми их мерама и поступцима, као и едукацијом морамо учинити „сервисним“ и мотивисаним за решавање проблема странака. Управа мора бити грађанска, а не потпуно одсутна и као да јој се проблеми грађана не дотичу. То подразумева промену и прописа и понашања.

Прво што ми предлагемо у стварању ефикасне општинске управе је следећи принцип: Конкурс, критерији, тест и одређено време, при избору и запошљавању радника. Не може се заснивањем радног односа у општини стећи пензија, без добрих резултата.

Ми не правимо разлику између државних и приватних факултета и универзитета при запошљавању. Онај ко положи тест је примљен. Пријем у општинску управу је орочен и зависи од резултата и оцена да ли се иде у следећи мандат. Мандат има и секретарица, а општина не би у ери „мобилног интернета“ требала да има више од једне секретарице.

Квалификациона структура у општинским управама се мора коренито мењати. Не могу радити они који само заузимају места способним и школованим младим људима који су на бироу. Зато тражимо пријем на одређено време док се добро и активно ради. Наравно и за хуману ноту смо при крају радног века.

Општинске управе морају добити и низ других осим горе поменутих послова. Помињали смо легализацију, али ту су и дозволе за нову изградњу. Добро разлучити шта оставити граду. Зар је потребно да за једну „урбану капију“ за коју дозволу издаје општина, тражити урбанистичку сагласност Града? То може стручан и способан архитекта одлучити на лицу места.

Дакле, залажемо се да се за мале ствари питају и грађани у интерактивном односу и поштовање мишљења које је разуме се у складу бар са градским скрупулама. За деформализацију смо, али не за хаос! Може се то и кроз грађанску иницијативу, али то захтева активнији однос „општинара“.

Општина треба да добије прерогативе и то много веће у „сређивању“ кућне самоуправе у којој сада влада, заиста хаос. Зграде пропадају због небриге неколицине неодговорних.

Предлагемо да општине хитно поставе управнике зграда, тамо где нису изабране скупштине /савети/ зграда, а нема их у 70% зграда. Грађани, а пре свега одговорни власници станова и других посебних делова зграда су очајни. Дакако, то подразумева хитну

измену прописа. Наравно, ми не предлажемо ништа „преко колена“ него поступно и законито, али ефикасно, без чекања. Општина треба да уређује те односе, а да остане „Градско стамбено“, али на основама присним са општинама, о чему смо напред говорили за јавна предузећа.

Дакле, желимо и предлажемо самосталнију и општину „живота“, веће интеракције са грађанима са мање бирократије. За општину окренуту грађанима и решавању њихових проблема. За едуковану и стручну управу, истинити „сервис грађана“. Демократски преображај политичких система у земљама транзиције, незамислив је без опсежне модернизације и демократизације основног нивоа политичке организације, локалне власти и локалне самоуправе.³⁾

Разуме се да би се до овога дошло, неопходно је изменити законе и друге прописе, да се сачине стручне комисије на нивоу Града и дају предлог аката на основу ових и других - ваших предлога. Наиме, ми ове наше предлоге, као иницијативу, дајемо на широку консултацију и прикупљање још бољих предлога и сугестија.

Zarko Andjelkovic

THE AUTONOMY OF MUNICIPALITIES – THE CHANCE FOR YOUNG PEOPLE

Summary

Local self-government represents the status of local communities in relation to the state. The author of this paper emphasizes the necessity that citizens of an area run municipalities. Municipalities or its citizens must take care of themselves, and they must to discuss and to improve their economy. Therefore, the author advocates the return of the property that was confiscated by the law from 1995.

According to the author municipality should become "extended family", the cell of events in society. Therefore, it is necessary to reaffirm the good relationships and cooperation, because the estrangement is bigger every day and the interpersonal communication is very bad. The municipalities have to worry about the revival of good cooperation among all its citizens.

Key words: local self-government, municipalities, the City of Belgrade, independence, a chance for young people.

3) Петар Матић, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3, 2006, стр. 75.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукомановић Дијана, *Реч имају грађани*, Центар за демократску културу, Београд, 2002.
- Матић Петар, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2006.
- Пусић Еуген, *Локална заједница*, Загреб, 1963.
- Радивоје Маринковић, *Локална самоуправа – старе и нове недоумице*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Обрадовић Жарко, „Локална самоуправа у Србији”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2008.
- Симић Александар, *Принципи модерног управљања локалном заједницом*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2002.
- Стојадиновић Миша, „Србија пред изазовима”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2009.
- Суботић Драган, „Модели организовања и управљања у локалној заједници”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2008.

Resume

The author of this paper emphasizes the necessity for citizen's government inside municipalities. That is the reason why citizens of municipalities must take care of themselves. They also have to work on their communication and to improve their economy. They must to establish good relationships and cooperation in the time when the estrangement is all around us. That is why municipalities have to worry about good cooperation among all its citizens. The concept of local or municipal government represents a form of social affairs government in primary territorial communities where the local self-governments are performing the tasks which are very important for the residents. Municipalities should be more independent in making regulations, but on the other hand they also have to worry about deregulation. That can be achieved by laws which will regulate implementations of regulations. We think that citizens should be asked when the decisions are made and that the government should be more interactive.

КУЛТУРА, ПОЛИТИКА, БЕЗБЕДНОСТ

277

Душан Достанић

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРЕ ЗА МОДЕРНУ
ПОЛИТИЧКУ МИСАО

301

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ
НАСЛЕЂА

325

Душан Гујаничић

РЕФЕРЕНДУМ: ОБЛИК НАРОДНОГ
ИЗЈАШЊАВАЊА ПРОТИВ ОТУЂЕЊА ВЛАСТИ

349

Младен Бајагић

ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ У СИСТЕМУ
ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ

371

Миодраг Лемајић

ОБАВЕШТАЈНО БЕЗБЕДНОСНЕ
СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

*Душан Достанић**

Институт за политичке студије, Београд

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРЕ ЗА МОДЕРНУ ПОЛИТИЧКУ МИСАО**

Сажетак

У овом раду се указује на значај проучавања културе за модерну политичку мисао. У првом делу рада одређује се појам културе као и њене основне карактеристике. Притом се води рачуна да се култури не схвати превише статично, хомогено и монолитно. У истом делу се упућује на све већу важност овако дефинисане културе у политичком пољу. У другом делу рада пажња се посвећује разматрању појма политичке културе. Указује се на карактеристике политичке културе и њену улогу у политици. Такође се разматрају и њене две компоненте – традиција и социјализација.

Кључне речи: култура, политичка култура, идентитет, традиција, социјализација

Проучавање културе у контексту политике, изучавања политичке културе, карактера и нарави различитих народа, како то тврди Олмонд, спада у најстарија поља проучавања. „Нешто налик појму политичке културе постоји од када су људи почели писати о политици.“⁽¹⁾ Антички пророци и историчари придавали су различите особине разним народима и описивали њихову културу и карактер. Одређене специфичне склоности појединих народа у

* Истраживач приправник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

1) Almond, G.A. «Интелектуална повјест концепта цивилне културе», у Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, стр. 406.

односу на политику, римски писци су називали морес.²⁾ Значајем културе за политику и оним што данас називамо политичка култура, бавили су се и Монтескје, Токвил и Берк. Интересовање за ову тему мењало се током времена. У последње време, након периода занемаривања културе од стране ортодоксних марксиста³⁾ и теоретичара рационалног избора, ова тема је поново ушла у жижу интересовања политиколога. Током XX века наглашава се значај политичке културе. О том интересовању за политичку културу Олмонд каже „Све очитији неуспех просвијетитељских очекивања и неспособност компаративне политике утемељене на тим очекивањима да објасни разне политичке феномене, помажу нам схватити мотивацију друштвених знанственика који су придонијели истраживању политичке културе;“⁴⁾ Такође, политичка социологија све се више интересује за проучавања етницитета, национализма и религије, док се политичка филозофија бави питањима идентитета у мултикултурном друштву. О том поновном интересовању за политичке посебности различитих заједница Рејмонд Плант каже:

„С пропашћу религијских или чак митолошких основа политичке легитимности, дио задаће политичке филозофије је постао пружити универзалне разлоге за политичку легитимност. То је можда најјасније изражено у учењима о људским правима. По тим су учењима људска права схваћена као да се односе на све особе посвуда. У таквом свијетлу, политички поредак мора бити утемељен на захтјевима разума, а не на локалним и специфичним вриједностима појединих држава. Но, у прошлих се десетак година у политичкој теорији догодио препород покушаја теоретизирања не на опћи и свеобухватан начин, већ настојећи схватити вриједности политичких заједница. То комунитаристичко мишљење је експлицитно супротстављено тенденцијама универзализације које сам споменуо.“⁵⁾

Тако је комунитаристичко⁶⁾ оспоравање либералног универзализма својим убацивањем културе међу централне теме политико-

2) Види: Матић, М. «Политичка култура», у *Енциклопедија политичке културе*, Матић, М. (ур.) Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 830.

3) Насупрот овом ортодоксном марксизму који културу схвата као статичну „суперструктуру“ у оквиру марксизма настала је и доста утицајна Грамшијева теорија културне хегемоније.

4) Almond, *исто*, str. 416.

5) Plant, R. *Suvremena politička misao*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002, str. 46.

6) Комунитаристички приступ у политичкој филозофији настаје у XX веку и повезује се са Мајклом Санделом, Аластером Макинтајером, Мајклом Волзером, Данијелом Бе-

лошког интересовања дало нови подстрек истраживањима политичких образаца различитих заједница. Како запажају неки аутори култура је кључни термин науке о друштву.⁷⁾ Према томе, тешко је замислити политичку науку која у обзир не узима културу, јер нас управо култура чини политичким, а самим тим култура није контекстуална ствар за политику него есенцијална.⁸⁾ Из комунистичке перспективе произлази да политичке установе какве су на пример држава и право израста из једног етничког односно културног корена, захваљујући чему задобија особени карактер. То дакле значи да политичке установе никада не могу у строгом смислу бити неутралне, него да оне заправо теже очувању оног облика живота у коме су укоренење. По томе, дакле, не постоји никакав „апстрактни човек“ одвојен од своје културе, традиције, историје... „Појединац не претходи друштвеним уређењима, већ је њима конституисан.“⁹⁾ Човек не бира сам од себе правила по којима живи, већ прима одређене вредности, норме и улоге које му омогућавају живот у заједници. Те вредности, норме и улоге разликују се од друштва до друштва и од културе до културе. Пошто су политичке институције по овом схватању укоренење у вредностима одређене политичке заједнице и њене политичке културе, јасно је да је немогуће доследно одвајање између културе (која би припада приватној сфери) и политике (односно јавне сфере).

„Другим речима, полити-културолошки приступ полази од тога да културна значења, без обзира на евидентне потешкоће са њиховом (не) мерљивости и израженом апстрактности, представљају основу за разуме-

лом и Чарлсом Тејлором... Јавља се као реакција на дела либералних теоретичара као што су Џон Ролс и Роналд Дворкин. Комунистички сматрају да вредност заједнице није довољно призната међу либералима. Ипак може се рећи да комунистичка мисао у својој основи и није тако нова, ако се има у виду широк круг теоретичара који су насупрот либералном индивидуализму и атолизму истицали идеал заједнице. Такође, треба имати на уму и чињеницу да комунистички чини један хетероген скуп теорија који се само условно може третирали као једанствено. Тако на пример и Макинтајер, који се често сматра најдоследнијим и најсвеобухватнијим од свих комунистичких критичара либерализма упорно одбија да буде сврстан у ред комуниста. Уз то, поједини комунистички на крају крајева признају свој дуг либерализму, док и један број либерала настоји да у своје концепције уврсти комунистичке елементе.

7) Lane, J.E. Ersson, S. *Culture and Politics: A Comparative Approach*, Ashgate, London, 2005, p. 35.

8) Thompson, M. Verweij, M. Ellis, R.J. „Way and How Culture Matters“, in Goodin, R.E. Tilly, C. (ed.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 319-320.

9) Бери, Н. *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 41.

вање друштвене и политичке интеракције актера у смеру институција, државе и друштва, те начина како тај однос утиче на колективне акције.¹⁰⁾

Разлике у културном идентитету, по тој логици, стварају разлике у политичким идентитетима, односно политичким системима. Различите културе стварају различита политичка очекивања. Ради се о сасвим озбиљној примедби упућеној либералној филозофији, а која долази и са конзервативне деснице и са мултикултуралне левице. Та примедба има шире значење за читаву политичку филозофију којој се сугеришу нове полазне основе. У указивању на те нове основе политички филозофије издваја се Џон Греј.

„Савремена политичка филозофија требало би, по Греју, да полази не од сабласних апстракција које доминирају у расправи рационалистичких либерала, већ од реалних појединаца од 'крви и меса' чији је најистакнутији атрибут не обестеловљени разум, као што то тврди филозофска антропологија, већ дубоко укореењени културни идентитет.“¹¹⁾

Дакле различита схватања културе и њене важности имају епистемолошке последице по целу политичку филозофију. Питање је да ли се пројект политичке филозофије састоји у томе да се пружи неке универзалне вредности које могу служити као критеријум расуђивања у политици како то тврде либерали, или је задатак политичке филозофије у томе да потпуније осветли оне вредности које већ постоје унутар заједнице чији смо део како тврде комунитаристи.¹²⁾ Одговор на ово питање зависи од нашег разумевања културе и њеног значаја.

ОДРЕЂЕЊЕ КУЛТУРЕ И ЊЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Пре свега потребно је одређење појма културе. Ово ни мало није лако, будући да се ради о једном од најнејаснијих појмова јер се односи или на скоро све врсте људских подухвата или се стриктно везује за симболе.¹³⁾ Култура се везује за људе, било као јединке,

10) Стојановић, Ђ. „Концепт стратешке културе: случај ЕУ“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд 03/2010, стр. 314.

11) Вејнсток, Д. «Грејизирање' Берлина», у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002, стр. 397.

12) На овом месту може се поставити питање које наглашавају радикални плуралисти. Наиме, да ли и либерална концепција са својим универсализмом и комунитаристичка са својом затвореношћу у оквиру одређене заједнице, када се изведу до својих крајњих консеквенци, остају у једнакој мери супротстављене вредности различитости?

13) Lane, Ersson, *исто*, стр. 35.

групе или друштво. Она упућује на одвајање човека од животиње. За разлику од цивилизације која се односи на људске творевине и знања у области материјалне репродукције, култура се односи на трајне духовне творевине.¹⁴⁾ У складу са тим Николај Берђајев култури придаје духовни примат у друштвеном животу. По њему, друштвени циљеви се не остварују ни у економији, ни у политици већ у култури, а квалитет друштвеног живота мери се квалитетом културе.¹⁵⁾ Култура и за Слободана Јовановића припада духовној сфери. Она по њему обухвата све гране човековог духовног живота,¹⁶⁾ па се тако она обично схвата као друга човекова природа. У складу са тим често се истиче да људи стварају културу, али и култура људе.

„По стандардном гледишту, култура је комплекс заједничких уверења, вредности и појмова који омогућују групи да осмисли и усмерава свој живот.“¹⁷⁾ Дакле, култура својим припадницима омогућава смислене начине живота у пуном распону људских активности. Будући да се ради о заједничким уверењима, култура се може назвати системом базичних веровања или интересубјективним универзумом значења које појединци наслеђују. Према Липсету и Лејкину управо из тих базичних веровања, односно вредности вишег реда, могу бити изведена (као дериват) разна понашања, институције, и вредности.¹⁸⁾ Другим речима у културу спадају сви они заједнички обрасци симбола, значења и стилова који омогућавају или ограничавају оно што људи једне заједнице могу говорити и радити. У том смислу неки су одређивали културу као скуп животних стилова једне нације. Тако се често под културом заправо подразумева нација, народ односно национална култура.¹⁹⁾ Тиме се култура узима као дистинктивна ознака међу различитим народима. У том смислу се изједначавају национална свест и културни идентитет. Џон Пламенац пише: „Национална свијест је понос на

14) Види: Матић, М. Подунавац, М. *Политички систем: теорије и принципи*, Факултет политичких наука, Београд, 1997, стр. 347.

15) Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран, Октоих, Будва, Титоград, 1990, стр. 217.

16) Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 41.

17) Феј, Б. „Да ли нас наша култура или друштво чине оним што јесмо“ у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002, стр. 71.

18) Липсет, М.С. Лејкин, Џ. *Демократски век*, Александрија прес, Београд, 2006, стр. 211.

19) Вил Кимлика употребљава појмове култура и нација као синониме. Види: Kymlicka, W. *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2003, стр. 30.

оно што разликује сопствени од других народа. То је осећај културног идентитета.²⁰⁾ Тиме се и национализам, који Пламенац разликује од националне свести²¹⁾ узима пре свега као културна појава.

Есенцијална карактеристика културе је да се ради о нечем заједничком, односно нечем што већи број појединаца дели. Ту спадају уверења, ритуали, уметничке форме, церемоније, али и неформална пракса свакодневног живота. Локус културе је према томе и у друштву, и међу појединцима.²²⁾ Норме и вредности једне културе налазе се у срцу и уму појединаца, а њихове манифестације опажамо преко понашања и институција. Овако дефинисана култура „структурише начин на који актери стварају своје стратегије, опажају поље своје акције, дефинишу своје идентитете и солидарност.“²³⁾ Тако се култура често пореди са језиком, граматику или текстом који појединци уче и усвајају као сопствени. Према томе, култура није ствар теоријског колико практичног знања.²⁴⁾ Она подразумева организацију и адаптацију осећања и понашања. Култура се дакле учи односно наслеђује. Како пише Феј, „култура прожима своје чланове ментално (тако да они поседују извесни ментални склоп), физички (тако да они поседују извесне базичне телесне диспозиције) и друштвено (тако да се они једни према другима односе на извесан карактеристичан начин).“²⁵⁾ Пошто садржи оне специфичне вредности карактеристичне за једну заједницу, она тиме представља извор идентитета и самоспознаје те заједнице. Ово је посебно значајно будући да постоји људска потреба за идентитетом. Тако се инсистира на културној индивидуалности и непоновљивости, а очување културне аутентичности сматра се једним од главних задатака сваке заједнице. У складу са Хердеровом идејом да културна разноликост има свој корен у са-

20) Plamenatz, J. „Dva tipa nacionalizma“, u Waskiewicz, A. Pelczynski, Z. (ur.) *Izbor tekstova*, Fundacija John Plamenatz, Bar, 2001, str. 36.

21) Пламенац пише да је национализам различит од пуке националне свести. Он се јавља када народи постану свесни не само културне разноврсности, него и културне промене и деле неке идеје прогреса које их упућују да упоређују достигнућа своје и туђих култура. Plamenatz, *исто*, стр. 36.

22) Sabbeti, F. „Democracy and Civic Culture“ in Boix, C. Stokes, S. (ed.) *The Oxford Handbook of Comparative politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 342.

23) Linchtermann, P. Cefai, D. „The Idea of Political Culture“, in Goodin, R.E. Tilly, C. (ed.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 393.

24) Види: Scruton, R. „The Significance of Common Culture“, *Philosophy*, Vol. 54. No. 207, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, pp 51-70.

25) Феј, *исто*, стр. 72.

мом Богу²⁶⁾ који жели да сви облици стварања добију прилику да живе и да се остварују на свој начин, свака култура има јединствену и несамерљиву вредност, али исто тако постоји и задатак да се чува културна особеност. У складу са тим за Освалда Шпенглера културе су посебни организми, а историја је њихов животопис. То даље значи да у ширем, космичком смислу губитак културе значи и престанак разлога за постојање одређене заједнице. Управо зато се питање опстанка и развоја аутентичне културе често схвата, првенствено као питање части.²⁷⁾

За културу, поготово високу културу, често се везују неједнакост и хијерархија. „Култура је незамислива без хијерархијскога континуитета, без квалитативне неједнакости“²⁸⁾ Међутим, схватање културе као скупа вредности специфичних за једну заједницу и на тај начин заснивање националног идентитета у себи садрже клицу егалитаризма, будући да се сви чланови дотичне културе схватају као једнаки у неком посебно битном смислу.²⁹⁾ Будући да деле заједнички осећај идентитета, осигурава и развијен осећај солидарности међу припадницима културе. Ипак треба имати у виду да култура није нешто што се само пасивно присваја него је у сталном процесу индивидуалног прихватања и преобликовања. Како пишу Липсет и Лејкин базична уверења нису некакве божанске творевине већ плод историјског развоја. „Култура је производ не само неких етеричних, ванвременских вредности, него и конкретних историјских процеса.“³⁰⁾ Тако је на пример револуционарни антистатизам у САД створио институције којима се власт државе спутава и окружује противтежама. Такве институције могу стварати нове вредности у исто време чувајући наслеђе антистатизма. Према томе може се рећи да су друштвена значења историјска, временом се мењају и данашња се могу разумети само на основу свог историјског развоја.³¹⁾ Такође, треба водити рачуна да култура није нешто што се пасивно прима, већ напротив активно присваја. Појединци и групе тако могу трансформисати или реинтерпретирати поједине аспекте своје културе. Како пише Брајан Феј, „култура

26) И за Берђајева извори културе су сакрални. Види: Берђајев, *исто*, стр. 218.

27) Види: Ивановић, И. *Култури и идентитет: поглед здесна*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007. стр. 122.

28) Берђајев, *исто*, стр. 219.

29) Види: Greenfeld, L. Eastwood, J. „National Identity“ in Boix, C. Stokes, S. (ed.) *The Oxford Handbook of Comparative politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 259.

30) Липсет, М.С. Лејкин, Џ. *Демократски век*, Александрија прес, Београд, 2006, стр. 211.

31) Plant, *исто*, 432.

није само темељ људске активности, већ и производ те активности.³²⁾ Говорећи о политичкој култури Олмонд закључује да је она у исто време и зависна и независна варијабла. Она узрокује структуру, али је и узрокована структуром.³³⁾ Другим речима, култура је тек релативно аутономна према социјалној структури и социјалној и индивидуалној психологији.

Поред тога, погрешно је сматрати културе као хомогене и монолитне. Унутар сваке културе могу се наћи хетерогене вредности и традиције које значајно одвајају од главног тока.³⁴⁾ Такође, културе нису затворени системи. „Културе су идеациони ентитети; као такве, оне су промочиве, пријемчиве за утицаје других култура. Где год се збива размена међу људима, постоји могућност међусобног утицаја култура.“³⁵⁾ Према Берђајеву чак и прилив спољашњих и унутрашњих варвара не мора бити само негативан већ може бити благотворан и подарити нову снагу и свежу крв културама. Такође он сматра да свако самозадовољство и окамењеност штете самој култури, јер су непријатељски према стваралачким узлетима.³⁶⁾ Међусобна комуникација међу културама готово да се не може избећи. Људи могу свесно одбацивати неку страну културу и противити јој се. Међутим, по Феју, и то одбацивање стране културе поново значи њено уплитање у домаћу културу. Према томе може се закључити и да су културе нешто мање или више динамично. Зато неки аутори говоре о култури као процесу који по својој природи стално пролази кроз самотрансформације.³⁷⁾ Према томе, културни идентитети нису једном заувек задати. Култура је релативно отворена, склона променама, често подложна трансформацијама и реинтерпретацијама, али само до одређене мере и у одређеним оквирима. То је опет чини релативно статичном. Промене не могу бити нагле и захтевају доста времена. Култура се наслеђује и у њу се улази рођењем, те се с тога она везује за континуитет и сматра се нераскидиво везаном за своју прошлост. За Берђајева култура је значајнија и лепша тиме што је старија.³⁸⁾ Према томе, можемо закључити да се свака култура састоји од конзервативних елемен-

32) Феј, *исто*, стр. 74.

33) Almond, G.A. «Intelektualna povijest koncepta civilne kulture» u Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, str. 426.

34) Липсет, Лејкин, *исто*, стр. 229-230.

35) Феј, *исто*, стр. 76.

36) Берђајев, *исто*, стр. 223.

37) Greenfeld, Eastwood, *исто*, p. 257.

38) Берђајев, *исто*, стр. 218.

ната усмерених ка очувању прошлости и стваралачких елемената окренутих ка будућности. Такође, култура није унутар себе строго хомогена и једнозначна. Чињеница да се она односи на заједничка значења нам ипак не говори у којој мери су та значења заједничка и који се степен сукоба може допустити, а да се притом не изгуби латентно заједништво.³⁹⁾

Након пада Берлинског зида групна идентификација постаје изузетно битан чинилац савременог света. Услед тога долази до све већег занимања за културне проблеме у контексту политике. Највећи део политичких конфликта данашњице су у крајњем културни конфликти. Ради се о сукобима везаним за признавање језика, религије, обичаја празника... Хабермас види „конфликт између принципа уставних демократија, с једне стране, и партикуларистичких захтева заједница да сачувају *обичајносни* интегритет свог начина живота, с друге стране.“⁴⁰⁾ Исту „тврдокорност“ традиционалних религијских и етничких идентитета који одбијају да уступку пред „универзалном цивилизацијом“ уочава и Џон Греј, с тим што он у томе види „интелектуално банкротство модерних либерала“.⁴¹⁾ И други аутори примећују ове напетости. Говори се о наглој економској и војној експанзији незападних друштва, која им је вратила самопоуздање и назначила повратак њиховим традиционалним вредностима. Другим речима, незападна друштва прихватају модернизацију и технику са запада, али не и позападњачење и западне вредности. Управо супротно, све више инсистирају на својој традиционалној култури. Речено језиком оних који праве строгу разлику између културе и цивилизације, везујући цивилизацију за материјална, а културу за духовна достигнућа, може се рећи да незападна друштва прихватају западну цивилизацију, а одбацују западну културу. Да је проблем знатно шири показује стварност самих западних друштва. Она су у себе укључила велики број људи различитог порекла. Ако су прве генерације и пристајале на асимилацију, сада то више није случај и сада они инсистирају на свом културном и социјалном идентитету. И док се са једне стране испостављају захтеви за признањем и уважавањем партикуларности, уз инсистирање на мултикултурализму, са друге стране се све јасније (и то не само међу политичарима, него и у академској сфери) ар-

39) Види: Plant, R. *Suvremena politička misao*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002. str. 460.

40) Хабермас, Ј. «Грађанство и национални идентитет: нека размишљања о будућности Европе», у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002, стр. 35.

41) Вејнсток, Д. *исто*, 397.

тикулишу гласови о смрти истог тог мултикултурализма⁴²⁾, односно о пропалом експерименту асимилације. Тиме се отвара питање политике прама имигрантима на Западу. Дакле, однос између традиције и културе са једне и политике са друге стране, постаје једна од централних тема модерне политичке науке и политичке филозофије. Тако је у последњих двадесетак година настао велики број теорија које се баве односима између културе и политике које иду од мултикултурализма и теорија признања, до оних о сукобу цивилизација.

ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

Говорећи о значају културе за политику немогуће је избећи разматрање о политичкој култури. У оквиру опште културе једног народа спада и његова политичка култура. Међутим, и насупрот чињеници да је појам политичке културе одавно познат⁴³⁾, поред овог појма користи се низ појмова релативно сличног значења. Како пише Милан Матић „у употреби је читава серија сродних израза и термина аналогних појму политичке културе.“⁴⁴⁾ То су „цивилна религија“, „политички менталитет“, „етос“, „историјско осећање народа“, „народна идеја“, „политички дух народа“... Сви ови појмови циљају на односе између психолошких и политичких својстава нације. Исту појмовну нерашчишћеност примећује и Карл Фридрих када каже да се уместо некада јасно одређеног термина традиција употребљавају „помодни термини“ као што су идеологија, политичка култура и национални карактер.⁴⁵⁾ Да се ипак не ради тек о арбитрарном коришћењу разних термина упућују Олмонд и Верба. Они наводе да су се определили за концепт политичке културе покушавајући да избегну друге опште распрострањене појмове, који имплицирају већу хомогеност, као што је етос.⁴⁶⁾

Слободан Јовановић пише да у национални карактер једног народа спадају све „оне идеје које један народ има о свом властитом

42) Scruton, R. „Multiculturalism R.I.P.“, *The American Spectator*, December 2010 / January 2011, pp 50-51.

43) Чини се да је појам политичке културе први употребио Хердер у касном XVIII веку. Види: Almond, G.A. «Intellectualna povijest koncepta civilne kulture», u Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, str. 409.

44) Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000, стр. 19.

45) Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 276.

46) Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000, str. 20.

карактеру, о својој историји, о својим задацима у будућности.⁴⁴⁷⁾ Није битно колико су те представе тачне или нетачне, битно је да те представе живе и могу обликовати политичку праксу тог народа. Те идеје које један народ има о себи, прво добијају израз у народним предањима и легендама, а касније у делима политичара, књижевника, па чак и научника тог народа. Национални карактер се тако манифестује кроз карактеристичне црте културе. Те црте су формиране националном историјом и оним културним творевинама које су инспирисане том историјом, а које Фридрих препознаје у „великим документима“ као што су Дантеова *Божанствена комедија* или Гетеов *Фауст*...⁴⁸⁾ И Фридрих и Јовановић се слажу да свака група може поново формулисати своје саморазумевање, али само око неке већ постојеће традиционалне основе, јер се ново схватање националног карактера формира на критици старог схватања. Измењене околности захтеваће нова тумачења сопственог карактера.

Идући за Јовановићем закључујемо да политичку културу једног народа чине оне идеје тог народа које се односе на политику и политичко. То би било шире одређење политичке културе као сета вредности који игра улогу у политичком животу земље. Таково шире одређење дају Матић и Подунавац.⁴⁹⁾ Уже одређење које даје Пеј наводе Лејн и Ерсон. По Пеју, политичка култура је сет ставова, веровања и осећања који даје ред и значење у политичком процесу и који обезбеђује основне претпоставке и правила која регулишу понашање у политичком систему.⁵⁰⁾ Према томе, политичка култура у себе укључује како политичке идеале, тако и правила и норме по којима се одвијају политички процеси. Уже одређење политичке културе било би и оно које дају писци најпознатије теорије о политичкој култури, Олмонд и Верба: „Појам политичке културе стога се односи на специфично политичке оријентације – ставове о политичком систему и разним његовим дијеловима, те ставове о улози појединаца у систему.“⁵¹⁾ Аутори тако закључују: „Политичка је култура нације специфична дистрибуција образаца усмјерености према политичким објектима међу припадницима те

47) Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 5.

48) Фридрих, *исто*, стр. 281.

49) Матић, Подунавац, *исто*, стр. 348.

50) Lane, Ersson, *исто*, p. 31.

51) Almond, Verba, *Civilna kultura*, str. 20.

нације.⁵²⁾ Дакле, политичка култура нам говори како се у оквири-ма једне нације спроводи владавина, али и како се поданици понашају према својим владарима, како их бирају и контролишу, које су њихове представе о власти и ауторитету, задацима и циљевима власти, као и свом положају у оквиру политичког система...

Узета у ширем или у ужем смислу, политичка култура у политички процес уноси ред и значење. „Хеуристичка димензија културе, на нивоу колективне перцепције, резоновања и понашања, је аналогна улози теоретских парадигми у профилисању индивидуалних шема мишљења.“⁵³⁾ Међутим, она не детерминише сва могућа понашања у једној политичкој заједници. Може се рећи да политичка култура даје претпоставке и правила која регулишу понашање у политичком систему. Другим речима, она прописује границе или контекст у коме се политички процеси одвијају. Према томе политичка култура је ствар „базичног консензуса који се у сваком политичком друштву конституише изван простора политичких борби и без којег је унутар једне политичке заједнице на-просто немогуће обликовати простор политике као простор јавне, мирне и мирољубиве утакмице политичких актера око кључних политичких добара.“⁵⁴⁾ По тој логици, политичка култура је нешто неупитно и неопходно за нормалан политички процес.

За целу једну политичку традицију мишљења која полази још од Аристотела, преко Џона Стјуарта Мила, па до модерних дана, конститутиван елемент сваке политичке заједнице је заједничка политичка култура. Према тој традицији без хомогене културе немогуће је заснивање политичке заједнице и одржање њене стабилности. Тако Џон Стјуарт Мил пише:

„Слободне институције су готово немогуће у земљи састављеној од различитих нација. Међу људима који немају осјећај међусобне повезаности, поготово ако читају и говоре различите језике, не може постојати јединствено јавно мнијење нужно за дјеловање представничке владавине... Због претходних је разлога опћенито нужен увијет за слободне институције да границе владавина буду углавном у складу с границама нација.“⁵⁵⁾

52) Исто, стр. 21

53) Стојановић, исто, стр. 313.

54) Подунавац, М, *Поредок, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 87.

55) Mill, J. S., „Razmatranja o predstavničkoj vladavini“, u *Izabrani politički spisi II*, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1989, str 162-163.

У истој традицији остаје и Ернест Баркер који сматра да мора постојати нешто у природи организоване заједнице пре него што се постигне уговор и утемељи политичка власт. Ако не постоје заједничке традиције и кохезија, по Баркеру држава ће боловати од раздора и ломова. Тако ова традиција, која повезује културно и политичко јединство, тријумфује са концептом државе-нације. Међутим, модерни мултукултурализам доводи у питање ову традицију мишљења. За Вила Кимлику је већина организованих политичких заједница током целе писане историје била мултиетничка.⁵⁶⁾ Према томе, инсистирање на културном јединству као битном елементу сваке политичке заједнице представља заправо мит.

Опште је прихваћено мишљење да склад између политичке културе и политичких институција обезбеђује стабилност поретка. У том смислу Липсет и Лејкин закључују да од културних очекивања зависи до које мере ће један режим бити легитиман. Патриотизам, лојалност заједници, заступање неких религијских вредности или придржавање обичаја и традиције битно су везани за питања легитимитета. «Легитимност је дакле мост који спаја културне факторе и институционалне варијабле.»⁵⁷⁾ У истом духу Матић каже да политичке творевине које су супротне са гледиштима политичке традиције, тешко да се могу дуже одржати и ухватити корена у једном народу.⁵⁸⁾ То мишљење дели и Карл Фридрих. Он сматра да превише традиције окоштава политички поредак, али да исто тако премало традиције подрива и разара заједницу и њен поредак.⁵⁹⁾

Политичка култура блиско је повезана са људском потребом за редом не само на нивоу друштва него генерално. У складу са тим закључујемо да политичка култура у оквирима једне политичке заједнице има интегративну функцију, она изграђује политичку солидарност и грађанску одговорност. Такође, „политичка култура је и један од најважнијих контрабаланса експанзији политике у друштвена ткива, нека врста одбрамбеног механизма који друштво аутономно чува и задржава у односу на осамостањену политичку власт и текуће политичке процесе.“⁶⁰⁾ Обичаји и обичајно пра-

56) Kymlicka, W. *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2003, стр. 6.

57) Липсет, М.С. Лејкин, Ц. Демократски век, Александрија прес, Београд, 2006, стр. 254.

58) Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000, стр. 19-20.

59) Фридрих, *исто*, стр. 256.

60) Матић, Подунавац, *исто*, стр. 350.

во се још од Ричарда Хукера, Сер Едварда Коука и Берка схватају као ограничење владарске самовоље. Традиција обичајног права се супротставља традицији природног права, а вештачки разум (виђен као пречишћено и усавршено искуство најмудријих људи преношено кроз време) се поставља насупрот природног разума. Никакав владарски природни разум према томе, не може се супротстављати овом нагомиланом искуству без великих опасности. Политичка култура, према томе, у себи садржи и снажне конституционалистичке импулсе. Републиканска традиција политичког мишљења, са своје стране, жели грађане који су политички активни и мотивисани високим нивоом грађанске врлине. Будући да се људи не рађају као „добри грађани“ улога политичке културе је од пресудног значаја за образовање добрих грађана. Републиканска традиција захтева политичку партиципацију грађана, мотивисану грађанском врлином која, у крајњој инстанци, зависи од добрих институција и партиципативне, демократске политичке културе. Другим речима, према републиканском мишљењу добра политичка култура ствараће врле грађане. На истом трагу је Матић када тврди да је српско питање «превасходно културно и морално питање, а тек потом демократско питање.»⁶¹⁾ Без културе и моралности нема ни демократије.

Будући да се политичка култура по Олмонду и Верби односи на политичке оријентације, могуће су три врсте оријентација према политичким објектима: спознајна, афективна и евалуацијска.⁶²⁾ Ове компоненте су међусобно испреплетане и утичу једна на другу, али обично преовлађује једна од њих и она одређује политичко понашање. Према томе, политичка култура састоји се од мешавине рационалних и ирационалних чинилаца. По Олмонду и Верби, политичке културе могу се поделити на парохијалне, поданичке и партиципативне. Као што је познато, постоје два фактора пресудна за настанак сваке политичке културе: политичка традиција и политичка социјализација.⁶³⁾

Традиција је често била прецењивана или потцењивана, да би у XX веку превладало схватање традиције као пежоративног термина. Иако је тачно да ништа није вредно само зато што је старо, једнако је тачно да и ништа што је ново није само из тог разлога

61) Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 383.

62) Almond, Verba, *исто*, стр. 21.

63) Види: Матић, М. «Политичка култура», стр. 835.

боље од нечег старог. На крају крајева, када у оном што је старо не би била ни трунка вредности, како је могуће да се толико дуго очувало? На значај традиције упућује и Берђајев када каже да се нова култура не може створити, а да нема никаквих предања, континуитета са предходном културом или поштовања предака. „Идеја такве нове револуционарне културе је *contradictio in adjecto*;⁶⁴⁾ Другим речима немогуће је замислити било какву културу без традиције.

Под традицијом подразумевамо релативно стабилизване културне обрасце, који су плод дужег историјског кристализовања и колективног искуства. Традиције се формирају вековима. Оне су према томе, део наслеђа. На формирање традиције утичу велики историјски догађаји и процеси у прошлости, као и сва она шира збивања која имају велики значај за идентитет појединих народа. Такође, на стварање традиције једног народа утичу и дела великана националне историје. Ти великани добијају симболички значај, а њихови поступци постају путокази за будућност нације. Косовска битка, Први српски устанак или Краљевић Марко и Бановић Страхиња из народних песама врше непосредан утицај кроз традицију. Ту дакле спада све оно што је значајно за самопознавање и колективно памћење неке нације. О традицији Слободан Јовановић каже да је то оно што у разливену деструктивну стихију и наизглед неукротиве токове историјских збивања уноси ред и смисао.⁶⁵⁾ Ипак, иако уводи ред, традиција не претпоставља да је се догматски следи. Она је ту да помаже у оријентацији. На основу ранијих искустава можемо се оријентисати у новим околностима. Тако је традиција језгро сваке политичке културе. Посебно треба имати на уму блиску повезаност између традиције и ауторитета као и Веберово схватање традиције као једног од извора ауторитета, а тиме и легитимитета. Фридрих тврди да традиција поседује виталну функцију у политичком телу. „Она даје основу за највећи део комуницирања и ефектног интегративног аргументисања.“⁶⁶⁾ Другим речима, човек не би могао живети без традиције, јер кроз њу учи језик, начине понашања, обичаје... Она развија осећање континуитета у историји и осећај припадности заједници свих прошлих, садашњих и будућих генерација нације. Ако историја представља континуитет једне заједнице, у њеној идентичности сачуваној кроз

64) . Берђајев, *исто*, стр. 220.

65) Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000, стр. 241

66) Фридрих, *исто*, стр. 256.

векове⁶⁷⁾, онда управо традиција представља тријумф заједнице над временом и пролазношћу. Јер заједница се константно мења у свом саставу, док једне генерације умиру друге се рађају, али упркос томе заједница остаје увек иста у свом идентитету. Тако заједница, захваљујући традицији, постаје јача од времена, пролазности и смрти. „Нација је њена историја. Њен идентитет је у њеној историји.“⁶⁸⁾ Историја се, према томе, не схвата као низ промена него као очување континуитета.

Традиција се често погрешно разумевала као нешто историјски случајно и ирационално, односно нешто застарело и превазиђено. Такви ставови међутим имају свој корен у погрешном разумевању и традиције и модерности. Традиција не стоји у супротности са савременошћу, напротив. Може се рећи да се ради о дијалектичком односу сталног прожимања и преобликовања. Чак и у оквиру саме традиције могу постојати противречности које могу постати узрок промена.⁶⁹⁾ Те противречности показују да су традиције заправо флексибилне и да се из једне традиције могу ишчитати различите ствари. Неке традиције могу бити неговане остајући актуелне и вредне, неке могу бити делимично модификоване, али током историје неке традиције могу бити заборављене и свесно или несвесно напуштене. Такође, ауторитативна тумачења традиције у новим околностима, ако се прихвате, на крају и сама могу постати традиција. У складу са схватањем односа између традиције и модерности као дијалектичког, Олмонд и Верба за цивилну културу тврде да она није ни традиционална ни модерна већ мешавина модернизирајуће и традиционалне културе.⁷⁰⁾ Тако је она заправо смеша елемената парохијалне, поданичке и партиципативне културе.⁷¹⁾

Са друге стране, социјализација је динамички чинилац политичке културе. Колективна свест која се схвата и као традицијска културна матрица колективитета, преноси се са генерације на генерацију путем механизма социјализације.⁷²⁾ Она није насумична или случајна већ организована и циљна делатност. Однос према централним политичким симболима је од пресудне важности за со-

67) Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009, стр. 29.

68) *Исто*, 66.

69) Фридрих, *исто*, 282.

70) Almond, Verba, *исто*, стр. 15.

71) *Исто*, 25.

72) Стојановић, *исто*, стр. 313.

цијализацију. Дакле, социјализација обухвата преношење одређених образаца политичке традиције, али и неке новије процесе који утичу на формирање идентитета појединаца и група у друштву.⁷³⁾ Другим речима, реч је о процесу током којег појединац стиче карактеристике које га чине погодним за чланство у друштву. „Оно о чему се овде ради је процес учења у току учења у току којег млади откривају шта је потребно да се постане политичка личност у специфичном културном контексту.“⁷⁴⁾ Само ако је социјализација успешна, људи су поносни и уважавају културу којој припадају.⁷⁵⁾

Социјализацијом појединац стиче свест о себи као социјалном бићу који се у односу према другима управља помоћу норми и правила. Ипак, Фридрих сматра да термин социјализација није најпогоднији, и да је прави израз образовање или формирање, јер се не ради само о социјализацији него истовремено и о персонализацији и хуманизацији. Другим речима, социјализацијом у одређену заједницу и традицију човек стиче и сопствени идентитет. Дакле, може се рећи да заједница потврђује човеков идентитет. Социјализацијом појединац постаје члан заједнице која чува своју идентичност кроз време. Прихвати ли се став да без заједнице и историјске свести нема ни морала, онда се и морал и лична жртва могу тумачити као „дејство историјске заједнице у човеку, дејство историје.“⁷⁶⁾ Процес социјализације од рођења и траје током целог живота. Такође, „кад је реч о политичкој социјализацији ваља разликовати спонтане и несвесне процесе идентификације и социјализације, од оних који су усмеравани, програмирани и рационализовани, нпр. преко васпитања, образовања.“⁷⁷⁾ Исто тако, треба правити разлику између грађанског одгоја са једне и индоктринације са друге стране. Постоје примарни и секундарни агенси социјализације. Међу прве би спадали породица и другови, а међу друге школа, партије, масовни медији, институције, као и значајни догађаји у животу појединца. Социјализација ипак не значи преношење неизмењивих образаца. Групне интеракције и комуникација, као и различите нове интерпретације могу изменити политичко понашање појединца и група и довести до њиховог одступања са главног тока њихове политичке културе. Другим речима, треба водити рачуна о томе да

73) Матић, *исто*, стр. 20.

74) Фридрих, *исто*, стр. 261.

75) Подунавац, М, *Поредак, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 205.

76) Видовић, *исто*, стр. 31.

77) Матић, М. «Политичка култура», стр. 835-6.

је политичка култура ипак хетерогена. Следећи Токвила и његов осећај за субкултуру,⁷⁸⁾ Олмонд и Верба користе термин субкултура да опишу те саставне делове политичких култура.⁷⁹⁾ Притом, треба водити рачуна и о културама улога. „Тако се свака политичка заједница може описати и успоредити с осталим политичким заједницама, у појмовима (1) њезиних структурно-функционалних карактеристика и (2) њезиних културних и субкултурних карактеристика, као и карактеристика културе улога.“⁸⁰⁾

Може се закључити да иако су политичке институције укорењене у одређеној политичкој култури те институције се лакше мењају него културе чији су плод. Другим речима чак и када дође до промена институционалних аранжмана то још увек не значи да је дошло до промена у оквиру културних образаца нити да ће такве промене бити брзе и лаке. У том смислу, ни једна политичка акција не сме бити слепа за питања политичке културе. Посебно треба имати на уму Веберове закључке о томе колику снагу поседују културна опредељења на формирање институција неког друштва. Карактеристика култура је тенденција ка самообнављању. На бази традиције, кроз социјализацију, људи уче на који начин да прихватају и асимилирају информације. Скрутон иде и даље тврдећи да културом људи уче шта да осећају у одређеним ситуацијама и како да се у складу са тим осећањима понашају.⁸¹⁾ Стога ће оне информације које су у супротности са ставовима, вредностима и осећањима људи једне културе бити или преобликоване у складу са својим идентитетом или у потпуности одбачене. Један од разлога због којег је култура релативно отпорна на промене су поменути елементи ирационалног. Како можемо да променимо нешто чега нисмо ни свесни? Због тога, негирање и вештачко одбацивање постојеће културе управо доприноси отпору ка променама.

*

* *

Повезивање културе и политике и изучавања културе у политичком контексту стара су колико и интересовање за политику као такву. У XXI веку интерес за питања културе и политике постаје

78) Almond, G.A. «Интелектуална повјест концепта цивилне културе», у Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Политичка култура, Zagreb, 2000, str. 409.

79) Almond, Verba, *исто*, стр. 29.

80) *Исто*, стр. 34.

81) Види: Scruton, R. „The Significance of Common Culture“, *Philosophy*, Vol. 54. No. 207, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p 60.

све већи. Тај интерес није само производ нових настојања у науци него и саме политичке стварности. Конфликти којима се бави савремена политичка социологија су у крајњем културни конфликти. Поред тога у ери глобализације читава друштва постављају себи питања идентитета, ко смо ми и шта чини нашу културу и традицију. Понекад таква питања постављају незападна друштва која одбијају позападњачење, а понекад их постављају и заједнице имиграната у оквиру самих западних друштава. Актуелна питања везана за мултикултурализам као и дилема да ли је овај концепт поражен или пред њим заправо стоји светла будућност, упућују на закључак да се питања културе не могу одвојити од савремене политичке мисли.

Тако ни модерна политичка филозофија не може избегавати питања културе и идентитета. Ако је тачно да је разумевање темељних категорија као што је правда заправо посредовано културом и културним очекивањима, онда се ни једно питање политичке филозофије више не може одвојити од питања културе. Другим речима не можемо говорити о неком апстрактном праведном друштву нити можемо оперисати било каквим универзалистичким или априорним категоријама. Напротив, све те категорије морају бити укорењене у одређеном културном контексту из кога се изводе. У том смислу питања културе и идентитета не подпадају под питања приватне сфере него на велика врата улазе у сферу јавног и политичког живота. Другим речима, политичка филозофија више не може рачунати са некаквим апстрактним појединцима узетим ван свог културног, историјског, традицијског, религијског и вредносног контекста. Појединци су увек део неких заједница укорењени у одређеној култури, традицији и историји и једино из те визуре они могу посматрати спољни свет.

Друга битна тачка је уважавање чињенице да специфичне политичке институције и политичка понашања не могу разумети ван културног контекста коме припадају. Тако се при сваком обликовању или преобликовању политичких институција посебна пажња мора обратити на политичку традицију тог друштва. Та политичка традиција односно скуп вредности које нека политичка заједница прихвата као своје представљају поље базичног консензуса. Гледано из тог поља одређујемо колико су институције неког друштва у основи легитимне. Такође простор наслеђених традиција може деловати и као брана осамостаљеној државној власти. Укратко, може се рећи да ће карактер и уређеност једног друштва у крајњем

зависити од културних образаца тог друштва. Према томе, посебна пажња мора се посветити одржању односно формирању одређене политичке културе и одређеног политичког стила. Дакле, генерални закључак био би да не постоји политички неутрална култура, а исто тако ни културно неутрална политика која не жели промовисање одређених културних образаца.

Dusan Dostanic

THE SIGNIFICANCE OF STUDYING CULTURE FOR MODERN POLITICAL THOUGHT

Summary

The article author points out the importance of studying culture for modern political thought. The first part defines the concept of culture and its characteristics. In doing so, it is taken into consideration that culture is not understood too much static, homogenous and monolithic. In the same section is referred to the increasing importance of such defined culture in the political field. In the second part, attention is devoted to analyzing the concept of political culture. It is referred to characteristics of political culture and its role in politics. Two components of political culture are also considered – tradition and socialization.

Key words: Culture, Political Culture, identity, tradition, socialization

ЛИТЕРАТУРА

- Almond, G.A. «Intellectualna povijest koncepta civilne kulture», u Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Almond, G.A. Verba, S. *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран, Октоих, Будва, Титоград, 1990.
- Бери, Н. *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Вејнсток, Д. «Грејизирање' Берлина», у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002.
- Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009.
- Greenfeld, L. Eastwood, J. „National Identity“, in Boix, C. Stokes, S. (ed.) *The Oxford Handbook of Comparative politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Ивановић, И. *Култура и идентитет: поглед здесна*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007.

- Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Kymlicka, W. *Multikulturalno građanstvo*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Lane, J.E. Ersson, S. *Culture and Politics: A Comparative Approach*, Ashgate, London, 2005.
- Linchterman, P. Cefai, D. „The Idea of Political Culture“, in Goodin, R.E. Tilly, C. (ed.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Липсет, М.С. Лејкин, Џ. *Демократски век*, Александрија прес, Београд, 2006.
- Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000.
- Матић, М. «Политичка култура», у *Енциклопедија политичке културе*, Матић, М. (ур.) Савремена администрација, Београд, 1993.
- Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Матић, М. Подунавац, М. *Политички систем: теорије и принципи*, Факултет политичких наука, Београд, 1997.
- Mill, J. S. „Razmatranja o predstavničkoj vladavini“, u *Izabrani politički spisi II*, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1989.
- Plant, R. *Suvremena politička misao*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002.
- Plamenatz, J. „Dva tipa nacionalizma“, u Waskiewicz, A. Pelczynski, Z. (ur.) *Izbor tekstova*, Fondacija John Plamenatz, Bar, 2001.
- Подунавац, М. *Поредак, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- Sabbeti, F. „Democracy and Civic Culture“, in Boix, C. Stokes, S. (ed.) *The Oxford Handbook of Comparative politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Стојановић, Ђ. „Концепт стратешке културе: случај ЕУ“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд 3/2010.
- Scruton, R. „Multiculturalism R.I.P.“, *The American Spectator*, December 2010 / January 2011.
- Scruton, R. „The Significance of Common Culture“ in *Philosophy*, Vol. 54. No. 207, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Thompson, M. Verweij, M. Ellis, R.J. „Way and How Culture Matters“, in Goodin, R.E. Tilly, C. (ed.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Феј, Б. „Да ли нас наша култура или друштво чине оним што јесмо“ у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002.

- Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Хабермас, Ј. «Грађанство и национали идентитет: нека размишљања о будућности Европе», у Дивјак, С. (ур.) *Нација, култура и грађанство*, Службени лист Србије, Београд, 2002.

Resume

Interest in culture in the context of studying politics is not new. It has been known since antiquity. However, although the issue of culture was suppressed for some time, in the frame of interest in political affairs at the XXI century, this relationship becomes more important. The main themes of contemporary political sociology today rely on cultural issues. For example, the contemporary religious and ethnic conflicts in the end can be understood as a cultural conflicts. Thus, their solution requires understanding of the culture as a concept as well as those values connected to specific culture. In the era of globalization, issues of identity have an increasing importance. Some societies are increasingly turning to their traditions and their heritage, and insist on their uniqueness. The same questions are raised by immigrant communities in the Western world. They require the retention and recognition of their identity and cultural patterns.

In this sense, even modern political philosophy can not remain deaf and blind to the happenings in the world today. So, the moment requests studying of cultural issues and identity in political philosophy. If it is true that the understanding of basic categories such as the justice is in fact mediated by culture and cultural expectations, then neither of questions of political philosophy can not be separated from issues of culture. Therefore, all the basic categories must be rooted in a cultural context of a community. In this sense, issues of culture and identity are not issues of private concern but they are entering public and political life. In other words, political philosophy can no longer count on some kind of abstract individuals taken out of its cultural, historical, traditional, religious and value context. Individuals are always part of some communities are rooted in a particular culture, tradition and history, and only from that point of view they can observe the outside world.

Another important point is recognizing that the specific political institutions and political behavior can be understood outside the cultural context to which they belong. Thus, each shaping or reshaping of the political instituti-

ons must pay special attention to the political tradition of that society. This political tradition or set of values which that a political community accepts as his, represent field of basic consensus. From this field we can see how much legitimate the institutions of society possess. Also the space of inherited traditions can act as a barrier to unrestricted state power. In short, we can say that the character and organization of a society, in the end, depends on the cultural patterns of that society. Therefore, special attention must be paid to the establishment and maintenance of a specific political culture and a particular political style.

Овај рад је примљен 5. маја 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Ана Јовашевић

Institut für Kultur- und Medienmanagement Freie Universität, Berlin

ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

- међународни стандарди и право Србије -

Сажетак

У току 2010. године Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа из 2003. године. При томе су дефинисани појам, садржина, карактеристике и улога нематеријалног културног наслеђа, начин, поступак и услови његовог очувања, као и систем и органи заштите. На тај начин је постављена обавеза за наше државне органе да доношењем одговарајућих законских прописа што пре имплементирају међународне стандарде у овој области у правни и друштвени систем Републике Србије. У раду се говори о значају ове Конвенције, о њеним појединим решењима, као и о систему међународноправне и унутрашњоправне заштите нематеријалног културног наслеђа.

Кључне речи: међународна заједница, конвенција, нематеријално културно наслеђе, очување, заштита, органи

Током 2010. године Република Србија је испуњавајући своје међународне обавезе у процесу придруживања Европској унији учинила даљи корак у области обезбеђења ефикасне, квалитетне и законите заштите и очувања нематеријалног културног наслеђа. Наиме, Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа

коју је 2003. године усвојила Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO)¹⁾.

Прокламовани циљеви ове Конвенције са универзалним значењем и применом јесу следећи: 1) очување нематеријалног културног наслеђа, 2) поштовање нематеријалног културног наслеђа заједница, група и појединаца, 3) подизање нивоа свести на локалном, националном и међународном нивоу о значају нематеријалног културног наслеђа и његовог узајамног уважавања и 4) обезбеђивање међународне сарадње и помоћи у обезбеђењу и заштити нематеријалног културног наслеђа без обзира коме оно припада.

Генерална конференција Организације Уједињених Нација за образовање, науку и културу (UNESCO)²⁾ је у Паризу октобра 2003. године на свом 32. заседању усвојила наведену конвенцију у којој успоставља систем међународних стандарда у области очувања нематеријалног културног наслеђа имајући првенствено у виду постојеће међународноправне инструменте у области људских права, а посебно: Универзалну Декларацију о људским правима из 1948. године, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године. С обзиром на значај нематеријалног културног наслеђа као главног покретача културне разноликости и гаранта одрживог развоја, као што је наглашено у Препоруци UNESCO-а за очување традиционалне културе и фолклора из 1989. године, у Универзалној декларацији UNESCO-а о културној разноликости из 2001. године и у Декларацији из Истанбула из 2002. године која је усвојена на трећем Округлом столу министара културе³⁾.

ПРАВНИ ОСНОВ МЕЂУНАРОДНЕ ЗАШТИТЕ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

У свим наведеним међународним документима се констатује дубока међусобна зависност нематеријалног културног наслеђа и материјалног и природног наслеђа, при чему се увиђа да процеси глобализације и друштвених трансформација, поред тога што стварају услове за обнављање дијалога међу заједницама, такође,

1) *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

2) Више: *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwood Press, Paris, 1986.

3) *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.

дају повода, као што то чини и појава нетолеранције, до озбиљних опасности губитка вредности, нестајања и уништења нематеријалног културног наслеђа, посебно услед недостатка средстава за очување таквог наслеђа. Постајући свесни универзалне воље и заједничке бриге за очување нематеријалног наслеђа човечанства у оквиру универзалне међународне организације је сазрела свест да заједнице, посебно аутохтоне заједнице, групе и у крајњем случају појединци, играју значајну улогу у производњи, очувању, одржавању и поновном стварању нематеријалног културног наслеђа, и на тај начин помажу обogaћењу културне разноликости и људске креативности. У том смислу је такође од значаја и далекосежни утицај активности UNESCO-а у успостављању нормативних инструмената у очување културног наслеђа, посебно у доношењу Конвенције о заштити светског културног и природног наслеђа далеке 1972. године.

Како још увек не постоје обавезујући мултилатерални инструменти универзалног карактера за очување нематеријалног културног наслеђа у међународној заједници⁴⁾, а с обзиром на потребу да се изгради већа свест, посебно код млађих генерација, о значају нематеријалног културног наслеђа и његовог очувања, то је значај донете Конвенције утолико већи, посебно када се њена решења имплементирају у национално законодавство појединих држава.

У члану 2. сама Конвенција је одредила појам и садржину нематеријалног културног наслеђа у смислу објекта уређења и заштите овог међународног документа. Према овим решењима нематеријално културно наслеђе” означава праксе, приказе, изразе, знања, вештине, као и инструменте, предмете, артефакте и културне просторе који су с њима повезани – које заједнице, групе и у појединим случајевима појединци препознају као део свог културног наслеђа. Овакво нематеријално културно наслеђе, које се преноси с генерације на генерацију, заједнице и групе изнова стварају, у зависности од њиховог окружења, њихове интеракције са природом и њихове историје, пружајући им осећај идентитета и континуитета.

На овај начин се промовише поштовање према културној разноликости и људској креативности у целој међународној зајед-

4) Ф. Курчиновић, *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног наслеђа*, Арс, Цетиње, 1986, стр. 67-81.

ници⁵⁾. За потребе ове Конвенције, једино се узимају у обзир она нематеријална културна наслеђа која су у складу са важећим међународним правним инструментима из области људских права, као и са потребом узајамног поштовања заједница, група и појединаца, али и одрживог развоја целе друштвене заједнице. Нематеријално културно наслеђе се нарочито може испољити у следећим областима. То су: 1) усмене традиције и изрази, укључујући и језик као носилац нематеријалног културног наслеђа, 2) извођачке уметности, 3) друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји, 4) знања и обичаји који се тичу природе и свемира и 5) вештине које су везане за традиционалне занате.

У циљу очувања и обезбеђивања нематеријалог културног наслеђа како би га у очуваном и употребљивом стању могле да наследе и наредне генерације људског рода, Конвенција предлаже националним законодавствима, односно државним органима и другим друштвеним организацијама и чиниоцима да предузму одговарајуће активности, у првом реду на законодавном, организационом и финансијском плану. Њихов циљ је да обезбеде употребљивост нематеријалног културног наслеђа, укључујући његову идентификацију, документацију, истраживање, очување, заштиту, промоцију, вредновање и преношење (ширење), посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспеката таквог наслеђа.

Заштита и обезбеђење нематеријалног културног наслеђа се уређују на два нивоа. То су: 1) на међународном нивоу – у оквиру органа универзалног карактера, дакле у оквиру Организације уједињених нација и њених специјализованих органа – UNESCO-а и 2) на националном нивоу - од стране сваке поједине државе (и њених надлежних државних органа) потписнице ове Конвенције као што је то Република Србија постала 2010. године.

ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА НА МЕЂУНАРОДНОМ НИВОУ

На међународном нивоу основано је више органа који у заједничком раду учествују на очувању и заштити нематеријалног културног наслеђа у универзалним оквирима. То су следећи органи:

5) *Change in continuity : concept and tools for a cultural approach to development*, Pres UNESCO, Paris, 2000.

- 1) Генерална скупштина држава уговорница (дакле потписница ове Конвенције),
- 2) Међувладин комитет за очување нематеријалног културног наслеђа и
- 3) Секретаријат.

Највиши (или како се то изричито у Конвенцији наводи “врховни”) међународни орган у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа је Генерална скупштина држава уговорница. Ради се о органу који редовно заседа сваке две године. Но, у оправданим случајевима он може заседати и ванредно. То је могуће у три случаја као што су: 1) уколико Генерална скупштина тако одлучи, 2) на захтев Међувладиног Комитета за очување нематеријалног културног наслеђа и 3) на захтев бар једне трећине држава оснивача. Скупштина усваја и свој пословник.

Други орган у оквиру система међународноправне заштите нематеријалног културног наслеђа је Међувладин комитет за очување нематеријалног културног наслеђа⁶⁾ који се оснива у оквиру UNESCO-а мандатом од четири године. При избору чланова Комитета од значаја је поштовање принципа непристрасне географске заступљености и ротације. Овај Комитет је састављен од представника осамнаест држава, који се бирају на заседању Генералне скупштине. Но, ово није и коначан број чланова Међувладиног комитета, будући да је изричито предвиђено да уколико број држава потписница ове конвенције пређе педесет, тада се и број чланова Међувладиног комитета повећава на двадесет и четири. Но, мандат једне половине чланова Комитета која је изгласана на првом избору је ограничен на две године. Ове државе биће одређене жребом на првом избору.

Сваке две године, Генерална скупштина врши реизбор једне половине чланова Међувладиног комитета. При томе се увек бира онолико чланова Комитета – држава потписница, колико је потребно да би се попунила упражњена места. У сваком случају иста држава потписница не може бити изабрана у два узастопна мандата. И на крају, оно што је посебно значајно како ова организација не би добила преовладавајућу "политичку", а не експертску улогу, је и обавеза да поједине државе (Стране потписнице Конвенције)

6) H. van der Pol, F. Riviere, *The 2009. UNESCO framework for cultural statistics*, Paris, UNESCO, 2009, стр. 34-42.

за своје представнике бирају лица која су квалификована у различитим областима нематеријалног културног наслеђа.

У области обезбеђења ефикасне, квалитетне и благовремене заштите и очувања нематеријалног културног наслеђа предвиђене су следеће надлежности и функције Међувладиног Комитета. То су:

- 1) да промовише циљеве Конвенције, као и да охрабрује и надгледа њихово спровођење,
- 2) да даје савете о најбољим праксама и да даје препоруке о мерама очувања нематеријалног културног наслеђа,
- 3) да припреми и поднесе Генералној скупштини на одобрење, предлог плана коришћења средстава Фонда за заштиту нематеријалног културног наслеђа,
- 4) да настоји да пронађе начине повећања сопствених средстава, као и да предузима неопходне кораке у циљу остварења истих,
- 5) да припреми и поднесе Генералној скупштини на одобрење оперативна упутства за спровођење Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа,
- 6) да испита извештаје о стању у овој области које достављају поједине државе и стави их на увид са резимеима Генералној скупштини и
- 7) да испита захтеве појединих држава и одлучи, у складу са објективним критеријумима одабира које је он установио, а које је одобрила Генерална скупштина. То су следећи захтеви о:
 - а) упису на одговарајуће листе и предлоге као што су: 1) Репрезентативна листа нематеријалног културног наслеђа човечанства, 2) Листа нематеријалног културног наслеђа којој је неопходно хитна заштита и 3) Програми, пројекти и активности за очување нематеријалног културног наслеђа⁷⁾ и
 - б) додели међународне помоћи за њихову заштиту.

У обављању наведених послова и задатака из своје надлежности Међувладин комитет:

7) M. Cattaneo, J. Trifoni, *Velika knjiga UNESCO svjetske baštine*, Varaždin, Stanek, 2006.

- 1) је одговоран за свој рад Генералној скупштини којој подноси редовне, а по потреби и ванредне извештаје о свим својим активностима и одлукама,
- 2) усваја свој правилник о раду двотрећинском већином својих чланова,
- 3) може привремено да образује било која *ad hoc* саветодавна тела, за која верује да су неопходна да би извршила постављене задатке и циљеве,
- 4) може да на своје састанке на којима одлучује о појединим питањима из своје надлежности позове било која јавна или приватна тела, као и физичка лица са признатим способностима у различитим областима нематеријалног културног наслеђа, у циљу консултација око одређених питања,
- 5) предлаже Генералној скупштини акредитовање невладиних организација са признатим способностима у области нематеријалног културног наслеђа, које ће имати саветодавну улогу при Комитету и на крају
- 6) предлаже критеријуме, као и процедуре таквог акредитовања невладиних организација.

Државе (Стране потписнице ове међународне Конвенције) у складу са формом и динамиком коју прописује Комитет, подnose редовне извештаје овом органу, о донетим законима и уредбама, као и о начину њиховог спровођења у живот, те о другим мерама које су предузете у циљу спровођења међународних стандарда у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа. На основу њих, као и на основу својих активности и извештаја, Међувладин комитет подноси извештај Генералној скупштини UNESCO-а на сваком њеном заседању. Поред тога, ови извештаји се такође подnose на увид и Генералној Конференцији UNESCO-а.

Последњи орган на нивоу међународне заједнице који поступа у области заштите и очувања нематеријалног културног наслеђа је Секретаријат UNESCO-а. То је помоћни орган који је, између осталог, надлежан да: 1) помаже Међувладином комитету у раду и 2) припрема документацију Генералне скупштине и Комитета, као и предлог дневног реда њихових заседања, и обезбеђује извршење њихових одлука.

СИСТЕМ ОЧУВАЊА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА НА МЕЂУНАРОДНОМ НИВОУ

У циљу очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа Међувладин комитет је овлашћен да испитује поднете захтеве појединих држава и да одлучи о одабирању појединих објеката и њиховом упису на одговарајуће листе и предлоге. То су следеће листе: 1) Репрезентативна листа нематеријалног културног наслеђа човечанства, 2) Листа нематеријалног културног наслеђа којој је неопходно хитна заштита и 3) Програми, пројекти и активности за очување нематеријалног културног наслеђа. Да би осигурао бољу видљивост нематеријалног културног наслеђа, те подигао свест о његовом значају, али и охрабрио дијалог уз поштовање културне разноликости, Комитет на предлог појединих држава установљава, редовно ажурира и објављује Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Такође Комитет је овлашћен да саставља и подноси Генералној скупштини на одобрење критеријуме за установљење, ажурирање и издавање ове Репрезентативне листе.

Пре ступања на снагу ове Конвенције, Међувладин комитет је био у обавези да одреди елементе наслеђа који су проглашени за „ремек-дела усменог и нематеријалног наслеђа човечанства“. Ово проглашавање се морало извршити до установљења репрезентативне листе нематеријалног културног наслеђа човечанства. Убрајање ових добара на Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства, ни на који начин не доводи у питање утврђене критеријуме за будуће уписе наслеђа на поједине листе. При томе је од посебног значаја чињеница да после ступања на снагу ове Конвенције неће бити даљих проглашења за „ремек дела културног наслеђа човечанства“⁸⁾.

Поред Репрезентативне листе нематеријалног културног наслеђа човечанства Међувладин комитет је такође овлашћен да води и ажурира и Листу нематеријалног културног наслеђа којој је неопходна хитна заштита. Да би предузео одговарајуће мере заштите, Комитет установљава, редовно ажурира и објављује Листу заштите нематеријалног културног наслеђа којем је неопходна хитна заштита, и уписује такво наслеђе на Листу, на захтев заин-

8) С. Новић, *UNESCO конвенције из области културе*, Бања Лука, Бесједа, 2010, стр. 67-72.

тересоване државе. Поред тога, Комитет саставља и подноси Генералној скупштини на одобрење критеријуме за установљење, ажурирање и издавање ове Листе. И на крају, У случајевима крајње ургентности – чије је објективне критеријуме одобрила Генерална скупштина на предлог Комитета – Комитет може да упише један елемент одређеног наслеђа на Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства уз договор са одређеном државом (као подносиоцем таквог предлога).

Последња је надлежност Међувладиног комитета да учествује у изради Програма и пројеката, као и у предузимању других активности на очувању нематеријалног културног наслеђа. У том смислу на основу предлога које подносе Стране потписнице, а у складу са критеријумима које дефинише Комитет, а одобрава Генерална скупштина, Комитет периодично бира и промовише националне, подрегионалне и регионалне програме, пројекте и активности за очување наслеђа, за које сматра да најбоље осликавају принципе и циљеве ове Конвенције, узимајући у обзир специфичне потребе земаља у развоју. У ову сврху, Комитет прима, разматра и одобрава захтеве за међународну помоћ појединих држава за припремање ових предлога. И коначно, Комитет се придружује спровођењу наведених пројеката, програма и активности, тако што ће на начин који буде одредио, ширити најбоље праксе на међународном и и унутардржавном нивоу.

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И ПОМОЋ

У циљу ефикасног спровођења послова и задатака у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа, како на међународном нивоу, тако и од стране појединих држава, успостављен је систем правила у оквиру међународне сарадње и помоћи. То је и логично јер се ради о културном наслеђу које је од значаја за цело човечанство, а не за поједино друштво, народ или поједину заједницу. Међународна сарадња обухвата: 1) размену информација и искустава, 2) заједничке иницијативе и 3) успостављање механизма помоћи појединим државама у њиховим настојањима да очувају нематеријално културно наслеђе⁹⁾.

9) Ј. Божовић, *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991, стр. 119-127.

Не доводећи у питање одредбе националних законодавстава и обичајних права и праксе, државе су обавезне да препознају да је очување нематеријалног културног наслеђа од општег интереса за човечанство. У том циљу се државе обавезују да сарађују на билатералном, подрегионалном, регионалном и међународном нивоу. Међународна помоћ може бити одобрена за остварење следећих циљева. То су:

- 1) очување наслеђа уписаног на Листу нематеријалног културног наслеђа коме је неопходна хитна заштита,
- 2) припрема одговарајућих спискова у смислу установљења наведених листа нематеријалног културног наслеђа,
- 3) подршка програмима, пројектима и активностима које се спроводе на националним, подрегионалним и регионалним нивоима, намењеним очувању нематеријалног културног наслеђа и
- 4) друге делатности за било који други циљ који Комитет сматра неопходним.

Та међународна помоћ у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа може да се одвија у различитим облицима. Помоћ коју Међувладин комитет одобрава појединим државама (Странама потписницама) се уређује оперативним упутствима и одговарајућим споразумима. Та помоћ може да има следеће облике. То су¹⁰⁾:

- 1) проучавање које се тиче различитих аспеката очувања нематеријалног културног наслеђа,
- 2) обезбеђивање експерата и практичара,
- 3) обука свог неопходног особља,
- 4) израда нормативних и других мера,
- 5) стварање и коришћење инфраструктуре,
- 6) набавка опреме и преношење вештина и
- 7) други облици финансијске и техничке помоћи, укључујући, у одговарајућим околностима, и одобравање и нискокаматне позајмице и донације.

Та се међународна помоћ пружа појединим државама под одговарајућим условима које установљава Међувладин комитет. Тако

10) S. Dromgoole, *The protection of the underwater culture heritage : national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.

Комитет установљава процедуре за испитивање захтева за међународну помоћ и прецизира елементе захтева, као што су: предвиђене мере, потребне интервенције, и процена њихових трошкова. Но, у хитним случајевима, захтев за помоћ, Комитет разматра као приоритет у раду. Да би донео одлуку, Комитет предузима различита проучавања и консултације и прикупља одговарајуће податке које сматра неопходним и релевантним за своје одлучивање.

Да би се материјална или друга врста помоћи у заштити и обезбеђењу нематеријалног културног наслеђа могла одобрити, потребно је да поједина (дакле заинтересована) држава поднесе Међувладином комитету захтев за међународну помоћ за очување нематеријалног културног наслеђа на њеној територији. Такав захтев може бити заједнички поднет и од стране две или више заинтересованих држава. Поднети захтев мора да садржи релевантне информације и податке од значаја за мериторно одлучивање, као и потребну документацију.

Када се одговарајућа међународна помоћ заинтересованој држави одобри, закључује се споразум између те државе и Међувладиног комитета. Тим споразумом се уређују њихови међусобни односи, као и њихова права и обавезе. По општем правилу, стране потписнице и кориснице, у оквиру сопствених могућности, деле трошкове мера за очување, за које је међународна помоћ одобрена. И на крају обавеза је држава (Стране потписнице и корисница) да подносе Међувладином комитету извештаје о коришћењу одobreне помоћи у корист очувања нематеријалног културног наслеђа у одређеним периодима и нарочито по окончању одобреног посла¹¹⁾.

ФОНД ЗА НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

За остварење бројних циљева у области очувања и заштите нематеријалног културног наслеђа, како на међународном плану, тако и у оквиру заинтересованих држава (Страна потписница) формира се посебан Фонд за нематеријално културно наслеђе. Овај Фонд је образован као поверилачки фонд у складу са Финансијском уредбом UNESCO-а. Средства Фонда чине¹²⁾:

11) М. Рубић, „Интегрирана заштита културног наслијеђа“, *Хрватска правна ревија*, Загреб, бр. 1/2010, стр. 88-91.

12) И. Јанев, *Статутарно уређење међународних организација*, Београд, Институт за политичке студије, 2009, стр. 222-223.

- 1) прилози држава (Страна потписница),
- 2) средства која су одређена за ову намену, од стране Генералне конференције UNESCO-а и
- 3) прилози, поклони и легати које могу дати заинтересована правна и физичка лица као што су:
 - а) друге државе које нису потписнице Конвенције,
 - б) организације и програми у оквиру система Уједињених нација, нарочито Програм развоја Уједињених нација, као и друге међународне организације и
 - в) јавна или приватна тела или физичка лица,
- 4) камате на средства Фонда,
- 5) средства добијена прикупљањем прихода и финансијска добит од манифестација организованих у корист Фонда и
- 6) друга средства одобрена уредбом Фонда, која ће саставити Међувладин комитет.

О употреби средстава овог Фонда одлучује Међувладин комитет, а на основу смерница које су изнете од стране Генералне конференције UNESCO-а. Но, у сваком случају Комитет може да прихвати и прилоге и друге облике помоћи у опште и специфичне сврхе који се односе на одређене пројекте, под условом да су ти пројекти одобрени од стране Комитета. Ни један политички, економски или други услов који није компатибилан са циљевима ове Конвенције, не сме бити повезан са прилозима који се дају за Фонд.

Не доводећи у питање било које додатне добровољне прилоге Фонду, државе које су приступиле овој међународној Конвенцији универзалног карактера (Стране потписнице) прихватају да, најмање сваке две године, уплате у Фонд прилог у висини која је израчуната по јединственој процентној стопи која важи за све државе, а коју ће одредити Генерална скупштина. Ову одлуку Генералне скупштине донеће већина присутних чланова, при чему прилог једне државе не сме да пређе износ од 1% њених прилога редовном буџету UNESCO-а.

Поред средстава која се налазе прикупљена у Фонду за нематеријално културно наслеђе, могуће је и обезбеђење додатних средстава за ове намене путем Додатних добровољних прилога за Фонд. Тако државе (Стране потписнице) које желе да уплате добровољне прилоге као додатак на онај износ који су обавезни да дају сваке године, обавештавају о томе Међувладин комитет, што је пре могуће, да би му се омогућило адекватно планирање његовог

рада и даљих активности у текућој и наредној години. При томе се од држава, зависно од њихове економске снаге, привредног развоја, културне политике и др. очекује да у границама својих могућности и опредељења пружају своју помоћ међународним кампањама под покровитељством UNESCO-а, а које су усмерене на прикупљање средстава у корист Фонда.

ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА НА НАЦИОНАЛНОМ НИВОУ

На националном нивоу, свака држава потписница Конвенције ОУН о заштити нематеријалног културног наслеђа је преузела следеће обавезе¹³⁾: 1) да предузима неопходне мере да обезбеди очување нематеријалног културног наслеђа на својој територији и 2) да међу овим мерама за очување нематеријалног културног наслеђа идентификује и дефинише различите елементе нематеријалног културног наслеђа присутне на сопственој територији, уз учешће заједница, група и одговарајућих невладиних организација.

Да би осигурала идентификацију нематеријалног културног наслеђа свака држава потписница (па тако и Република Србија) је обавезна да у што краћем року саставља, у складу са ситуацијом у којој се налази, један или више пописа нематеријалног културног наслеђа присутног на њеној територији. Ови пописи се морају редовно ажурирати и допуњавати. Такође, свака је држава обавезна да при периодичном подношењу извештаја надлежним међународним институцијама (у првом реду Међувладином комитету) даје и одговарајуће информације о овим пописима. У циљу очувања, развоја и вредновања нематеријалног културног наслеђа присутног на њеној територији, свака држава, па тако и Србија је преузела обавезу да у складу са сопственим могућностима и у разумном року (било од стране Владе, ресорног Министарства културе и других надлежних органа) предузме и следеће мере као што су:

- 1) да усвоји општу политику са циљем да вреднује функцију нематеријалног културног наслеђа у друштву, као и да интегрише очување тог наслеђа у програме планирања,
- 2) да именује или оснује једно или више компетентних тела за очување нематеријалног културног наслеђа на њеној територији,

13) И. Глиха, *Правни положај нематеријалних културних добара, Liber amicorum in honorem Јадранка Црнић*, Загреб, 2009, стр. 757-777.

- 3) да охрабри научна, техничка и уметничка изучавања, као и истраживачке методологије са освртом на делотворно очување нематеријалног културног наслеђа, а нарочито угроженог нематеријалног културног наслеђа и
- 4) да усвоји одговарајуће правне, техничке, административне и финансијске мере. Међу овим мерама нарочито се сматрају следеће:
 - а) помагање у стварању или јачању институција за обуку у управљању нематеријалним културним наслеђем, као и преношењу овог наслеђа путем форума и места одређених за његово представљање и исказивање,
 - б) гарантовање приступа нематеријалном културном наслеђу, уз поштовање обичајних пракси које уређују приступ посебним аспектима тог наслеђа и
 - в) оснивање институција са документацијама о нематеријалном културном наслеђу, као и олакшање њихове доступности.

У погледу образовања, подизања свести и изградње капацитета у наредном периоду Република Србија је у обавези да свим расположивим средствима, начинима и поступцима обезбеди¹⁴⁾:

- 1) препознавање, поштовање и вредновање нематеријалног културног наслеђа у друштву, а нарочито кроз следеће форме рада као што су:
 - а) образовни, информативни и други програми за подизање свести, намењене јавности, а нарочито младим људима,
 - б) образовни и програми обуке, у оквиру заједница и група о којима је реч,
 - в) активности за изградњу капацитета у области очувања нематеријалног културног наслеђа, а нарочито управљања и научних истраживања и
 - г) неформалне начине преношења знања,
- 2) обавештавање јавности о опасностима које прете нематеријалном културном наслеђу, као и о активностима које се воде за примену недавно усвојене и ратификоване Конвенције и
- 3) промоцију образовања о очувању природних локација и места од значаја, чије је постојање неопходно за изражавање нематеријалног културног наслеђа.

14) И. Јанев, *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Београд, Институт за политичке студије, 2010, стр. 97-101.

У очувању, заштити и унапређењу стања нематеријалног културног наслеђа од посебне важности и значаја је и улога заједница, група (посебно невладиних, стручних, истраживачких, добротворних, хуманитарних и сл.), али и појединаца. Зато је обавеза сваке државе да у оквиру својих активности за очување нематеријалног културног наслеђа, обезбеди најшире могуће учешће заједница, група и, у крајњем случају, појединаца који стварају, одржавају и преносе такво наслеђе, и активно их укључи у управљање њиме.

Остаје да у наредном периоду (надамо се што пре) надлежни органи у Републици Србији инплементирају одредбе ове универзалне конвенције у своје национално законодавство чиме би ови међународни стандарди постали део интегралног правног и друштвеног система наше државе.

КУЛТУРА И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ

У току 2009. године у Републици Србији је усвојен нови Закон о култури¹⁵⁾. Овим законом се утврђује општи интерес у култури, начин остваривања општег интереса у култури и обављање културних делатности, права, обавезе и одговорности Републике Србије, аутономних покрајина и општина, градова и града Београда (дакле јединица локалне самоуправе) у култури, као и услови за деловање свих субјеката у култури. Република Србија се, према овим законским решењима, стара о остваривању општег друштвеног интереса у области култури, као и о начину и поступку спровођења културне политике у смислу скупа циљева и мера подстицања културног развоја.

Тако успостављена правна основа за остварење културне политике¹⁶⁾ у Србији се заснива на следећим начелима. То су: 1) слобода изражавања у културном и уметничком стваралаштву, 2) аутономија субјеката у култури, 3) отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима, 4) уважавање културних и демократских вредности европске и националне традиције и разноликости културног израза, 5) интегрисање културног развоја у социо-економски и политички дугорочни развој демократског

15) *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.

16) Више: М. Драгићевић Шешић, *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.

друштва, 6) демократичност културне политике, 7) равноправност субјеката у оснивању установа и других правних лица у култури и равноправност у раду свих установа и других субјеката у култури, 8) децентрализација у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности, 9) подстицање културног и уметничког стваралаштва и очување културног и историјског наслеђа и 10) подстицање одрживог развоја културне средине као интегралног дела животне средине.

Поред Републике, у остваривању улоге и задатака културне политике, одређену улогу и значај има и аутономна покрајина. Она се стара о спровођењу културне политике на својој територији и уређује питања од покрајинског значаја у области културе, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. Такође у одређеној мери и јединице локалне самоуправе се старају о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији и уређује поједина питања од интереса за своје грађане, као и начин њиховог остваривања, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. И на крају, национални савети националних мањина старају се о спровођењу културне политике националне мањине и, у складу са законом, учествују у процесу одлучивања или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, оснивају установе културе и друга правна лица у култури.

Општи интерес у култури (који се тежи у потпуности, ефикасно и квалитетно остварити путем културне политике¹⁷⁾ државе и њених организационих облика обухвата следећа поља деловања. То су у смислу члана 6. Закона о култури: 1) стварање могућности за интензиван и усклађен културни развој, 2) стварање услова за подстицање културног и уметничког стваралаштва, 3) истраживање, заштита и коришћење културних добара, 4) финансирање текућих расхода и издатака и остваривање програма установа културе чији је оснивач Република Србија, 5) реализација програма и пројеката установа културе, удружења у култури и других субјеката у култури који својим квалитетом доприносе развоју културе и уметности, 6) откривање, стварање, проучавање, очување и представљање српске културе и културе националних мањина у Републици Србији, 7) обезбеђивање услова за доступност кул-

17) В. Ђукић Дојчиновић, *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003, стр. 54-61.

турног наслеђа јавности, 8) истраживање, очување и коришћење добара од посебног значаја за културу и историју српског народа, која се налазе ван територије Републике Србије, 9) подстицање и помагање културних израза који су резултат креативности појединаца, група и друштава Срба у иностранству, 10) подстицање међународне културне сарадње, 11) подстицање стручних и научних истраживања у култури, 12) ширење и унапређивање едукације у области културе, 13) подстицање примене нових технологија у култури, нарочито информационих технологија и дигитализације, 14) изградња јединственог библиотечко-информационог система и матичне функције у библиотечкој делатности, 15) изградња јединственог информационог система у области заштите културних добара, 16) подстицање младих талената у области културног и уметничког стваралаштва, 17) стварање услова за подстицање самосталног културног и уметничког стваралаштва, 18) подстицање аматерског културног и уметничког стваралаштва, 19) подстицање дечијег стваралаштва и стваралаштва за децу и младе у култури, 20) подстицање културног и уметничког стваралаштва особа са инвалидитетом и доступности свих културних садржаја особама са инвалидитетом, 21) подстицање тржишта уметничких дела, спонзорисања, меценарства и донаторства у култури и 22) друга питања утврђена законом као општи интерес у области културе. Средства за остваривање општег интереса у култури обезбеђују се у буџету Републике Србије.

Аутономна покрајина, у циљу спровођења културне политике на својој територији, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом, а у складу са Стратегијом развоја културе Републике Србије, доноси програм развоја културе за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету аутономне покрајине. И јединице локалне самоуправе, у циљу старања о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији, доносе планове развоја културе у складу са законом и Стратегијом, а за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету јединице локалне самоуправе¹⁸⁾.

Културном делатношћу (члан 8. Закона о култури) сматрају се послови нарочито у следећим областима као што су: 1) истраживање, заштита и коришћење културног наслеђа, 2) библиотечко-ин-

18) В. Ђукић Дојчиновић, „За регионализацију културне политике у Србији“, *Зборник Факултета драмских уметности*, Београд, бр. 4/2000, стр. 369-385.

формационе делатности, 3) књиге и књижевност (стваралаштво, издаваштво, књижарство, преводилаштво), 4) музика (стваралаштво, продукција, интерпретација), 5) ликовне и примењене уметности, визуелне уметности и архитектура, 6) сценско стваралаштво и интерпретација (драма, опера, балет и плес), 7) кинематографија и аудио-визуелно стваралаштво, 8) уметничка фотографија, 9) дигитално стваралаштво и мултимедији, 10) научноистраживачке и едукативне делатности у култури и 11) остала музичка, говорна, артистичка и сценска извођења културних програма. Тако одређену културну делатност у целини или у појединим областима културног деловања могу да обављају домаћа и страна физичка и правна лица, на начин и под условима прописаним законом.

Средства за финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у појединим областима културне делатности, обезбеђују се у буџету Републике Србије, буџету аутономне покрајине и буџету јединице локалне самоуправе, у складу са законом. Културни програми и пројекти установа културе и других субјеката у култури финансирају се и из прихода остварених обављањем делатности, од накнада за услуге, продајом производа, уступањем ауторских и сродних права, од легата, донација, спонзорстава и на други начин, у складу са законом. Финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у култури, врши се на основу јавног конкурса, ако законом није друкчије одређено. Но, ова се средства за финансирање културних делатности могу такође обезбеђивати и оснивањем и деловањем задужбина и фондација, у складу са законом.

У остваривању културне политике¹⁹⁾ Србије од посебног је значаја улога и деловање Националног савета за културу. Он је образован као стручно-саветодавно тело, ради обезбеђивања сталне стручне подршке у очувању, развоју и ширењу културе. Чланови Савета бирају се из реда угледних и афирмисаних уметника и стручњака у култури, на период од пет година. Савет има деветнаест чланова које бира Народна скупштина.

У надлежност Националног савета за културу спадају следећи послови и задаци као што су да: 1) анализира и даје мишљење о

19) Б. Прњат, *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986, стр. 67-71.

стању у култури у Републици Србији, 2) даје сугестије у креирању културне политике, 3) даје предлоге за развој и унапређење културних делатности, 4) учествује у изради предлога стратегије развоја културе и даје оцену њеног извршења, 5) предлаже критеријуме за стицање статуса истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 6) утврђује статус истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 7) даје сугестије и предлоге за уређење других питања у области културе, као и међуресорне сарадње (наука, образовање, урбанизам, међународна сарадња, итд.) и 8) обавља и друге послове у складу са овим законом. Но, поред Закона о култури, као правног основа за деловање свих државних и других друштвених органа и организација, као и правних и физичких лица, на културну политику уопште, њену садржину, правце деловања и носиоце активности свакако да је од највећег значаја докуменат који носи назив: "Стратегија развоја културе Републике Србије".

Овај плански акт највишег ранга доноси Народна скупштина, на предлог Владе за период од десет година. Ова Стратегија у смислу члана 20. Закона о култури нарочито садржи:

- 1) анализу постојећег стања културне делатности и стваралаштва у Србији,
- 2) основне поставке културног развоја као што су: а) циљеви културног развоја, б) приоритетна подручја културног развоја и в) приоритети међуресорне сарадње (научноистраживачки рад, едукација, равномерни регионални развој, међународна сарадња, креативна индустрија, културни туризам итд.),
- 3) стратешке правце и инструменте културног развоја, а нарочито:
 - а) истраживање, заштиту и коришћење културних добара,
 - б) заштиту српских културних вредности ван територије Републике Србије,
 - в) подстицање културног стваралаштва и продукције,
 - г) унапређивање културног стваралаштва и културног израза припадника националних мањина,
 - д) рад установа културе и других субјеката у култури,
 - ђ) капиталне инвестиције у изградњи, обнови, опремању и унапређењу услова рада установа културе,
 - е) планирање потреба кадрова у култури, њихову едукацију и професионално усавршавање,

- ж) научноистраживачки рад у култури и
- з) аматерске делатности у култури,
- и) међуресорну сарадњу (мере и инструменте за стимулативну пореску политику у култури, програми билатералне и мултилатералне сарадње, мере подстицања предузетништва у култури итд.),
- 4) план реализације, и то:
 - а) дефинисање активности везаних за реализацију приоритетних програма и пројеката и стратешких задатака за сваку делатност у култури и сва међуресорна подручја предвиђена Стратегијом,
 - б) динамику његовог спровођења и
 - в) одређивање субјеката реализације појединих активности и
- 5) критеријуме, индикаторе и поступке евалуације.

* * *

Доношењем Закона о култури у Републици Србији 2009. године су створени правни и институционални оквири за успостављање и ефикасну заштиту и уређење деловања културе, културних делатности и институција културе. При томе су јасно дефинисани послови и делатности који спадају у надлежност Републике (и њених државних органа и других друштвених институција), односно у надлежност аутономне покрајине, јединица локалне самоуправе и националних савета мањина. Но, основу за јединствено деловање свих културних институција у Србији чини Стратегија развоја културе коју Народна скупштина доноси на период од десет година.

Ратификацијом Конвенције ОУН о очувању нематеријалног културног наслеђа коју је 2003. године усвојила Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) у току 2010. године стварају се услови да се и у Републици Србији међународни стандарди инаугурисани одредбама ове универзалне конвенције имплементирају и у домаћем законодавству. На тај начин би је испунио још један од услова у правцу интеграције нашег правног, привредног, политичког и културног система европским интеграцијама којима тежимо. На овај начин би се омогућило да се брже, лакше и једноставније успостави међународна сарадња државних органа у области културе и заштите њених вредности (посебно нематеријалног културног наслеђа) наше и других држава, било непосредно, било преко органа UNESCO-а. Деловање по-

себног Међувладиног комитета у овој универзалној организацији при ОУН се у овом погледу показује као незаобилазан фактор у обезбеђењу, одржавању, чувању и заштити, односно унапређењу нематеријалног културног наслеђа.

Ana Jovasevic

PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

- international standards and law of Serbia -

Summary

In last year, National parliament of Republic of Serbia has ratified of Convention UNESCO for the safeguarding of the intangible cultural heritage from 2003. In this convention has defined notion, contents, characteristics and role of intangible cultural heritage for people civilization and its way, proceeding and conditions of preserve and system of protection. In this way our state organs are obliging to bring new laws for establish of international standards in cultural field to law and social system of Republic of Serbia. In this paper the author has analysed this international UNESCO convention, its solutions and system of international and national law protection to intangible cultural heritage and Serbia's Code of culture from 2009. and harmonization these solutions with international convention and its standards.

Key words: international community, convention, intangible cultural heritage, preserve, protection, organs

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, Ј., *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991.
- *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.
- Cattaneo, M., Trifoni, J., *Velika knjiga UNESCO svjetske baštine*, Varaždin, Stanek, 2006.
- *Change in continuity : concept and tools for a cultural approach to development*, Pres UNESCO, Paris, 2000.
- Драгићевић Шешић, М., *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.
- Драгићевић Шешић, М., Стојковић, Б., *Култура – менаџмент – аниација –маркетинг*, Clio, Београд, 2000.

- Dromgoole, S., *The protection of the underwater culture heritage : national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.
- Ђукић Дојчиновић, Б., *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
- Јанев, И., *Статутарно уређење међународних организација*, Београд, Институт за политичке студије, 2009.
- Јанев, И., *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Курчиновић, Ф., *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног наслеђа*, Арс, Цетиње, 1986.
- Мунди, С., *Културна политика – кратки водич*, Савет Европе, Балканкулт, 2001.
- Новић, С., *UNESCO конвенције из области културе*, Бања Лука, Бесједа, 2010.
- Pol, H. van der, Riviere, F., *The 2009. UNESCO framework for cultural statistics*, Paris, UNESCO, 2009.
- Прњат, Б., *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986.
- Семперини, А., *Мултикултурализам*, Clio, Београд, 1999.
- *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwood Press, Paris, 1986.

Resume

The adoption of the Law on culture in the Republic of Serbia in the 2009 created the legal and institutional framework for the establishment and effective protection and development of culture, cultural activities, and cultural institutions. It clearly defined tasks and activities that fall under the jurisdiction of the Republic (and its state bodies and other social institutions), or the jurisdiction of the autonomous provinces, local authorities and national minority councils. However, the base for the the unique activities of all cultural institutions in Serbia is Strategy of cultural development which is adopted by the National Assembly for a period of ten years.

By ratifying the UN Convention on the conservation of intangible cultural heritage adopted in 2003 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), during 2010 in Serbia, the conditions were met to implement the standards of this universal convention into domestic legislation. In this way he fulfilled another requirement in the direction of integration of our legal, economic, political and cultural systems to the EU that we aspire. This would allow it to be faster and easier

to set up international cooperation of state authorities in the field of culture and protection of cultural values (in particular the intangible cultural heritage), either directly or through bodies of UNESCO. The action of the special Intergovernmental Committee in this universal UN organization manifests itself as an indispensable factor in the provision, maintenance, storage, protection and promotion of intangible cultural heritage.

Овај рад је примљен 28. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Душан Гујаничић*

РЕФЕРЕНДУМ: ОБЛИК НАРОДНОГ ИЗЈАШЊАВАЊА ПРОТИВ ОТУЂЕЊА ВЛАСТИ**

Сажетак

Референдум се последњих година полако враћа на европску политичку сцену, дискретно али за око брижљивијег посматрача довољно приметно. Овај уставни институт је од увек изазивао велико интересовање стручне и шире јавности, с обзиром на инхерентну неизвесност и немали политички, а врло често и шири друштвени улог који га готово неминовно прати. Као облик непосредне демократије, референдум служи да се целина бирачког тела као носиоца суверености, изјасни о одређеном питању, најчешће чисто политичког, мада се може срести и економског, социјалног, па и културног карактера у ширем смислу које је од великог, а понекад и судбоносног значаја по земљу. Нас посебно у присутном чланку занимају политичке околности везане за референдумску кампању, друштвени амбијент у ком се спроводи референдум, правни оквир који га прати, као и накнадно (не)поштовање изражене народне воље од стране државних органа. Питање тим значајније, имајући у виду да „последњих година, са кризом партија, се појавило знатно чешће прибегавање референдуму у свим плуралистичким демократијама”.¹⁾ У овом раду ће се детаљније обрадити питање референдума у Швајцарској, Француској и Србији,

* Истраживач приправник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

1) Roberto Bin, Giovanni Pitruzzella: *Diritto costituzionale*, G. Giappichelli, Torino, 2009, стр. 72.

јер сматрамо да наведене земље у том погледу представљају занимљиве примере.

Кључне речи: референдум, непосредна демократија, промена устава, отуђење власти, средство контроле...

1. ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ

Као једно од класичних одређења референдума, може се навести оно које га види као установу „помоћу које бирачко тело изражава непосредним гласањем своје гледиште или своју вољу у односу на мере која је нека друга власт већ предузела или тек намерава да их предузме”.²⁾ Референдум представља данас најпознатији и уједно најзначајнији облик непосредне демократије која се историјски везује за неке друге временске епохе, поготово за доба антике у старој Атини у којем је она и доживела свој највећи процват услед своје примене у најчистијем виду. Наравно, ноторна је ствар да у данашње време због врло великих политичких заједница и бројности бирача, фактички и технички је беспредметно инсистирати на непосредној демократији у чистом, класичном облику, сем неких изузетних облика где спада и референдум.

Теоријске поделе референдума су бројне у зависности од мерила од кога се полази у датом случају. Тако рецимо, према свом предмету једна од подела је на *уставни, законски, политички и административни* референдум.³⁾ Затим, према моменту одржавања у односу на свој предмет би се могло говорити о *претходном* и *накнадном* референдуму, као и о *обавезном* и *факултативном* у зависности од уставне норме која га дефинише на један или други начин. Но, дотичне поделе нас овде мање занимају у односу на саму политичку суштину, правну регулативу и друштвено-политичке околности који прате ову појаву.

Политичка пракса показује недвосмислено до сада да је референдум једно потенцијално веома убојито, али и непредвидиво „оружје” у рукама грађана, под одређеним условима. Више битних услова за референдумски процес мора бити суштински испуњено, али по нашем мишљењу би требало издвојити три конститутив-

2) J. Laffèrère, наведено у: Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 262.

3) Roberto Bin, Giovanni Pitruzzella, *ibidem*, стр. 71.

на елемента да би се дало говорити о озбиљном референдумском одлучивању: 1) обезбеђивање равноправних услова деловања за присталице оба супротстављена мишљења у медијском, политичком и сваком другом смислу у циљу свеобухватног разматрања обе предложене опције, 2) директно и недвосмислено формулисано референдумско питање, 3) верно поштовање од стране државних органа исказане народне воље. Други наведени услов који представља у правом смислу *conditio sine que non* је чак у неким земљама претворен у саставни део уставне норме, што није баш честа пракса без обзира на велики значај овог захтева, као што је то рецимо случај у Португалу чији устав предвиђа „да питања морају бити постављена објективно, јасно и прецизно“.

Референдум може бити предвиђен и као ефикасно средство решавања спорова између различитих државних органа. Тако на пример, председник Румуније Трајан Басеску је убедљивом вољом народа 2007. (око 75%) остао на власти и поред чињенице да му је парламент изгласао неповерење. На овај начин народ као носилац суверене власти решава политички спор између два органа која су оба непосредно изабрана, што је начелно у складу са основним теоријским поставкама. Сличан механизам народног разрешења шефа државе у коначној инстанци је предвиђао и устав Србије из 1990, али под много повољнијим условима по председника републике.

Поред тога, неопходно је водити рачуна о избегавању сваког вида банализације или обезвредњивања референдума, односно о елиминисању сваке непотребне или презахтевне формалне препреке за његово одржавање. За први случај је врло погодан пример немачке Вајмарске републике (1919-1933) у којој је председник републике могао на референдум да изнесе дословно *сваки закон* који усвоји парламент! Вероватно је један од главних мотива оваквог бизарног решења⁴⁾ у уставу предхитлеровске Немачке лежао у томе што „састављачи устава су са гнушањем гледали на Трећу француску републику и њихова главна намера била је да неутралишу владавину скупштине.“⁵⁾ Поред овакве очигледне девалоризације институције референдума, вреди навести и постављање

4) Тешко је и замислити колико би народ у целини био стручан да адекватно процењује неки закон о биљним садницама или пољопривредном семену, на пример.

5) Ђовани Сартори, *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 150.

претешких формалних услова за његово расписивање као што је то својевремено у Ирској био случај. Наиме, у овој земљи је био тражен пристанак већине чланова сената и најмање једне трећине чланова доњег дома, односно скупштине. Знајући притом да је сенат по дефиницији једна конзервативна установа коју бије глас у многим земљама да тежи да спута поједине друштвене реформе, онда се јасно види намера да се натпросечно отежа могућност бирачком телу да се непосредно изјасни о неком више или мање релевантном питању.

Референдум има често једну невидљиву, неприметну али саввим неспорну предност (или ману, у зависности како се узме) у односу на класичне изборе. Наиме, за разлику од парламентарних избора, поготово оних са двокружним системом, а нарочито председничких (који се у највећем броју случајева решавају у другом кругу), референдуму је инхерентно да подстакне грађане да без превеликог уплива емоционалног фактора (што разуме се никада није могуће у потпуности избећи) донесу ваљану одлуку јер након тога „поправног“ више нема. Ова важна карактеристика додатно јача интересовање према овој институцији и негде, помало и ирационално, јој даје засебну „драж“. Нарочито је то наглашено у савременим условима где је „неодговорно изједначавање демократије и стварног демократског ангажмана са њиховим пропагандним и реторичким медијским 'еквивалентима' довело до 'неподношљиве лакоће' политичког владања и дубоке кризе демократског етоса.“⁶⁾

Међутим, оно што може да изненади заинтересоване посматраче ове материје је одсуство универзалног постојања овог вида непосредног народног изјашњавања у свим иоле демократским државама света. На први поглед, дало би се закључити да не постоји ништа природније него консултовати непосредно грађане у вези неког питања веће државне важности. Али, такво гледиште очито нису заузели амерички и немачки уставотворци (да наведемо ове репрезентативније државе) који дотични институт нису унели у највиши правни акт својих земаља. Разлози који су довели до постојања институције референдума у уставима ових двеју великих и федералних држава које припадају ономе што многи аутори називају „западним демократијама“ заслужују да буду предмет посеб-

6) Милан Матић: „Нови светски поредак и криза демократске јавности“, *Нова српска политичка мисао*, 3-4/1997, стр. 55.

ног истраживања.⁷⁾ Дакле, *референдум, без обзира на његов несумњиви политички и друштвени значај, није једногласно прихваћена установа у демократским режимима, ни нормативно посматрано (САД и Немачка чији савезни устави не познају ову категорију), а понегде само практично (В. Британија).*

2. ФРАНЦУСКА ПЕТА РЕПУБЛИКА - БОГАТО ИСКУСТВО ПРИМЕНЕ

2.1. Правни оквир

Одржани референдуми у овој земљи су занимљиви и значајни са више становишта посматрано. Поједини услед правних недоумица у вези њихове заснованости, други као директан узрок оставке шефа државе, трећи услед врло тесног референдумског резултата, четврти опет због својеврсног накнадног изигравања изражене народне воље итд. Због тога смо Француску узели као погодан пример богатог референдумског искуства из недавне прошлости једне развијене европске државе.

Референдум је дуже од једног века био готово прокажена установа у Француској у оквиру Треће и Четврте републике. Тежња за спречавањем било какве могућности доласка на власт ауторитарног или аутократског владара, уз снажно присутно сећање на злоупотребу ове институције од стране Наполеона III је допринело да вишедеценијски парламентарни режим у Француској *de facto* прогна овај вид народног изјашњавања. За институцију референдума у оквиру Пете републике се може мирне душе рећи да јој је живот удахнуо и снажно поставио у средиште политичког живота Шарл де Гол, „духовни отац“ овог политичког поретка. Референдум је током полувековног постојања Пете републике (од 1958.) доживео честе примене и самим тим прилично утицао на политичку и ин-

7) За Немачку прилично нам исправно делује идеја да је нацистичко искуство томе пресудно допринело, у смислу уставног одузимања могућности политичарима евентуално аутократских тежњи да злоупотребе народну вољу путем референдума ради наметања или учвршћења своје личне позиције у власти. За Америку пак, би се рекло да је првенствени разлог недостатак јаче укорееености референдума у англоамеричкој политичкој традицији. "...Очеви оснивачи нису имали никакву наклоност ка непосредној демократији јер су изнад свега зазирали од 'тираније већине', а нарочито оне коју би сиромашни могли да врше над богатима". Louis Favoreu, *Droit constitutionnel*, Dalloz, Paris, 2009, стр. 590. Међу државама чији устави не познају референдум, може се навести и Белгија итд.

ституционалну слику овог режима. До данашњег дана девет пута⁸⁾ (од тога 4 пута под генералом де Голом) су грађани били позивани да се изјасне у погледу врло разноликих питања, а симптоматично је да су сви француски председници од 1958. (са изузетком тренутног, до овог момента) бар једанпут износили пред народ неко референдумско питање. Овај облик непосредне демократије у француском праву има двоструки уставноправни основ: с једне стране, он може послужити као средство усвајања или промене устава кроз потврду бирачког тела у последњој инстанци, а с друге опет, референдум може бити употребљен као средство коначног одлучивања у вези са много разноврснијим друштвеним, политичким, економским, социјалним и другим питањима. Оно што је посебно занимљиво подвући је да три уставна чиниоца који припадају двома гранама државне власти могу суделовати у расписивању референдума - Председник републике, Влада и Парламент.

Начин одлучивања приликом промене устава (чл. 89) је постављен двоструко: 1) уколико 3/5 посланика и сенатора од присутних у Конгресу изгласа уставну ревизију у случају да је иницијатива покренута од стране законодавног тела, референдумска потврда изгласаних промена је *обавезна*, 2) уколико таква иницијатива потекне од шефа државе односно председника владе квалификована 3/5 већина гласалих у Конгресу је у том случају довољна, а референдум *факултативан*. Овај начин одлучивања према свом објекту (судбина највишег правног акта) би се могао квалификовати као класично референдумско одлучивање и он је присутан у праву великог броја земаља.

С друге стране пак, француски устав (чл. 11) познаје и могућност расписивања референдума од стране шефа државе (на предлог премијера Републике или заједничког предлога оба дома парламента) када је у питању „сваки предлог закона који се односи на организацију јавних власти или на реформе везане за економску, социјалну или еколошку политику као и јавне службе које су ту појављују, или на предлог закона који се односи на потврђивање неког међународног споразума у сагласности са уставом, али који би утицао на функционисање институција." Као што видимо, *materia*

8) Оваква пракса нам може деловати прилично учестала ако је упоредимо са ритмом одржавања референдума у неким другим земљама, као нпр. у Великој Британији, где је само један запаженији референдум на нивоу читаве земље одржан након Другог светског рата (1975), а односио се на (већ постојеће од 1973!) чланство монархије у Европској економској заједници.

referendi је постављена веома широко у француском праву и покрива неспорно већи део друштвеног живота. Посебну пажњу правничке а и остале јавности, привукао је случај референдума из 1962. када је генерал де Гол посегнуо за овим средством (и то на основу чл. 11) у циљу увођења непосредног избора Председника републике. То је довело до снажне критике тог поступка од стране његових политичких супарника са оптужбама за аутократске тежње генерала, али и доброг броја правних стручњака са аргументацијом да је тиме прекршен устав који по њима није дозвољавао коришћење референдума у сврху промене начина избора Председника, ни по основу члана 11, а још мање, разуме се, по основу члана 89. устава. Наше мишљење у том погледу је нијансираније и вероватно правно креативније. Имајући у виду да чл. 11. допушта расписивање референдума када се ради о „организацији јавних власти“, а при том нема спора да функција Председника републике ту припада, а имајући и у виду да и један од три уставна закона (са снагом идентичном уставу!) из 1875. се директно односи такође на „јавне власти“ (*pouvoirs publics*), сматрамо да би се једним, додуше екстензивнијим тумачењем дао пронаћи одговарајући правни основ за сад већ чувени референдум из 1962. Наш став нам делује утолико оправданије имајући у виду да појам „јавних власти“ се може узети у ужем смислу (где би се односио само на њихову структуру односно састав), као и у ширем (где би та синтагма обухватала „све што се односи на организацију државе и одговорност јавне силе“⁹⁾). Или како је то луцидно и исправно примећено „члан 11. је оно што јавне власти желе да он буде.“¹⁰⁾

Једна ствар овде заслужује да буде нарочито истакнута. Наиме, француски Уставни савет је заузео јасан став да закони изгласани на референдуму (за разлику од оних донетих у парламенту) не могу бити предмет контроле уставности. Оправдање овоме лежи у тези да непосредно изражена народна воља не може никако бити оспорена од стране неког државног органа, те према томе референдумом усвојени закони постају практично правно недодирљиви. Овакво решење које у овој земљи опстаје деценијама се политички може разумети, али са правног аспекта оно остаје проблематично јер устав „не успоставља никакву хијерахију између начина вр-

9) Jean Gicquel: *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, 21ème édition, 2007, Paris, p. 580.

10) Jean Gicquel, *ibidem*, p. 580.

шења националне суверености.”¹¹⁾ Овакво схватање нас у основи наводи на неизбежан закључак да је уставотворац (прећутно разуме се) више вредновао овај облик непосредне од представничке демократије.

2.2. Референдумска пракса

Као што смо напоменули, оснивач Пете републике је у великој мери рехабилитовао ову помало заборављену институцију у Француској. Поред неколико успешних референдума претходних година, онај из 1969. који је требао по замисли Шарла де Гола да доведе до реформе Сената и територијалне реорганизације Француске је доживео неуспех, што је шеф државе схватио као недостатак, односно крај плебисцитарне или већинске подршке француског народа његовој личности и политичкој визији, те је непосредно после тога поднео неопозиву оставку на функцију Председника републике. То је *једини случај у Европи* (и један од ретких у свету) да је неки шеф државе отишао са власти на основу референдумског исхода, што је ствар која нам делује прилично незамисливо с данашњег аспекта посматрано, имајући у виду мањак политичара озбиљних државотворних визија и историјске димензије. У сваком случају, наведено поступање де Гола је повезано са оним што су неки аутори код њега називали „историјским легитимитетом”. Човек који је сматрао да „Француска не може бити Француска без величине”¹²⁾ је био веровања да својеврсни „уговор о поверењу” између нације и њега може најубедљивије и најлегитимније бивати „обнављан” с времена на време путем народне подршке исказане на референдуму. У том контексту и не чуди да је генерал четири пута током своје владавине прибегао овом виду непосредне демократије.

У „постдеголовском” раздобљу (од 1970.) институција референдума у Француској бива спонтано потиснута у други план током дугог низа година. Први следећи референдум, одржан 1992, се односио на изјашњавање о Мастрихтском споразуму којим је основана Европска унија у данашњем облику. Специфичност овог референдума се огледала у врло тесној већини којом је усвојен овај документ (51%) који је означио на одређени начин почетак нове епохе у историји Европе.

11) Dominique Rousseau, *Droit du contentieux constitutionnel*, Montchrestien, 2008, стр. 218.

12) Georges Lescuyer, *Histoire des idées politiques*, Dalloz, Paris, 2001, стр. 473.

Следећи случај народног изјашњавања из 2000. године је изазвао рекордно ниско интересовање грађана с обзиром на значај и далекосежност последица постављеног питања које се односило на скраћење председничког мандата са 7 на 5 година. Наиме, свега 30% Француза се одазвало на референдум, од којих је 70% изразило жељу за петогодишњим председничким мандатом. Као реална претпоставка, тешко је замисливо да би у догледно време могло бити забележено мање интересовање грађана за једно питање референдумског типа, било у Француској, било уопште у Европи.

И коначно, долазимо до последње одржаног референдума у овој земљи који се односио на усвајање Споразума којим се уводи европски устав 2005. године. Дебата је била, интензивна, жучна и на моменте чак праћена конфузним или двосмисленим порукама. Тако на пример тадашњи председник државе Жак Ширак је, залажући се званично за усвајање овог документа, ипак имао прилично двосмислен став који је могао да остави утисак о неискрености његовог залагања у прилог пројекта европског устава. С друге стране, не мало комешање је настало и у највећој опозиционој странци, Социјалистичкој партији, у виду поделе високих партијских функционера на присталице и противнике предлога европског устава. Већински негативан одговор (55% против), уз још убедљивије холандско „не” месец дана касније, је означио почетак велике политичке и институционалне кризе ЕУ која је трајала свакако наредних годину-две. Но, такав исход није сметао председнику Николи Саркозију да на „мала врата”, парламентарним путем „прогура” одбачени споразум кроз спровођење промене устава и тиме најфлагрантније изигра вољу народа.

Заслужује да буде истакнута чињеница да француски устав не захтева минимално процентуално учешће грађана као *conditio sine qua* поп његове валидности. За разлику од важећег устава Србије који је поставио услов натполовичног одзива грађана (50% +1 глас) или поготово онога из 1990. који је поставио изузетно тешко испуњив услов у смислу обавезе постизања већине од укупног броја бирача за изгласавање смене Председника републике. Узгред речено, тешко је отети се здраворазумском утиску да је такав услов био постављен управо да до наведене смене никад у суштини не би ни дошло. Насупрот примеру Србије, француском уставотворцу није блиско овакво својеврсно „квантификовање” демократије, нарочито њеног најнепосреднијег облика (доказ томе је управо горе

поменути одржани референдум са 30% одзива грађана). Ми верујемо да овакво решење не иде насупрот идеји о легитимности одлуке коју исказују грађани. Много битније од масовности одзива и броја заинтересованих (иако нисмо нимало наивни у идеји да потпуно занемаримо тај фактор) је стварање коректне атмосфере и колико-толико равноправних услова за јавну дискусију и изражавање различитих мишљења у циљу заједничког проналажења најбољег одговора.

Међутим, највећом ревизијом устава у историји Пете републике из јула 2008. уведено је нешто за шта сматрамо да може у перспективи ојачати демократски карактер француских институција - референдум подржан *народном иницијативом*. Додуше, постављен је својеврсни двоструки филтер за његову реализацију у пракси: прво, такав предлог мора потећи од стране најмање 1/5 чланова Парламента, и друго, конкретна иницијатива мора бити подржана од стране најмање 1/10 уписаних бирача (у француском случају је то преко 4 милиона грађана). Дотична иницијатива добија рухо предлога закона и садржински је предвиђено једно, рекло би се разумно и прихватљиво ограничење - предмет референдума не сме бити закон или законска одредба која је усвојена пре мање од годину дана, рачунајући, природно, од дана покретања иницијативе. Иако слово устава говори најпре о деловању посланика подржаним накнадно народном подршком, у суштини није немогуће замислити и обрнути редослед ствари по којем би, барем у јавности, иницијатива потекла из „народних маса”. Но, то не мења утисак који се стиче разматрањем датих услова за расписивање референдума, о њиховој озбиљности у смислу не тако лаке испуњивости. Јер, свакако није једноставно окупити између 4 и 5 милиона бирача око једног политичког предлога, о чему год да се ради. Примера ради, преведено на случај Србије то би значило да је захтевани број око 750 хиљада бирача, односно $\frac{3}{4}$ милиона грађана!¹³⁾ Разлози за овако доста високо постављену лествицу могу да се наслуте, али рекли бисмо не и да се неспорно идентификују и изнесу. Претпостављамо да се хтела, у складу са француском политичком и историјском традицијом којој је страно свако парцелизовање француске нације по етничким, језичким, културним, верским или оста-

13) Вреди подсетити да важећи устав Србије, као један од услова за одржавање референдума, предвиђа 150 хиљада потписа од стране бирача, што је већ за 50% више од броја траженог прошлим уставом из 1990, али је још увек готово 5 пута мање од онога што би било потребно када би се применило тренутно француско решење у Србији.

лим критеријумима¹⁴⁾, избећи ситуација где би се евентуално једна мањинска група, по било ком од наведених основа, одважила да на неки начин „приватизује” уставну могућност одржавања референдума у свом искључивом интересу (нпр. припадници муслиманске мањине у Француској, неке језичке мањине као Корзиканци, Баски или томе слично). Посредно би се тако народној иницијативи подржаној од стране незанемарљивог броја грађана прибавио и почетни легитимитет.

Поред тога, ни достизање неопходног броја посланика и сенатора за подршку не би било лако, али у сваком случају под притиском преко 4 милиона бирача и барем једног дела јавног мњења, отпор у Парламенту сигурно не би био истог интензитета као на почетку читавог процеса.

3. РЕФЕРЕНДУМ У ШВАЈЦАРСКОЈ

Швајцарска, као једна од најстаријих европских демократија, представља врло погодан пример у смислу разматрања референдумског искуства и правног оквира у том погледу. Није чак претерано рећи да ова држава представља својеврстан синоним за непосредну демократију на европском тлу, првенствено услед одређених историјских околности и појединих малих заједница грађана које су до данас опстале у одређеној мери. Ова најстарија европска федерација садржи одређен број кантона (од укупно 20) који услед малог броја становника имају могућности релативно честе примене непосредног народног изјашњавања и доношења одлука на скуповима грађана. Напредност швајцарске демократије је уочена врло рано, већ са увођењем општег (мушког) права гласа 1798. године, читавих пола века пре Француске, рецимо.

Прагматичност швајцарског менталитета се огледа и у федералном уређењу једне релативно мале државе са невеликим бројем становника, али за значајним културним, језичким и уопште идентитетским разликама. Још од стварања прве швајцарске „прото-државе” 1291. године повезивањем три кантона, па преко Наполеонове мисли: „природа вам је саградила федералну државу, а против природе се не бори нико ко је разуман”¹⁵⁾, Швајцарска је, и

14) Видети детаљније о томе текст од истог аутора: „Политичко-правна анализа положаја Корзике у Француској”, *Политичка ревија*, 4/2010.

15) Драгољуб М. Поповић: *Општа правна историја - стварање модерне државе*, Досије, Београд, 1999. стр. 245.

поред извесних пролазних покушаја унитаризације, остала и даље земља која је брижљиво и вешто уклопила све различитости у једну складну целину.

Као и у многим другим државама, и швајцарски устав предвиђа две категорије референдума, обавезни и факултативни, у зависности од врсте материје о којој се одлучује. Што се обавезног референдума тиче, поред класичних случајева примене (ревизија устава и приступање организацијама колективне безбедности или наднационалним организмима), специфичан је случај народног изјашњавања о „савезним законима хитно усвојеним који су лишени уставне основе и чије важење прелази једну годину”. Ова одредба је индикативна у смислу потврде степена демократичности швајцарског уређења имајући у виду да грађани својим гласом неуставни закон могу ставити ван снаге. За разлику рецимо од француског случаја где шеф државе током изузетних околности може доносити акте које му се чине целисходним у циљу очувања државног поретка без икаквог позивања на народ („легализована диктатура”, како би неки рекли), таква пракса очигледно није могућа у Швајцарској.

Поред тога, народ је обавезно позван да се изјасни као својеврсни арбитар у ситуацији када постоји неслагање између два дома Парламента у погледу потпуне промене устава.

Нарочиту пажњу шире европске јавности је изазвао случај народне иницијативе из новембра 2009. која је исходовала референдумом на којој је убедљива већина Швајцараца (57,5%) позитивно одговорила на питање о забрани изградње минарета у тој земљи. Иницијативу од политичких партија је подржала једино Унија демократског центра¹⁶⁾, позната по својим оштрим ставовима о имиграцији и очувању традиционалног швајцарског идентитета. Исход овог гласања је добио и своју уставну форму јер је забрана подизања овог верског симбола постала и део највишег акта. Занимљиво је притом издвојити један индикативан детаљ приликом анализе резултата гласања. Наиме, већинско противљење наведеној забрани је забележено готово искључиво на западу земље где живе франкофонски Швајцарци, док су германофонски (већински) и италијанофонски део становништва гласали другачије. И поред тога, висока грађанска свест и политичка култура су омогућили да

16) Иако је прилично популарно овакав тип партија називати крајњом (екстремном) десницом, ми то ипак овде нећемо учинити јер би то захтевало једну ширу анализу ове партије, њеног програма и деловања.

результат међу свима буде нормално уважен, без икаквог оспоравања или пребацивања по регионалној, језичкој или етничкој основи. Једва да је потребно посебно поменути какав би политички ватромет слична ситуација могла изазвати на Балкану (уосталом већ је и изазивала¹⁷⁾) када би једна заокружена етничка, језичка или верска група била прећутно или изричито прегласана по одређеном питању.

С друге стране, народна иницијатива може бити исказана било кроз текст у општим цртама било као већ сачињен предлог. Уколико је пак о овом другом случају реч, изјашњавање и грађана и кантона о тексту је обавезујуће. Савезна скупштина онда може препоручити усвајање или одбацивање дотичног предлога. Међутим оно што је нарочито занимљиво је могућност да сам парламент изнесе свој противпредлог о коме онда грађани могу да гласају истовремено са народном иницијативом. То логично може произвести и два позитивна одговора на два изнета предлога. Оваква специфичност швајцарског институционалног уређења на релацији грађани-народно представништво чини ову земљу особеним изданком у крилу западних демократија.

4. ЛЕГАЛИТЕТ И (ИЛИ) ЛЕГИТИМИТЕТ РЕЗУЛТАТА - НЕПОТРЕБНА ДИЛЕМА

Полазна претпоставка код сваког референдумског одлучивања је висок степен учешћа заинтересованих грађана. То је једноставно нешто што иде уз *raison d'être* ове важне институције која подразумева изјашњавање носилаца суверене власти о најважнијим државним и друштвеним питањима. Међутим, искуствени „материјал” из стварног живота у малом броју случајева демантује класичне теоријске поставке. Дobar пример у прилог изнесе не тврдње представља горе поменути француски референдум из 2000. где ни тако једно објективно важно државно питање као што је одлучивање о дужини мандата шефа државе није био довољан мотив за 70% бирача да се појави на биралишту. Други погодан пример у том смислу представљају случајеви неуспешних српских референдума из 1992. о државном грбу, застави и химни. У кон-

17) Најбољи пример за то је избијање рата у Хрватској и БиХ '90-их година када су Срби у оба случаја доживели прегласавање. Додуше, овде се радило о званично различитим нацијама, док швајцарска нација има сложен вишеетнички и вишејезички карактер. Но, у сваком случају једна заокружена група као што су франкофонски Швајцарци је *de facto* прегласана, те стога поређење није потпуно без основа.

тексту периода који је обележило поновно буђење (па и распламсавање) српске националне свести после скоро пола века комунистичке идеолошке репресије, није се свакако очекивало да питање одлучивања о националним симболима изазове недовољну пажњу народа, поготово узевши додатно у обзир и чињеницу да је то био тек други по реду референдум од Другог светског рата.

Ова два наведена референдумска изјашњавања о питањима која на први поглед делују прилично значајно или бар занимљиво и интригантно, а која су независно од тога праћена славим одзивом грађана, нам јасно сведоче о непредвидљивом политичком држању бирача, у супротности са наизглед рационалним политичким проценама и логиком. Упоредни преглед показује да су различите државе различито поступале у погледу решавања питања прага који се тражи за легитимно референдумско одлучивање и легитимност резултата. Тако рецимо, као негативни пример се може навести услов који је тражен по уставу Србије из 1990. а који се односио на смену председника републике путем народног изјашњавања. Наиме, након двотрећинске већине изгласане у скупштини предлог за разрешење се износи пред грађане који одлуку о смени могу донети већином од *укупног броја уписаних* бирача. Тешко се може пронаћи неко рационално политичко објашњење и кохерентна правна логика за уставно решење којим се за смену шефа државе предвиђа (знатно) тежи услов него за његов избор. У датом случају би то конкретно значило да би се морало приступити од стране опозиционих партија мобилизацији бирача у огромним размерама (најбуквалније од куће до куће!), која се граничи скоро са фактичким неизводљивошћу, те је стога видљива, правнички речено, *mala fides*, односно непоштена намера такве уставне одредбе.

Поред тога, нимало небитно није питање временског трајања референдумског изјашњавања, то јест да ли ће референдум трајати један дан или евентуално дуже. Свако решење које излази из уобичајене праксе (једнодневно трајање) је према нашем мишљењу подложно озбиљној критици¹⁸⁾. У првом реду, чињеница да се гласање одвија рецимо два дана нас може упутити на закључак о

18) Још гора ствар је вишедневно, а понекад и вишенедељно бројање гласова, што само сведочи о степену (не)развијености политичког система а посредно и о нивоу друштвеног развоја државе у којој се то дешава, поред неизбежно присутних сумњи у регуларност крајњег исхода. Пример гласања о самосталности јужног Судана с почетка 2011. где је бројање гласова трајало више недеља (без обзира на неспорну огромну већину грађана гласалих за независност) јасно потврђује претходно речено.

несигурности самог организатора референдума у погледу степена његове убеђености у прижељкивани резултат изјашњавања.¹⁹⁾ Наиме, по природи ствари се ту провлачи мисао о жељи за „намицањем” жељеног исхода разноразним средствима, легитимним и легалним у мањој или већој мери. Са становишта правне сигурности, неспорно је да легалитет треба да има предност у односу на легитимитет. С друге пак стране, уколико би се потпуно искључила компонента легитимитета то би могло одвести у крајњој инстанци до својеврсне тираније формализма и „папирнатих” услова и критеријума приликом доношења одлука. У том смислу, иако то с наше стране не узимамо као *conditio sine qua non*, имамо разумевања за оне земље које су предвиделе као услов пуноважности референдума одређени праг одзива бирача, као рецимо 50% плус један глас од уписаних гласача, независно од питања које се конкретно поставља. Но, свака политичка или правна институција се по правилу садржински прилагођава постојећем контексту у оквиру кога се примењује и у том смислу не трпи „окамењене” моделе или калупе. Тако рецимо, након интензивних политичких надмудривања двају супротстављених тора и уз посредовање европског фактора пред црногорски референдум о независности из 2006. у захтеву за несумњивим легитимитетом коначног резултата се дошло до норме о потребној већини од 55% гласалих „за” независност. Овакво креативно, па скоро и јединствено решење је имало за сврху да референдумској одлуци пред лицем јавности обезбеди ојачани легитимитет (иако су бројна сведочења и подаци о великим манипулацијама и поткупљивањима бирача били јавна тајна, у то нећемо овде улазити).

С друге стране, постоји и мишљење према којем су „референдуми успешнији у погледу одзива грађана када се одржавају истовремено са осталим изборима.”²⁰⁾ Међутим, нама се чини да такво наменско смештање двоструких (или чак троструких) народних

19) Довољно је сетити се сумњи у погледу регуларности исхода референдумског гласања из 2006. за важећи устав Србије. Разуме се да овде нимало не доводимо у питање потребу која је реално постојала за доношењем новог устава, али цела ствар постаје још занимљивија ако се констатује да су готово све релевантне партије у Србији стале иза предлога новог устава, те је постојало готово целовито и политичко и медијско јединство, али је и поред тога било великих мука да се на референдуму достигне прописани праг. У том смислу, показало се да летаргија грађана проузрокована превасходно тешком економско-социјалном ситуацијом итекако утиче на њихову (не)заинтересованост за праг excellence политичка питања као што је устав.

20) Masahiro Kobori: "Referendums in Britain and Japan: Turnouts, campaigns, and systems", *Ritsumeikan Law Review*, n° 26, 2009, стр. 10.

изјашњавања у истом дану, ако изузмемо очигледну финансијску уштеду, представља извесно натегнуто и механичко присиљавање грађана да гласају.

5. РЕФЕРЕНДУМ ПО УСТАВУ СРБИЈЕ ИЗ 2006. ГОДИНЕ

На овом месту нећемо улазити у преопширну правну анализу уставног регулисања институције референдума, већ ћемо првенствено издвојити неке опште елементе и поједине упечатљиве детаље. Устав јасно говори о референдуму као облику вршења суверености грађана (уз народну иницијативу) и даје овој установи посебан значај, имајући у виду да за усвајање свих закона којима се уређује питање референдума захтева апсолутну већину гласова у скупштини.

Природно, треба поћи од основне употребе референдума која се односи на изјашњавање о уставној ревизији - изменама и допунама устава. У неким сегментима важећи устав садржи идентична решења као свој претходник, у првом реду 2/3 већину која се и даље захтева за усвајање предлога промене устава у скупштини. Међутим, значајна измена је унета управо што се тиче потребне већине на референдуму за усвајање предложене ревизије. По садашњем решењу, довољна је обична већина од броја изашлих бирача, тзв. проста већина насупрот апсолутне већине од броја свих уписаних гласача која се захтевала по уставу Србије из 1990. Уставотворац је овде очигледно имао на уму велике проблеме из недавне прошлости²¹⁾ које је Србија имала са постављеним цензусима за референдумско гласање те је стога тежио да максимално олакша ревизиони поступак код устава у будућности. Новину представља и увођење ограниченог круга (*numerus clausus*) питања у погледу којих све евентуалне измене устава **морају** бити изложене народном суду, и то су: 1) преамбула устава, 2) људска и мањинска права и слободе, 3) уређење власти, 4) проглашавање ратног и ванредног стања, 5) одступање од људских и мањинских права у ванредном и ратном стању, 6) поступак промене устава. Очигледно да су творци устава посебан значај на овај начин желели да дају првенствено материји људских права (која су по правилу изложена знатном умањењу током ванредног и ратног стања), питању Косова и Ме-

21) Поред поменутог искуства са референдумима из 1992. и 2006. године, не треба заборавити и у међувремену неуспешно бирање председника републике у два наврата 2002.

тохије (кроз отежан услов за промену преамбуле која изричито наводи „уставне обавезе свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији”) и организацији државне власти (мада је овде уставна формулација могла бити и нешто прецизнија). Исти значај је дат и поступку за уставну ревизију који је, иако формалног, процедуралног типа, с правом сврстан у ову групу.

С друге стране, таксативно се набрајају питања која **не могу** бити предмет референдумског одлучивања, и то: 1) обавезе које произилазе из међународних уговора, 2) закони који регулишу људска и мањинска права и слободе, 3) порески и финансијски закони, 4) буџет и завршни рачун, 5) одлука о проглашењу увођења ванредног стања, 6) одлучивање о амнестији, 7) питања из домена изборних надлежности Народне скупштине. Овакво решење у целини посматрано није иновативно, имајући у виду да и неки страни устави предвиђају делимично слична ограничења, као рецимо италијански (порески и буџетски закони, амнестија и смањење казни, потврђивање међународних споразума), или пак шпански (пореска материја, питања од међународног значаја, помиловање).

Нама се чини да у једном сегменту овде постоји једна противуречност између два наведена члана јер се на једном месту предвиђа обавезан референдум за све измене устава које се односе на „људска и мањинска права и слободе” и „одступање” од њих, док са друге стране су из референдумског изјашњавања искључени „закони који регулишу људска и мањинска права и слободе” (sic!). На овај начин се може створити у пракси непотребна недоумица око потенцијалног изношења једног тако значајног питања на референдум услед непрецизне уставне формулације. Овако, испада да се грађани могу изјашњавати о једној материји о нечему што има већу правну снагу (уставне одредбе), али им је то право у истој тој материји необјашњиво ускраћено када се ради о актима мање правне снаге (закони), што је у директној супротности са старом правном максимом „ко може више, може и мање”!

Поред тога, уставотворац је предвидео да уколико предлог за измену или допуну устава не добије потребну 2/3 већину у скупштини дотични предлог не може у наредних годину дана бити предмет уставне ревизије. Ради се о решењу које нам би се само по себи чинило потпуно прихватљивим, уколико би се идентична санкција применила и на случај када предлог за ревизију устава

не добије потребну већину на референдуму. Али, у овом другом случају је устав остао нем или боље речено неодређен, па би се дало закључити да народно „не” не мора нужно онемогућити покретање ревизије идентичне садржине у перспективи. На тај начин бисмо дошли у парадоксалну и теоријски неодрживу ситуацију да скупштинско „не” има *de facto* већи значај и правну снагу од оног „не” које искажу грађани као носиоци народне суверености. На то указује и проф. Маријана Пајванчић која сматра да „...различито санкционисање две, у много чему сличне, правне ситуације... може бити извор практичних проблема у примени Устава.”²²⁾ Другим речима, колизија норми у оквиру најважнијег правног акта се не може срећно одразити на стабилност политичког поретка и правну сигурност грађана.

С друге стране, установа референдума не исцрпљује своју примену на питању уставне ревизије већ је предвиђена и за случајеве евентуалне промене државне границе где се примењује потпуно исти поступак као за промену Устава. Овакав и теоријски и практично разумљив став у случају Србије добија додатну тежину (ван оног класичног доктринарног разлога) и још чвршћу заснованост имајући у виду дуготрајан проблем са Косовом и Метохијом. Иако устав изричито предвиђа да се за промену државне границе примењује иста процедура као за промену устава, оправдано се може по нашем мишљењу поставити питање да ли је саму државну територију требало обезбедити неком јачом већином, како би се избегла хипотетичка ситуација да проста већина гласача одлучи о једном тако крупном питању и врло осетљивој материји.

Но, важећи устав Србије је карактеристичан и по томе што је једно значајно питање изузео из референдумског поља одлучивања. Ради се о начину разрешења председника републике који је радикално другачији у односу на претходни устав. По новом решењу, након двотрећинске одлуке скупштине да је председник прекршио устав коначну одлуку о разрешењу доноси Уставни суд у року од 45 дана. На тај начин, додељивањем овако крупног овлашћења једном стручном органу се истовремено грађанима који су непосредно изабрали шефа државе одузима (логично) право да одлуче и о његовом разрешењу. У овом случају демократско начело очигледно трпи пред својеврсном правно-политичком комбинаториком, где је народ убудуће изузет од одлучивања о једном значајном питању

22) Маријана Пајванчић, *Коментар Устава Републике Србије*, Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2009, стр. 271.

у троуглу председник републике-народна скупштина-уставни суд. Наравно, логично је приметити да уставни суд као тело састављено искључиво од висококвалификованих правника може далеко релевантније да се о томе изјасни него једна апстрактна и у основи нестручна целина као што је народ. Али, с друге стране, не можемо и да не истакнемо недоследност уставотворца у датој материји.

Референдум је институција која ван сваке сумње заузима истакнуто место у савременим политичким системима. Као правно-политичка установа он има, као што смо навели, и снажну социолошку димензију, а може се придодати и незаобилазан психолошки чинилац, нарочито у фази кампање и процесу доношења одлуке у главама гласача. Ми сматрамо да ће даља судбина референдума и његов реалан положај првенствено зависити од квалитета односа и степена разумевања на релацији политичка власт - народ. Односно, што се више осећај препуштености грађана самима себи у различитим областима живота буде продубљивао и што утисак о отуђености политичких власти²³⁾ од народа буде видљивији и интензивнији, тим ће народни захтеви за референдумом по разноразним друштвеним питањима бити све учесталији. Не треба притом изгубити из вида неспорну чињеницу да изјашњавање грађана на референдуму се никад стриктно не односи само на постављено питање већ увек има једну ширу политичку, па и друштвену димензију, и готово неизоставно „циља” датим одговором и саму владајућу партију, коалицију или још упечатљивије и самог шефа државе рефлектујући тако тренутни однос немалог броја грађана према њима. Тако на пример на француском референдуму из 1992. о прихватању споразума из Мاستрихта 39% гласача који су заокружили „не” су изјавили да је њихово изјашњавање у основи било мотивисано њиховим ставом према влади и председнику републике.²⁴⁾ С друге стране, у појединим интелектуалним круговима прилично је раширена теза о злоупотреби референдума у популистичке сврхе од стране владајуће политичке структуре или владара

23) Намерно не користимо популарну синтагму „политичка елита”, јер “у теорији, и пре свега у политичкој социологији, разни аутори различито тумаче шта заправо представља елита, тако да до данас, управо у питању њене оперативне дефиниције, није постигнута пуна сагласност.” Владан Станковић, „Друштвене елите у Србији-преображај и проходност у последњих двадесет година”, *Национални интерес*, 3/2010, стр. 472.

24) Извор: Francesca Vassallo: *The Failed EU Constitution Referendums: The French Case in Perspective, 1992 and 2005*; University of Southern Maine, Department of Political Science, 2007, стр. 3.

ауторитарних склоности. Неки су склони да под тај случај подведу и референдум у Србији из априла 1998. о мешању страног фактора у решавању проблема на Косову и Метохији, где су се грађани плебисцитарно (преко 90%) изјаснили против. Иако је воља народа по дотичном питању више него јасна, многи су склони да ту виде заклањање власти и пребацивање одговорности директно на грађане. ²⁵⁾

С друге стране, установа референдума у себи носи и својеврсну социолошку димензију јер је „упућена на непосредно садејство различитих слојева народа”²⁶⁾ који се између себе разликују по степену образовања, социјалном положају, културним карактеристикама, политичкој свести, друштвеној проходности ка лествицама власти и моћи и слично.

Референдум као политичко средство има неке објективне предности у односу на изборе, парламентарне и председничке у првом реду. С правног аспекта, његово расписивање и одржавање у највећем броју случајева није ограничено неким временским фактором или роковима. С политичког пак аспекта, он добијањем већинског одговора „да” или „не” ствара много бистрију и јаснију политичку слику о постављеном питању, него што рецимо парламентарни избори могу увек да допринесу јасној и стабилној политичкој ситуацији, нарочито уколико ниједна партија не добије осетнију подршку бирача те се услед тога упадне у немогућност формирања стабилне владе²⁷⁾ (што је опет далеко реалније да се деси у пропорционалном изборном систему). Према својој политичкој суштини, могло би се рећи да он представља поједностављене изборе у малом са, за разлику од често сложене слике након парламентарних избора рецимо, увек недвосмисленом политичком поруком - за или против одређеног решења, „и то управо у питањима у којима би у друштву могло да дође до озбиљних расцепа”²⁸⁾

Даље у том смислу, рекло би се да је далеко већи проблем однос владајућих политичких структура према израженој грађанској вољи путем референдума, јер је сразмерно мали број политичара

25) Милан Јовановић: *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 97.

26) Миодраг Јовичић, *Демократија и саборност*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 39.

27) Најекстремнији пример у том погледу је Белгија која је дуже од годину дана без владе! Податак говори довољно сам за себе, чак и без неке дубље анализе случаја.

28) Милан Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије 2008, Београд, стр. 97.

објективно спреман да преузме потпуну политичку и моралну одговорност у случају неуспеха њихове опције. У ситуацији све веће отуђености државних власти од „обичног” народа, референдум остаје као једно ретких непосредних институционалних средстава борбе у правцу остварења народних жеља и захтева.

Само постојање референдума недвосмислено сведочи да представничка демократија, без обзира на њену неспорну савремену превагу над непосредним учешћем народа, никада не може да оствари потпуни тријумф над аутентичним „народним духом” (*Volkgeist*), јер „представничка демократија није до сада пронашла одговарајуће средство за спречавање отуђења политичке моћи којом изворно треба да располаже народ”.²⁹⁾

Dusan Gujanic

LE RÉFÉRENDUM: FORME DU VOTE POPULAIRE CONTRE L'ALIÉNATION DU POUVOIR

SOMMAIRE

Depuis quelques dernières années le référendum rentre sur la scène politique européenne, discrètement certes, mais néanmoins de manière suffisamment visible pour un observateur minutieux. Cette institution constitutionnelle a suscité depuis toujours un grand intérêt dans les milieux juridiques et largement au-delà de cela, vu une incertitude politique inhérente qui l'accompagne ainsi que l'enjeu à la fois politique et sociale qui y figure immanquablement. En tant que forme de la démocratie directe, le référendum sert de contribuer à ce que l'ensemble de l'électorat à titre de détenteur de la souveraineté se prononce sur une question concrète, de nature le plus fréquemment purement politique mais aussi économique, sociale, voire culturelle dans le sens plus large, et dont l'importance peut s'avérer fondamentale pour l'avenir du pays.

Nous, ce qui nous intéresse particulièrement dans le présent article sont des conséquences politiques liées à la campagne référendaire, l'ambiance sociale dans le cadre de laquelle se déroule le référendum, le cadre juridique qui le régit, ainsi que l'ultime respect (ou irrespect) de la volonté populaire de la part des organes étatiques. Question d'autant plus importante compte tenu du "recours beaucoup plus fréquent au référendum dans les dernières

29) Коста Чавошки, Радмила Васић: *Увод у право*, Службени гласник 2009, Београд, стр. 199.

années, apparu concomitamment avec la crise des partis politiques dans les démocraties pluralistes. ‘‘ Dans le présent article seront traités de manière plus détaillée les référendums en Suisse, en France et en Serbie, car nous estimons que lesdits pays représentent dans ce sens des exemples intéressants.

Mots-clés : référendum, démocratie directe, modification de la Constitution, aliénation du pouvoir, moyen de contrôle...

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, Милан: *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Јовичић, Миодраг: *Демократија и саборност*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Марковић, Ратко: *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Матић, Милан: „Нови светски поредак и криза демократске јавности”, *Нова српска политичка мисао*, 3-4/1997.
- Пајванчић, Маријана: *Коментар Устава Републике Србије*, Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2009.
- Поповић, Драгољуб: *Опита правна историја - стварање модерне државе*, Досије, Београд, 1999.
- Сартори, Ђовани: *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Станковић, Владан: „Друштвене елите у Србији-преображај и проходност у последњих двадесет година”, *Национални интерес*, Београд, 3/2010.
- Чавошки Коста, Васић Радмила: *Увод у право*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Vassalo, Francesca: *The Failed EU Constitution Referendums : The French Case in Perspective, 1992 and 2005*, University of Southern Maine, Department of Political Science, 2007.
- Gicquel, Jean: *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, Paris, 2007.
- Favoreu, Louis: *Droit constitutionnel*, Dalloz, Paris, 2009.
- Lescuyer, Georges, *Histoire des idées politiques*, Dalloz, Paris, 2001.
- Bin Roberto, Pitruzzella Giovanni: *Diritto costituzionale*, G.Giappichelli, Torino, 2009.
- Masahiro Kobori: ‘‘Referendums in Britain and Japan: Turnouts, campaigns, and systems’’, *Ritsumeikan Law Review*, n° 26, 2009.
- Rousseau, Dominique: *Droit du contentieux constitutionnel*, Montchrestien, Paris, 2009.

Resume

En tant que certain (et la pratique l'a confirmé efficace aussi) contreponds aux pouvoirs publics, le référendum est sous certaines conditions un fort correctif aux activités du pouvoir exécutif en premier lieu. Outre les situations typiques étant à l'origine du référendum, comme la révision constitutionnelle par exemple, des différents besoins sociaux peuvent soumettre d'autres divers sujets au vote populaire, dans la sphère purement politique, mais aussi économique, sociale et culturelle.

D'autre part, la pratique a démontré que dans certains cas (en France par exemple) la classe politique exprime la tendance de contourner la volonté du peuple si le résultat final s'avère défavorable pour elle. Le référendum a naturellement vocation à servir de moyen d'apaisement de tensions politiques, avec le respect, bien entendu, de toutes les conditions préalablement établies et nécessaires. C'est une vieille question de savoir s'il faudrait ou non prévoir un taux de participation nécessaire en vue d'assurer la légitimité de la décision référendaire. Les Etats ont adopté des solutions différentes sur ce sujet.

Dans le présent texte on a traité de plus près les cas de la France et de la Suisse, compte tenu de leurs riches expériences en la matière et du cadre juridique intéressant qui les suit. On a également constaté que la constitution serbe de 2006. avait apporté certaines nouveautés par rapport à la constitution précédente, en facilitant en premier lieu considérablement la révision de la constitution par la voie référendaire. D'autre part, il y a des sujets prévus comme la matière référendaire obligatoire, alors que d'autres sont explicitement exclus du champ référendaire, bien que là aussi la démarche du constituant ne semble pas tout à fait conséquente.

*Младен Бајагић**

Криминалистичко-полицијска академија Београд

ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ У СИСТЕМУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ

Сажетак

Обавештајна активност као друштвени и политички феномен представља један од кључних информационих канала којима се носиоци политичке власти информишу о приликама и променама у спољном окружењу, које су од значаја за националну безбедност и националне интересе. Као битан елемент информационе, односно, меке моћи сваке државе, обавештајна активност своју институционализацију доживљава кроз деловање савремених обавештајних служби као специјализованих установа извршне власти. С друге стране, обавештајна активност има јасно дефинисану улогу у процесу доношења (спољно)политичких одлука, јер носиоцима политичке власти обезбеђује релевантна и правовремена завршина обавештајна знања као основ за даљи тог процеса одлучивања. Посебан значај у процесу обавештајног истраживања, односно обавештајном циклусу, има анализирање, продукција и интерпретација тих сазнања, као и правилно дефинисање информационих/обавештајних потреба и захтева од стране носилаца политичке власти. У овим тачкама се и прелама сва осетљивост сложених односа између обавештајне активности и политичке власти.

Кључне речи: обавештајна активност, обавештајне службе, обавештајни циклус, политичка власт, политички одлучиоци, процес доношења одлука, информа-

* Доцент на Криминалистичко-полицијској академији, Београд

циона/мека моћ, национална безбедност, национални интереси.

РАЗВОЈ ОБАВЕШТАЈНЕ АКТИВНОСТИ КАО ПРАКСЕ И ТЕОРИЈЕ И ЊЕН ОДНОС СА ДРЖАВОМ И ПОЛИТИЧКОМ ВЛАШЋУ

Обавештајна активност (енгл. *intelligence*) као друштвени и политички феномен почела се развијати још са настанком првобитних људских заједница и друштва, да би своју праву афирмацију доживела развојем савремених држава. Кроз историју, предмет њеног интересовања били су сукоби интереса и противничке тајне, што је временом утицало да се обавештајна пракса обогати новим формама прикупљања, обраде, анализе и обједињавања информација, неопходних за процену одређених догађаја и процеса и доношење политичких одлука везаних пре свега за националну безбедност и националне интересе. Многа класична филозофско-политичка и историјска дела говоре о тежњи за увећањем моћи, безбедности, вештини ратовања, мудрости владања и опстанку владајућих елита, стварању савеза и антисавеза, при чему се шпијунажа, као првобитни облик савремене обавештајне активности, доводи у непосредну везу са овим темама.¹⁾ Заштита и остварење интереса државе, одржање на власти, освајачки успеси, а у савременим условима достизање, очување и унапређење националне безбедности и остварење националних интереса, одувек су се темелили и на стицању информационе предности, односно обавештајној активности. Знање о непријатељу и његовој држави је база за политичке идеје и акције, засновано пре свега на поузданим обавештајним информацијама.²⁾ Разложна и реалистична политика пракса подразумева пажљиву анализу и коришћење обавештајних

1) Присетимо се “Арташастре” Каутиља (*Arthashastra, Kautilya/Chanakya*), “Историје пелопонеског рата” Тукидида (*The History of the Peloponnesian War, Thucydides*), “Умећа ратовања” Сун Тзуа (*Ping fa - The Art of War, Sun Tzu*), “Владара” Никола Макијавелија (*Il Principe, Niccolò Machiavelli*), и других дела, у којима је шпијунажа кључ за откривање тајни противника и успешност вођења рата. Упореди: Kautilya, *Arthashastra*. – In: Gill, Peter, Marrin, Stephen, Phythian, Mark (eds), *Intelligence Theory: Key questions and debates*, London and New York, Routledge, 2009, p. 22.

2) Handel, Michael I., “Intelligence and the Problem of Strategic Surprise”. – In: Betts, Richard K., Mahnken, Thomas G. (eds), *Paradoxes of Strategic Intelligence*, London & Portland Or, Frank Cass, 2005, p. 2.

информација³⁾, а постизања стратешке предности у односу на друге помоћу обавештајне активности, упућује да је она увек била темељ политичке мудрости и власти, чему су све државе одувек тежиле.

Обавештајна активност се као појам јавља упоредо са познатим политичким појмовима као што су: моћ, владавина, политичке институције, рат, мир, безбедност (национална, међународна и глобална), политички интереси и циљеви, развој државе и др. Зато она има значајно место у политичкој пракси модерних држава, чију структуру чини мрежа различитих политичких институција, и кроз чије се деловање - вршење политичке власти читује и динамичност државних функција. Коначно, у садашњој информационој ери комплексне међузависности и појаве «меких облика моћи» (*soft power*)⁴⁾, истраживање обавештајне активности захтева прецизна објашњења њене природе и структуре, да би се њена улога и значај у политичким процесима (доношењу спољнополитичких одлука, реализацији националних интереса, заштити националне безбедности, постизању информационе превласти, итд.) што боље разјаснила. Зато се данас говори и о развоју теорије обавештајне активности упоредо са традиционалном реалистичком школом у теорији међународних односа.⁵⁾

Теорија обавештајне активности, као и друге теорије, подлеже концептуалним, садржинским и другим критикама. Неки сматрају да је теорија обавештајне активности преуска (*too narrow*), а критику темеље на дефиницијама појма обавештајне активности као полуге државне власти која, применом шпијунаже у ужем смислу и тајних акција (посебни и прикривени облици примене силе), обезбеђује државама да се понашају агресивно и спроводе терор.⁶⁾ Међутим, садржај рада обавештајних служби није само прикупљање информација, јер оне политичким одлучиоцима обезбеђују правовремене информације о намерама и плановима других

3) Ferris, John Robert, *Intelligence and strategy* (Selected Essay), New York, Routledge, 2005, p. 239-241.

4) Nye, Joseph S., *The Powers to Lead*, Oxford, Oxford University Press, 2008, pp. 29-32, 37-44; Keohane, Robert O., Nye, Joseph S., *Power and Interdependence* (third edition), New York, Longman, 2001, pp. 215-227.

5) Taylor, Stan A., "Definitions and Theories of Counterintelligence". – In: Johnson, Loch K., *Strategic Intelligence 4: Counterintelligence and Counterterrorism: Defending the Nation Against Hostile Forces*, Westport, Connecticut, London, Praeger Security International, 2007, p. 1, 4,5.

6) Sims, Jennifer, "Defending adaptive realism: Intelligence theory comes of age". - In: Gill, Peter, Marrin, Stephen, Phythian, Mark (eds), *Intelligence Theory...*, op. cit., p. 152-153.

држава, који их у процесу доношења одлука тумаче на начин који обезбеђује правовремену и успешну политичку акцију. Зато циљ истраживања обавештајне активности није само опис институционалног деловања обавештајних служби већ и анализа узрока који су последица њеног активног учешћа у политичким процесима и догађајима. Теорији обавештајне активности се замера и да је превише широка (*too broad*), јер обухвата области које се не могу интегрисати у кохерентан и особен система судова и знања који би јој обезбедили научну легитимност. Изучавањем обавештајне активности заиста се задира у друге научне области, користећи њихов појмовно-категоријални апарат, научне судове и ставове. Али, то не умањује ексклузивност обавештајне активности као темеља на коме се заснивају стратешке политичке и безбедносне процене и прогнозе догађаја и процеса који негативно утичу на националну безбедност и националне интересе. Да би било научно утемељено, истраживање обавештајне активности не сме бити засновано само на њеном опису и концептуалној анализи, већ и на изградњи засебног појмовно-категоријалног апарата, проблема и предмета истраживања, и особеног методолошког оквира унутар општих методолошких принципа, чиме се обезбеђује пуни легитимитет “теорији обавештајне активности”.⁷⁾

Иако традиционални елементи националне моћи доминантни током хладног рата нису изгубили на свом значају у новим међународним околностима ХХИ века⁸⁾, један од императива савремених држава у глобализованој међународној стварности је постизање информационе моћи, коју чини јединство свих информационих потенцијала којима се државе информишу о приликама и променама у међународном окружењу. Ту моћ чине дипломатија, државни информациони системи и обавештајне установе, обједињене у национални обавештајно-безбедносни систем. Стога државе настоје да, кроз канале политичке власти, утемеље ефикасан обавештајно-безбедносни систем као део система националне безбедности, чије установе планирају и спроводе обавештајне, контраобавештајне и

7) О развоју теорије обавештајне активности види: Gill, Peter, “Theories of intelligence: Where are we, where should we go and how might we proceed?”. - In: Gill, Peter, Marrin, Stephen, Pythian, Mark. *op. cit.*, pp. 208-226.

8) О традиционалним елементима моћи види у: Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle of Power and Peace*, Boston, Massachusetts, McGraw-Hill Co., Inc., 1993, pp 113-177.

друге безбедносне активности, сходно националним интересима и стратегији националне безбедности.

Обавештајна активност има за циљ правовремено откривање планова, намера и циљева других држава, да би политички одлучиоци који користе обавештајна сазнања могли дефинисати сопствену стратегију националне безбедности и заштите сопствених интереса, вредности и циљева, кроз сложени процес доношења политичких одлука и реализације утврђених политичких циљева.⁹⁾ Зато је обавештајна активност једна од основних, ако не и кључних елемената националне моћи, чија су завршна обавештајна сазнања неизбежна потреба и нужност државе. Али, обавештајна активност није издвојена делатност државе, већ њен интегрални део јер она, вршећи информативно-обавештајну и превентивно-безбедносну функцију, чини битну полугу политичке власти и моћи.¹⁰⁾ Правовремена текућа, прогностичка и упозоравајућа обавештајна активност (*current, evaluative and warning intelligence*) обезбеђује носиоцима политичке власти информациону премоћ над њеним супарницима и на унутрашњем и на спољном плану.¹¹⁾ Коначно, обавештајна активност није значајна само за националну политику и националну безбедност, теме које су доминирале у XX веку, посебно током хладног рата. Турбулентна безбедносна стварност указује да обавештајна активност вероватно није никада била важнија за светску политику него што је то на почетку XXI века, што се свакодневно потврђује пре свега због њеног значаја у превенцији глобалних изазова и претњи безбедности.¹²⁾

Блиска веза између моћи и обавештајне активности, односно вештине носилаца политичке власти да се правовремено информишу о намерама других, читује се у следећих пет функција/варијабли на основу којих се може анализирати и мерити ефикасност

9) Упореди: Scott, Len, Jackson, Peter, "The Study of Intelligence in Theory and Practice". - In: *Intelligence and National Security*, Vol.19, No.2, Summer 2004, pp.139 – 169.

10) Упореди: Leigh, Ian, "The accountability of security and intelligence agencies". – In: Johnson, Loch K (ed), *Handbook of Intelligence Studies...*, op. cit., p. 67; Gill, Peter, "The comparative analysis of security intelligence". – In: Johnson, Loch K. (ed), op. cit., p. 83.

11) О стратешком упозоравању (*strategic warning*) види опширније у: Davis, Jack, "Strategic warning: Intelligence support in a world of uncertainty and surprise". – In: Johnson, Loch K. (ed), op. cit., pp. 173-188.

12) На пример, значај обавештајне активности у надзору и контроли израде оружја за масовно уништење, и борби против глобалног тероризма; Упореди: Scott, L.V., Jackson, P.D. (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century* (preface), p. xi; Jackson, Peter, Siegel, Jennifer (eds), *Intelligence and Statecraft: The Use and Limits of Intelligence in International Society*, Westport, Praeger Publishers, 2005.

политичке власти/моћ државе: 1/ *функција прикупљања информација* (како добро држава, односно политички одлучиоци дефинишу потребе за информацијама, и како их прикупљају, анализирају и користе); 2/ *функција доношења одлука* (може ли држава објединити све ресурсе у једну ефикасну стратегију); 3/ *функција обезбеђења средстава* (како добро држава може обезбедити елементе моћи за постизање стратешких циљева); 4/ *функција избора начина употребе средстава* (колико ефикасно држава може организовати сва средства која поседује); и 5/ *функција отпорности* (колико је држава еластична на захтеве и изазове који долазе од других држава). Имајући у виду ове функције, на основу којих се анализира моћ државе и успешност политичке власти, обавештајна активност је незаобилазна за прву функцију, и има значајну улогу за пету функцију. Јер, када се претходно знају потенцијали и намере других, лакше им се одупрети. Зато обавештајна активност и јесте битан елемент политичке власти, моћ – способност да се утиче на друге на предвидив начин, што је пресудно и кључно за националну безбедност.¹³⁾

Због мноштва лаичких перцепција и неразумевања природе и улоге обавештајне активности у политичким процесима, неопходно је утврдити шта се тачно подразумева под обавештајном активношћу (*intelligence*)»? Чак и у научној и стручној литератури која се бави истраживањем *обавештајне активности* и њене улоге у достизању, очувању и унапређењу националне безбедности, остварењу националних интереса, и доношењу и реализацији (спољно) политичких одлука, није усвојена јединствена и општеприхватљива дефиниција овог појма.¹⁴⁾ Разлози су многобројни, почев од оних социјалне, политичке, етичке, идеолошке, и концепцијске природе. Неки сматрају да је обавештајна активност “најмање схваћена и највише истраживана област у теорији међународних односа”¹⁵⁾, други је виде као моћ, градивни део свеобухватне националне моћи државе, а трећи сматрају да она није засебан елемент моћи, али јесте средство за усмеравање њене употребе, било у облику офан-

13) Ibid; Уредби: Russell, Richard L., “Achieving all-source fusion in the Intelligence Community”. – In: Johnson, Loch K. (ed), *op. cit.*, p. 190.

14) McDowell, Don, Godman, Jan (eds), *Strategic Intelligence: A Handbook for Practitioners, Managers, and Users* (Revised Edition), Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, The Scarecrow Press, Inc., 2009, p. 4.

15) Derian, James Der, *Antidiplomacy: Spies, Terror, Speed and War*, Oxford, Blackwell, 1992). – In: Scott, Len, Jackson, Peter, “Journeys in Shadows”..., *op. cit.*, p. 2.

живне силе, или разумевања нечијег окружења и могућности, тиме и начина како и против кога применити силу или моћ.¹⁶⁾

Без обзира на ова гледишта, обавештајна активност се ипак мора разумети као незаобилазна категорија савремене политичке и безбедносне стварности. Јер, поред њене улоге у разумевању природе глобализованих изазова и претњи безбедности у XXI веку, и процени и прогнози њиховог даљег јачања, обавештајна активност је постала и окосница оперативних стратегија глобалних безбедносних операција. Једна од њих је и “стратегија преемптивног ратовања” (*preemptive war*)¹⁷⁾ изнедрена у администрацији Џорџа Буша млађег, као последица терористичког напада 11. септембра 2001. године. У овој стратегији обавештајна активност се дефинише као “стратегија офанзивног лова” (*offensive hunt strategy*), што је опет доводи у директну везу са политичком моћи у најширем смислу.¹⁸⁾ Чак је и у расправама о новим економским стратегијама XXI века обавештајна активност незаобилазна категорија, која је у директном узајамном односу са знањем: „знање је вредност, али је обавештајна активност (*intelligence*) моћ“. То је утицало да се и изван расправа о улози обавештајне активности у области националне безбедности и спољне политике, и међународној и глобалној безбедности, обавештајна активност јави као феномен од највишег значаја и у области глобалних економских односа под термином „*business and competitive intelligence*“. У том смислу се може говорити и о својеврсној глобализацији обавештајне активности.¹⁹⁾

ОРГАНИЗАЦИОНЕ И ФУНКЦИОНАЛНЕ ВЕЗЕ ОБАВЕШТАЈНЕ АКТИВНОСТИ И ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ

Обавештајна активност, заједно са тајним акцијама (*covert actions*) представља два основна вида деловања савремених обавештајних служби, вршећи две функције: информационо-обавештај-

16) Упореди: Herman, Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2008; Boyce R., Maiolo J., (eds), *The Origins of World War, Two: The Debate Continues* (Basingstoke: Palgrave, 2003), p. 308. – In: Scott, L.V., Jackson P.D. (eds), *op. cit.*, p. 3.

17) Dombrowski, Peter, Payne, Roger A., "Global Debate and the Limits of the Bush Doctrine". – In: *International Studies Perspective*, No. 4 (2003), pp. 395-408.

18) Cogan, Charles, "Hunters not Gatherers: Intelligence in the twenty-first century". – In: *Ibid.*, p. 156.

19) Svendsen, Adam, "The globalization of intelligence since 9/11: frameworks and operational parameters", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 21, No. 1, March 2008, pp. 129-144.

ну и превентивно-безбедносноу. Нивои прве функције су: 1/ *текућа обавештајна делатност* - уочавање и праћење текућих догађаја од значаја за националну безбедност и реализацију (спољно)политичких циљева државе. Текућа обавештајна делатност не подразумева израду прогноза и пројекција природе и развоја одређених догађаја или појава које су предмет обавештајног истраживања; 2/ *упозоравајућа обавештајна делатност*, односно идентификација и усмеравање пажње на догађаје и процесе који могу произвести изненадне и штетне утицаје и последице по националну безбедност и националне интересе; и 3/ *аналитичка и прогностичко-процењивачка обавештајна делатност*, односно израда завршних прогностичких и процењивачких обавештајних докумената.²⁰⁾ Обавештајна функција се реализује кроз *обавештајно истраживање*, односно *обавештајни циклус (intelligence cycle)*, који се одвија по тачно утврђеном редоследу и развијеним организационим и методолошким процедурама.²¹⁾ Увидом у познате моделе циклуса увиђа се да обавештајна активност није једноставан процес већ сложена активност, која захтева мукотрпне аналитичке и мисаоне процесе, у којима учествују политички одлучиоци, највиши обавештајни руководиоци и аналитички, обавештајци и екстерни извори обавештајне службе. Ове активности су у ексклузивној надлежности обавештајних служби, које делују у складу са највишим правним актима државе и другим правно-политичким документима који тичу националних интереса, спољне политике и националне безбедности.²²⁾ Оквири деловања обавештајних служби јасно су дефинисани, и тичу се извршења утврђених обавештајних захтева које им делегирају стварни субјекти политичког одлучивања (политички одлучиоци). С друге стране, обавештајне службе су непосредно потчињене носиоцима извршне власти, или делују у оквиру појединих министарстава (спољних и унутрашњих послова, одбране).²³⁾ Ово у пракси представља и најчешћи и уобичајени организа-

20) Упореди: Kent, Sherman, *Strategic Intelligence for American World Policy*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1949, pp. 11-29.

21) Упореди: Gray, David H., Slade, Chris, "Applying the Intelligence Cycle Model to Counterterrorism Intelligence for Homeland Security", *European Journal of Scientific Research*, Vol. 24, No. 4 (2008), pp. 498-519; Johnson, Loch K., "Bricks and Mortar for a Theory of Intelligence", *Comparative Strategy*, No. 22 (2003), pp. 1-28.

22) Уз устав то су: Стратегија националне безбедности, националне стратегије борбе против тероризма, организованог криминала и ширења оружја за масовно уништење, и др.

23) Сходно овом «распореду», обавештајне службе се класификују на аутономно-централне и ресорне.

циони оквир деловања обавештајних служби у систему политичке власти.

Када се говори о обавештајној активности и њеној улози у политичком животу државе, највеће недоумице су везане за њену улогу и значај у доношењу политичких одлука, а посебно за квалитет њених завршних производа - *обавештајног знања* које је предуслов за успешно и правовремено информисање политичких креатора у процесу спољнополитичког одлучивања. Тим пре што савремена безбедносна стварност захтева дефинисање и развијање нових мисија за обавештајне службе као подршке стратешком планирању (*strategic planing*), без чега се не може замислити успешност вођења једне нације, односно државе, у узаврелом међународном окружењу XXI века.²⁴⁾ Стратешки значај обавештајне активности за политичке одлучиоце лежи у томе што обавештајно знање (*intelligence knowledge*), као коначни резултат обавештајног рада и незаобилазан део управљања општим знањем (*management of knowledge*)²⁵⁾, има посебну тежину из више разлога: 1/ судбина идеологија, нација, економија и људи може зависити од начина на који се обавештајни подаци користе; 2/ жељене информације су обично (иако не увек) информације које друге нације, групе и људи не желе објавити; 3/ информације се односе на појединце, групе или народе који су често (али не увек) потенцијални или стварни непријатељи оних који прикупљају информације; 4/ прикупљање информација се претежно врши на тајан начин; 5/ прикупљањем обавештајних информација могу бити угрожена појединачна, групна или национална права; и 6/ процес обавештајне активности може обухватити специјалне активности (тајне акције) које подразумевају утицај на политику других држава, без откривања стварних извора тог утицаја.²⁶⁾

Анализа улоге обавештајне активности у процесу политичког одлучивања захтева укрштање неколико организационо-функционалних процеса: а/ доношења (спољно)политичких одлука, б/ обавештајног циклуса, и в/ аналитичког обавештајног циклуса, да би се тачно утврдио редослед активности и избегле грешке и пропусти. Ако издвојено посматрамо фазу информисања у процесу до-

24) Опширније у: Drezner, Daniel W. (ed), *Avoiding trivia: the role of strategic planning in American foreign policy*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 2009.

25) Waltz, Edward, *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise...*, *op. cit.*, p. 3.

26) Taylor, Stan A., "Definitions and Theories of Counterintelligence"..., *op. cit.*, pp. 1-13.

ношења одлука, један од три кључна канала информисања политичких одлучилаца је обавештајна активност. Они који истражују ове проблеме у оквиру тзв. «својеврсне обавештајне парадигме» интересују се пре свега за методологију, податке, и проблеме које обавештајне службе требају тренутно решити и који остају да се реше.²⁷⁾ У центру пажње је обавештајни циклус²⁸⁾ из кога се, у контексту односа обавештајне активности и политичке власти, посебно издвајају следеће фазе: 1/ уочавање политичког или безбедносног проблема чија природа и динамика утиче на националну безбедност или националне интересе, и потребу за додатним информисањем; 2/ дефинисање обавештајних потреба које политички одлучиоци ауторитарно утврђују, а изузетно у сарадњи са обавештајним структурама (ванредне и кризне ситуације); 3/ упућивање обавештајних захтева обавештајним установама; 4/ обавештајна анализа и продукција; 5/ интерпретација завршних обавештајних сазнања; и 6/ *feed back*.²⁹⁾

Уочавање политичког, безбедносног, тиме и обавештајног проблема, почетни је део обавештајног циклуса и битан део ангажовања извора информација у процесу доношења политичких одлука. Када се анализира значај уочавања природе ових проблема, тиме и питање ко, у ствари, има право и обавезу да утврди обавештајне потребе и захтеве, пет питања су кључне, почетне тачке за идентификацију потреба корисника обавештајних информација (и политичких одлучилаца и обавештајних агенција). То су: *Ко, шта, када, где и како?* Ову фазу Едвард Волч (*Edward Waltz*) назива планирањем и усмеравањем (*planning and direction*), где највиши политички одлучиоци дефинишу која им обавештајна сазнања требају за доношење оперативних и стратешких одлука. Обавештајни захтеви се рашчлањују на потребне информације, а затим се утврђују

27) Wirtz, James J., "The American approach to intelligence studies". – In: Johnson, Loch K. (ed), *Handbook of Intelligence Studies*, New York, Routledge, 2007, p. 32, etc; Опширније: Sheptycki, James, "Policing, intelligence theory and the new human security paradigm: Some lessons from the field". – In: Gill, Peter, Marrin, Stephen, Phythian, Mark (eds), *Intelligence Theory*, op. cit., pp. 165-175.

28) О обавештајном више у: Krizan, Lisa, *Intelligence Essentials for Everyon*, Occasional Paper Number Six, Joint Military Intelligence College, Washington, DC., 1999; Betts, Richard K., *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*, New York, Columbia University, 2007, p. 15.

29) *Обавештајни циклус чине и фазе у које самостално реализују обавештајне службе*; Савић, Андреја, Бајагић, Младен, "Улога обавештајне активности у спољној политици", *Наука-безбедност-полиција*, вол. VIII, бр. 1 (2003), стр. 17-50; Бајагић, Младен, *Обавештајна активност и спољна политика - студија случаја САД*, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2004.

подаци који морају бити прикупљени и процењени да би се добили жељени одговори.³⁰⁾ Наведена питања дефинишу оквир деловања доносиоца одлука и оних који утврђују основне елементе информисања (планери и обавештајно особље). На основу потреба се дефинишу обавештајни/информациони захтеви, у чему учествују бројни учесници. Да би дефинисали захтеви потребна је завидна аналитичка вештина, да би се проценило колико добро корисник исказује своје потребе, да ли се могу добити тражене информације, и како прикупљене информације стижу до обавештајних аналитичара, коначно и крајњих корисника.

Упућивања-преношења обавештајних захтева подразумева непосредни контакт између политичких одлучилаца и обавештајних руководиоца. Политички одлучиоци образлажу врховима обавештајне службе обавештајне потребе и износе захтеве, на основу којих се планира обавештајно истраживање. Преношење обавештајних захтева није први контакт између ових субјеката, јер обавештајни руководиоци остварују контакт са политичким одлучиоцима и у фази дефинисања обавештајних потреба, на основу овлашћења која су одређена законом или на темељу *ad hoc* захтева носилаца власти. Упућивање обавештајних захтева високу свест политичких одлучилаца и оних који их примају. Шта то значи? Наиме, обавештајни захтеви морају бити утемељени на стварним проблемима и реални, одражавајући стварне потребе и намере политичких одлучилаца. Искуство говори да је веома опасно захтевати од било кога нешто што не може ни уз највеће напоре испунити. Код обавештајне активности нереални захтеви могу довести до негативних последица, горих него да се обавештајно истраживање и не покрене. Зато се од свих учесника очекује одговорност, искреност и уважавање специфичности проблема који ће се у даљем току обавештајног циклуса истраживати.³¹⁾

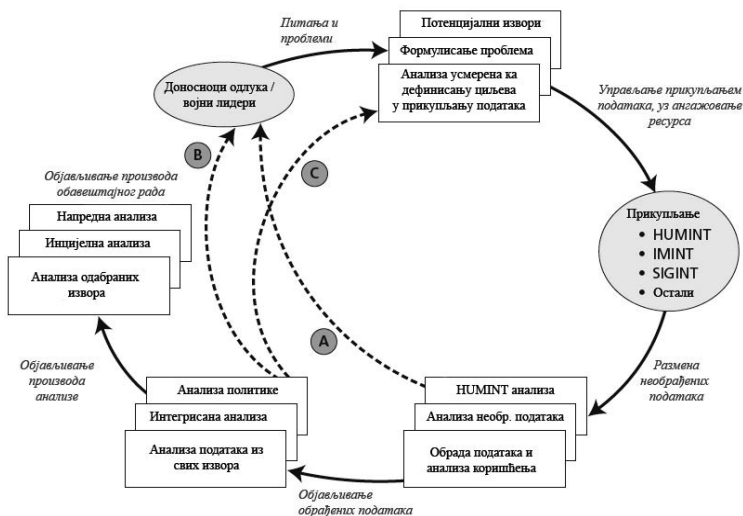
Уз више оперативних фаза обавештајног циклуса, које реализују обавештајне службе, квалитет односа политичких одлучилаца и обавештајне активности прожима се кроз *фазу/циклус анализе* прикупљених обавештајних информација, која обухватају серију менталних операција, са детаљном анализом информација да би

30) Waltz, Edward, *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*, Artech House Boston & London, 2003, p. 33.

31) Hastedt, Glenn, *Espionage: A Reference Handbook*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2003, p. 48-65.

се свобухватно одредио степен изворности и тачности обавештајних сазнања, проценио ниво њихове сагласности или контрадикторности, сагледале узрочно-последичне релације између њих и усвојили неопходни закључци. Аналитичари користе своје знање о регионалним, националним и глобалним трендовима како би проценили квалитет свих сирових информација и организовали их у одговарајући користан обавештајни производ. *Сврха* обавештајне анализе је да се политичким одлучиоцима открије значај обавештајних сазнања.³²⁾ Често, анализа обухвата процену једног могућег исхода, с обзиром на бројне могућности одређеног сценарија. Анализа није предвиђање, иако се у неким случајевима може видети као таква, може обухватити аналитичко прогнозирање, да би се утврдио степен поузданости датих сазнања.

*Пример могућег дијаграма циклуса обавештајне анализе*³³⁾

Обавештајни аналитичари најчешће немају директан приступ посматраној теми, али кроз сложене и кохерентне мисаоне процесе настоје креирати прихватљива објашњења за одређене појаве, догађаје и феномене. Свака од постављених хипотеза се испитује и упоређује са добијеним информацијама у трајном процесу до-

32) Davis, Jack, "Improving CIA Analytic Performance: Analysts and the Policymaking Process", *Sherman Kent Center for Intelligence Analysis Occasional Papers*, 2002, Vol. 1, No. 2, p. 1-19.

33) Trevorton, Gregory F., Gabbard, Bryan C., *Assessing the Tradecraft of Intelligence Analysis*, Santa Monica, Rand, 2008, p. 3; Упореди: Trevorton, Gregory F., *Reshaping National Intelligence for an Age of Information*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

бијања закључака. Често аналитичар тестира неколика хипотеза истовремено, правећи могуће *сценарије* и тестирајући сваки коришћењем темељних менталних процеса, домен знања субјекта, искуство и друге „вештине“ повезане са специфичним нивоима образовања. Успешан аналитичар мора поседовати неопходна знања и могућности, склоност ка специјализованим обукама, обављати специфичне задатке, и показати личне квалитете који су компатибилни са аналитичким радом. Успешан аналитички рад зато захтева кадрове који знају много о свим темама, и појединце који имају способност анализе различитих извора података и информација, на основу којих ће идентификовати нове шаблоне и трендове, и допринети развоју базе знања о сложеним проблемима. Такође, аналитички експерти морају бити обучени за анализу понашања људи у сложеним политичким, религијским и културалним контекстима.³⁴⁾ Најчешће, аналитичари имају потребно искуство и умеће решавања проблема у дужем временском периоду. Умеће подразумева вештину раздвајања суштине од мање битних околности, која омогућава деловање у условима променљивог окружења. Највећу дилему представља питање да ли су посматране ситуације заиста нове, а ако нису онда оне и немају значај.³⁵⁾

Циљ *обједињавања и продукције* је креирање нових сазнања у форми коју крајни корисници могу разумети. Продукција представља израду завршних обавештајних докумената за које су политички одлучиоци већ исказали обавештајне потребе и захтеве. Завршно обавештајно знање нема праву вредност уколико није правовремено и релевантно за доношење конкретних политичких одлука.³⁶⁾ Као бојно поље, глобално окружење је данас динамично, а информације и обавештења временски су осетљива. Зато је кључ успеха у стварању и правовременом уступању завршног обавештајног сазнања политичким одлучиоцима, да би они били спремни за политичку акцију.

Израда завршних обавештајних докумената захтева ангажовање најстручнијих обавештајних кадрова и специјализованих аналитичких тимова. Обавештајне студије, и процене представљају интегрисана обавештајна сазнања која политички одлучиоци кори-

34) У томе им помажу вештине из области психологије личности и социологије културе и религије.

35) Trevorton, Gregory F., Gabbard, Bryan C., op. cit., pp. 5-6.

36) Johnson, Loch K., "Bricks and Mortar for a Theory of Intelligence", op. cit., p. 11.

сте у дефинисању спољнополитичке ситуације и доношењу одлука, заједно са сазнањима из других извора информисања.³⁷⁾ Поред тога што је завршно обавештајно знање темељ информисања политичких креатора, оно је и услов успешне антиципације промена у спољном окружењу због којих се покреће процес одлучивања.

С обзиром на значај чињеница које садрже завршне обавештајне студије и честу потребу додатног појашњавања одређених сазнања, пракса је да се носиоци политичке власти упознавају са садржајем докумената кроз непосредне контакте са обавештајним експертима. Уступање завршних обавештајних сазнања кроз личне контакте неопходно је због техничке интерпретације сазнања као значајног дела одлучивања. Такође, није искључено да, у ситуацијама које не остављају довољно времена за дужу политичку интерпретацију, политички одлучиоци овласте обавештајне руководиоце да учествују равноправно и у процесу политичке интерпретације.

Коначно, завршна фаза обавештајног циклуса је *feed back*. Иако описане фазе затварају организациони и функционални круг циклуса, он се не завршава уступањем завршних обавештајних сазнања, већ наставља дијалогом између оних који су та сазнања произвели (обавештајне службе) и корисника (политичких одлучилаца). Ако су сазнања корисна, уступање обухвата и повратни ефекат - *feed back*. Обавештајни руководиоци имају потребу за странеом анализом успешности обавештајних активности и корисности обавештајних сазнања, да би планирали будућа обавештајна истраживања потребна спољној политици. Зато су обавештајним службама потребне и повратне информације од политичких одлучилаца. Оне требају знати шта је корисно а шта не, како би испуниле будуће обавештајне захтеве. Повратне информације требају обухватити следећа питања: 1/ да ли су завршна обавештајна сазнања употребљива и да ли се могу користити?; 2/ да ли су правовремена?; 3/ да ли су у пракси коришћена?; 4/ како?; 5/ да ли су испунила очекивања корисника?; 6/ ако не, зашто није?; и 7/ шта следеће? Одговори на ова питања ће резултирати правовременим, конкретним и свеобухватним завршним обавештајним сазнањима у будућности и њиховој већој употреби од стране доносилаца одлука и даљим проценама повратних информација.

37) Упореди: *Intelligence Estimates: How Useful to Congress?* Washington, DC, Congressional Research Service, Library of Congress, 2006, Internet 13/03/2010, <http://www.fas.org/sgp/crs/intel/RL33733.pdf>.

ПРОБЛЕМИ У ОДНОСИМА ПОЛИТИЧКИХ ОДЛУЧИЛАЦА И ОБАВЕШТАЈНИХ СТРУКТУРА

Пракса функционисања савремених политичких система показује да се најужи круг носилаца политичке власти, кроз реализацију обавештајне активности и из других званичних канала информисања, обавештава о значајним дешавањима или променама у међународном окружењу која утичу или могу утицати на националне интересе и националну безбедност.³⁸⁾ У сагледавању природе доношења (спољно)политичких одлука, где свака фаза има особену “специфичну тежину” за коначан избор правца спољнополитичке акције, посебно се издвајају *политичке процене и одлуке*, при чему су процене интегрални део процеса одлучивања и не могу се издвојено посматрати.³⁹⁾

Успешност доношења тренутних политичких одлука и стратешко планирање будућих политичких акција темељи се, између осталог, и на квалитету обавештајних сазнања. Из тог разлога учесници процеса доношења одлука (политички одлучиоци и обавештајни руководиоци) имају и посебне обавезе.

Носиоци политичке власти морају успоставити ефикасан начин *руковођења, координације, усмеравања и контроле* обавештајних установа да би се обезбедило да оне делују као део смишљеног система и под адекватним вођством. Због сопствених интереса, политички одлучиоци морају упознати обавештајне структуре и са својим тренутним акцијама и будућим намерама, политичким одлукама у којима коришћена обавештајна сазнања, да би се училе грешке и пропусти, и побољшали прикупљачки напори и резултати у будућности.⁴⁰⁾ Тиме се обезбеђује потребно разумевање између свих учесника у процесу одлучивања. Међутим, пракса указује да су и једни и други склони грешкама, од којих су кључни *обаве-*

38) Herman, Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, op. cit.

“Intelligence and Policy: Comment”, *Intelligence and National Security*, Vol. 6, No. 1 (1991), p. 229.

39) United States, Central Intelligence Agency, *Intelligence and Policy: The Evolving Relationship*, Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2004.

40) Упореди: Holsti, Ole R., *Making American foreign policy*, New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2006, pp. 118, 144-147, 237-240.

итајни пропусти с једне стране, и лоше дефинисане информационе/обавештајне потребе и захтеви с друге.⁴¹⁾

Обавештајни пропусти су могућу у свим фазама обавештајног циклуса, али су они аналитичке природе најштетнији.⁴²⁾ Зато се у развијеним обавештајним системима посебна пажња даје образовању и специјализацији аналитичких кадрова, и стварању виртуелних аналитичких мрежа као базичних информативних инпута политичких одлучилаца. Нови захтеви који се постављају пред аналитичке тимове обавештајних служби могу се сагледати из прегледа неопходних карактеристика аналитичког рада за будућност у односу на последње деценије XX и почетак XXI века. Наиме, у односу на 70-те, 80-те и 90-те године XX и почетак XXI века, у будућности се пројектују следеће карактеристике аналитичког рада: истовремено тражење одговора на горућа питања и дубља анализа; широк спектар тајних и отворених извора; вишеслојне мреже намењене решавању проблема; аналитичари се истовремено баве и прикупљањем података; знатно агресивније претраге тајних и отворених података; комбинација специјалиста и аналитичара који поседују општа техничка и политичка знања; аналитичари раде у оквиру већих виртуелних мрежа; препознавање шаблона и могућности анализе великих скупова података; трагање за неуобичајеним појавама; кључне одлуке доносе сами аналитичари; технологија омогућава памћење хипотеза и података које су аналитичари претходно одбацили, и евидентирање предмета интересовања и питања аналитичара.⁴³⁾

Ако су сирове обавештајне информације свестрано класификоване и процењене, и разјашњени узроци и природа проблема на које се оне односе, изграђена је добра основа за претходно описан темељан аналитички рад.

Лоше или недовољно јасно дефинисане обавештајне потребе и захтеви упућени од политичких одлучилаца и уска грла у орга-

41) Највећи пропусти обавештајне заједнице САД 90-их година XX и у XXI веку су: 1/ Инспектори УН су открили ирачки нуклеарни програм, знатно обимнији од процена CIA. Индија и Пакистан су обавили нуклеарне пробе које CIA није предвидела. Авиони САД су бомбардовали кинеску амбасаду у Београду услед погрешних информација CIA. CIA није предвидела нападе 11. септембра. пратила је осумњичене чланове Ал Каиде месецима пре напада, али се Khalid al-Midhar (један од отмицара авиона), није нашао на листи. За процену о WMD Ирака је требало 20 месеци, која се показала погрешном; Trevorton, Gregory F., Gabbard, Bryan C., *op. cit.*, p. 10.

42) Holsti, Ole R., *op. cit.*, pp. 120, 338, 359.

43) Trevorton, Gregory F., Gabbard, Bryan C., *op. cit.*, p. 35.

низацији обавештајних мрежа на свим нивоима, друга су страна могућих тензија између обавештајних структура и носилаца политичке власти. Да би се ове ситуације избегле и успоставио ефикасан однос између ових актера морају се превазићи *индивидуални сукоби, организациона ривалства, конфликти и различити погледи* о природи и моделу односа између обавештајних стручњака и носилаца власти. Обавештајне службе требају указати политичким одлучиоцима на *«оно што они требају знати пре него оно што желе чути»*, при чему ће политички одлучиоци, на основу исказаних потреба и захтева, уважити обавештајне судове и процене, не тежећи да их сведу на минимум. Другачије речено, обавештајни аналитичари и руководиоци морају бити ригорозно поштени и независни у својим судовима уз услов да поседују потребно знање о специфичним интересима политичких креатора. Чак и када се од њих захтева да дају процене политичке природе, што није уобичајено, оне не смеју бити «обојене» личним ставовима. У супротном, обавештајна активност постаје потеря за знањем за сопствено добро и интересе, а не брижљиво усмерени улаз (*input*) за размишљање политичких креатора и процес одлучивања. Такође, у непосредним контактима обавештајни званичници морају информисати политичке одлучиоце о својим стварним обавештајним могућностима и објаснити им значај јасно уобличених обавештајних потреба и захтева.

Политички одлучиоци често нарушавају утврђене оквире институционалног понашања вршећи притисак на обавештајне структуре да креирају процене тако да подржавају постојећу политику. Већ смо нагласили и проблем селективног коришћења обавештајних сазнања, које може имати негативне последице за конкретне политичке акције. Најсвежији пример је парцијално коришћење обавештајних процена америчке извршне власти приликом доношења одлуке о покретању војне кампање против Ирака, наводно због ирачког поседовања хемијског и биолошког оружја које је директна претња националној безбедности САД.⁴⁴⁾ Да би се избегле овакве и сличне ситуације, политички одлучиоци морају више уважавати значај обавештајних процена, и увести праксу информисања обавештајних структура о актуелним правцима своје политике и дугорочним спољнополитичким приоритетима и циљевима.

44) Упореди: The 9/11 Commission Report, Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, New York, W.W. Norton, 2004.

Mladen Bajagic
INTELLIGENCE ACTIVITY IN
THE SYSTEM OF POLITICAL POWER

Summary

Intelligence activity as a social and political phenomenon represents one of the key information channels through which the holders of the political power inform themselves of the situations and changes in external surrounding, which are significant for national security and national interests. As an essential element of informational, i.e. soft power of each state, the intelligence activity perceives its institutionalization through the activity of modern intelligence services as specialized authorities of the executive. On the other hand, intelligence activity has a clearly defined role in the decision-making process (in foreign policy), because it provides relevant and timely final intelligence findings to the holders of the political power, as a base for the further decision-making process. Analyse, production and the interpretation of the findings, as well as proper defining of the informational/intelligence needs and requirements by the holders of the political power have special significance in the process of the intelligence research. These are the points in which the sensibility of the complex relations between intelligence activity and political power diffract.

Key words: intelligence activity, intelligence services, intelligence cycle, political power, political decision-makers, decision-making process, informational/soft power, national security, national interests.

ЛИТЕРАТУРА

- Betts, Richard K., Mahnken, Thomas G. (eds), *Paradoxes of Strategic Intelligence*, London & Portland Or, Frank Cass, 2005.
- Betts, Richard K., *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*, New York, Columbia University, 2007.
- Banks, Chuck., *Covert Action: An Instrument of Foreign Policy*, Maxwell AFB, AL, Air War College, 1994.
- Holsti, Ole R., *Making American foreign policy*, New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2006.
- Drezner, Daniel W. (ed), *Avoiding trivia: the role of strategic planning in American foreign policy*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 2009.

- National Intelligence Council, *Mapping the Global Future*, Washington, Government Printing Office, 2004.
- Johnson, Stuart, Libicki, Martin, Trevorton, Gregory F. (eds), *New challenges, new tools for defense decisionmaking*, Santa Monica, RAND, 2003.
- *Intelligence Estimates: How Useful to Congress?* Washington, DC, Congressional Research Service, Library of Congress, 2006, Internet 13/03/2010, <http://www.fas.org/sgp/crs/intel/RL33733.pdf>.
- *U.S. Intelligence and Policymaking: The Iraq Experience*, Washington, DC, Congressional Research Service, Library of Congress, 2006, Internet 13/03/2010, <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS21696.pdf>.
- Dunn, William L. "Intelligence and Decisionmaking." In Alfred C. Maurer, et al. (eds.) *Intelligence Policy and Process*, Boulder, CO, Westview Press, 1985, p. 220-234.
- Gill, Peter, "Democratic and Parliamentary Accountability of Intelligence Services after September 11th", DCAF, Working paper no. 103. January 2003.
- Hulnick, Arthur S., *Fixing the Spy Machine: Preparing American Intelligence for the Twenty-First Century*, Westport, CT, Praeger, 1999.
- Kent, Sherman, *Strategic Intelligence for American World Policy*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1949.
- Teitelbaum, Lorne, *The Impact of the Information Revolution on Policymakers' Use of Intelligence Analysis*, Santa Monica, CA, Pardee Rand Graduate School, 2005.
- United States. Central Intelligence Agency, *Intelligence and Policy: The Evolving Relationship*, Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2004.
- Andrus, D. Calvin. "Toward a Complex Adaptive Intelligence Community", *Studies in Intelligence*, 2005, Vol. 49, No. 3, p. 63-70.
- Trevorton, Gregory F., Gabbard, Bryan C., *Assessing the Tradecraft of Intelligence Analysis*, Santa Monica, Rand, 2008.
- Trevorton, Gregory F., *The Next Steps in Reshaping Intelligence*, Santa Monica, CA, Rand, 2005.
- Trevorton, Gregory F., *Reshaping National Intelligence for an Age of Information*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Davis, Jack. "Improving CIA Analytic Performance: Analysts and the Policymaking Process", Sherman Kent Center for Intelligence Analysis Occasional Papers, 2002, Vol. 1, No. 2, p. 1-19.
- Davis, Jack, *Tensions in Analyst-Policymaker Relations: Opinions, Facts, and Evidence*, Sherman Kent Center for Intelligence Analysis Occasional Papers, 2003, Vol. 2, No. 2, p. 1-13.

- Gray, David H., Slade, Chris, "Applying the Intelligence Cycle Model to Counterterrorism Intelligence for Homeland Security", *European Journal of Scientific Research*, Vol.24 No.4 (2008), pp.498-519.
- Gill, Peter, Marrin, Stephen, Phythian, Mark (eds), *Intelligence Theory: Key questions and debates*, London and New York: Routledge, 2009.
- Ferris, John Robert, *Intelligence and strategy* (Selected Essay), New York, Routledge, 2005.
- Nye, Joseph S., *The Powers to Lead*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Keohane, Robert O., Nye, Joseph S., *Power and Interdependence* (third ed.), New York, Longman, 2001.
- Бајагић, Младен, *Обавештајна активност и спољна политика - студија случаја САД*, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2004.
- Johnson, Loch K., *Strategic Intelligence 4: Counterintelligence and Counterterrorism: Defending the Nation Against Hostile Forces*, Westport, Connecticut, London, Praeger Security International, 2007.
- Scott, Len, Jackson, Peter, "The Study of Intelligence in Theory and Practice", *Intelligence and National Security*, Vol. 19, No. 2, Summer 2004, pp. 139-169.
- Jackson, Peter, Siegel, Jennifer (eds), *Intelligence and Statecraft: The Use and Limits of Intelligence in International Society*, Westport, Praeger Publishers, 2005.
- Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle of Power and Peace*, Boston, Massachusetts, McGraw-Hill Co., Inc., 1993.
- McDowell, Don, Godman, Jan (eds), *Strategic Intelligence: A Handbook for Practitioners, Managers, and Users* (Revised ed.), Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, The Scarecrow Press., Inc., 2009.
- Herman, Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2008.
- Boyce R., Maiolo J., (eds), *The Origins of World War, Two: The Debate Continues*, Basingstoke, Palgrave, 2003.
- Dombrowski, Peter, Payne, Roger A., "Global Debate and the Limits of the Bush Doctrine", *International Studies Perspective*, No. 4 (2003), pp. 395-408.
- Svendsen, Adam, "The globalization of intelligence since 9/11: frameworks and operational parameters", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 21, No. 1, March 2008, pp. 129-144.
- Johnson, Loch K. (ed), *Handbook of Intelligence Studies*, New York, Routledge, 2007.
- Krizan, Lisa, *Intelligence Essentials for Everyon*, Occasional Paper Number Six, Joint Military Intelligence College, Washington, DC., 1999.
- Johnson, Loch K., "Bricks and Mortar for a Theory of Intelligence", *Comparative Strategy*, No. 22(2003), pp. 1-28.

- Савић, Андреја, Бајагић, Младен, "Улога обавештајне активности у спољној политици", *Наука-безбедност-полиција*, вол. VIII, бр. 1 (2003), стр. 17-50;
- Frankel, Joseph, *The Making of Foreign Policy* (An Analysis of decision Making), London, Oxford University Press, 1968.
- Waltz, Edward, *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*, Artech House Boston & London, 2003.
- Hastedt, Glenn, *Espionage: A Reference Handbook*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2003.
- The 9/11 Commission Report, Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, New York: W.W. Norton, 2004.

Resume

In this paper the author indicates the overlapped and interdependent relations in the system of the political power between the intelligence activities and political decision-makers. The author analyses the general context of intelligence activity development, as a specific social and political phenomenon, i.e. practice and theory, and its relation with the state and political power. Recognizing the historical context of the mutual connection of these two areas, the author tries to point to the complex organizational and functional relations between the intelligence activities and political power, especially reflected in the information phase of the decision-making process (in foreign policy). The author develops the analyses of those relations and connections by noticing the problems between the political decision-makers and intelligence structures through the display of the intelligence cycle process. The author also offers several proposals of the organizational and functional nature, by which the relations between those actors can be improved.

Овај рад је примљен 28. децембра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

Миодраг Лемајић

Београд

ОБАВЕШТАЈНО БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ - механизми контроле -

Сажетак

Предмет ове анализе су врсте, облици и механизми институционалне контроле и надзора над радом обавештајно безбедносних служби Републике Хрватске, које су се у пери оду од 1991. до 2011. године развијале у истој равни са доградњом организације и делокругом рада обавештајно безбедносних установа у Хрватској. Анализом су обухваћене обавештајно безбедносне службе у Хрватској од доласка Хрватске демократске заједнице на власт у бившој Социјалистичкој Републици Хрватској у пролеће 1990. године, односно једностраног проглашења независности Републике Хрватске 1991. године и распада бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Кључна година за завршни део анализе је ступање Републике Хрватске у НАТО априла 2008. године односно хомогенизација поставке обавештајно безбедносне заједнице са стандардима Северноатлантског пакта. Може се констатовати да је главно обележје рефрми које су се одвијале последње две деценије припрема Хрватске за чланство у НАТО и процес ЕУ интеграција (условљавања) те да су, уједно, наведене организације институционални покретачи реформе сектора безбедности. Током наведеног периода, хрватске обавештајно безбедносне службе пролазиле су кроз више етапа (1991, 1993, 1995, 1997, 2002, 2006) током којих су неколико пута реконструисане и дограђиване. Паралелно са реформама које су, политичким одлукама владајућих естаблишмента Републике Хрватске, спровођене над

обавештајно безбедносном заједницом, постепено су се развијале политичка и цивилна контрола, као и стручна координација ове заједнице. Развој овог подсектора, све је више био условљаван приближавањем европским интеграцијама и евроатланским стандардима. Због тога је адекватна пажња усмерена на сагледавање како досадашњих праваца развоја, тако и савремених искустава Републике Хрватске у организацији и деловању обавештајно-безбедносних институција, као темеља њене обавештајне заједнице, али и система националне безбедности у целини.

Кључне речи: Република Хрватска, политички систем, обавештајно-безбедносна заједница, институционална контрола, правци развоја.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА КОНТРОЛА ОД СЕЦЕСИЈЕ ИЗ СФРЈ ДО КРАЈА ДЕВЕДЕСЕТИХ

Настанак обавештајне заједнице Републике Хрватске у легислативно-организационом смислу започиње доношењем „Закона о унутарњим пословима“ и других закона у периоду од 1989. до 1991. године, којима је Служба државне сигурности Социјалистичке Републике Хрватске преформирана у Службу за заштиту уставног поретка („Народне новине“, бр. 55/89; 18/90, бр. 53/91). Том реформом и званично је укинута некадашња Друга Управа Службе државне сигурности, која је деловала на пословима праћења међународног тероризма и југословенске непријатељске емиграције, мада је она у пракси и пре тога престала да функционисе.

Познато је, наиме, да је Република Хрватска створена под патронатом и уз велику асистенцију немачког и аустријско-мађарског фактора и уз максимално учешће и помоћ усташке емиграције. Због тога и не изненађује чињеница да је формирање Службе за заштиту уставног поретка извршено под директним патронатом Немачке обавештајне службе. У основи исто важи и за тада тек формирану Сигурносно-информативну службу, која је номинално била институција ресора одбране са претежно дефанзивним задацима, али је у пракси функционисала и као спољна, офанзивна обавештајна институција („Сигурносно информативна служба за иноземство“).

Према томе, безбедносно-обавештајни систем Хрватске од једностраног проглашења независности Републике Хрватске, 25. јуна 1991. године (а и пре тога, од доласка Хрватске демократске

заједнице на власт у бившој Социјалистичкој Републици Хрватској у пролеће 1990. године), па до марта 1993. године, у основи су чиниле *Сигурносно-информативна служба Министарства одбране Републике Хрватске* и *Служба за заштиту уставног поретка Министарства унутарњих послова Републике Хрватске*.

До 1998. године у обавештајну заједницу ушле су још две службе које су се бавиле обавештајно безбедносним пословима, и то: *Обавештајна управа Главног стожера Оружаних снага Републике Хрватске* и *Хрватска извештајна служба*. Поред њих, у саставу Заједнице се налазила и *Управа за међународну војну сарадњу Министарства одбране Републике Хрватске*, али она није била класична обавештајна служба, јер је до података од интереса за Хрватску долазила кроз контакте дипломатског нивоа, као и кроз размену у оквиру своје надлежности.

Координацију и стручни надзор над овим службама вршио је *Уред за заштиту уставног поретка*, са седиштем у Загребу. Овај Уред је основан 1991. године одлуком Председника Републике Хрватске, а био је непосредно потчињен кабинету Председника Републике. Најзад, Уред за заштиту уставног поретка био је и организационо лоциран у просторијама Уреда Председника Републике. Уред за заштиту уставног поретка је престао с радом током 1993. године када је новом одлуком Председника Републике основан *Уред за националну сигурност* (УНС), који је у законски оквир стављен доношењем Закона о Уреду за националну сигурност из 1995. године¹⁾. Циљеве и задатке обавештајне заједнице одређивали су Стожерни одбор националне сигурности и Координацијски одбор обавештајне заједнице.

Стожерни одбор националне сигурности (СОНС) је имао задатке да усмерава и усклађује рад државних министарстава у обављању послова националне безбедности. Наведено тело је утврђивало циљеве и задатке те одобравало планове активности обавештајне заједнице. Седницама Одбора, је председавао руководиоца Уреда за националну сигурност (УНС) а чланови Одбора су заменик руководиоца Уреда за националну сигурност, руководиоца Хрватске извештајне службе и министри државних министарстава. Заседањима Одбора су активно присуствовали и саветници

1) За период стварања Хрватске 1991. године карактеристично је “преузимање” скраћеница из времена Независне Државе Хрватске. Тако, на пример, УНС је био скраћеница за Усташку надзорну службу.

Председника Републике за националну безбедност и за унутрашњу политику.

Координацијски одбор обавештајне заједнице (КООЗ) представљао је оперативно тело које је било одговорно за реализацију задатака добијених од Стожерног одбора националне сигурности. Основни задатак Координацијског одбора обавјештајне заједнице је био да координира рад свих служби у извршавању добијених задатака.

Седницама Координацијског одбора обавјештајне заједнице, председавао је руководиоца Хрватске извештајне службе. Поред њега, чланови су били заменик руководиоца Хрватске извештајне службе, руководиоца Службе за заштиту уставног поретка (који је по функцији био помоћник Министра унутрашњих послова), затим помоћник Министра одбране за безбедност, начелници службе СИС и Обавештајне управе Главног стојера оружаних снага Републике Хрватске као и начелник Управе за међународну војну сарадњу Министарства одбране. У случају да се расправљало о питањима из њихове надлежности, председавајући Координацијског одбора обавјештајне заједнице је био овлашћен да на седнице позове и представнике Националне средишњице електронског извиђања, Обавештајне академије, Финансијске полиције, Управе Хрватске царине, Криминалистичке полиције и Војне полиције.

Као оперативно координирајуће тело, Координацијски одбор обавјештајне заједнице се између осталог бавио и изработом годишњих планова рада обавештајне заједнице; изработом планова заједничких оперативних акција; усклађивањем рада појединих служби унутар обавештајне заједнице, анализом и оценом битнијих оперативних акција; усклађивањем правилника о применама средстава и метода рада служби; обуци припадника појединих служби и опремању служби оперативно-техничким средствима. Један од, можда, најважнијих задатака Координацијског одбора обавјештајне заједнице је био решавање спорних случајева питања надлежности и делокруга рада појединих служби, што је евидентни проблем у многим земљама.

Најзад, контролу законитости деловања свих служби обавља Саборски одбор за унутарњу политику и националну сигурност коме је руководиоца УНС подносио извештај најмање једанпут годишње. Упркос томе, сматрано је да над обавештајном заједницом Републике Хрватске није било праве уставне контроле, због чега се

у многим елементима испољавала као политичка полиција у најнегативнијем смислу тог појма.²⁾

РЕФОРМА ОБАВЕШТАЈНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И НАДЗОР У ПЕРИОДУ 1998-2002. ГОДИНЕ

Од чина сепаратистичког иступа Хрватске из СФРЈ, све чланице обавештајне заједнице Републике Хрватске, биле су задужене да коришћењем посебних средстава и метода, у иностранству и земљи прикупљају податке од интереса за националну безбедност Хрватске. Приоритет рада свих органа безбедности Републике Хрватске су представљали Срби без обзира на чињеницу где се територијално налазили и то како унутар Хрватске, тако и било где у окружењу. Поље рада читаве обавештајне заједнице су одређивала и координирала два државна тела, и то: *Стожерни одбор националне сигурности* и *Координацијски одбор обавештајне заједнице*.

Прикупљене обавештајне податке из области политике, економије, борбе против тероризма и организованог криминала, као и податке који се односе на заштиту важних личности и објеката у земљи и иностранству, као и прикупљене контраобавештајне податке, Обавештајна заједница је након њихове процене достављала Председнику државе, председнику Владе и министрима државних министарстава.

Сигурносно-извештајна служба је формирана у оквиру Министарства одбране са надлежностима за планирање, организацију и реализацију војних контра-обавештајних послова, као и послова физичке заштите ресорног министарства. У оквиру реализације контраобавештајних и других безбедносних послова, Сигурносно информативна служба је штитила јединице и установе хрватске војске, као и ресорно министарство. Служба је била под надзором и руководством Министарства одбране, а одређене субординирајуће односе имала је и са Главним стожером Хрватске војске. Службом је руководио заповедник Сигурносно информативне службе, као помоћник Министра одбране за сигурност одговоран председнику Републике и директору Уреда за националну сигурност, па тек онда ресорном министру. У надлежности Сигурносно информативне службе су били хрватски војни аташеи, а путем примене

2) Anžić A., "Varnostne službe Republike Hrvatske in problem parlamentarnega nadzora nad njimi", *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav*, no. 8 /1995, pp. 108, 111.

метода сарадње са обавештајним органима и установама Северно-атлантског пакта вршила је размену обавештајних података. Уредбе и акте о раду Сигурносно информативне службе доносио је министар одбране, а контролу рада службе вршила су тела овлашћена посебним прописима.

Одељења ове службе деловала су у оквиру сва три вида хрватске војске, при командама оперативних зона су били одсеци, а у оперативним јединицама оружаних снага за контраобавештајне послове обавештајни официри. Од октобра 1997. године Сигурносно информативна служба је установила у својој структури одељења за операције, истраге криминалних активности, контраобавештајне и безбедносне послове на нивоу централе службе. Сигурносно информативна служба није имала законско овлашћење за поступање према цивилним лицима - држављанима Републике Хрватске, осим у случају ратних операција, када је одлуком Министра одбране рад могао бити проширен и на цивилна лица на ратном подручју.

Обавештајна управа Главног стоже Оружаних снага Републике Хрватске (позната и као Пета управа) је основана 1991. године, као војна обавештајна служба, задужена за обавештајну координацију обавештајних органа сва три вида хрватске војске, као и пружање стратегијске обавештајне подршке Главном стоже ру оружаних снага. Бавила се прикупљањем стратегијских и оперативних обавештајних сазнања о оружаним снагама суседних земаља и других држава које могу војнички угрозити националну безбедност и интегритет Републике Хрватске. Као обавештајна управа Главног стожера имала је четири одељења: 1) аналитичко одељење; 2) одељење за прикупљање обавештајних података; 3) одељење за извиђање и електронски обавештајни рад (ЕЛИНТ); и 4) одељење за безбедност електронских комуникација и примену електронских контрамера.

Служба за заштиту уставног поретка (СЗУП) формирана је у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Хрват-

ске.³⁾ Наиме, два месеца по отцепљењу Хрватске из СФРЈ, Хрватски Сабор доноси Закон о унутарњим пословима,⁴⁾ којим престаје да важи „Закон о органима унутрашњих послова“ из 1988. године. Самим тим престаје да постоји и Служба државне сигурности, уместо које се формира Служба за заштиту уставног поретка. Сагласно томе, Служба за заштиту уставног поретка је представљала класичну службу безбедности и политичку полицију, која је наставила праксу рада бивше Службе државне сигурности, посебно у време отцепљења бивше СР Хрватске од СФРЈ и стицања независности Републике Хрватске. Надзор над законитошћу рада Службе за заштиту уставног поретка вршио је *Одбор за унутрашњу политику и националну безбедност* Заступничког дома хрватског Сабора.

Служба за заштиту уставног поретка је у највећој мери задржала организацију бивше Службе државне сигурности чије седиште је било у Загребу. Унутрашњу организацију чинила су четири проблемска сектора: (а) сектор за *оперативне послове*, са одељењима за противтероризам и контраобавештајне послове; (б) сектор за *аналитичке и извештајне послове*, организован у одељења за аналитичке, извештајне послове, и за документацију; (в) сектор за *оперативно-техничке послове*, организован у одељења за електронске комуникације, специјалну технику, и информатику; и (г) *сектор за унутрашњу заштиту и правне послове*, задужен за контраобавештајну заштиту објеката и службеника Службе за заштиту уставног поретка, унутрашњу контролу, физичку заштиту лица и објеката државних и политичких лидера Хрватске, оперативних провера, и др.

Оснивање *Уреда за националну сигурност* током марта 1993. године, иако без законске регулативе, сматра се нуклеусом обавештајне заједнице у Хрватској - која је подигнута на искуствима и уз помоћ западних земаља, а нарочито немачке и америчке обавештајне заједнице.⁵⁾ Уред за националну сигурност (УНС) је у тре-

3) Поред СЗУП и редовне полиције, у саставу МУП-а Хрватске, нашао се и до тада фактички нелегални Збор народне гарде, који је на тај начин легализован у оружаним дејствима на територији Републике Хрватске. Одређени куриозитет у односу на Збор народне гарде је био тај да је чланом 26. Закона о унутарњим пословима било регулисано да Јединицама Збора народне гарде (ЗНГ) командује Министарство одбране. Увођењем ЗНГ у МУП Хрватске, извршена је легализација, до тада, практично добровољачке паравојне формације.

4) Види: *Народне новине Републике Хрватске*, бр. 29 од 17.6.1991. Закон о унутарњим пословима заведен под ознаком Класа: 200-01/91-04/02.

5) Упореди: Жунец О., Домишљановић Д., *Обавештајно-сигурносне службе Републике Хрватске*, Наклада Јесенски и Турк, Загреб, 2000, стр. 102-119.

нутку оснивања, било државно извршно тело чији су задаци били усклађивање, усмеравање и надзор тела државне управе који обављају послове националне безбедности. Иако се, без сумње ради о једној од најосетљивијих институција државне управе, Уред за националну сигурност је у законски оквир стављен тек нешто више од две године касније, односно јуна 1995. године, доношењем Закона о Уреду за националну сигурност.

Уред је, према Закону о Уреду за националну сигурност, конкретно био задужен за: усклађивање рада државних министарстава у обављању послова националне безбедности; усмеравање и надзор рада обавештајних и контраобавештајних служби; обједињавање, рашчлањавање и процена обавештајних података и извештаја потребних за обављање уставних овлашћења Председника Републике и Владе Републике Хрватске, као и за контраобавештајну заштиту и непосредно обезбеђење Председника Републике, Хрватског државног сабора, Владе Републике Хрватске и објеката које они користе⁶⁾.

Поред наведених, стручне послове у Уреду су извршавале и Национална служба електроничког извиђања (НСЕИ), као и Обавештајна академија. На основу доступних чињеница, може се констатовати да је читав организација Уреда била директно везана за Председника Републике, који је челног човека постављао директно својом Уредбом а остале руководиоце уз формални предлог руководиоца Уреда.

Извршавање наведених задатака, Уред за националну сигурност је вршио кроз следеће организационе јединице које су се налазиле у његовом саставу: Хрватска извјештајна служба; Надзорна служба; Стожер осигурања; Национална служба електроничког извиђања и Обавјештајна академија У ширем смислу посматрано, чланице обавештајно-безбедносне заједнице Хрватске су биле и Управа за обавјештајно-аналитичку делатност Министарства обране и Седма управа Министарства вањских послова Републике Хрватске.

Хрватска извјештајна служба је била централна и фактички најзначајнија служба Уреда за националну безбедност. Централа Хрватске извјештајне службе налазила се у Загребу, на челу службе је био директор (равнатељ), који је уједно био и заменик ди-

6) Види: Народне новине Републике Хрватске, бр. 35 од 06.06.1995. Закон о уреду за националну сигурност заведен под ознаком Класа: 200-01/94-01/05, од 17.05.1995. године

ректора Уреда за националну сигурност. Као спољна обавештајна служба, ХИС је имала задатке да оперативним радом у иностранству прикупља обавештајне податке од интереса за Републику Хрватску, обједињава, анализира и доставља обавештајне податке и извештаје Председнику Републике, руководиоцу Уреда за националну сигурност, председнику Владе као и одређеним министрима у Влади Хрватске. Њена активност на територији Републике Хрватске је законски била ограничена на активности које су искључиво биле усмерене према странцима и то у сарадњи са другим службама (првенствено Службом за заштиту уставног поретка). Хрватска извештајна служба је била организована у четири дирекције и то за:

1. аналитички рад;
2. операције;
3. научно-технолошки рад; и
4. административне и логистичке послове.

Примењивала је све савремене обавештајне методе, првенствено агентурни метод и метод прикупљања обавештајних сазнања из отворених извора. За своју делатност није имала полицијска овлашћења. Била је овлашћена за сарадњу са страним обавештајним службама, као и за усмеравање и координацију рада служби читаве обавештајне заједнице Републике Хрватске. Надзор над радом Службе, од стране извршне власти, је вршио председник Републике, док је надзор над законитошћу рада био поверен Заступничком дому хрватског Сабора, односно *Одбору за унутрашњу политику и националну сигурност* Заступничког дома.

Надзорна служба у оквиру Уреда за националну сигурност је представљала суштински унутрашњу контролу која је требала да врши надзор над уставности и законитости рада обавештајних служби - чланица обавештајне заједнице Републике Хрватске, као и других унутрашњих јединица Уреда. Надзорна служба је подносила извештаје руководиоцу Уреда као и надлежном министру у влади.

Стожер осигурања, заправо није био служба, иако су пред њим били комплексни задаци заштите врха државе и објеката. Радило се суштински о координативном телу које је вршило надзор и које је усмеравало рад неколико служби које су обављале послове обезбеђења и заштите штићених личности и објеката. Стожер

осигурања је предлагао циљеве, стратегију и планове заштите важних личности које су боравиле у посети Републици Хрватској, Председника Републике, Председника Хрватског државног сабора, Председника Владе Републике Хрватске и других штићених особа као и објеката које они користе.

Национална служба електроничког извиђања (НСЕИ) је била стручна служба Уреда за националну сигурност, која је функционално повезана са тзв. Средишњицом електроничког извиђања Главног стожера оружаних снага Републике Хрватске (ГС ОС РХ). У суштини ради се о служби за електронско извиђање, односно служби која се бавила прикупљањем обавештајних података пресретањем и прислушкивањем електронских комуникација противника⁷⁾. Служба је поред тога координирала, усмеравала и надзирала електронско извиђање свих врста сигнала изван граница РХ. Слично Хрватској извјештајној служби, њена активност унутар земље је такође, официјелно, била лимитирана. Наиме, унутар граница Републике Хрватске, према позитивним прописима, Национална служба електроничког извиђања је имала право да врши прислушкивање комуникација само у случајевима радио-извиђања диверзантско-терористичких веза и неодобрених сигнала обавештајне намене (тзв. агентурне везе). Служба је поред наведених активности, била и носилац свих послова везаних за криптографију у органима државне власти.

Обавјештајна академија је била замишљена као наставна и истраживачка установа Уреда за националну сигурност, чији је био задатак обука и образовање кадрова за потребе обавештајних служби Републике Хрватске. Иако је официјелно формирана Законом о Уреду за националну сигурност, Обавјештајна академија Уреда за националну сигурност је почела је са радом тек у октобру 1998. године када је примила прве полазнике.

Управа за обавјештајно-аналитичку делатност Министарства обране, је представљала аналитичку војну обавештајну уста-

7) Иако је термин "противник" уобичајен у обавештајној делатности и означава све државе према којима нека служба предузима одређене - специфичне мере, у овом случају се противником у првом реду сматрају припадници српског народа и то како у тадашњој Републици Српској Крајини, и Републици Српској, тако и у Републици Србији. Доказ за ово су снимци разговора високих државних функционера Републике Српске, Републике Српске Крајине и Републике Србије који су изнети на суђењу Слободану Милошевићу бившем председнику Савезне Републике Југославије пред Међународним судом за ратне злочине у Хагу.

нову, а деловала је почев од септембра 1997. године, под надзором Помоћника Министра одбране за обавештајно-аналитичку делатност.

Седма управа Министарства вањских послова Републике Хрватске⁸⁾. Делокруг рада и организација ове ресорне службе је био углавном у домену комуникацијске безбедности, контраобавештајне и безбедносне (физичко-техничке) заштите дипломатско-конзуларних објеката Министарства вањских (односно иностраних) послова у иностранству.

ПРИПРЕМЕ ЗА НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ РЕФОРМЕ СЛУЖБИ (2002-2006. ГОДИНА)

После смрти председника Фрање Туђмана и победе опозиционе коалиције на изборима, стекли су се услови за обимну реконструкцију обавештајне заједнице, делимично и због бројних неправилности и злоупотреба у раду појединих служби које су у међувремену откривене. Током 2002. године заједница је суштински трансформисана, а са њом и целокупни обавештајно-безбедносни систем Републике Хрватске.

Наиме, Служба за заштиту уставног поретка је, из Министарства унутрашњих послова, издвојена у самосталну аутономно-централну контраобавештајну службу под називом Протубавјештајна агенција (ПОА), која је за свој рад непосредно одговорна премијеру и председнику Републике, док је Уред за националну сигурност трансформисан у Вијеће за националну сигурност, у оквиру кога је основан Савјет за координацију сигурносних служби. Хрватска извјештајна служба, као аутономно-централна спољна обавештајна агенција је реорганизована у Обавјештајну агенцију (ОА), а постојеће обавештајне и контраобавештајне установе Министарства одбране Републике Хрватске (СИС), Управа за извјештајно-аналитичке просудбе и Обавјештајна управа Главног стојера Оружаних снага су обједињене у јединствену Војно сигурносну агенцију (ВСА).

Према томе, обавештајно-безбедносне институције Републике Хрватске до средине 2006. године биле су:

8) *УП управа Министарства вањских послова* Републике Хрватске је основана Законом о иноземним пословима 1991. године и Законом о вањским пословима из 1996. године

1. Обавјештајна агенција Републике Хрватске (ОА);
2. Протубавјештајна агенција (ПОА);
3. Војносигурносна агенција (ВСА); и
4. Завод за информацијску сигурност и крипто-заштитну технологију.

Обавјештајна агенција (ОА) је аутономно-централна спољна обавештајна служба Републике Хрватске. Као наследница ХИС, Агенција такође није имала полицијска овлашћења, а њена унутрашња организација у многоме је подсећала на ХИС. Централа службе се налазила у Загребу, а остали организациони делови су легендарани и лоцирани у иностранству. Службом су руководили равнатељ и његов заменик, док су нижим организационим јединицама руководили помоћници и начелници.

Поред обавештајних послова оперативне природе, Агенција је била задужена и за израду и уступање стратешких обавештајних докумената (анализа, процена, пресека и прогноза) о дешавањима у иностранству која могу имати и имају везу са националном безбедношћу Републике Хрватске. То се посебно односи на међународни тероризам, пролиферацију оружја за масовно уништење, као и транснационални организовани криминал, како у непосредном окружењу тако и на глобалном плану. У обављању послова за Протубавјештајну агенцију (ПОА) и Војну сигурносну агенцију (ВСА), Агенција је могла, у споразуму с њима, користити њихове службене просторије. Агенција је била задужена и за контраобавештајну заштиту и безбедност држављана и институција Републике Хрватске у иностранству, у ком циљу је сарађивала с одговарајућим службама Министарства спољних послова.

Протубавјештајна агенција (ПОА), наследница Службе за заштиту уставног поретка, основана је Законом о сигурносним службама Републике Хрватске као класична територијална контраобавештајна служба, за свој рад непосредно одговорна Влади Републике Хрватске и премијеру. Задужена је за прикупљање, анализу, обраду и процену података о деловању страних обавештајних служби, као и о деловању појединаца, група и организација на територији Републике Хрватске која су усмерена против националне безбедности Хрватске. Спроводи контраобавештајну заштиту и штити личности, објекте и просторе одређене одлуком Владе и

обавља друге послове у вези обезбеђења важнијих скупова и састанака на захтев Владе Републике Хрватске.

Руководни врх службе чинили су равнатељ и његов заменик, као и помоћници и начелници који руководе појединим организационим деловима службе. Равнатељ и његовог заменик се именују и разрешавају решењем које заједно потписују председник и премијер Републике Хрватске, на основу мишљења Одбора Хрватског сабора за унутрашњу политику. Унутрашња организација службе је наслеђена од Службе за заштиту уставног поретка. Унутар Агенције је деловао и *Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација*, који врши техничку координацију с телекомуникационим операторима у Републици Хрватској, надзире организацију информационе безбедности у органима државне власти, усмерава реализацију мера из подручја информационе безбедности и криптозаштите органа државне власти.

У реализацији законом утврђеног делокруга рада, Агенција је примењивала све савремене методе рада обавештајних служби, од агентурног, преко техничког, до метода сарадње. У обављању послова из области контраобавештајне заштите, била је овлашћена да израђује безбедносне процене о могућој угрожености штићених лица и објеката; обавља безбедносне провере лица која имају приступ штићеним особама, објектима и просторима; примењује мере противприслушне заштите у објектима и просторима; и учествује у планирању, реализацији и надзору техничких и физичких мера безбедности. О прикупљеним подацима је водила различите збирке и регистре и друге евиденције.

Поред контраобавештајне заштите израђивала је безбедносне провере лица којима се поверавају тајни подаци и предмети од посебног интереса и лица које могу имати приступ таквим подацима и предметима. Такође, израђивала је и безбедносне провере за руководиоце и запослене у безбедносним службама, Уреду Вијећа за националну сигурност, као и друге особе за које је то одређено одредбама Закона. Безбедносне провере су вршене и за друга лица која се именују на послове у државној управи од посебног значаја за националну безбедност. Провере су се вршиле и за особе које се примају у хрватско држављанство, странце који борава у Хрватској чији је боравак од значаја за безбедност државе, као и за друге ка-

тегорије лица (правна и физичка лица која имају склопљене уговоре о пружању одређених услуга служби и сл)⁹⁾

Војно-сигурносна агенција (ВСА) је организациона јединица Министарства одбране за планирање и пружање подршке Министарству одбране и оружаним снагама Републике Хрватске. Основана је Законом о сигурносним службама, којим су обједињене Сигурносно-информативна служба Министарства одбране (СИС) и Обавештајна служба Министарства одбране. У обављању обавештајних послова прикупља, анализира, обрађује и процењује податке о оружаним снагама и одбрамбеним системима других земаља, о спољним притисцима, о активностима у иностранству које су усмерене на угрожавање одбрамбене безбедности земље. У обављању контраобавештајних послова прикупља, анализира, обрађује и процењује обавештајне информације и друге податке о намерама, потенцијалима и плановима појединаца, група и организација у земљи којима је циљ угрожавање одбрамбене моћи државе, и предузима мере откривања, праћења и супротстављања овим активностима¹⁰⁾.

Све мере и радње које се тичу контраобавештајне заштите, Војно сигурносна агенција може примењивати према припадницима Министарства одбране и оружаних снага, као и грађанима запосленима у телима, службама или установама Министарства одбране и оружаних снага, само када је то у вези с обављањем њихових дужности или послова и само у просторима и објектима Министарства одбране и оружаних снага. Организациона структура Војно сигурносне агенције обухватала је и формацију *Обавештајна управа J-2* Главног стожера, која се бавила прикупљањем података за потребе оперативних јединица Хрватске војске. У свом саставу је имала начелника управе, одељење за планирање и прикупљање података, одељење за њихову анализу, одељење безбедности и логистику. Задаци су јој били: обавештајна и безбедносна подршка јединица, усмеравање и подршка извиђачких јединица, обука извиђачких јединица.

9) Савић А., Бајагић М., *Безбедност света од тајности до јавности*, ВШУП, Београд, 2005, стр. 359.

10) Према Закону из 2002. године, ВСА је у мирнодобским условима била ограничена само на обраду обавештајних података које је прикупила ОА, с тим што је у доба рата или непосредне ратне опасности могла и сама да прикупља обавештајна сазнања оперативним радом у иностранству. Пошто такво решење није у складу са НАТО-стандардима, ВСА је 2006. године темељно реформисана и преименована у ВСОА.

Стратејско електронско извиђање у оквиру контраобавештајних активности и мера, посебно за потребе Обавјештајне агенције и Војно сигурносне агенције вршила је *Средишњица електроничког извиђања* Главног стожера оружаних снага.

Планове стратегијског електронског извиђања за потребе Обавјештајне Агенције и Војно сигурносне агенције утврђивао је *Савјет за координацију сигурносних служби* на предлог руководиоца тих служби. За извршење ових планова задужен је министар одбране. Министар одбране је такође дужан да у оквиру Главне инспекције одбране обезбеди спровођење надзора над законитошћу рада Средишњице електроничког извиђања. Извештаје Главне инспекције доставља одбору Сабора Републике Хрватске, надлежном за националну безбедност.

Завод за информацијску сигурност и крипто-заштитну технологију основан је као посебна безбедносна установа Владе Републике Хрватске. Задужен је за истраживање и развој протокола, опреме, средстава и технологије намењене за заштиту тајних података у информационим и телекомуникационим системима, као и информационих и телекомуникационих мрежа којима се тајни подаци размењују у систему националне безбедности Републике Хрватске. Функција Завода била је пружање подршке другим обавештајним и безбедносним установама, односно пружање услуга другим службама у области заштите тајности података. На челу Завода био је директор, који је био одговоран за извршавање свих функција Завода, а у сарадњи са Савјетом за координацију сигурносних служби бринуо је о заштити тајних података који се дају другим безбедносним установама.

НАТО И ЕУ КАО СУШТИНСКИ ПОКРЕТАЧИ И КОНТРОЛОРИ РЕФОРМЕ СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТскоЈ

Последњу реформу хрватског обавештајно-безбедносног система означило је усвајање Закона о сигурносно-обавјештајном саставу Републике Хрватске, који је ступио на снагу 17. августа 2006. године. Тиме је прописана нова организација хрватских служби, пошто су се дотадашња Протубавјештајна агенција (ПОА) и Обавјештајна агенција (ОА) спојиле у једну службу са називом: *Сигу-*

росно—обавјештајна агенција (СОА), док је Војно-сигурозна агенција (ВСА) реформисана у Војну сигуротно-обавјештајну агенцију (ВСОА). Циљ нових законских решења је редуковање система обавештајне заједнице, давање већих овлашћења службама безбедности и увођење новог система контроле служби безбедности. У том смислу, вршење надзора над службама поверено је Хрватском сабору, посредством његовог Одбора за националну сигурност, а јавна контрола рада служби Вијећу за грађански надзор сигуротно—обавјештајних агенција.

Према овом закону, сарадња председника Републике¹¹⁾ и председника Владе у усмеравању рада нових агенција остварује се преко Вијећа за националну сигурност. За оперативно усклађивање рада тих служби надлежан је Савјет за координацију сигуротно—обавјештајних агенција. Према томе, обавештајну заједницу Републике Хрватске у складу са актуелним Законом, чине само две безбедотно-обавештајне агенције и то: Сигуротно-обавјештајна агенција и Војно сигуротно-обавјештајна агенција, које покривају комплетно цивилно и војно подручје безбедотног и обавештајног рада у земљи и иностранству. Поменуте агенције немају егzekутивна (репресивна) овлашћења. Њихов рад састоји се у посебним облицима прикупљања тајних и јавних података од значаја за националну безбедност у цивилној и војној сфери, обради и анализи тих података и пружању информацијске подршке доносиоцима политичких одлука и државним телима која примењују законе у подручјима која су од интереса и значаја за националну безбедност.

Ради остваривања координације и сарадње Председника и Владе Републике Хрватске у усмеравању рада обавештајних и безбедносних служби, основано је Вијеће за националну сигурност, а ради оперативног усклађивања рада ових служби основан је Савјет за координацију сигуротно-обавештајних агенција. Такође су основани Завод за сигурност информацијских сустава, Оператив-

11) Република Хрватска је унитарна држава, чије је политичко уређење комбинација председничког система и парламентарне демократије. Шеф државе је председник Републике који, поред репрезентативних функција, има и одређене ингеренције у области одбране и безбедности, а у његовој надлежности је и именовање мандатара за састав Владе.

но-технички центар за надзор телекомуникација и Уред Вијећа за националну сигурност¹²⁾.

Поред тога, ради остваривања цивилног надзора над радом обавештајних и безбедносних служби основано је Вијеће за грађански надзор сигурносно-обавештајних агенција. Најзад, парламентарни надзор над обавештајним и безбедносним службама врши Хрватски сабор, и то непосредно и путем посебног Одбора надлежног за националну безбедност.

Вијеће за националну сигурност је тело задужено за стратегијску међуресорску координацију обавештајног рада, а чине га Председник Републике, председник Владе, члан Владе задужен за националну сигурност, министри одбране, унутрашњих послова, иностраних послова, правосуђа и начелник Главног стожера Оружаних снага Републике Хрватске. Функције овог тела су:

- Утврђивање предлога средстава за рад обавештајних и безбедносних служби која се обезбеђују у буџету;
- Разматрање и процена обавештајних и безбедносних претњи и ризика, као и доношење смернице и закључака о начинима заштите и остваривања интереса националне безбедности;
- Разматрање питања из делокруга рада обавештајних и безбедносних служби и начини остваривања сарадње Председника Републике и Владе у усмеравању рада тих служби;
- Утврђивање програмских оријентација за рад служби, те других одлука највиших органа државне власти којима се усмерава рад обавештајних и безбедносних служби;
- Утврђивање мера које предузимају Председник Републике и Влада у вези са резултатима надзора над радом обавештајних и безбедносних служби;
- Разматрање осталих питања у вези с радом и управљањем над обавештајним и безбедносним службама.¹³⁾

Законом о сигурносно-обавјештајном саставу такође је предвиђено да у раду Вијећа за националну сигурност учествује председник Хрватског сабора, као и да седницама овог тела председава

12) *Уред Вијећа за националну сигурност* формиран је с циљем обављања стручних и административних послова за оба новоформирана тела, као и за обављање других стручних послова из домена надзора над радом обавештајних и безбедносних служби (нпр. контролу законитости рада, увид у коришћење средстава, надзор над сарадњом између појединих служби и сарадње са одговарајућим службама других земаља и сл.).

13) Детаљније видети: Милошевић М., Срећковић З., *Безбедносне службе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2010, стр. 493-501.

Председник Републике, а да конкретне одлуке супотписују Председник Републике и председник Владе. У доба ратног стања и „стања непосредне угрожености опстојности, неовисности, јединствености и територијалне цјеловитости Републике Хрватске“, у раду Вијећа за националну сигурност учествују председник парламентарног одбора надлежног за националну сигурност, министар финансија и министар привреде. Најзад, у ситуацијама када ово Вијеће расправља о стању националне безбедности у држави, односно када расправља о предлогу Стратегије националне сигурности, као и у другим случајевима од посебног значаја, у његовом раду могу, по позиву, учествовати и друга лица.¹⁴⁾

Уред Вијећа за националну сигурност формиран је с циљем обављања стручних и административних послова за оба новоформирана тела, као и за обављање других стручних послова из домаћег надзора над радом обавештајних и безбедносних служби (нпр. контролу законитости рада, увид у коришћење средстава, надзор над сарадњом између појединих служби и сарадње са одговарајућим службама других земаља и сл.).

Савјет за координацију сигурносно-обавештајних агенција је тело задужено за оперативну координацију обавештајних и безбедносних служби, али и за припремање материјала који се разматрају на седницама Вијећа за националну сигурност. Сачињавају га члан Владе задужен за националну сигурност, као заменик председника Савјета, саветник Председника Републике за националну сигурност, као потпредседник Савјета, равнатељ сигурносних служби и предстојник Уреда Вијећа за националну сигурност. Седнице Савјета сазива и питања, о којима ће се расправљати и одлучивати одређује председник Савјета. У раду Савјета за координацију сигурносних служби могу, по позиву председника Савјета, учествовати и друга лица.

Сигурносно-обавештајна агенција представља аутономну обавештајно безбедносну службу чија је надлежност: загранично деловање на прикупљању, анализирању и процењивању података политичког, економског, војног и безбедносног карактера; супростављање тероризму и другим облицима организованог насиља; прикупљање, анализирање и процена података о деловању страних обавештајних служби према Републици Хрватској; праћење дело-

14) *Ibid.*

вања појединих лица, група и организација на територији Хрватске која су усмерена против националне безбедности; сузбијање организованог и економског криминала; учешће у контраобавештајној заштити и обезбеђењу штићених лица, објеката и простора, као и важнијих скупова и састанака на захтев Владе Републике Хрватске. Према томе, Сигурносно обавјештајна агенција је у свему презула функције досадашњих Протубавјештјне агенције и Обавјештајне агенције.

Војна сигурносно-обавјештајна агенција представља посебну организациону јединицу Министарства одбране за планирање и спровођење подршке том Министарству и Оружаним снагама, у циљу одбране постојања, суверености, независности и територијалне целовитости Републике Хрватске. Војна сигурносно -обавјештајна агенција је надлежна за прикупљање података у иностранству о војскама и одбрамбеним системима других земаља и спољним притисцима који могу имати утицај на одбрамбену сигурност, односно о активностима у иностранству које су усмерене на угрожавање спољне безбедности земље. Унутар земље ВСОА такође прикупља и анализира податке о активностима усмереним на угрожавање одбрамбене моћи државе. Према томе, Војна сигурносно-обавештајна агенција је задржала надлежности Војно сигурносне агенција, али јој је делокруг рада проширен и на деловање у иностранству, у складу са НАТО стандардима.¹⁵⁾

Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација (ОТЦ), у складу са одредбама Законом о сигурносно-обавјештајном саставу из 2006. Године, обавља техничку координацију с телекомуникационим операторима у Републици Хрватској, надзире организацију безбедности информационих система у органима државне власти, усмерава спровођење мера „информацијске сигурности и крипто-заштите тјела државне власти“, али надзире и рад „даваатеља телекомуникацијских услуга у оквиру састава сигурности Републике Хрватске“. Центар је задужен и за оперативно-техничку координацију тела која су овлашћена за примену мера тајног надзора телекомуникација (полиција, СОА; ВСОА).

15) *Обавештајна управа Ј – 2*, служба у саставу ВСОА, али смештена у Главни стојер Оружаних снага, са задатком прикупљања података за потребе оперативних јединица војске (групно извиђање).

Miodrag Lemajić

**INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICES
OF THE REPUBLIC OF CROATIA
- CONTROLE MECHANISMS -**

Summary

Subjects of this analysis are types, forms and mechanisms of institutional control and supervision of intelligence and security services of the Republic of Croatia, which in the period from 1991. until 2011. were developed in the same plan with the enhancement of the organization and scope of work of intelligence and security institutions in Croatia. This analysis includes intelligence and security services in Croatia since Croatian Democratic Community came to power in former Socialist Republic of Croatia in spring 1990. i.e. unilateral declaration of independence of Republic of Croatia in 1991. and breakdown of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Crucial year for final part of the analysis is the entry of Republic of Croatia into NATO in April 2008, i.e. the homogenization of the security and intelligence community settings with the standards of the North Atlantic pact. It may be noted that the main feature of the reforms that took place in the last two decades is preparation of Croatia for NATO membership and EU integration process (conditioning) and that, at the same time, these organizations essentially triggers security sector reform. During this period, the Croatian intelligence security services went through several stages (1991, 1993, 1995, 1997, 2002, 2006) during which several times rebuilt and reconstructed. Parallel with the reforms, which were, by policy decisions of governing the establishment of the Republic of Croatia, carried out over the security intelligence community, have gradually developed political and civil control, as well as professional coordination of the community. The development of this sub-sector, was more and more determined by the approach of European integration and Euro-Atlantic standards. Therefore, adequate attention is focused on understanding, the current lines of development, as well as contemporary experiences of the Republic of Croatia in the organization and operation of intelligence and security institutions as the basis for its intelligence community and the national security system as a whole.

Key words: Republic of Croatia, political system, intelligence and security community, institutional control, development directions

ЛИТЕРАТУРА

- Anžič A., „Varnostne službe Republike Hrvaške in problem parlamentarnega nadzora nad njimi“, *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav*, no. 8 /1995, pp. 99–114.
- Бајагић М., *Шпијунажа у XXI веку: савремени обавештајно-безбедносни системи*, Book&Marso, Београд 2008.
- Ђеранић П., *Ко контролише обавештајне службе*, Бесједа, Бања Лука 2008.
- Edmunds T., *Security sector reform in transforming societies: Croatia, Serbia and Montenegro*, Manchester University Press, Manchester 2007.
- Fogel, D., *Policing in Central and Eastern Europe*, European Institut for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Helsinki 1994.
- Gause K., „Croatia Resaffles Command“, in: *Jane's Intelligence Review*, No 8/1996.
- Гризолд А., Таталовић С., Цвртила В., *Сувремени системи националне сигурности*, Факултет политичких знаности, Загреб, 1999.
- Коточевски, М., *Современи разузнавачки служби*, Македонска цивилизација, Скопје 2002.
- Маслеша Р., *Теорије и системи сигурности*, Магистрат, Сарајево, 2003.
- Миливојевић М., „Croatia's Intelligence Services“, in: *Jane's Intelligence Review*, No. 9/1994.
- Милошевић М.; Срећковић З., *Безбедносне службе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2010.
- Roderickde N., „Croatian Intelligence under the Spotlight“, in: *Jane's Defense Weekly*, No. 4/1996.
- *Parlamentary oversight of intelligence services: the need for efficient and legitimate intelligence*, DCAF, Geneva, 2002.
- Савић А.; Бајагић М., *Безбедност света од тајности до јавности*, ВШУП, Београд 2005.
- Stopar M., „Pristojnosti in organiziranost obveščevalno-varnostnih služb na obrambnom področju: Primerjava ureditev v Republiki Hrvaški, Republiki Madžarski in Republiki Sloveniji“, *Dnevi varstoslovja*, Visoka policijsko-varnostna šola, 2003.
- Tudman M., "The First Five Years of the Croatian Intelligence Service: 1993-1998", in: *National security and the future*, No 1/2000.
- Жунец О.; Домишљановић Д., *Обавештајно-сигурносне службе Републике Хрватске*, Наклада Јесенски и Турк, Загреб, 2000.

Resume

Intelligence Community of the Republic of Croatia was reconstructed several times after the proclamation of in-

dependence. Until 2001, it was consisted of: National Security Office, Croatian Intelligence Service, National Service for Electronic Monitoring, Security Information Service– SIS, Intelligence-Analytical Judgments Department of the Ministry of Defense; Military Intelligence Service (Directorate of Intelligence Affairs of the Croatian Army Headquarters, i.e. Division V of the Ministry of Defense); Service for the Protection of the Constitutional Order of the Ministry of Interior, and Division VII of the Ministry of Foreign Affairs.

In that period, intelligence community was politically managed by the Council for defense and national security, presided by the President of the Republic, and control of legality of all its services was performed by the Parliament Committee for Internal Affairs and National Security. However, it was considered that there was no true constitutional control over the Croatian Intelligence Community; therefore it acted in many elements as the political police force in the most negative sense of that term.

Complete reform of the intelligence community was conducted simultaneously with adoption of National Security Strategy and the Law on Intelligence Services in March 2002. With these enactments new intelligence and security institutions were formed, as well as coordination bodies and parliamentary supervision. Intelligence and security agencies up to that date, seized to exist. Until new reforms in 2006, the Intelligence Community was consisted of: Counter-Intelligence Agency (POA), Intelligence Agency (OA), Military Security Agency (VSA), Directorate of Intelligence Affairs (J–2) of the Croatian Army Headquarters, and National Service for Electronic Monitoring of the Croatian Army Headquarters.

In order to accomplish coordination and cooperation of the President and the Government of the Republic of Croatia in governing the work of intelligence and security agencies, Council for National Security was formed in that period. Also, Council for coordination of security agencies and Office of the Council for National Security were formed in order to synchronize the work of these agencies and perform expert and administration duties for the newly formed bodies. According to the new law, Parliamentary supervision over the intelligence and security agencies was done by the Croatian Parliament, both directly and through the Committee for Internal Affairs and National Security. In order to have civil supervision over the work of intelligence and security agencies, Council for supervision of security agencies was formed.

The Law on Security-Intelligence System of the Republic of Croatia, which entered into force on 17th August 2006, prescribed new organization of Croatian security and intelligence agencies. According to provisions of that Law Counter-Intelligence Agency (POA) and Intelligence Agency (OA), merged into one agency called Security-Intelligence Agency– SOA. The purpose of the changes in the new Law was to reduce intelligence community system, give more competencies to security agencies and introduce new system of control over the security agencies. Timely harmonization with NATO standards showed as effective, especially having in mind that soon after that (in April 2008) Croatia joined NATO.

According to the current Law on Security-Intelligence System of the Republic of Croatia, coordination of the President and the Government of the Republic of Croatia in governing the work of intelligence and security agencies is accomplished through Council for National Security. The President of the Republic, the Prime Minister, ministers of defense, justice, internal and foreign affairs, member of the Government in charge of national security issues, National Security Advisor to the President, Heads of SOA and VSOA, Croatian Army Headquarters Commander and Croatian Parliament President participate in the work of Council sessions. Office of the Council for National Security is responsible for operational harmonization of the work of these agencies.

At the very end, it should be emphasized that in the period between 2006 and 2011, supervision over the secret services was delegated to the Croatian Parliament, through its Committee for Internal Affairs and National Security, civil supervision over the work of intelligence and security agencies was delegated to the Council for supervision of security agencies.

Овај рад је примљен 13. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. јуна 2011. године.

НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

397

Биљана Продовић

КУЛТУРА МИРА, ОПСТАНАК И РАЗВОЈ
ЧОВЕЧАНСТВА И ЕМАНЦИПАЦИЈА ЧОВЕКА

403

Миша Стојадиновић

НОВЕ РЕЛИГИЈЕ У ГЛОБАЛНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

411

Момчило Суботић

ТУРСКА И НЕООСМАНИЗАМ

Биљана Продовић

Филозофски факултет – Ниш

КУЛТУРА МИРА, ОПСТАНАК И РАЗВОЈ ЧОВЕЧАНСТВА И ЕМАНЦИПАЦИЈА ЧОВЕКА

**Љубиша Митровић, *Homo religiosus* и култура мира,
Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 2010.**

„In terra paxem, omnes homines pariant“ -

Мир на земљи мора бити дело свих људи!

Савремени свет се суочава са низом како локалних тако и глобалних проблема од којих су неки од виталног значаја за човечанство у целини. Таква је и проблематика мира. Отуда значај истраживања мира као и свих теолошких, филозофских и научних промишљања и концепција мира. Шта је мир и како га истински и трајно успоставити, централна су питања са којима се сусрећу многи. Мир се не може свести на стање одсуства рата, он подразумева много више. То је разлог неопходности интердисциплинарног и мулти-дисциплинарног приступа у његовом истраживању.

Живимо у динамичном и противречном добу које је разапето између високог научно-технолошког прогреса и друштвеног субразвоја (*М. Кастелс*). У овом контексту суочени смо са разлагањем старих структура и облика друштвеног живота и споре изградње нових друштвених институција, са различитим облицима регресије и аномије. Суочени смо са феноменом „живота у фрагментима“ (*З. Бауман*).

У већини постсоцијалистичких друштава, након имплозије социјализма, многе културне групе и појединци доживели су шок, нашавши се у стању културне трауме и аномије; у, како би аутор књиге „*Homo religiosus и култура мира*“, Љубиша Митровић, рекао „*вакуму између прошлости и садашњости*“⁽¹⁾.

Култура мира се не само различито интерпретира већ се и инструментализује од различитих група, класа и покрета у савремености, ради реализације њихових интереса и стратегија. У прилог томе, у самој савременој науци постоје различите концепције и дефиниције, али и различита употреба и злоупотреба појма мира у пракси деловања друштвених актера. Сваки облици ове употребе и злоупотребе културе мира, заправо илуструју вид човековог бекства од слободе, тежње и борбе да се промене постојећи услови живота, као и расподеле друштвене моћи и статуса quo. Управо због тих постојећих различитих дефиниција саме културе мира, аутор сматра да је овај појам неопходно дефинисати као интегралан појам; који као такав обухвата синтезу социолошког, културолошког и модерног демократског приступа; уједно сматрајући да се као основни предуслови квалитета живота и напретка човека и друштва, односно човечанства узимају тријаде мира, развоја и еманципације.

Речју аутора, неопходно је културу мира дефинисати као „трансдисциплинарни појам и експлицирати њену развојно-цивилизацијску и еманципаторску улогу у савременом друштву“⁽²⁾.

У нашем народу живи максима да су „здравље и мир највеће богатство живота“, и да једно без другога не могу. Савремени Балкан налази се у зони транзиције избора³⁾. Зато је овај геопростор рањив и конфликтан, како би волели истраживачи да кажу, овај геопростор се налази у стању недовршеног мира, или како би то *Рејмон Арон* дефинисао између недовршеног рата и ратоборног мира.

Мир је значајан део традиционалног система вредности многих народа, култура и цивилизација (традиционалне, кинеске културе, изворног хришћанства, будизма...). Живећи у оскудици, нареди су изградили културу рата; посебно на оним подручјима у

1) Љубиша Р. Митровић, *Homo religiosus и култура мира*, ЈУНИОР, Ниш, 2010, стр. 145.

2) *Исто*, стр. 170.

3) Хантингтон С., *Сукоб цивилизације и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998, стр. 67.

којима не постоје политички савршене границе, што можемо закључити да су феномен рата и култура мира повезани са структуралним неједнакостима и структуралним насиљем у свету; тј. са одређеним карактеристикама начина производње и друштвених односа, и културним и политичким оријентацијама формиране на њима.

Колико је питање мира било у жижи бројних истраживачких интересовања још од настанка света, сведочи и библијска порука „*благо онима који мир граде, јер ће се синовима Божјим звати*“. Свакако су о рату писали и филозофи од Хераклита до Хегела, у оквиру социологије рата или социологије културе, филозофије и педагогије мира.

Аутор спомиње како је у савременој науци развијена једна нова грана социолошких и политиколошких наука – *Полемологија* – чији је предмет проучавања мултидисциплинарна и трансдисциплинарна анализа рата и мира „с циљем да се спречи или чак напусти употреба војне силе у међународним односима⁴⁾“. У оквиру својих разматрања аутор подсећа на чувени савет *Монтескјеа*, на који указује *Рејмон Арон*: да „државе треба у време мира да чине једна другој што више добра, а у време рата што мање зла“, са опаском да смо данас у остваривању ове поруке много даље него што смо икада били⁵⁾. Значајна је и констатација коју истиче *Бутак*, када каже: „да је рат методолошки и организовани вид насиља, који доводи до уништавања људских живота и других ресурса у друштву⁶⁾“, на основу кога аутор закључује да је и трагање за алтернативом у лику мира не само академска, већ и суштинска, људска и друштвена потреба.

У самој анализи се чини напор за разликовање студије о рату и миру од културе мира, која је трансдисциплинарна, али и више културолошка и нормативистичка наука, окренута етици образовања, педагогији мира, систему вредности, погледу на свет, културној политици и политичкој култури.

4) *Светска енциклопедија мира, II том*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1998, стр. 125.

5) *Рејмон Арон, Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижница З. Стојановића, Нови Сад, 2001, стр. 190.

6) *Исто*, стр. 125.

Култура мира је интегрални део једне нове филозофије одрживог хуманог развоја и планетарног хуманизма, како о томе пише Пол Керц, у својим студијама „Како преуредити савремени свет и Манифест 2000 – за планетарни хуманизам”. У вези са тим су истакнути следећи циљеви културе мира⁷⁾:

- а) превладавање културних, етничких корена насиља, конфликта, терора и рата;
- б) изграђивање хармоничних мостова између различитих култура уз уважавање разлика међу народима и државама;
- в) изграђивање, развој и ширење глобалне климе културе мира на националном и глобалном нивоу;
- д) изграђивање пропаганда и развој институције глобалног грађана и глобалног грађанства, с поштовањем плуралистичке глобалне културе;
- е) пропаганда идеја и вредности културе мира, преко медија и другим путем у функцији мира у свету.

Митровић наводи и дефиницију Зорана Видојевића по коме је култура мира „системско и стално неговање вредности мира и практиковање у унутар-друштвеним и међудржавним односима, све до глобалне равни, увек повезано са свим оним што оплемењује човека, као и са променама које доприносе његовом бољем животу у свим елементима његовог друштвеног положаја и животних шанси⁸⁾“.

Мир као такав не сме бити у монопољу ни једне државе и народа у свету. Већ он мора бити дело свих људи и народа; и као такав мора служити његовом развоју и напретку човечанства. Па је зато аутор склон да сматра да култура мира претпоставља борбу за нове односе у свету: за слободу, једнакост, равноправност, и братство међу народима и људима. Право на мир спада у корпус основних, егзистенцијалних, цивилизацијско-развојних и људских права, као претпоставка остваривања свих људских права; које уколико не буду биле остварене довешће у питање право на живот људског рода, човека и човечанства, право на рађање, развој и слободу.

7) *Енциклопедија Глобалистика*, Дијалог, Москва, 2003, стр. 499.

8) Љубиша Р. Митровић, Ниш, 2010, стр. 175. (преузето З. Видојевић, „Шта је култура мира?“, Зборник: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, Институт за социологију, Филозофски факултет Ниш, Ниш, 2005, стр. 44).

У корпусу већ споменутих права, култура мира и свега онога што она подразумева⁹⁾, треба свакако споменути да она помаже да актери у савременом друштву чувају, негују и развијају мир као кључну претпоставку опстанка човечанства али и даљег развоја и напретка људског друштва, његове хуманизације и еманципације личности човека. Зато аутор наглашава да култура у себи садржи и акционалистичку димензију о томе да и појединци и друштвени актери активно учествују у мењању и хуманизацији света и човека; што нас упозорава да култура мира не треба да буде елемент колонијалне културе зависности, у функцији статуса quo, већ динамичка категорија повезана са прогресивним културним и политичким оријентацијама са актерима развоја и еманципације у свету.

Данас је видљива нова обнова хладног рата и нова трка у наоружавању. Све то говори да смо још увек далеко од истинског мира. У контексту разматрања улоге актера културе мира, посебно треба истаћи улогу нових друштвених покрета у борби за мир у свету, и еманципацији човека.

Сажето гледано ауторева расправа о култури мира је без сумње залагање које својим духовним приступом гносеолошко-епистемолошким захватима, логичко-алогичким рефлексијама, свеокупном предметношћу, датим наговештајима и одговорима, и у јачем степену питањима и загонеткама, у својој врсти жанра, представља најмисаоније, најзначајније и најпродубљеније дело које превазилази како простор тако и време.

Љ. Митровић у раду чини напор да истражи нове системе вредности па закључује: да се мора и може живети, коегзистирати, са културним и верским разликама, на геопростору Балкана, који представља својеврсни етнички и верски коктел, на коме се секу лукови различитих култура и цивилизација, и уједно залагати се за изградњу нових катедрала вредности, посредством којих ће се афирмисати стратегија борбе за уједињено човечанство, као заједницу различитих култура, равноправних народа и грађана. На том послу мас медији и образовне институције, у савременом друштву морају одиграти одлучујућу улогу у производњи културе мира.

9) Опширније у Љубиша Р. Митровић, Ниш, 2010, стр. 178.

Зато је обавеза нових генерација да се свом снагом ума и срца боре за демократски, мултиполарни развој света, хумани и одрживи развој, прогрес човечанства и еманципацију човека.

Ако је *Ганди* тврдио да је развој прави пут мира, а *Сен* апо-строфирао развој као слободу, док је бразилски председник *Силвио Лула* упозорио да без глобалне правде у свету нема ни глобалног мира, *проф. Љ. Митровић* на крају своје излагање завршава поен-том да је: „Афирмација културе мира прва претпоставка развоја и еманципације човека и човечанства“¹⁰⁾. „Уместо културе мржње и смрти, определимо се за изградњу културе мира и сарадње са свим народима и грађанима света. За ту часну мисију потребни су нам и ново просветитељство и нова педагогија, засновани на хумани-стичкој и еманципаторској филозофији развоја у служби човека и човечанства. У њиховом обликовању велику улогу могу одиграти критички интелектуалци, наука и универзитет“.

10) Љубиша Р. Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 190.

Овај рад је примљен 0. априла 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 00. маја 2011. године.

Миша Стојадиновић

Институт за политичке студије, Београд

НОВЕ РЕЛИГИЈЕ У ГЛОБАЛНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

**Peter Clarke, *New Religions in Global Perspectives*,
Routledge, London and New York, 2006.**

Студија „Нове религије у глобалној перспективи” аутора Питера Кларка представља значајну анализу за разумевање религије у савременом друштву. Религија је током своје историје морала стално да се прилагођава изазовима које јој је наметало друштво. Са савременим друштвеним процесима дошло је и до промена које су у великој мери одредиле правац развоју религије и настанку нових религијских покрета. Ова студија се састоји из шест делова који би се могли поделити у три целине. У првом делу бисмо могли сврстати само прво поглавље које представља неку врсту оквира којим се аутор служи у даљем излагању, док следећа четири поглавља дају преглед нових религијских покрета широм света. И на крају имамо поглавље посвећено будућим трендовима.

Велики допринос ове књиге је и глобална перспектива аутора који се трудио да у савременом друштву открије трендове који одређују настанак и ширење нових религијских покрета. Такође, значајно је поменути и то да аутор добар део свог излагања посвећује и „новим друштвеним покретима”, указујући да они иако сами нису религија ипак су имали велики утицај на развој нових облика духовности. Ми се овде нећемо бавити детаљним приказивањем свих нових религијских покрета који су обрађени у овој студији, а њих је велики број, већ ћемо се трудити да прикажемо

општу идеју књиге којом се Кларк водио уз кратак преглед неких за нас најзанимљивијих.

Питер Кларк каже да се у свом делу руководио глобалном перспективом нових религијских покрета, али да се при том користио и дискусијама које обухватају религијске промене у ширем смислу, укључујући промене у тзв. старим религијама. Глобална перспектива би требало да омогући боље разумевање карактеристика нових религијских покрета које би у супротном остале неоткривене. И поред тога што користи термин „нови религијски покрети” он не искључује тиме и нове врсте духовности. Иако се припадање једној вери још увек сматра важним, доктринарске догме све више постају ствар личног мишљења.

Потребно је са глобалне тачке гледишта водити рачуна и о новим духовним изворима и технологијама који постају свакодневност у сваком делу света. То доводи до промена система веровања али и до креирања новог когнитивног приступа духовној истини, новог начина спознаје који даје једно ново значење судбини и сврси духовног развоја. За нове религијске просторе не постоји „омиљени део света”, они постоје свуда и крећу се у свим правцима. Дobar пример овога је развој неколико јапанских нових религијских покрета, као што је на пример *Sekai Kyusei Kyo*, који су се развијали у неколико афричких земаља или чак у Бразилу. Са друге стране, бразилски религијски покрет *Santo Daime* је путовао до Јапана са бразилским мигрантским радницима из Јапана. И списак се само наставља...

„Старије религије”, како аутор назива Хришћанство, Ислам, Будизам... су биле принуђене да напусте један део своје религиозности и географских карактеристика и да претпостављају много универзалнију слику. Могућност за припадањем више вера постаје вероватнија у процесу у коме религије утичу и обликују једне друге. Ово наравно не представља нови развој, већ се ради о једном процесу приликом кога две или више религија долазећи у сусрет утичу једне на друге. Али се веома ретко може наћи пример да се као резултат јави ситуација у којој ће један систем веровања у потпуности трансформисати други систем веровања.

Глобална перспектива би требало да открије и тајну тога како се различите религијске традиције обликују, а не само како се оне премештају са једног места на друго. Такође, глобална перспектива би требало да омогући боље упознавање са различитим моделима

религијских иновација и религијских традиција које постоје у различитим друштвима иако глобализација као процес тежи уношењу униформности. Роланд Робертсон каже да у глобализацији постоји извесна религиозна димензија, која се може разумети субјективно у смислу да су питања која настају питања о само-идентитету и значењу човечанства и то не само из перспективе религија, већ из ширег контекста целог човечанства. Ово је један од начина на који се објашњава глобални карактер нових религијских покрета. Њихов настанак се може повезивати и са конструисањем глобалних стандарда у етици и људским правима на надтериторијалном нивоу.

Захтев за примат духовности над религијом и потреба за духовношћу која би спојила цело човечанство. Таква духовност представља, гледано очима Католичке цркве, Протестантске цркве, Ислама и неких грана Будизма, опасност конституисања озбиљне претње „аутентичним” религијама. Ова нова духовност нуди једно религијско искуство које изгледа постаје све атрактивније. Оно ствара ново разумевање историјског простора између стварног и потенцијалног стања појединца у њему, које је у супротности са највећим бројем давно успостављених религија, доносећи могућност самореализације предавањем садашњости. Разлика између земаљског и небеског живота у овом смислу нестаје. На прошлост се више не гледа као на место ограничења а на будућност као на место неограничених потенцијала.

Постоје различити критеријуми за идентификовање процеса религијских промена и иновација у различитим религијама и културама. Оно што се овде подразумева под термином „нови религијски покрети” веома често се називало сектама или култовима. Треба напоменути да ни овај термин није ослобођен негативних конотација, јер је у прошлости он понекад коришћен за означавање нечега нестварног или небитног, док је у неким случајевима он имао изузетно негативно значење, нарочито после случаја *Aum Shinrikyo* марта 1995. када је овај покрет користио сарин да убије путнике метроа у Токију. Брајан Вилсон фокусирајући се на нове религијске покрете у Европи и Северној Америци указује на велики број карактеристика које их одвајају од других религија, а неке од њих су присутне и код осталих покрета у свим деловима света. Једна од најважнијих је свакако њихов утицај на положај људи у стварању њиховог духовног напредовања и доследно ненаглаша-

вање значаја улоге свештенства. Иако постоји велики број гуруа, они се углавном не третирају као посредници чија је улога кључна у духовном напредовању, већ су само нека врста учитеља, који углавном служе да објасне контекст, наравно постоје изузеци.

Реакција на нове религијске покрете широм света је, иако не увек истог интензитета, увек била негативна. Ово је готово правило када се ради о развоју нових религија страног порекла. Историјски се може видети образац да друштва имају сумњичав однос према новим религијама, који је често резултовао прогоњењем њихових следбеника. Пример овога је Хришћанство у древном Римском царству, или пак Ислам на Западу у модерним временима... Чак и где се владајућа елита труди да се нове религије устале оне су принуђене да се изборе са постојећом религијском традицијом.

Растућа глобализација доноси са собом већи ниво економске миграције. Модерна Европа је током новије историје била сведок раста нових врста религијског плурализма, које су утицале на начин на који многи њени становници сада верују. У Берлину данас на пример живи 400.000 муслимана од којих је већина дошла 1960-тих из Турске као радна снага. Рестриктивни закони као да су 1960-тих година деловали управо супротно, ка повећању религијског плурализма. Тако се нешто дешавало и у Великој Британији када су 1962. и 1968. представљени закони који су требали да смање имиграцију, а у ствари су довели до стабилизације азијских заједница. Оне су почеле да одбацују идеју „повратка кући” и у страху да ће бити одвојени од својих породица у Азији довели своје породице и населили их на територији Велике Британије. На тај начин су Будизам, Хиндуизам, Ислам и Сикизам у Британији, али и у већем делу Западне Европе веома брзо променили свој положај од егзотичних религија, које су биле на маргинама друштва, до религија које су у великој мери постале део религијског живота друштва у целини и много доступније целокупном становништву. То је, међутим, случај и са другим религијама. Настанак великог броја нових религијских покрета је само повећао религијски плурализам. У европском контексту нови религијски покрети из Јужне Азије, Северноисточне Азије, Африке и Латинске Америке су се због колонијализма, културе, језика, имиграцијама, етничких и породичних веза, прво успоставили у главним градовима и другим већим градовима бивших колонијалних сила, користећи ове локације као одскачне даске за Западну Европу, Источну Европу,

Русију, САД... На пример португалска колонизација Бразила и њихов културни утицај делимично објашњавају долазак бразилских нових религијских покрета у Европу. Нови религијски покрети из земаља које нису биле колонијализоване од стране европских земаља су веома тешко налазиле свој пут у Европу и концентрисали су свој напор на оне земље за које су сматрале да постоји повољна атмосфера за њихов развој.

Многи модерни исламски покрети се називају исламским због њихове тежње за конструисањем исламске државе као предуслов за успешну реализацију исламског друштва. Међутим постоје и тзв. „либерални” исламски покрети, укључујући ту и турски покрет *Fethullah Gulen*, назван према свом оснивачу. Он инсистира на томе да је религија кућна религија. Главна мисија овог покрета је промоција модернизма, толеранције и демократије не напуштајући принципе на којима Ислам почива. Према њему већина исламских правила је усмерена на приватну сферу живота чиме се Ислам претвара у приватну ствар. Број присталица овог покрета није тачно познат али се процењује да се креће негде од 250.000 до 4.000.000. присталица, већина њих је градско становништво. Најефикасније средство за развој овог покрета је средство едукације – школе, универзитети, културни центри и организације. Овај покушај спајања традиционалног са модерним у исламској култури је за кратко време добио велики број присталица не само у Турској, већ и широм света.

Исламски покрети као што су Муслиманско братство и Ал-Каида теже стварању исламске државе као предуслова за успешну реализацију исламског начина живота. Унутар ове категорије исламских покрета постоје два основна типа. Са једне стране, имамо салафати струју која се залаже за враћање стриктном поштовању изворног Ислама, али коришћењем мирних средстава. Са друге стране, имамо тзв. цихад групу која има исти циљ, али уз коришћење свих могућих средстава, укључујући ту и војна средства.

Муслиманско братство је формирано у Каиру 1928. године од стране египатског учитеља Хасан Ал-Бана. Овај покрет је постао један од најрадикалнијих и најутицајнијих у модерном добу. Иако је стављен ван закона у Египту после 1950-тих, његова идеја наставаља да постоји и да мотивише радикалне муслимане широм света. Братство је развило можда најобухватнији програм реформе у историји Ислама. Овај програм се свакако може схватати новим у

смислу да је ово први организовани, у бити исламски урбани масовни покрет у модерном свету. Оснивач братства је са 17. година дошао у Каиро где је био шокиран и посрамљен озбиљним моралним и друштвеним труљењем у граду. Био је понижен британском окупацијом Египта које је искусио из прве руке и био је запањен дефектом исламске омладине његових година. Много од онога што се данас оправдава у име интелектуалних слобода, слободе избора и индивидуалних слобода за њега је било изговор за уништење утицаја религије. У овом стању шока и разочарења је кренуо у стварању удружења младих муслимана. На почетку је Хасан желео да се реформе путем братства обаве мирним средствима. Међутим, средином 1940-тих је успоставио тесне везе са младим официрима, укључујући и будућег председника Египта, Анвар Садата. Братство је, такође, било у власништву трговаца оружјем, који су били задужени за групу познатију као тајно оружје. Овај део братства је организован у ћелије, од којих се свака од њих састоји не више од пет чланова. Од 1943. године Албана почиње да говори о цихаду као средству самоодбране. Крајем 1940-тих овај покрет је био укључен у антибританску побуну, спаљивање књига на енглеском језику, и наводно у нападе зграда експлозивом и убиство египатског премијера и покушај државног удара. Период од 1946. до 1948. је период када је овај покрет имао највише чланова. Састојао се из 2.000 огранака и између 300.000 и 600.000 чланова.

Поред овог контраверзног покрета свакако треба поменути и Ал-Каиду, исламски радикални покрет о коме се доста тога писало након трагичног догађаја 11. септембра 2001. године. Познато је да је Осама бин Ладен 1980-тих тада будући вођа овог покрета био дубоко умешан у борбу против руске војне окупације Авганистана и то уз америчку подршку. Када је понудио помоћ саудијској влади да одбије напад Садама Хусеина она је одбијена и прихваћена је помоћ САД, што је окренуло Осама бин Ладена против САД. Филозофија овог покрета је интеграција помоћу конфликта. Сваки отпор би требало да се уништи, као и све што се нађе на путу оних који су уједињени заједничким циљем креирања исламских држава. Ово би на крају резултирало јединством и хармонијом у муслиманском свету, крајем доминације Запада и решење палестинско-израелског конфликта.

Промене у савременом друштву су довеле до промене система веровања, али и до креирања новог когнитивног приступа духов-

ној истини. Нови религијски покрети у таквим условима настају у свим деловима света намећући при том своју визију света. За њих како то Кларк лепо каже не постоји неомиљени део света. Ови покрети су изазивали реакције широм света, и то углавном негативне, што је често резултирало прогонством њихових присталица, било од стране постојеће власти, или од стране доминантних религија на просторима на којима настају.

Глобални приступ Питера Кларка свакако представља значајан допринос разумевању настанка и развоја нових религијских покрета у савременом друштву. Нарочито запањује број религијских покрета о којима Кларк говори трудећи се да обухвати сваки део света. И поред несумњивог значаја ове студије не може се отети утиску да је овај пројекат можда требало ограничити, временски и просторно, ради бољег разумевања нових религијских покрета, јер ова књига повремено одаје утисак који се можда најбоље може описати оном старом пословицом *да се од дрвећа не види шума*.

Момчило Суботић

Институт за политичке студије, Београд

ТУРСКА И НЕООСМАНИЗАМ

**Зоран Милошевић, *Турска и неоосманизам*, Завод
за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево,
2010.**

И овом својом књигом Зоран Милошевић потврђује научну и политичку актуелност тема којима се бави. Књига „Турска и неоосманизам“ представља више него актуелно и провокативно штиво у којем аутор у оквиру савремених међународних односа и глобалних геополитичких координата сагледава положај Турске и њене кључне спољнополитичке аспирације.

Књига се састоји из шест поглавља: *Политички систем и идеолошке традиције у Турској; О најважнијим партијама Турске; Спољна политика Турске; Турска армија и политика; Курди и турска држава и ; Закључак - будућност Турске.*

Аутор на веома јасан и прегледан начин представља историјат савремене Турске од Мустафе Кемала Ататурка до данас, аргументовано и зналачки „слика“ њен политичко-партијски систем и политичке портрете кључних турских политичара, осветљава питање Курда у Турској, којем је у књизи посветио посебну пажњу, затим указује на идеолошке, политичке, државотворне и друге разлике између „кемалиста“ и „неоосманиста“, посебно оне које се тичу погледа на турску државу и нацију, односно на улогу ислама и османске традиције у савременом геополитичком ситуирању Турске. Посебно када је реч о Балкану и турским културним, економским и геополитичким претензијама на српски етнички и историјски простор.

У овом делу нас аутор детаљно упознаје са политичким системом Турске, која је унитарна и уставна република са мешовитим системом управе, са Уставом из 1982. године који је донела војна хунта. У административно-територијално погледу Турска је подељена на 81 провинцију. Законодавна власт налази се у рукама Мецлиса - једнодомног парламента који има 550 посланика. Извршну власт чини председник са Саветом министара (влада). Изборни закон Турске се разликује од европских закона, јер политичка партија да би ушла у парламент треба да добије 10% гласова бирача у целој држави (није довољно чак и ако је победила у неколико округа). Ово је нарочито поучно за политички нестабилну ситуацију у Србији, због ниског парламентарног прага за странке и коалиције. Председник Турске бира се у парламенту и потребно је да добије 2/3 гласова посланика тајним гласањем. Устав предвиђа да председник, који не може имати мање од 40 година, треба да буде непартијски човек. Владу чини Савет министара, а министре (обично око 35 министара) поставља председник на предлог премијера. Судство ј независно. Занимљив је податак о бројном стању Оружаних снага Турске, која има 70 милиона становника, од чега 50 милиона етничких Турака. Тако турска војска има: копнене снаге - 500.000; ваздухопловне снаге - 60.000; поморске снаге - 64.000 и још 100.000 људи у редовима жандармерије.

Зоран Милошевић историјско раздобље Турске настало после Младотурске револуције и пораза Османске империје 1918, посматра кроз владавину Кемала Мустафе Ататурка, оца модерне турске државе-републике, у којем је турски национализам био основни принцип Републике. Кемалисти су, с ослонцем на Народну (касније Народну републиканску) партију 1923. године прогласили републику, а крајем 1924. донели нови Устав у којем је у члану 88 „регулисано да се сви грађани Турске, без обзира на религиозну, националну и расну припадност, сматрају Турцима“. (23) Године 1960. (27. мај) извршен је војни удар у Турској. Раздобље од 60-их и 70-их година кемалистички национализам био је организован у две партије: Народно-републиканску и Партију правде (наследницу забрањене Демократске странке 1960. године). „Обе ове партије - истиче Милошевић - су се залагале за потпуно позападњавање Турске, с тим што је Партија правде имала нешто толерантнији однос према исламу“. (26) Хунта је много допринела да национализам поприми пређашњи уједињујући карактер. Уведена је обавезна

исламска веронаука, што је дефинисано у Уставу. Устав из 1982, у својој преамбули истиче да „историјске и духовне вредности туркизма тј. национализам Ататурка не подлеже могућности ревизије“. (27) Радило се о покушају синтезе турске нације и ислама, али и економској и научно-техничкој интеграцији са Западом, уз уважавање турских духовних и културних самобитности. Године 2002. и поново 2007. Турци су изабрали исламистичку Партију правде и развоја која је почела да спроводи нову политику, односно да реafirмише османско наслеђе.

Политичким партијама и кључним турским политичарима и државницима Зоран Милошевић је посветио 50-так страница ове веома информативне и занимљиве књиге. Представљен је настанак и основни програм Партије правде и развоја и њена парламентарна победа 2002. и 2007. године. У парламент су 2002. ушле две партије: Партија правде и развоја 366 посланика) и Народно-републиканска партија (184 посланика). Тако је први пут у последњих 40 година у Турској изабран двопартијски парламент и успостављена је једнопартијска влада, први пут након 50 година. Због високог цензуса отпале су остале политичке странке. У Турској је регистрована 51 политичка партија. Даље у књизи колега Милошевић анализира резултате локалних избора 2009, на којима је владајућа партија нешто слабије прошла.

Посебну пажњу Милошевић посвећује портрету водећег турског политичара последњих деценију и по - Реџепа Тајипа Ердогана. У детаљној биографији овог турског државника, председника владајуће Партије правде и развоја, аутор указује на један занимљив податак приликом Ердоганове посете Азербејџану у мају 2010. године. Ердоган је том приликом рекао да је „развој Азербејџана развој Турске“ и да следи принцип „Један народ - две државе“, што су азербејџански политиколози разумели да се ово чини у сагласности са Западом, тј. „неформалним“ центром моћи - Клубом Билдерберга.

Други турски политичар којег приказује Милошевић је Кемал Киличдароглу, председник Народне републиканске партије, који није етнички Турчин, него Курд, и који је политику своје странке усмерио у правцу европеизације Турске и њену интеграцију у Европску унију.

Када је у питању анализа спољне политике Турске, Милошевић разматра спољно-политичке приоритете ове економски и по-

литички све моћније државе. У том смислу аутор посебно указује на јасну амбицију Турске да постане стални члан Савета безбедности ОУН.

У књизи је, такође, дужна пажња посвећена односу Турске и водећих светских сила, првенствено однос ЕУ и Турске и питање њеног (не)пријема у породицу европских нација. Посебно је обрађен однос Турске и САД, јер је Америка својеврсни патрон турске државе и њене политике, па и ове неоосманске. Улога НАТО алијансе у формирању регионалне политике Турске на Балкану, представља важну компоненту у проучавању нарасле турске геополитичке моћи. Аутор указује на противљење Турске на кандидатуру Расмусена на место генералног секретара НАТО-а, јер се овај симпатише Радничку партију Курдистана, која се бори за независност и слободу Курда. Отуда услови које поставља Турска Расмусену, а они гласе: „1) извинити се свим муслиманима за карикатуре објављене у данским новинама; 2) држати под контролом телевизију „РОЈ ТВ“, тачније онај део који се односи на Курдистан и Курде, и 3) поставити турског представника на место заменика генералног секретара НАТО-а“. (93) Најзад, представљајући савремене турске неоосманске спољнополитичке аспирације, инспирисане идејама њених актуелних политичара и државника: Таипа Ердогана, Абдулаха Гула и, посебно, министра иностраних послова Ахмета Давутоглуа, професор Зоран Милошевић баца ново светло на Турску као регионалну силу, указујући на све импликације који из тога произлазе, поготово на простору српских земаља, где живе муслимани: у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији, превасходно на Косову и Метохији, с обзиром да је Турска признала једнострано проглашену независност ове лажне шиптарске државе, затим у Рашкој области - тзв. Санџаку. Аутор се посебно осврће на књигу Ахмета Давутоглуа „Стратешка дубина: међународни положај Турске“, која представља срж идеологије неоосманизма, која је, према Давутоглуу сагласна са глобалном стратегијом НАТО-а.

Анализирајући однос турске армије и политике исламистичке Партије правде и развоја, Милошевић истиче да овај сукоб тиња још од 2002, када је ова партија дошла на власт. Изгледа да је Ердоган био бржи од високих турских официра, па је уместо мешања војске у политику дошло до хапшења 102 официра, од којих су 56 генерали, под оптужбом да су припремали збацивање владе. Оружане снаге Турске су традиционални заговорник очувања нацио-

налне и унитарне државе какву је у наслеђе оставио Ататурк, али турска армија је - истиче Милошевић -, „изгубила подршку САД и ЕУ, па се то одражава и на њен положај у држави“. (123)

Курдском питању Милошевић је указао посебну пажњу. Најпре је приказао историјат Курда, који живе у Курдистану - подручју између Турске, Ирака, Ирана и Сирије. Ова област обухвата између 190.000 км кв и 390.000 км кв, а у њој живи између 25 и 30 милиона становника. Аутор је у овом делу обрадио питање језика и религије Курда, турску агресивну политику према њима и курдске устанке под вођством Радничке партије Курдистана која се бори за успостављање слободне државе Курдистана. „Све турске владе (укључујући и актуелну Ердоганову владу и његову партију правде и развоја) решење курдског проблема виде у уништењу „терориста“ и асимилацији Курда“. (138) Милошевић наводи да је за последње две-три године турски режим осудио на вишегодишње затворске казне за терористичку делатност на хиљаде курдске деце - дечака и девојчица (од 11 до 18 година старости). Да у погромима над Курдима предњаче потурчењаци са Кавказа и Балкана. Милошевић, такође, наводи обиље података о процесу асимилације Курда кроз образовни систем Турске.

У поглављу о будућности турске државе и неоосманске политике, Милошевић уз детаљну анализу могућих сценарија закључује да Турској „уколико остане под доминацијом Запада прети распад, а уколико обнови Османску империју, опет ће немуслимански народи бити против њене доминације....“ (168)

Вредност ове књиге је још већа ако се има у виду да је у Србији ово једна од ретких монографија о Турској, која показује отворену намеру за остварењем своје спољнополитичке „геостратешке дубине“, тј. повратком на Балкан - успостављањем нове-старе отоманске доминације. Није мали број оних научника који у таквом својству виде Турску у оквиру ЕУ.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – **Bold** (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажета**к који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се ради о **чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – ipsbgd@eunet.rs

rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

* Рецензенти часописа: проф. др Мирољуб Јефтић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Јован Базић, Учитељски факултет Универзитета у Косовској Митровици, др Момчило Суботић, виши научни сарадник ИПС Београд, проф. др Милан Јовановић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Драган Јовашевић, Правни факултет Универзитета у Нишу, проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, ИПС Београд, проф. др Драган Суботић, ИПС Београд, доц. др Слободан Орловић, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, др Живојин Ђурић, научни саветник ИПС Београд, проф. др Урош Шuvaковић, Филозофски факултет Косовска Митровица, др Миленко Велетовић, ванредни професор, Универзитет Едуконс, Нови Сад, др Дејана Вукчевић, научни сарадник ИПС Београд, проф. др Перо Петровић, научни саветник ИМПП Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Драган Суботић. - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Чигоја штампа). - 23 см.

Двапут годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 0554-5226 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

* Излажење часописа финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

** Часопис је припремљен за штампу септембра, октобра односно, штампан децембра 2010.

02
2011

ИНСТИТУТ
ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW
JOURNAL FOR POLITICAL STUDIES
PUBLISHED BY THE INSTITUTE

ПОЛИТИЧКА Ревизија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ, КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

Сања Шуљагић

ВАЖНОСТ ДОБРЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ
ЗА РАЗВОЈ ДРУШТВА

Миле Ракић

ПРОДУКЦИЈА КРИЗЕ У СРБИЈИ

Огњен Прибићевић

ЛЕВИЦА У СРБИЈИ У ПОТРАЗИ ЗА НОВИМ ИДЕНТИТЕТОМ

Жарко Анђелковић

САМОСТАЛНОСТ ОПШТИНЕ – ШАНСА ЗА МЛАДЕ

Душан Достанић

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРЕ ЗА МОДЕРНУ ПОЛИТИЧКУ МИСАО

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Душан Гујаничић

РЕФЕРЕНДУМ: ОБЛИК НАРОДНОГ ИЗЈАШЊАВАЊА ПРОТИВ
ОТУЂЕЊА ВЛАСТИ

Младен Бајагић

ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ У СИСТЕМУ ПОЛИТИЧКЕ ВЛАСТИ

Миодраг Лемајић

ОБАВЕШТАЈНО БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

Биљана Продовић

КУЛТУРА МИРА, ОПСТАНАК И РАЗВОЈ ЧОВЕЧАНСТВА И
ЕМАНЦИПАЦИЈА ЧОВЕКА

Миша Стојадиновић

НОВЕ РЕЛИГИЈЕ У ГЛОБАЛНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Момчило Суботић

ТУРСКА И НЕООСМАНИЗАМ

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >

